

Ralph Miliband

Statsmakten i det kapitalistiska samhället

Svenska upplagan utg. 1970

Översättning Lennart Eng

Innehåll

Förord	1
Inledning.....	2
Den ekonomiska eliten och den dominerande klassen	16
Statsmaktsystemet och statsmaktseliten.....	33
Regeringsmaktens funktion och roll	45
Statens tjänstemän	76
Ofullständig konkurrens	93
Att rättfärdiga systemet — I.....	114
Att rättfärdiga systemet — II	138
Reformer och förtryck.....	166

Förord

Som titeln anger handlar denna bok om statsmaktens natur och roll i vad som ofta kallas de 'avancerade kapitalistiska samhällena'. Av anledningar som förklaras i inledningen anser jag att dessa samhällen, trots sina många olikheter, har tillräckligt många karakteristiska grunddrag gemensamma för att utgöra en allmän ram för en studie av den roll statsmakten spelar i dem. Andra samhällstyper ger anledning till helt andra frågeställningar om statsmakten, och jag har inte försökt att behandla dessa här.

Boken är uppbyggd på följande sätt: Kapitel 1 utgör huvudsakligen en översikt av de viktigare karaktärsdragen hos de avancerade kapitalistiska samhällena. Kapitel 2 undersöker närmare det mönster för den ekonomiska maktfördelningen som kan iakttas i dem. Kapitel 3 skisserar de viktigaste institutionerna inom 'statsmaktsystemet' och den sociala sammansättningen av 'statsmaktseliten'. Kapitel 4 diskuterar regeringarnas uppgift och roll i samband med den avancerade kapitalismen. Kapitel 5 tar upp den roll som statsförvaltningen, försvaret och rättsväsendet spelar. Kapitel 6 handlar om statsmaktens roll i konkurrensen mellan de olika 'intressena' i det kapitalistiska samhället. Kapitlen 7 och 8 diskuterar olika funktioner som 'rättfärdigar' systemet, partier, massmedia och undervisningsväsendet. Slutligen antyder kapitel 9 några av de riktningar som den avancerade kapitalismens politiska regimer rör sig i.

Jag vill tacka följande vänner och kolleger, som har varit vänliga nog att läsa utkastet till denna bok och kommit med nyttiga kritiska synpunkter och förslag: Ernest Gellner, J. A. G. Griffith, H. R. G. Greaves, W. L. Guttsman, Martel Liebman, Robert Looker, John Saville, John Westergaard och Ernest Wohlgemuth. Mitt största tack går till min hustru, vars kritik och uppmuntran har varit ovärderliga.

Jag vill också rikta ett tack till Research Division, Government Department vid London School of Economics, som har gjort det möjligt för mig att utnyttja Ann Marcus' tjänster som forskare under fyra månader, till Ann Marcus själv för det värdefulla arbete som hon utförde åt mig under denna tid, till Louis Rabinowitz Foundation, som gjorde det möjligt för mig att ta en termins tjänstledighet från undervisningen, till Mrs Snowden, som har maskinskrivit manuskriptet med exemplarisk tålmodighet och skicklighet, och till personalen på British Library of Political and Economic Science för deras hjälpsamhet.

Eftersom de åsikter som uttrycks i denna bok är ganska kontroversiella, kan det vara på sin plats att betona, att endast jag själv är ansvarig för allt som står på följande sidor.

R.M.

The London School of Economics and Political Science Juli 1968

Inledning

I

Mer än någonsin tidigare lever människan idag i skuggan av statsmakten. Vad hon vill åstadkomma, som individ eller som gruppmedlem, är nu till största delen beroende av statsmaktens sanktion och stöd. Men eftersom denna sanktion och detta stöd inte lämnas utan urskillning, måste hon på ett mer och mer direkt sätt försöka påverka och forma statens maktutövning och målinriktning, eller också försöka erövra makten helt och hållet. Det är om statsmaktens uppmärksamhet eller om kontrollen över den som människorna tävlar, och det är mot statsmakten som de sociala konfliktvågorna slår. I allt större utsträckning är det staten som man möter, när man konfronteras med sina medmänniskor. Det är av denna anledning som man som social varelse också fungerar politiskt, antingen man vet om det eller inte. Det är möjligt att vara ointresserad av vad staten gör, men det går inte att vara opåverkad av det. Detta faktum har i vår tid fått en ny dimension, som betecknar en ytterlighet. Om nämligen stora delar av vår planet en dag kommer att läggas öde av ett kärnvapenkrig, kommer det att bero på att människor som handlar i sin stats namn, och utövar dess makt, har fattat beslut om det eller gjort en felberäkning.

Men ändå, fastän den stora utvidgningen av statens makt och verksamhet i de avancerade kapitalistiska samhällena, som denna bok behandlar, har blivit till allmängods inom samhällsvetenskapen, så är det paradoxala detta, att själva statsmakten under lång tid har varit omodern som studieobjekt. Mycket arbete har under de senaste decennierna lagts ned på studier av regering och statsförvaltning, elitgrupper och byråkrati, partier och omröstningar, politisk auktoritet och villkor för politisk stabilitet, och mycket av allt detta har naturligtvis behandlat eller åtminstone berört statsmaktens roll och dess karaktär. Som institution betraktad har den emellertid under senare år fått vida mindre uppmärksamhet än dess betydelse borde ha berättigat den till. I början av 50-talet skrev en framstående amerikan inom samhällsvetenskapen, att 'varken stat eller makt är begrepp som är ägnade att samla ihop den samhällsvetenskapliga forskningen'.¹ Hur det än må vara med maktbegreppet, förefaller denna åsikt, vad statsbegreppet beträffar, att ha blivit allmänt accepterad av de 'samhällsvetenskapare', som arbetar inom de västerländska politiska systemens område.

Emellertid betyder inte detta, att de västerländska statskunskapsforskarna och sociologerna med samhällsvetenskaplig inriktning skulle ha saknat vad som brukade kallas en 'teori om staten'. Tvärtom är det just den teori om staten som de flesta av dem hyllar, som bidrar till att förklara deras jämförelsevis obetydliga intresse för statsmakten som föremål för politisk analys. Denna teori bygger nämligen på antagandet att några av de största frågorna, som traditionellt har ställts angående statsmakten, är lösta, och den onödiggör, nästan utesluter, något speciellt intresse för dess roll och natur i samhällena av västerländsk typ.

En teori om staten är också en teori om samhället och maktfördelningen i detta samhälle. Men de flesta västerländska 'samhällsvetenskapare' tenderar, om man bedömer saken med utgångspunkt från deras skrifter, att utgå från antagandet att makten i de västerländska samhällena är utsatt för konkurrens, att den är fragmentarisk och utspridd. Alla har, säger man, någon makt, och ingen har eller kan ha för mycket makt. I dessa samhällena åtnjuter medborgarna allmän rösträtt, fria och regelbundna val, institutioner med representantskap, fungerande medborgerliga rättigheter, inklusive yttrandefrihet, föreningsrätt och rätt att opponera sig. Och både enskilda och grupper drar fördel av dessa rättigheter under skydd av lagen, ett oberoende rättsväsende och en fri

¹ D. Easton: *The Political System*, 1953, sid. 106.

politisk debatt.

Följaktligen kan, argumenterar man, ingen regering som handlar å statens vägnar undgå att i det inte så långa loppet tillmötesgå önskingar och krav från konkurrerande intressegrupper. Till sist blir alla, inklusive dem som står längst bak i kön, betjänade. Som en ledande företrädare för denna demokratisk-pluralistiska uppfattning har sagt, är detta ett politiskt system, vari 'alla aktiva och legitima grupper bland befolkningen kan göra sig hörda vid något avgörande skede i beslutsprocessen'.² Professor Dahl har också noterat, att andra pluralistiska författare framkastar teorin

... att det finns ett stort antal punkter, där politiska beslut fattas, att affärsmän, fackföreningar, politiker, konsumenter, lantbrukare, väljare och många andra kategorier alla har inflytande över hur de politiska besluten gestaltas sig. Ingen av dessa kategorier är homogen i alla sammanhang, var och en av dem har starkt inflytande inom några områden men svagt inom många andra, och makten att förkasta icke önskvärda alternativ är vanligare än makten att direkt dominera ett beslut.³

En annan författare, som själv kritiserar den pluralistiska tesen, summerar den med avseende på Förenta Staterna på följande sätt:

Kongressen betraktas som fokus för de påtryckningar som utövas av intressegrupper över hela landet, antingen via de två stora partierna eller direkt genom 'lobbies'. Lagarna som utgår från regeringen formas av den mångfald av krafter som lagstiftningen utsätts för. I idealfallet endast återspeglar kongressen dessa krafter och kombinerar dem — eller 'löser' dem i fysikalisk bemärkelse — till ett enda samhälleligt beslut. Allteftersom styrkan och riktningen hos de enskilda intressena förändras, sker en motsvarande förändring i de stora intressegruppernas sammansättning och verksamhet, bland arbetstagarna, affärsmännen, jordbrukarna. Sakta vrider sig regeringens stora vindflöjel runt för att anpassa sig till opinionens skiftande vindar.⁴

Denna uppfattning har i störst utsträckning bearbetats i, och med avseende på, Förenta Staterna. Men den har också i en eller annan form kommit att dominera samhällsvetenskapen och den politiska sociologin, och vad det beträffar också själva det politiska livet, i alla andra avancerade kapitalistiska länder. Denna uppfattning innebär först och främst att man enligt definition kan utesluta tanken på att statsmakten skulle kunna vara en ganska speciell institution, vars huvudsyfte är att försvara en viss klass' dominans i samhället. I de västerländska samhällena finns det inga sådana dominerande klasser, intressen eller grupper. Det finns bara konkurrerande intresseblock, vilkas tävlan, som sanktioneras och garanteras av statsmakten själv, är en garanti för att makten verkligen fördelas och balanseras, och att ingen speciell intressegrupp får möjlighet att pressa statsmakten för hårt.

Det är visserligen sant, medger många av dem som omfattar denna inställning, att det finns en elit i olika ekonomiska, sociala, politiska, administrativa, fackliga och andra 'maktpyramider'. Men dessa elitgrupper saknar helt den grad av sammanhållning som krävs för att de skall bli dominerande eller styrande klasser. I själva verket är en 'elit-pluralism', med den konkurrens mellan olika elitgrupper som den medför, en förstklassig garanti för att makten i samhället verkligen sprids ut och inte koncentreras.

Kort sagt kan inte statsmakten, utsatt som den är för en mängd motstridiga påtryckningar från organisationer och intressegrupper, visa någon markerad preferens för någon till förfång för andra. Dess speciella roll är i själva verket att inrymma och sammanjämka dem alla. I denna roll är statsmakten bara den spegel som samhället håller upp framför sig. Spegelbilden kanske inte alltid är tilltalande, men detta är det pris som man får betala, och som det är i hög grad värt att

² R. Dahl: *A Preface to Democratic Theory*, 1965, sid. 137-138.

³ R. A. Dahl m.fl.: *Social Science Research on Business: Product and Potential*, 1959, sid. 36.

⁴ R. P. Woolf: *A Critique of Pure Tolerance*, 1965, sid. 11.

betala, för det demokratiska, konkurrensgrundade och pluralistiska politiska livet i de moderna industrisamhällena.

Denna dominerande pluralistiska syn på samhällena av västerländsk typ och på statsmakten utesluter inte, kan man notera, möjligheten att hysa en kritisk inställning till den eller den aspekten på den samhällsliga ordningen och på det politiska systemet. Men kritik och reformförslag ses i allmänhet inom ramen för ett förbättrande och förstärkande av ett system, vars i grunden 'demokratiska' och önskvärda karaktär anses vara fast etablerad. Fastän det kan finnas en hel del som är fel med dem, är de redan 'demokratiska' samhällena, där tanken på en 'styrande klass' eller en 'maktelit' är löjligt ovidkommande.

Styrkan av denna nutida ortodoxi har bidragit till att förvandla dessa påståenden (för de är inte mer än påståenden) till fast grundade politiska lärosatser, och det ideologiska och politiska klimat som framkallades av det kalla kriget har tenderat att göra accepterandet av dessa lärosatser till ett prov inte bara på statsvetenskapligt kunnande utan också på politisk moral. Men bara ett allmänt omfattande av en åsikt gör den inte riktig. Ett av huvudsyftena med detta arbete är i själva verket att i detalj visa att den pluralistisk-demokratiska bilden av samhället, politiken och statsmakten i de avancerade kapitalistiska länderna, i alla viktiga avseenden är felaktig — att denna uppfattning, långt ifrån att ge oss en fingervisning om verkligheten, utgör en grav vrångbild av den.

Trots att många olika teorier om elitens makt har utvecklats, är det klart viktigaste alternativet till den pluralistisk-demokratiska uppfattningen om makten det marxistiska. Man kan till och med hävda att den snabba utvecklingen av en pluralistisk-demokratisk statsvetenskaplig sociologi efter 1945, särskilt i Förenta Staterna, till stor del var inspirerad av nödvändigheten att möta 'marxismens utmaning' på detta område på ett mer trovärdigt sätt än den konventionella samhällsvetenskapen föreföll kunna göra.

Trots detta har den marxistiska politiska analysen länge lidit av markerade brister. Det må vara att den demokratiska pluralismen, som skall hävdas här, helt och hållet är på fel spår. Men den marxistiska politiska analysen, särskilt med avseende på statsmaktens roll och natur, har sedan länge förefallit att ha fastnat i sina egna hjulspår, och man har visat liten förmåga till förnyelse.

Man kan erinra sig att Marx själv aldrig försökte sig på ett systematiskt studium av statsmakten. Detta var en av de uppgifter som han hoppades kunna ta itu med inom ramen för ett stort arbetsprojekt som han hade planerat på 1850-talet, men av vilket volym I av *Kapitalet* blev den enda helt färdiga delen.⁵ Emellertid återkommer regelbundet referenser till statsmakten i olika samhällena i nästan alla hans skrifter, och beträffande de kapitalistiska samhällena finns hans huvuduppfattning om statsmakten summerad i den berömda formuleringen i *Kommunistiska manifestet*: 'Den verkställande makten i den moderna staten är inget mer än en kommitté för skötsel av hela bourgeoisie's gemensamma angelägenheter.' I en eller annan form återkommer gång på gång den uppfattning som detta representerar hos både Marx och Engels, och trots de inskränkningar och distinktioner som de ibland införde i sin diskussion av statsmakten — särskilt för att förklara en viss grad av självständighet som de ansåg att statsmakten kunde åtnjuta under 'exceptionella omständigheter' — avvek de aldrig från uppfattningen, att statsmakten i ett kapitalistiskt samhälle framför allt var ett instrument för maktutövning för en styrande klass, vilken i sig definierades med utgångspunkt från dess ägande och kontrollerande av produktionsmedlen.⁶

⁵ Se K. Marx till F. Lassalle, 22 februari 1858, K. Marx till F. Engels, 2 april 1858, i *Selected Correspondence*, utgiven i Moskva, ej daterad, sid. 125, 126.

⁶ Se t.ex. Marx, tjugotvå år efter *Kommunistiska manifestet*: 'I samma takt som den moderna industrins framsteg

De flesta marxister över hela världen har nöjt sig med att uppfatta denna tes som mer eller mindre självklar, och de har valt som sin lärotext om statsmakten Lenins *Staten och revolutionen*, som nu är ett halvsekel gammal och som egentligen var en omformulering och en utveckling av den huvuduppfattning om statsmakten som Marx och Engels hade, och som hävdade dess tillämplighet på imperialismens tidsålder.⁷ Sedan dess har det enda mer betydande marxistiska bidraget till teorin om statsmakten kommit från Antonio Gramsci, vilkens belysande anteckningar i detta ämne först ganska nyligen har vunnit någon grad av uppmärksamhet och inflytande utanför Italien.⁸ I övrigt har marxisterna inte gjort några anmärkningsvärda försök att angripa frågan om statsmakten i ljuset av den konkreta socio-ekonomiska och politiska och kulturella verkligheten i de verkliga kapitalistiska samhällena. I de fall där man gjort något sådant försök har resultatet dragits ned av en alltför förenklad förklaring av förhållandet mellan samhällets privata sektor och statsmakten. Även om denna 'modell' kommer verkligheten mycket närmare än den demokratisk-pluralistiska, kräver den en mycket mer genomgripande bearbetning än den hittills har fått. Paul Sweezy överdrev knappast, när han för några år sedan skrev att 'detta är det område där studiet av monopolkapitalismen, inte bara från de borgerliga samhällsvetarnas sida utan också från marxisternas, har de allvarligaste bristerna'.⁹ Syftet med denna bok är att göra en insats för att avhjälpa denna brist.

II

De länder som skall behandlas här är mycket olika varandra på en mängd sätt. De skiljer sig i fråga om historia, traditioner, kultur, språk och institutioner. De delar emellertid också två avgörande kännetecken. Det första är att de alla är högt industrialiserade länder, det andra är att den större delen av deras ekonomiska apparat står under privat ägarskap och kontroll. Det är dessa båda karakteristika i kombination som för det första gör dem till avancerade kapitalist-länder och som radikalt skiljer dem från de underindustrialiserade länderna, såsom Indien eller Brasilien eller Nigeria (även om också där den ekonomiska apparaten huvudsakligen är privatägd

framkallade, vidgade, intensifierade klassmotsättningarna mellan kapital och arbetskraft, antog statsmakten mer och mer karaktären av kapitalets nationella makt över arbetskraften, av en offentlig inrättning som organiserats med tanke på socialt förslavande, av ett verktyg för klassdespotismen.' (K. Marx: 'The Civil War in France' ur K. Marx och F. Engels: *Selected Works*, 1950, volym 1, sid. 496.) Och Engels: 'Den moderna statsmakten, oavsett vilken form den antar, är i grunden ett kapitalistiskt verktyg, kapitalisternas statsmakt, det ideala förkroppsligandet av det totala nationella kapitalet ... en organisation tillhörande den speciella klass som för tillfället var den exploaterande klassen, en organisation i syfte att förhindra alla ingripanden utifrån mot de rådande produktionsförhållandena, och därför särskilt i syfte att med våld hålla de exploaterade klasserna i en undertryckt ställning som svarar mot den givna produktionsmetoden (slaveri, trälldom, lönad arbetskraft).' (F. Engels: *Socialism: Utopian and Scientific*, i samma skrift, volym 2, sid. 136, 138.) Detta skrevs 1887. Det är samma synpunkt som utvecklas i *The Origin of the Family, Property and the State* från 1881 och i många av Engels senare skrifter.

⁷ T.ex.: 'Imperialismen – bankkapitalets tidsålder, de gigantiska kapitalistiska monopolens tidsålder, tidsåldern då monopolkapitalismen omformades till statsmonopolistisk kapitalism – har speciellt inneburit en exempellös förstärkning av 'statsmaskineriet' och en exempellös tillväxt av dess administrativa och militära apparat i samband med ökningen av de repressiva åtgärderna mot proletariatet såväl i monarkierna som i de friaste republikanska länderna.'

(V. I. Lenin: *State and Revolution*, 1941, sid. 27.) Dessutom skriver han: 'Den borgerliga statsmaktens former är mycket varierande, men i grunden är de alla likadana. På ett eller annat sätt är dessa stater när allt kommer omkring *bourgeoisens diktatur*. (Samma skrift, sid. 29. Kursiveringen i texten.)

⁸ Den enda betydande studien om Gramsci på engelska hittills är J. M. Cammett: *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism*, 1967, men se också J. Merrington: 'Theory and Practice in Gramsci's Marxism' i *The Socialist Register*, 1968.

⁹ S. Tsuru (red.): *Has Capitalism Changed?*, 1961, sid. 88. Observera emellertid ett allvarligt försök till teoretisk utveckling av den marxistiska 'modellen' av staten, som utkom när denna bok nästan var fullbordad, nämligen N. Poulantzas: *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, 1968.

och privatkontrollerad), och från länder där ett statligt ägande råder (även om en del av dessa, såsom Sovjetunionen, Tjeckoslovakien och Tyska demokratiska republiken också är högt industrialiserade). Det särskiljande kriteriet är med andra ord ekonomins nivå i kombination med sättet för ekonomisk organisation.

Samma kombinerade karakteristika beträffande de avancerade kapitalistländerna är också ägnade att minska betydelsen av de övriga skillnader som finns dem emellan. Joseph Schumpeter skrev en gång att

... sociala strukturer, typer och attityder är mynt som inte så lätt smälts ned. När de en gång har präglats, består de, kanske i sekler, och eftersom olika strukturer och typer uppvisar olika grad av livskraft, finner vi nästan alltid att det dominerande beteendet i den grupp eller nation som man betraktar mer eller mindre avviker från vad man skulle vänta sig om man utgick från de dominerande formerna inom produktionsprocessen.¹⁰

Detta är helt riktigt. Men ändå kvarstår, när man tagit vederbörlig hänsyn till alla sådana nationella skillnader och egenheter, det faktum att den avancerade kapitalismen har givit de länder som kommit under dess inflytande många grundläggande likheter, och har kommit att reducera, men inte utplåna, skillnaderna dem emellan. Som resultat av detta har man uppnått en anmärkningsvärd grad av likhet, inte bara i ekonomiskt utan också i socialt och till och med i politiskt avseende, mellan dessa länder. I många grundläggande bemärkelser lever de i allt högre grad i världar, materiella och känslomässiga, som har mycket gemensamt. Som en författare skrev för några år sedan:

Det finns stora skillnader mellan de centrala institutionerna och de ekonomiska metoderna från det ena landet till det andra. Skillnaderna är ofta föremål för skarpa ideologiska meningsskiljaktigheter, men när man tar hela bilden i betraktande ser man en viss enhetlighet i uppbyggnaden av samhällena. Med avseende på vad de gör snarare än på vad de säger om det, och ändå mer markerat med avseende på deras uppförande över en tidsrymd av några år, är likheterna slående.¹¹

Den viktigaste av dessa likheter i ekonomiskt avseende har redan angivits, nämligen att det är fråga om samhällen med en stor, invecklad, starkt integrerad och teknologiskt avancerad ekonomisk grundval, där industriproduktionen svarar för den klart största delen av bruttonationalprodukten, och där jordbruket utgör en relativt liten sektor av ekonomisk verksamhet.¹² Det är också samhällen där den största delen av den ekonomiska verksamheten bedrivs på basis av det privata ägandet och kontrollerandet av medlen för denna verksamhet.

Beträffande det sistnämnda är det naturligtvis fallet, att de avancerade kapitalistländerna nu-förtiden ofta har en 'offentlig sektor' av betydande omfattning, genom vilken staten äger och administrerar en lång rad industrier och serviceinrättningar, huvudsakligen, men inte uteslutande, av 'infrastrukturell' karaktär, vilka är av stor betydelse för deras ekonomiska liv. Statsmakten spelar i alla kapitalistiska samhällsekonomier också en allt större ekonomisk roll genom regleringar, kontrollåtgärder, samordning, planering, och så vidare. Dessutom är staten den klart största kunden hos den 'privata sektorn', och några mycket betydande branscher skulle inte kunna överleva i den privata sektorn utan att ha staten som kund och utan de krediter, subsidier och gottgörelser som den delar ut. Detta statliga intrång i varje aspekt av det ekonomiska livet är ingenting nytt i kapitalismens historia. Tvärtom presiderade det statliga ingripandet vid dess

¹⁰ Citerad i R. Bendix: *Nation-Building and Citizenship*, 1964, sid. 8.

¹¹ A. Schonfield: *Modern Capitalism*, 1965, sid. 65.

¹² Sålunda var jordbrukets andel av bruttonationalprodukten år 1961 4 procent för Förenta Staterna och Storbritannien, 6 procent för Förbundsrepubliken Tyskland och 9 procent för Frankrike. Siffran för Japan var 15 procent år 1960. (B. H. Russett m.fl.: *World Handbook of Political and Social Indicators*, 1964, sid. 163-164.)

födelse, eller ledde åtminstone dess första steg, inte bara i så uppenbara fall som Tyskland och Japan utan också i alla andra kapitalistländer,¹³ och statsingripandet har aldrig upphört att vara av avgörande betydelse för kapitalismens utveckling, inte ens i det land som är mest hängivet *laissez faire* och individualism.¹⁴ Icke desto mindre är omfattningen av och kraften bakom statsingripandet i vår tids kapitalism oändligt mycket större än någonsin tidigare, och kommer antagligen att växa ytterligare. I stort sett samma sak gäller för den långa rad av sociala plikter som statsmakten i dessa samhällen har kommit att ikläda sig direkt eller indirekt ansvar för.¹⁵

Betydelsen av den 'offentliga sektorn' och av statliga ingripanden i det ekonomiska livet i allmänhet är en av de anledningar som under senare år anförts för synpunkten, att 'kapitalism' har blivit en felaktig benämning på det ekonomiska system som är förhärskande i dessa länder. I förening med den stadigt växande klyftan mellan ägarna till de kapitalistiska företagen och deras ledning¹⁶ har ingripandena från det allmännas sida, har man resonerat, radikalt förändrat kapitalismen från den gamla onda tiden. Dessa länder har, som bland andra Crosland har uttryckt det, blivit 'efterkapitalistiska' samhällen, till sin art skilda från vad de var i det förgångna, och till och med så sent som under andra världskriget. Denna tilltro, inte till den blotta förekomsten av betydande förändringar i den nutida kapitalismens struktur, v evolution, inte till ifrågasätts, utan till dess faktiska förvandling, ett helt annorlunda system (och, självfallet, ett mycket *bättre*), utgör ett mycket betydande element i det pluralistiska synsättet beträffande de västerländska samhällena. Detta ekonomiska system är, till skillnad från det gamla, inte bara styrt på ett annorlunda sätt, det har också bevittnat uppkomsten av vad professor Galbraith kallar en effektiv 'countervailing power', en motvikt till det privata kapitalets makt. Det har också förändrats genom statsingripanden och statlig kontroll. Behovet av att avskaffa kapitalismen har på grund av allt detta helt lägligt försvunnit. Arbetsuppgiften är i praktiken redan utförd.

Det centrala problemet inom politiken är inte längre förankrat vid, som professor Lipset uttrycker det, 'de förändringar som krävs för att modifiera eller föränta kapitalismen och dess institutioner'. 'Centralfrågan' är snarare 'de sociala och politiska förhållandena i det byråkratiserade samhället',¹⁷ eller som han också skriver, har 'den industriella revolutionens grundläggande politiska problem lösts. Arbetarna har erövrat industriellt och politiskt medborgarskap, de konservativa har accepterat välfärdsstaten och den demokratiska vänstern har upptäckt att en helhetsökning av statens makt medförde fler hot mot friheten än den medförde lösningar av ekonomiska problem.'¹⁸ Med andra ord, 'ned med Marx och fram med Weber'. Denna samma tro på den radikala förändringen av det kapitalistiska samhället har också tjänat som stöd för det nu så moderna argumentet att den verkligt fundamentala uppdelningen i världen är den mellan 'industrialiserade' och 'underindustrialiserade' samhällen.¹⁹

¹³ Se t.ex. Barrington Moore Jr: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, 1966.

¹⁴ Se t.ex. P. K. Crosser: *State Capitalism in the Economy of the United States*, 1960 och G. Kolko: *The Triumph of Conservatism*, 1963.

¹⁵ För en lämplig översikt se Schonfield: *Modern Capitalism*.

¹⁶ Se början av nästa kapitel.

¹⁷ S. M. Lipset: 'Political Sociology' i R. K. Merton (red.): *Sociology Today*, 1959, sid. 9.

¹⁸ S. M. Lipset: *Political Man*, 1963, sid. 406. Se också professor Talcott Parsons: 'Genom en industriell utveckling under demokratins skydd har de viktigaste av "arbetarklassens" rättmätiga krav i praktiken förverkligats.' (T. Parsons: 'Communism and the West. The Sociology of the Conflict', i A. och E. Etzioni (red.): *Social Change*, 1964, sid. 397.)

¹⁹ Se t.ex. Raymond Arons förkastande av 'motsättningen mellan socialism och kapitalism' och hans uppfattning om 'socialismen och kapitalismen som två utformningar av samma företeelse, industrisamhället'. (R. Aron: *Dix-Huit Leçons sur la Société Industrielle*, 1962, sid. 50.)

I efterföljande kapitel kommer att hävdas att antagandet om att kapitalismen med alla dess brister har förpassats till historiens skräphög är i högsta grad förhastat. Men en sak som redan i utgångsläget behöver påpekas, som en nödvändig preliminär korrektion, är att dessa samhällen fortfarande, trots existensen av en 'offentlig sektor', är dominerade av privata ägare och företagare. I inget enda av dem äger staten mer än en underordnad del av produktionsmedlen.²⁰ Åtminstone i detta avseende är talet om 'blandekonomier' ett sätt att inlägga en speciell och alldeles vilseledande betydelse i begreppet blandning.²¹ Inte heller, som senare skall visas, har statsmaktens ingripanden, regleringar och kontrollåtgärder inom näringslivet, hur viktiga och genomgripande de än har varit, påverkat funktionen av den kapitalistiska företagsamheten på det sätt som påståtts av de 'efter-kapitalistiska' teoretikerna. Vad man än uppfinner för eufemism för dessa samhällen, är de i alla fall, i alla väsentliga avseenden och trots de förändringar som de har undergått, i verklig mening kapitalistiska.

I alla avancerade kapitalistländer kan man finna ett mycket stort antal små och medelstora företag, bolag eller enskilda firmor, miljontals ekonomiska enheter,²² som utgör en klart urskiljbar och betydelsefull del av deras ekonomiska helhetsbild, och som på ett genomgripande sätt påverkar också deras sociala och politiska helhetsbild. Visserligen går de ekonomiska utvecklingslinjerna bort från de små och medelstora företagen, och många av dessa firmor är på ett eller annat sätt beroende av och underordnade storföretag. Men betydelsen av dem i dessa samhällens näringsliv är fortfarande avsevärd, och man får inte låta den undanskymmas, vare sig ur ekonomisk, social eller politisk synvinkel, av mammutföretagens allt större betydelse. Dessa länders politiska utveckling skulle med all sannolikhet ha gestaltats helt annorlunda om koncentrationen av den ekonomiska makten hade blivit så snabb och så skoningslös som Marx trodde att den måste bli. I själva verket förhåller det sig så, som professor E. S. Mason har anmärkt med avseende på Förenta Staterna, att 'de största bolagen har visat en kraftig tillväxt, men det har samhällsekonomin också'.²³

Icke desto mindre är avancerad kapitalism i det närmaste en synonym till storbolagsdrift. Beträffande dessa länders ekonomiska organisation är den klart viktigaste iakttagelsen den, att ett relativt litet antal jätteföretag, som ofta är hopplänkade, får en allt större dominans över nyckelsektorer inom det industriella, finansiella och kommersiella livet. 'Några få bolag har', skriver

²⁰ Se t.ex. J. F. Dewhurst m.fl.: *Europe's Needs and Resources. Trends and Prospects in Eighteen Countries*, 1961, sid. 436-442, särskilt tab. 13-17. Se också P. Lowell: 'Lessons from Abroad', i M. Shanks (red.): *Lessons of Public Enterprise*, 1963.

²¹ Medan 'blandekonomin' för med sig den mycket ursäktande slutsatsen att kapitalismen i praktiken är en företeelse i det förgångna, är begreppet 'statlig monopolkapitalism', som används inom den kommunistiska litteraturen för att beteckna den avancerade kapitalismen, avsett att tvärtom betona de mäktiga kapitalistiska krafternas allians med statsmakten. Uttrycket är emellertid tvetydigt, eftersom det tenderar att dölja i vilken utsträckning 'monopolkapitalismen' fortfarande är (och av statsmakten hjälps att vara) en privatangelägenhet.

²² I Förenta Staterna anmärker professor Carl Kaysen, att 'det finns för närvarande omkring 4,5 miljoner företag ... mer än hälften av dessa är små enskilda firmor inom detaljhandeln och tjänstesektorn. Bolagen utgjorde endast 13 procent av det totala antalet. 95 procent av de enskilda firmorna hade färre än tjugo anställda.' (C. Kaysen: 'The Corporation: How Much Power? What Scope?', i E. S. Mason (red.): *The Corporation in Modern Society*, 1960, sid. 86.) I Frankrike svarade firmor med mellan en och tio anställda för 98,3 procent av alla företag år 1896, och 1958 var procentandelen fortfarande 95,4. A andra sidan, medan småföretag sysselsatte 62,7 procent av alla löntagare år 1896, hade andelen år 1958 sjunkit till 20 procent. (E. Mandel: *Traité d'Economie Marxiste*, 1963, volym 2, sid. 10, 13.) Enligt 1960 års folkräkning i Japan uppgick antalet sysselsatta i små industriföretag till 2.750.000, av vilka endast 360.000 var arbetsgivare. 1.210.000 hade inga anställda alls och 860.000 sysselsatte endast familjemedlemmar. Det fanns också 3.440.000 småföretagare inom handeln. (H. Tamuna: 'Changes in Factors Conditioning the Urban Middle Class', i *Journal of Social and Political Ideas in Japan*, 1963, nr 2, sid. 82.)

²³ Mason: *The Corporation in Modern Society*, sid. 10.

professor Carl Kaysen med avseende på Förenta Staterna, 'en överväldigande, oproportionerlig betydelse inom vår ekonomi, och då särskilt inom vissa av dess nyckelsektorer. Oberoende av vilken aspekt av deras ekonomiska aktivitet som vi mäter — sysselsättning, investeringar, forskning och utveckling, leveranser till försvaret — iakttar vi samma situation.'²⁴ Om samma sak skriver också professor Galbraith att

... ingenting är så karakteristiskt för det industriella systemet som de moderna bolagens storleksordning. 1962 ägde de fem största industriföretagen i Förenta Staterna, med sammanlagda tillgångar överstigande 36 miljarder dollars, över 12 procent av alla tillgångar som brukades inom industrin. De femtio största bolagen hade över en tredjedel av alla industrins tillgångar. De femhundra största hade gott och väl över två tredjedelar. Företag med tillgångar överstigande 10 miljoner dollar, inalles cirka tvåhundra stycken, svarade för omkring 80 procent av alla resurser som kom till användning inom industrin i Förenta Staterna. Vid mitten av 1950-talet stod tjuugoåttio bolag för omkring 10 procent av den totala sysselsättningen inom industri, gruvarbete, detalj- och grosshandel. Tjugotre bolag stod för 15 procent av all sysselsättning inom industrin. Under decenniets första hälft (juni 1950—juni 1956) fick etthundra firmor motta beställningar från försvaret på två tredjedelar av hela värdet för sådana beställningar, och tio firmor fick en tredjedel. 1960 svarade fyra bolag för en beräknad andel på 22 procent av alla utlägg för industriell forskning och utveckling. Trehundraåttiofyra bolag som hade fler än femtusen anställda svarade för 55 procent av dessa utgifter. 260.000 firmor som hade färre än ettusen anställda svarade för endast 7 procent.²⁵

I stort sett samma förhållande råder i andra kapitalistiska länder. Sålunda anmärker Kidron, att

... i Storbritannien svarade under 1963 etthundraåttio företag, som sysselsatte en tredjedel av arbetskraften inom industrin, för hälften av nettoinvesteringarna. Sjuttiofyra av dessa, vart och ett med mer än tiotusen anställda, svarade för två femtedelar. Tvåhundra företag producerar hälften av industrivaruexporten, ett dussin företag gör så mycket som en femtedel. Så är också fallet i Tyskland, där de hundra största företagen svarade för nära två femtedelar av industrins omsättning, sysselsatte en tredjedel av arbetskraften och levererade hälften av industrivaruexporten under 1960. Där hade också de femtio största ökat sin andel av den totala försäljningen till 29 procent från 18 procent år 1954. Detta är fallet nästan överallt, med det enda betydande undantaget Frankrike, småföretagens traditionella hemvist, men till och med där förändras bilden mycket snabbt av fusionerna.²⁶

Det finns all anledning att anta att denna storföretagens dominans inom de kapitalistiska samhällsekonomierna kommer att bli än mer markerad under kommande år, inte minst på grund av att statliga ingrepp i sig har en tendens att, direkt eller indirekt, påskynda förloppet,²⁷ oavsett den ofta uttryckta avsikten att skydda småföretagarna och motverka monopol.

Den enorma *politiska* betydelsen av att den privata ekonomiska makten i de avancerade kapitalistiska samhällena koncentreras och därigenom också får större påtryckningskraft gentemot statsmakten är ett av huvudämnena i denna bok. Man måste emellertid också notera att mammutföretagen inte bara är nationella företeelser, som bara påverkar det ekonomiska och politiska livet i enskilda länder. För så länge sedan som 1848 påpekade Marx och Engels i *Kommunistiska manifestet* kapitalismens hänsynslösa förehavanden på det internationella planet

²⁴ Kaysen, samma skrift, sid. 86.

²⁵ J. K. Galbraith: *The New Industrial State*, 1967, sid. 74-75.

²⁶ M. Kidron: *Western Capitalism since the War*, 1968, sid. 14. Med avseende på Frankrike skriver en författare, att 'bortsett från de företag som lyder under staten är det endast ett femtiotal koncerner, som utgör drivkraften i samhällsekonomin'. (M. Drancourt: *Les Clés du Pouvoir*, 1964, sid. 14.) För en allmän översikt av monopolistisk koncentration se Mandel: *Traité d'Economie Marxiste*, volym 1, kap. 12. [finns i svensk översättning på marxistarkivet: [Marxismens ekonomiska teori](#)]

²⁷ Se t.ex. den brittiska Labour-regeringens inrättande av The Industrial Reorganisation Corporation, som har den speciella uppgiften att uppmuntra fusioner.

och dess fullständiga ignorerande av nationella gränslinjer. Men detta har nuförtiden fått helt nya dimensioner. Det är nämligen en annan viktig egenskap hos vår tids kapitalism, att ett växande antal av de största företagen antar en alltmer utpräglad multinationell karaktär med avseende på ägarskap och företagsledning. Mycket av detta är resultatet av att amerikanska bolag har utstakat åt sig ett hastigt expanderande område i andra avancerade kapitalistiska länders näringsliv, ofta till den grad att man uppnått verklig kontroll av det andra landets större företag och branscher.²⁸ Detta har här och var stött på visst nationellt motstånd, som emellertid inte varit så kraftigt att det åstadkommit några avgörande verkningar på förloppet.²⁹

Samtidigt har ett liknande förlopp av kapitalistisk internationalisering tagit fart i Västeuropa, i vissa fall som motdrag mot ett amerikanskt inträngande men oftare i förening med ett sådant. Nya och respektingivande kapitalistiska företagskomplex uppstår på så sätt i Västeuropa, vilkas multinationella karaktär medför mycket stora konsekvenser, inte bara i ekonomiskt hänseende utan också i politiskt hänseende.³⁰ EEC är ett institutionellt uttryck för detta fenomen och representerar ett försök att inom ramen för kapitalismen övervinna en av dess mer betydande 'motsägelser', nämligen nationalstatens alltmer markerade otidsenlighet som basenhet för det internationella livet.

Den avancerade kapitalismen är emellertid också internationell i en annan, mer traditionell, bemärkelse, nämligen genom att de kapitalistiska storföretagen har slagit rot i de underindustrialiserade områdena i världen. Att dessa stora exploateringsfält har uppnått formell politisk självständighet har, i förening med att revolutionära rörelser uppträtt i en del av områdena, fördyrat och äventyrat bevarandet och utvidgandet av dessa kapitalintressen. Men i dagens läge är fortfarande denna västerländska 'inmutning' i Latinamerika, Mellanöstern, Afrika och Asien verkligt omfattande.³¹ Den väger tungt inom de kapitalistiska staternas utrikespolitik och den är i praktiken ett av de dominerande elementen, om inte till och med det mest dominerande elementet, i dagens mellanstatliga relationer.

III

De av den avancerade kapitalismens ekonomiska karaktärsdrag som är gemensamma för de ifrågavarande länderna förser dessa med en i stora drag likartad 'ekonomisk bas'. Denna 'ekonomiska bas' bidrar emellertid också till att åstadkomma (och är i själva verket huvudorsak till förekomsten av) mycket avsevärda likheter i ländernas sociala struktur och klassuppdelning.

Sålunda finner man i dessa länder ett relativt litet antal människor som äger en markant oproportionerlig andel av privat välstånd och vilkas inkomster till stor del härrör från detta ägarskap.³² Många av dessa rika människor har också kontroll över vilken användning som deras tillgångar skall sättas till, men i allt större utsträckning anförtroar man denna kontroll åt människor som, även om de själva är rika (vilket de i regel också är), inte själva äger mer än en liten andel eller till och med ingen andel alls i de tillgångar som de kontrollerar och handhar. Sedd som

²⁸ För en färsk översikt av denna omfattande amerikanska inplantering i Västeuropa se J. J. Servan-Schreiber: *Le Défi Américain*, 1967, del I. Om Storbritannien se också I. Dunning: *American Investment in the British Manufacturing Industry*, 1958, och J. McMillan och B. Harris: *The American Take-Over of Britain*, 1968.

²⁹ Som exempel på styrkan i detta förlopp och på den oemotståndliga dragningskraft det har på lokala kapitalintressen, lägg t.ex. märke till dess framsteg i det gaullistiska Frankrike trots generalens så kallade 'anti-amerikanism'.

³⁰ Se t.ex. E. Mandel: 'International Capitalism and "Supra-Nationality"', i *The Socialist Register*, 1967.

³¹ Se t.ex. P. A. Baran: *The Political Economy of Growth*, 1957; H. Magdoff: 'Economic Aspects of U.S. Imperialism', i *Monthly Review*, 1968, volym 20, nr 5 och 6; M. Barratt Brown: *After Imperialism*, 1963; P. Jalée: *The Pillage of the Third World*, 1968, och *Le Tiers Monde dans l'Economie Mondiale*, 1968.

³² Se kapitel 2.

helhet är detta den klass som marxisterna traditionellt har betecknat som den 'styrande klassen' i kapitalistländerna. Huruvida det är möjligt att på så sätt sammanföra ägarna och 'handhavarna' kommer att bli föremål för diskussion i nästa kapitel, och frågan om det över huvud taget i något fall är träffande att tala om en 'styrande klass' med avseende på dessa länder är ett huvudtema i denna studie. Men på detta stadium är det åtminstone möjligt att notera förekomsten av en ekonomisk elit, som antingen i kraft av äganderätt eller faktisk kontroll (eller bådadera) behärskar många av de viktigaste sektorerna inom näringslivet.

I dessa länder förhåller det sig också så, att den andra änden av den sociala rangskalan upptas av en arbetarklass som till största delen består av industriarbetare, medan löntagarna inom jordbruket utgör en stadigt minskande andel av arbetskraften.³³ Med andra ord är den huvudsakliga form som relationerna inom produktionsapparaten tar sig den mellan arbetsgivaren—kapitalisten och löntagaren inom industrin. Detta är ett av de viktigaste särskiljande elementen mellan de avancerade kapitalistiska samhällena och de kollektivistiska samhällena å ena sidan och 'Tredje världens' förindustriella samhällen å andra sidan.

Liksom andra samhällsklasser har arbetarklassen i de avancerade kapitalistiska samhällena alltid varit, och är fortfarande, i hög grad differentierad. Man finner också viktiga skillnader i den interna sammansättningen av arbetarklassen i ett land i jämförelse med ett annat. Oavsett dessa skiljaktigheter inom länderna och mellan dem är ändå arbetarklassen överallt en tydligt avgränsad och specifik social formation, vilket beror på en kombination av egenskaper som dess medlemmar besitter jämfört med medlemmarna av andra samhällsklasser.³⁴

Den mest uppenbara av dessa egenskaper är att dessa människor i regel 'får minst av det som finns att få' och att de får arbeta hårdast för att få det. Det är också ur deras led som man så att säga rekryterar de arbetslösa, de fattiga åldringarna, de kroniskt utblottade och under proletariatet i det kapitalistiska samhället. Hur mycket än fraserna upprepas om en ökande eller redan uppnådd 'klasslöshet' ('vi tillhör nuförtiden alla arbetarklassen'), förblir den proletära situationen ett grundläggande, svårt problem i dessa samhällen, med avseende på arbetsprocessen, på inkomstnivåerna, på möjligheter eller brist på möjligheter, med avseende på hela den sociala definitionen på existensen.

Det ekonomiska och politiska livet i kapitalistsamhällena styrs primärt av den relation som det kapitalistiska produktionssättet har skapat mellan dessa båda klasser — klassen som äger och kontrollerar å ena sidan och arbetarklassen å den andra. Här finner man fortfarande de sociala krafter, vilkas motsättning så kraftigt påverkar det sociala klimatet och det politiska systemet inom den avancerade kapitalismen. I själva verket är det just motsättningen mellan dessa krafter som det politiska förloppet i dessa samhällen rör sig om, och det är till just för att sanktionera villkoren för förhållandet dem emellan.

Samtidigt skulle det vara helt vilseledande att anvisa de övriga klasserna och sociala bildningarna i det kapitalistiska samhället en enbart figurativ roll. Dessa är i praktiken av avsevärd betydelse, inte minst på grund av att de i avgörande mån påverkar relationerna mellan de båda 'polära' klasserna. Dessa samhällen har en mycket hög social 'täthet', vilket man kan vänta sig utifrån deras ekonomiska struktur. Denna höga sociala täthet tar sig naturligtvis också uttryck i politiskt avseende och medverkar till att förhindra en politisk 'polarisering', ansamlingar vid ytterligheterna, i de kapitalistiska samhällena.

Emellertid är den springande punkten i detta sammanhang att dessa samhällen verkligen företer

³³ Se Russett m.fl.: *World Handbook*, sid. 177-178.

³⁴ Se kapitel 2.

en i grova drag likartad social uppbyggnad, inte bara beträffande de 'proletära' klasserna utan också med avseende på de övriga samhällsklasserna.

Sålunda kan man i alla kapitalistiska samhällen urskilja en stor och växande klass av högt utbildade specialister, 'professional people' — advokater, revisorer, arkitekter, tekniker, vetenskapsmän, förvaltningstjänstemän, läkare, lärare, etc. — som utgör den ena av två beståndsdelar i en 'medelklass', vars roll i dessa samhällen är mycket betydelsefull, inte bara i ekonomisk utan också i social och politisk bemärkelse.

Den andra delen av denna 'medelklass' har anknytning till de små och medelstora företagen, vilkas numerära betydelse redan har påpekats. Här finner man också mycket disparata element, eftersom det inom denna klass ryms affärsmän som har några få anställda och på samma gång ägare eller delägare till ganska omfattande företag av alla sorter. Till denna klass kan man också hänföra jordbrukare med ett litet eller medelstort antal anställda.³⁵

Trots sådana interna skiljaktigheter kan denna klass också betraktas som ett särskiljbart element i den socio-ekonomiska strukturen hos den avancerade kapitalismen. Den kan inte i ekonomiskt eller socialt hänseende sammanföras med ägarna och 'handhavarna' av storföretagen, inte heller med gruppen småbutiksägare och egenanställda hantverkare.

Denna senare grupp har, som klass betraktad, blivit värst drabbad till sin numerär av kapitalismens utveckling. I alla avancerade kapitalistiska samhällen har dess andel utvisat en markant, i vissa fall dramatisk, nedgång, som till exempel i Förenta Staterna, där den sjönk från 40,4 procent år 1870 till 13,3 procent 1954.³⁶

Ändå är denna klass av butiksinnehavare och hantverkare inte på något sätt på väg att dö ut. Faktiskt är en av de konstanta faktorerna i kapitalismens historia just motståndet från 'den lille mannen' (och detta gäller också 'den lille affärsmannen') mot att inordnas i löntagarnas led, detta trots att inkomsterna i regel är små och att det hårda arbetet och otryggheten är pressande. Här skall utvecklingens riktning inte heller få undanskymma det faktum att denna klass fortsätter att existera, och detta har till resultat att åtminstone en del av arbetarklassen erbjuds en väg att undvika det proletära tillståndet.

Den stadiga minskningen av antalet egenanställda hantverkare och butiksägare har haft en parallell i den utomordentliga tillväxten av en klass av kontorsanställda, jämsides med vilka man kan ställa de anställda inom försäljningsapparaten i det avancerade kapitalistiska samhället. Det är denna klass som har sugit upp en allt större del av arbetskraften, och den inflationsartade utvecklingen av dess numerär under de senaste hundra åren är faktiskt den största sysselsättningsförändring som skett i de kapitalistiska samhällsekonomierna.³⁷

Werner Sombarts beskrivning av denna del av arbetskraften som en klass av 'kvasiproletärer' är för största delen av den lika träffande som den var för ett halvt sekel sedan. Tillsammans med arbetarklassen utgör den huvudbeståndsdelarna i vad som lämpligen kan kallas de underordnade klasserna i det avancerade kapitalistiska samhället. Samtidigt är deras löner, arbetsförhållanden,

³⁵ Stora markägare grupperas å andra sidan lämpligen jämsides med ägarna och ledarna av storföretagen.

³⁶ K. Mayer: 'Changes in the Social Structure of the United States', i *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, 1965, volym 3, sid. 70. För de andra ledande kapitalistiska länderna se Mandel: *Traité d'Economie Marxiste*, volym I, sid. 197-198.

³⁷ I några länder uppgår den till åtminstone en fjärdedel och i Förenta Staterna en tredjedel av arbetskraften. Se t.ex. M. Crozier: 'Classes sans Conscience ou Prefiguration de la Société sans Classes', i *Archives Européennes de Sociologie*, 1960, volym I, nr 2, sid. 236. Se också R. Dahrendorf: 'Recent Changes in the Class Structure of European Societies', i *Daedalus*, vinternumret 1964, sid. 245.

samhällsställning och livsstil på det hela taget bättre än vad flertalet inom arbetarklassen åtnjuter.³⁸ Den betraktar definitivt inte sig själv som tillhörande arbetarklassen — ofta tar den direkt avstånd från den — och detta har fått viktiga konsekvenser i det politiska livet i dessa samhällen på det sättet, att det har bidragit till att förhindra ett politiskt samgående mellan de underordnade samhällsklasserna till något som liknar en politisk blockbildning.

Slutligen finner man också i dessa samhällen ett betydande antal 'kulturarbetare' — författare, journalister, kritiker, präster, poeter, intellektuella av ett eller annat slag, som antingen kan räknas in, i de etablerades och mer eller mindre välbärgades fall, i specialisternas medelklass eller, beträffande återstoden, bland de självständiga hantverkarna eller kontorsarbetarna. Denna hopgruppering kan emellertid vara onödigt godtycklig och kan också tendera att dölja den speciella roll som dessa människor spelar i dessa länders samhällsliv.³⁹

Denna kortfattade uppräknings upptar inte varje ekonomisk, social och yrkesmässig gruppering i det avancerade kapitalistiska samhället. Den inkluderar till exempel inte en omfattande kriminell grupp, i större eller mindre utsträckning av kategorin 'professional people', vars roll inom vissa områden av näringslivet (till exempel i Förenta Staterna) inte kan bortses från. Den innefattar inte heller en befolkningsgrupp av studerande som redan nu är betydande och som tilltar i betydelse, numerärt och också politiskt. Det är inte lättare än i kulturarbetarnas fall att placera in dessa element i den sociala strukturen.

Den största grupp som lämnats utanför är emellertid de människor som är yrkesmässigt anknutna till själva driften av statsförvaltningen, antingen som politiker eller som administratörer, domare eller militärer. Detta utelämnande, som är avsiktligt och kommer att repareras i senare kapitel, beror inte på att dessa människor är 'klasslösa'. Det är snarare så, att deras plats i det sociala och politiska systemet är av avgörande betydelse vid en analys av förhållandet mellan statsmakten och samhället och inte kan summeras kortfattat på detta stadium.

Det kan också anmärkas att ovanstående uppräknings inte avslöjar något om vilken grad av medvetenhet som klassmedlemmarna har om sin ställning i klasshänseende eller om de speciella ideologiska och politiska attityder som denna medvetenhet (eller brist på medvetenhet) kan föda, inte heller något om de verkliga relationerna mellan klasserna. Dessa frågor är viktiga, speciellt med tanke på det inflytande som de har på själva det politiska förloppet. Alla svar på dessa frågor måste emellertid först få en utgångspunkt i en identifiering av de agerande i denna process. Det bör tilläggas att behovet av detta inte minskar på grund av att de agerande så att säga inte kan sina repliker eller på grund av att de envisas med att spela 'fel' roll. C. Wright Mills har formulerat saken så här:

... det faktum att människor inte är 'klassmedvetna' alltid och överallt betyder inte att 'inga klasser finns' eller att 'alla i Amerika hör till medelklassen'. Ekonomiska och sociala fakta är en sak. Psykologiska känslor kan, men behöver inte, vara anknutna till dessa fakta på något rationellt förutsägbart sätt. Båda sakerna är viktiga, och om de psykologiska känslorna och de politiska ståndpunkterna inte stämmer överens med den ekonomiska eller yrkesmässiga klassen, måste vi försöka finna orsaken till detta snarare än att kasta ut det ekonomiska barnet med det psykologiska badvattnet, och på så sätt undgå att förstå hur någondera passar i det samhälleliga badkaret.⁴⁰

Påpekandet gäller naturligtvis också för andra kapitalistländer än Förenta Staterna.

³⁸ Se S. M. Lipset och R. Bendix: *Social Mobility in Industrial Society*, 1959, sid. 14 ff. Se också R. Sainsaulieu: 'Les Employés à la Recherche de leur Identité', i 'Darras', *Le Partage des Benefices. Expansion et Inégalités en France*, 1966.

³⁹ Se kapitlen 7 och 8.

⁴⁰ C. W. Mills: *Power, Politics and People*, red. av I. L. Horowitz, 1962, sid. 317.

Det viktiga är emellertid inte bara att dessa länder verkligen har identifierbara samhällsklasser (vilken grad av medvetenhet de senare än har om sig själva), det är också att de sociala uppspaltningar som tidigare har räknats upp är gemensamma för alla avancerade kapitalistländer. Visserligen kan man finna avvikelser av större eller mindre omfattning, men ingenstans är de av sådan art att de medför *radikalt* olika sociala strukturer.

Detta blir särskilt uppenbart om man jämför å ena sidan dessa länder och å andra sidan underindustrialiserade eller kollektivistiska länder. Därvid finner man att många av de klasser som förekommer i länder med avancerad kapitalism också finns i länder i Tredje världen, till exempel stora markägare eller småföretagare eller kontorsanställda eller 'professionals' eller industriarbetare. Men de förekommer i helt andra proportioner, vilket, som tidigare sagts, är mest uppenbart beträffande relationen mellan arbetare inom industrin och arbetare inom jordbruket eller mellan storföretagare (i den mån sådana över huvud taget finns som inte är utländska) och stora markägare. En samhällsklass som inom den avancerade kapitalismen är av mycket stor betydelse är sålunda marginell eller nästan obefintlig vid underindustrialiserade förhållanden, medan klasser som är av underordnad betydelse i det första fallet – till exempel jordägare och bönder – ofta är huvudfaktorer i de samhälleliga jämviktsförhållandena i det senare.

Samma påpekande kan, av andra orsaker, göras angående samhällena i den kollektivistiska världen. Den officiella ståndpunkten att det rör sig om samhällen som består av 'arbetare, bönder och intellektuella' kan knappast tas som en uttömmande beskrivning av deras sociala struktur. Men vilken klassificering man än försöker sig på, måste man ta hänsyn till frånvaron av en klass av kapitalägare och arbetsgivare och till närvaron, i toppen av den sociala pyramiden, av grupper vars höga ställning förklaras av ett visst politiskt system, som också på ett genomgripande sätt påverkar varje annan del av det sociala systemet. Vid en jämförelse med de avancerade kapitalistiska länderna (vilka skillnader dessa än företer sinsemellan) är dessa länder i huvudsak skilda världar.

Medan man sålunda kan säga att den avancerade kapitalismen förser det politiska livet i de stater där den råder med en i stort sett likartad socio-ekonomisk miljö, så har själva detta politiska liv ofta varit fullständigt olikartat.

Detta gäller inte bara med avseende på de uppenbara skillnaderna dem emellan i sådana frågor som den relativa styrkan hos den verkställande makten kontra den lagstiftande, eller förekomsten av ett tvåpartisystem i några länder och ett flerpartisystem i andra, centraldirigering i motsats till regionalt självstyre eller ett starkt kontra ett svagt rättsväsende. Vad som är mycket mer iögonenfallande än detta är, att den avancerade kapitalismen under nittonhundratalet har utgjort bakgrund för det nazistiska styret i Tyskland och för Stanley Baldwin i Storbritannien, för Franklin Roosevelt i Förenta Staterna och för det speciella slag av auktoritärt styrelseskick som rådde i Japan på 30-talet. Erfarenheten har gång på gång visat att kapitalismen kan framkalla, eller om detta uttryckssätt är för kontroversiellt, kan anpassa sig till, många olika slag av politiska regimer, inklusive våldsamt auktoritära sådana. Tanken att kapitalismen är oförenlig med, eller erbjuder en garanti mot, auktoritärt styre må vara god propaganda, men det är dålig samhällsvetenskaplig sociologi.

Fastän den avancerade kapitalismens i stort sett likartade socio-ekonomiska strukturer inte *nödvändigtvis* associeras med ett visst slags politisk regim och med vissa politiska institutioner, har de ändå haft en tendens att göra det. Åtminstone efter andra världskriget har *alla* avancerade kapitalistiska länder haft regimer som karakteriserats av politisk konkurrens på mer-än-ett-partibas, rätt till opposition, regelbundna val, representativt valda församlingar, medborgerliga rättigheter och andra inskränkningar i statens maktutövning, etc. Det är denna typ av regim som

Marx och Engels beskrev (och som marxisterna har fortsatt att beskriva) som 'borgerligt demokratisk', och som vanligen helt enkelt beskrivs som 'demokratisk'. Den första beskrivningen är avsedd att antyda att det här är regimer, där en ekonomiskt dominerande klass styr genom demokratiska institutioner snarare än via diktatur. Den andra är bland annat grundad på hävdandet av att det är regimer där, just på grund av de demokratiska institutionerna, ingen grupp eller klass är i stånd att säkra en permanent politisk dominans. De kapitel som följer är avsedda att behandla frågan, hur välgrundat det är att hävda de respektive åsikterna. Emellertid måste man på detta stadium påpeka att, antingen dessa samhällen anses vara 'borgerligt demokratiska' eller endast 'demokratiska', de verkligen har avgörande likheter, inte bara i ekonomiskt utan också i politiskt hänseende. Det är på grundval av detta som de, trots sina många särdrag, kan bli föremål för vad som kan beskrivas som ett allmänt samhällsvetenskapligt-sociologiskt studium av den avancerade kapitalismen.

Den ekonomiska eliten och den dominerande klassen

Enligt det marxistiska betraktelsesättet är det kapitalistiska samhällets 'styrande klass' den klass, som äger och kontrollerar produktionsmedlen och som i kraft av den ekonomiska makt som de därigenom besitter är i stånd att använda statsmakten som instrument för att dominera samhället. I motsättning till denna uppfattning har de teoretiker som bekänner sig till den liberala demokratin (och ofta också till socialdemokratin) förnekat, att det skulle vara möjligt att på något meningsfullt sätt tala om en *enda* kapitalistisk klass, och att den makt som kan iakttas i ett kapitalistiskt samhälle är så utspridd, fragmentarisk, motstridig och så till den grad utsatt för en mängd motverkande åtgärder, att ett hävdande av att den skulle inta en ledande ställning gentemot statsmakten eller samhället skulle vara omöjligt. Det längsta man kan gå är, som vi såg i det förra kapitlet, att tala om en mångfald konkurrerande ekonomiska och andra elitgrupper, som redan på grund av förekomsten av denna konkurrerande mångfald och bristen på sammanhållning och gemensam målinriktning är ur stånd att bilda en dominerande klass av något slag.

Därför är inte den första uppgiften att utröna huruvida en ekonomiskt dominerande klass verkligen utövar en avgörande ekonomisk makt i dessa samhällen, utan den är snarare att utröna huruvida en klass av sådant slag över huvud taget existerar. Först när detta är gjort blir det möjligt att diskutera dess politiska betydelse.

I

I ett berömt avsnitt av Alexis de Tocquevilles inledning till *Demokratin i Amerika* meddelar han läsaren, att hela boken skrevs 'under inflytandet av ett slags religiös fruktan, som framkallats av begreppet av denna oemotståndliga revolution, som trots alla hinder gått framåt under så många sekler'.¹ Han syftade naturligtvis på jämlikhetens framsteg.

Detta var för mer än etthundratrettio år sedan. Sedan dess har människor i varje generation upprepat de Tocquevilles tro på att jämlikheten oemotståndligt var på frammarsch. Särskilt efter det andra världskriget har man mycket envist fört fram bilden av en hänsynslös bandtraktor som arbetar sig fram genom alla kapitalistiska länder och åstadkommer utjämnade, jämlikhetsfrämjande samhällen. 'Med de stoisk-kristna traditionerna bakom ryggen', skriver en sociolog, 'representerar jämlikhetssträvandena den starkaste socio-ekonomiskt upplösande kraften i vår tid.'² Andra författare har förklarat jämlikhetssträvandena på mindre eteriska och mer jordbundna grunder, såsom industrialiseringen, folkrörelserna, demokratiska institutioner, etc., men tilltron till styrkan och effektiviteten hos denna kraft har, vilka orsaker som än har anförts, varit en av de vanligaste och mest genomgående företeelserna inom den sociala och politiska litteraturen efter kriget, och man kan utan överdrift beskriva utvecklingen mot jämlikhet som ett av vår tidsålders mest inflytelserika begrepp, som har bidragit till att stötta upp vittfamnade teorier om 'masssamhället', 'ideologiernas död', förändringarna i arbetarklassens liv och i dess medvetenhet, karaktären av det politiska livet i de västerländska samhällena och dessutom mycket annat. Men trots att det inte finns något särskilt nyskapande i föreställningen om en jämlikhet stadd på frammarsch, så var det fram till helt nyligen huvudsakligen konservativa författare som hade en tendens att betona hur långt utjämningsprocessen hade framskridit och att beklaga vad de ansåg vara katastrofala följder av den. I vår tid har de emellertid fått sällskap av en mängd författare, som kraftigt skulle ta avstånd från att rubriceras som konservativa, men som också har förkunnat jämlikhetens faktiska eller nära förestående ankomst, inte för att beklaga den utan för att

¹ A. de Tocqueville: *De la Démocratie en Amérique*, 1951, volym I, sid. 4.

² J. H. Meisel: *The Myth of the Ruling Class: Gaetano Mosca and the Elite*, 1962, sid. 6.

välkomna den. Sålunda tog sig en hel skola av engelska socialdemokratiska 'revisionister' uppgiften före, att i likhet med de konservativa författarna försöka övertyga den engelska arbetarrörelsen under efterkrigstiden om de dramatiska framstegen mot jämlikhet, som, påstod man, hade gjorts under denna period.³

Emellertid har senare uppgifter givits vid handen, enligt professor Titmuss, att 'vi bör vara mycket försiktigare med att påstå att eventuella utjämnande krafter, som verkat i Storbritannien efter 1938, kan betraktas som något av en 'naturlag' och förväntas fungera på samma sätt i framtiden ... det finns andra krafter som är djupt rotade i den sociala strukturen och som får näring ur många institutionella faktorer i de stora samhällsekonomierna, och dessa arbetar i motsatt riktning'.⁴ Beträffande Förenta Staterna har professor Kolko framfört påståendet, att det inte fanns någon 'signifikant tendens mot inkomstutjämnning' i detta land mellan 1910 och 1959.⁵ En annan amerikansk författare, som kraftigt motsätter sig detta påstående, vad gäller den förra delen av denna period, anmärker ändå, att 'om avhjälpande åtgärder uteblir, kan vår nation snart stå inför en ökning av inkomstklyftan. Vi kanske då upptäcker att vår "sociala revolution" inte bara har marscherat på stället i tjugo år, utan att den också har börjat röra sig baklänges'.⁶

Sådana upptäckter skulle vara mycket mindre betydelsefulla om de *rådande* ekonomiska olikheterna inte redan var mycket stora i de avancerade kapitalistiska samhällena. Man skulle då med all trovärdighet kunna hävda, att eftersom en hög grad av jämlikhet hade uppnåtts vid något stadium i det förgångna, var det knappast förvånande, och dessutom av liten betydelse, att en mer långtgående utjämnning lät vänta på sig.

Men detta kan man inte hävda, för faktum är att det i dessa länder verkligen förekommer stora skillnader i inkomstfördelningen,⁷ och rentav vad professor Meade nyligen kallade för 'en verkligt sagolik brist på jämlikhet med avseende på förmögenhetsinnehav'.⁸

Det mest uppenbara exemplet på denna senare form av brist på jämlikhet erbjuder Storbritannien, där 1 procent av befolkningen år 1960 ägde 42 procent av all privat förmögenhet, 5 procent ägde 75 procent och 10 procent ägde 83 procent.⁹ Vad beträffar Förenta Staterna, noterar en studie att den förmögenhetsandel som hänförs till de rikaste 2 procenten av de amerikanska familjerna uppgick till 29 procent (i stället för 33 procent år 1922),¹⁰ och att 1 procent av den vuxna befolkningen ägde 76 procent av alla aktier (jämfört med 61,5 procent år 1922).¹¹ I Storbritannien innehade i mitten av 60-talet endast 4 procent av den vuxna befolkningen några aktier i handels- eller industriföretag, medan år 1961 1 procent av den vuxna befolkningen ägde 81 procent av de privatägda aktierna och nästan hela återstoden ägdes av de rikaste 10 procenten.¹² Även om det

³ För en översikt av dessa ansträngningar se J. Saville: 'Labour and Income Redistribution', i *The Socialist Register*, 1965.

⁴ R. Titmuss: *Income Distribution and Social Change*, 1965, sid. 198. Se också R. Blackburn: 'The Unequal Society', i R. Blackburn och A. Cockburn (red.): *The Incompatibles. Trade Union Militancy and the Consensus*, 1967.

⁵ G. Kolko: *Wealth and Power in America*, 1962, sid. 13.

⁶ H. P. Miller: *Rich Man, Poor Man*, 1964, sid. 54.

⁷ Se t.ex. Miller, samma skrift, sid. 12.

⁸ J. E. Meade: *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, 1964, sid. 27. Se också J. Revell: *Changes in the Social Distribution of Property in Britain during the Twentieth Century*, 1965.

⁹ Samma skrift, sid. 27. Siffrorna för 1911-13 var 69 procent, 87 procent och 92 procent för respektive år. Se också *The Economist*, 'Still no Property-Owning Democracy', 15 januari 1966, där det finns uppgifter som pekar på ännu större olikheter.

¹⁰ R. J. Lampman: *The Share of Top Wealth-Holders in National Wealth*, 1962, sid. 26.

¹¹ Samma skrift, sid. 209.

¹² H. F. Liddell och D. G. Tipping: 'The Distribution of Personal Wealth in Britain', i *Bulletin of the Oxford University Institute of Statistics*, 1961, volym 3, nr 1, sid. 91. Se också *The Economist*, 'Shareholders: Why so Few',

stämmer, att aktieägandet idag är något mer utbrett än det var i det förflutna, så understödjer detta knappast tron på en 'folk-kapitalism'. Det är nämligen inte bara fallet att aktieägandet fortfarande är strängt begränsat, det är också mycket snedfördelat i den meningen, att det stora flertalet av aktieägarna äger mycket litet, medan ett relativt litet antal innehar extremt stora poster.¹³

I korthet kan man säga att det här är länder där det, trots proklamationer om utjämning, fortfarande finns en relativt liten klass med människor, som äger stora förmögenheter i en eller annan form och som också har stora inkomster, i regel helt eller delvis härrörande från deras förmögenhetsinnehav eller från kontrollen av detta innehav.¹⁴

Men det här är inte bara länder som har en liten klass med förmögna människor, de består också av en mycket stor klass med människor som äger mycket litet eller praktiskt taget ingenting alls,¹⁵ och vilkas inkomster, som huvudsakligen härrör från försäljningen av deras arbetskraft, innebär betydande materiella inskränkningar, fattigdom eller ren nöd.

Fattigdomen är, som det ofta sägs (inte minst av de människor som själva är drabbade av den), ett flytande begrepp. Det är emellertid mycket svårare i dagens läge än det var för ett par år sedan, då 'överflödssamhället' uppfanns, att förneka förekomsten av fattigdom och nöd i stor skala och ofta av extrem art i de avancerade kapitalistiska samhällena. Alltsedan början på 60-talet har tillräckligt med bevis framkommit med avseende på länder som Storbritannien, Förenta Staterna och Frankrike, för att man bortom alla tvivel skall kunna visa att detta inte är någon marginell eller kvardröjande företeelse, utan ett typtillstånd som drabbar en betydande del av deras innevånare.¹⁶

Man har på senare tid gjort stor affär av 'konsumenternas revolution' i dessa länder, och av

2 juli 1966. I den senare artikeln anmärks också att Storbritannien är 'långt före övriga Europa. Statistiken på europeiska aktieinnehav är obefintlig, men man kan med säkerhet säga att i Europa är investeringar förbehållna de relativt rika.' (Sid. 52.)

¹³ Se t.ex. V. Perlo: ' "The People's Capitalism" and Stock-Ownership', i *American Economic Review*, 1958, volym 48, nr 3.

¹⁴ I Storbritanniens fall t.ex. fick de 10 procent av befolkningen som ägde 83 procent av de totala personliga förmögenheterna 99 procent av sina inkomster (före skatt) från förmögenhet. (Meade: *Efficiency, Equality and the Ownership of Property*, sid. 27.) Det är också helt säkert att självdeklarationerna grovt underskattar de verkliga inkomsterna. För Förenta Staterna 'har resultatet varit otroligt dåligt', skriver en författare, 'uppbördsverket beräknar att omkring 3,3 miljarder dollar i räntor och utdelningar – av vilket mycket går till rika familjer — undgår beskattning genom grovt fusk. Denna kostnad för regeringen i skatteinkomster ligger någonstans mellan 800 miljoner och 1 miljard dollar om året.' (H. Rowen: *The Free Enterprisers. Kennedy, Johnson and the Business Establishment*, 1964, sid. 52.) Samma författare anmärker också att, enligt en rapport från uppbördsverket 1961, 'var 48 procent av de självdeklarationer som yrkade avdragsgilla kostnader felaktiga, och två tredjedelar av alla avdrag som inte godkändes var i själva verket personliga utgifter och inte kostnader i rörelse'. (Samma skrift, sid. 56.)

¹⁵ 1959-60 ägde 87,9 procent av de brittiska skattebetalarna 3,7 procent av de totala förmögenheterna, varvid den genomsnittliga 'förmögenheten' var £107. (*The Economist*, 'Still no Property Owning Democracy', 15 januari 1966, sid. 218.)

¹⁶ Sålunda har resultaten från en officiell konferens om ekonomiska framsteg i Förenta Staterna, som lade fram sin rapport 1962, sammanfattats på följande sätt: 'Trettiofyra miljoner människor i familjer och fyra miljoner ensamstående (dvs. inte tillhörande någon familjeenhet) var utblottade. Trettiosju miljoner människor i familjer och två miljoner ensamstående var fattiga. Summan på sjuttiosju miljoner omfattade två femtedelar av Förenta Staternas befolkning år 1960.' (H. Magdoff: 'Problems of United States Capitalism', i *The Socialist Register*, 1965, sid. 73.) 'Fattigdom' ansågs av konferensen omfatta människor som levde över nivån av ren nöd, men under vad som en undersökning utförd av arbetsdepartementet fann vara en 'blygsam men tillräcklig' familjebudget. (Samma skrift, sid. 73.) Se också J. N. Morgan m.fl.: *Income and Welfare in the United States*, 1962; M. Harrington: *The Other America*, 1962; P. Baran och P. Sweezy: *Monopoly Capital*, 1966. Angående Storbritannien se t.ex. B. Abel-Smith och P. Townsend: *The Poor and the Poorest*, 1965, och P. Townsend: *Poverty, Socialism and Labour in Power*, 1967. Angående Frankrike se P. M. de la Gorce: *La France Pauvre*, 1965.

'överförandet av livsstil' mellan klasserna, som denna skulle ha igångsatt.¹⁷ Men detta ivriga framhävande av ändrade konsumtionsmönster är vilseledande på två sätt, för det första beroende på att det systematiskt underskattar de stora skillnader som också fortsättningsvis finns, både kvantitativt och kvalitativt, med avseende på arbetarklassens och andra klassers konsumtionsmöjligheter,¹⁸ och för det andra beroende på att tillgången till fler varor och tjänster, hur önskvärd den än är, inte i grunden förändrar arbetarklassens position i samhället eller förhållandet mellan arbetskraften och kapitalet. Det kan mycket väl vara riktigt att, som Serge Mallet skriver, 'i semesterorterna vid Medelhavet, på Sicilien och i Grekland delar de unga metallarbetarna på utrymmet i de Tahiti-inspirerade bungalows med direktörsdöttrarna. De köper samma grammofonskivor och dansar till samma musik.'¹⁹ Men vilka semesterförbindelserna än är mellan 'de unga metallarbetarna' och 'direktörsdöttrarna', förblir de förras förbindelser med direktörerna själva desamma. Men även om inte de yttre och synliga klasskännetecknen vore så iögonenfallande som de fortfarande är, skulle det i alla fall vara opåkallat att tolka detta som bevis på ett undergrävande (för att inte tala om ett upplösande) av klasskillnaderna, som är djupt rotade i äganderättssystemet i det avancerade kapitalistiska samhället. Att åstadkomma denna upplösning, eller ens ett undergrävande, kräver något mer än att arbetarklassen får tillgång till kylskåp, TV-apparater, bilar eller till och med tahitiska bungalows på Rivieran, det kräver till och med mer än arvsskatt, progressiv skatt och en mängd andra åtgärder, som de rika fördömer och beklagar såsom ruinerande och 'stympande', men som inte har haft någon avgörande inverkan på de ekonomiska åtskillnaderna — vilket inte är förvånande, eftersom detta system av ägarskap arbetar efter principen att 'den som har, åt honom skall varda givet', och erbjuder goda möjligheter för de rika att alstra mer rikedomar.²⁰

II

Man kan inte på allvar ifrågasätta, att en relativt sett liten klass människor verkligen äger en mycket stor del av tillgångarna i de avancerade kapitalistiska länderna, inte heller att de verkligen åtnjuter många privilegier som beror på detta ägarskap. Å andra sidan har det ofta framförts åsikten, att detta ägarskap idag är av minskande betydelse, inte bara på grund av att det är behäftat med en mängd inskränkningar — av juridisk, social och politisk karaktär — utan också på grund av den snabbt ökande åtskillnaden av ägandet av de privata förmögenheterna och resurserna och det faktiska kontrollerandet av dem. Kontrollen har, lyder det vanliga argumentet, på betydande områden inom näringslivet övergått (eller håller åtminstone på att övergå) till direktörerna, som själva inte äger mer än i bästa fall en liten del av de tillgångar som de förvaltar. På detta sätt utgör inte längre ägarskapet (fastän det fortfarande medför vissa privilegier) något bestämt element av ekonomisk eller politisk makt. Detta är, säger man, ytterligare en anledning att förkasta, inte bara föreställningen om en 'styrande klass', baserad på ägandet av produktionsmedlen, utan också föreställningen om en 'kapitalisternas klass'. Detta 'direktörsargument' kräver ytterligare behandling.

¹⁷ Kritik av denna tes finns hos J. H. Goldthorpe och D. Lockwood: 'Affluence and the British Class Structure', i *Sociological Review*, volym X, nr 2, 1963, och D. Lockwood: 'The "New Working Class"', i *European Journal of Sociology*, volym I, nr 2, 1960.

¹⁸ Se t.ex. A. Pizzarno: 'The Individualistic Mobilisation of Europe', i *Daedalus*, vinternumret 1964, sid. 217 ff.

¹⁹ S. Mallet: *La Nouvelle Classe Ouvrière*, 1963, sid. 8.

²⁰ 'I det verkliga livets kapitalistiska system har det krävts att 90 procent av befolkningen ansträngt sig till det yttersta för att förhindra att deras andel av nationalprodukten sjunker, för att på så sätt få levnadsstandarden att höjas med produktivitetens ökning . . . kapitalismen har i själva verket en medfödd tendens att framkalla en extrem och alltmer ökande brist på jämlikhet. Hur skulle annars alla dessa åtgärder i syfte att uppnå jämlikhet, som folket lyckats få till stånd under de senaste hundra åren, ha kunnat undgå att åstadkomma mer än att hålla situationen oförändrad?' (J. Strachey: *Contemporary Capitalism*, 1956, sid. 150-151.)

Att direktören utgör en viktig faktor inom kapitalismens utveckling kan inte ifrågasättas. För ett-hundra år sedan hade Marx redan, med anledning av bolagsformens tillväxt, dragit uppmärksamheten till 'omformandet av den arbetande kapitalisten till blott och bart en direktör, en förvaltare av andras kapital, och av kapitalägaren till enbart ägare, enbart penningkapitalist'.²¹ Marx pekade vid den tiden (med anmärkningsvärd framsynthet) på ett fenomen som då endast var i sitt första skede. Alltsedan dess, och särskilt under de senaste decennierna, har detta ägarskap och denna kontroll (åtminstone i storföretagen) blivit ett av de viktigaste dragen i den kapitalistiska företagsamhetens inre organisation.

Samtidigt är det helt oriktigt att påstå eller antyda, vilket ofta görs, att detta skeende är praktiskt taget fullbordat, och på så sätt bortse från den fortsatta betydelsen av vad Jean Meynaud kallar 'en livskraftig familjekapitalism',²² inte bara med avseende på små och medelstora företag utan också på mycket stora. Man har sålunda nyligen konstaterat angående Förenta Staterna, att 'i ungefär etthundrafemtio bolag på tidskriften *Fortunes* "topplista" (dvs. de femhundra största industriföretagen) vilar en kontrollerande andel i händerna på en enda individ eller på medlemmarna i en enda familj',²³ och författaren tillägger (med viss rätt), att 'det förhållandet, att 30 procent av de femhundra största industriföretagen tydligt kontrolleras av identifierbara personer eller familjer ... antyder, att ryktet om den traditionelle amerikanske fabrikörens död är lätt överdrivet och att organisationernas flitigt reklamerade seger är långt ifrån fullständig'.²⁴ På samma gång kan man iaktta, att 'åtminstone tio familjekontrollerade företag har sin plats bland de etthundra största, och flera av dessa är aktivt ledda av personer ur ägarkretsen',²⁵ och 'ungefär sjuttio företag som uppkallats efter en familj fortfarande kontrolleras av den grundande familjen'.²⁶

Detta är betydande inskränkningar, men det är ändå fallet, att man i ledningen av de största och mest dynamiska företagen finner (och kommer allt oftare att finna) direktörer, vilkas ställning inte beror på ägarskap utan på ett anställningsförhållande. Utvecklingen är ojämn, men den är också mycket kraftig och helt oåterkallelig. Alternativet till detta är inte en återgång till ägarstyre utan samhälleligt ägande och kontrollerande.

Man har naturligtvis länge insett att direktörerna i mycket stor utsträckning är oemottagliga för kontroll och till och med för aktiva påtryckningar från enskilda aktieägare, och ju större företaget är, och ju mer utspritt ägarskapet är, desto fullständigare blir sannolikt denna oemottaglighet. 'I praktiken', skriver Adolf Berle om Förenta Staterna, (fast påpekan det äger allmän giltighet), 'stys de institutionella företagen av små, självförevigande fåmannavälden. Dessa, i sin tur, rekryteras från och bedöms efter värderingarna hos ett litet fragment av Amerika — dess affärs- och finansvärld ... Den enda reella kontroll som styr eller begränsar deras ekonomiska och sociala handlingar är den faktiska (fast odefinierade och outtalade) filosofi som de människor, som ingår i dem, omfattar'.²⁷

Utifrån denna syn på direktörerna som fria från de direkta påtryckningarna från ägarna till den egendom som de kontrollerar, är det bara ett kort steg till påståendet att dessa direktörer utgör en särskild ekonomisk och social gruppering, med impulser, intressen och motivation som är olika (och till och med motsatta) ägarnas — att de i själva verket utgör en ny samhällsklass, som i de

²¹ Marx: *Capital*, volym 3, 1962, sid. 427.

²² J. Meynaud: *La Technocratie*, 1964, sid. 131.

²³ R. Sheehan: 'Proprietors in the World of Big Business', i *Fortune*, 15 juni 1967, sid. 178.

²⁴ Samma skrift, sid. 178.

²⁵ Samma skrift, sid. 180.

²⁶ Samma skrift, sid. 182.

²⁷ A. A. Berle: *The XXth Century Capitalist Revolution*, 1960, sid. 180.

tidigare och mer extrema versionerna av teorin om 'direktörernas revolution' förutsågs bli inte bara förvaltare av bolagens makt utan också samhällets styresmän.

Men teorin om en direktörskapitalism är inte bara grundad på tanken om att direktörerna drivs av andra hänsynstaganden än hänsyn till ägarna. Den tenderar också att påstå, antydningssvis eller ganska ofta uttryckligen, att direktörernas motiv och impulser av nödvändighet är bättre, mindre 'själviska', mer socialt 'ansvarskännande' och mer inriktade på 'det allmännas intressen' än fallet var med den gamla skolan av ägarkapitalism. Sålunda finner man i den klassiska beskrivningen av direktörsväldesteorin — Berles och Means' *Det moderna bolaget och privat förmögenhet* — så tidigt som 1932 det antagandet, att om 'bolagssystemet' skulle komma att överleva, vore det 'nästan oundvikligt ... att "kontrollen" av de stora bolagen skulle utvecklas till en rent neutral teknokrati, som balanserar ett antal olika krav från skilda grupper i samhället, och tilldelar var och en en andel av inkomsterna på grundval av en samhällelig politik snarare än av ett privat vinstintresse',²⁸ och detta var, sade de, vad som i praktiken redan höll på att ske. Denna synpunkt har man sedan dess tryckt mycket hårt på, så hårt att den nu har blivit en del av den dominerande ideologi, som skildrar de kapitalistiska storföretagen i uttryck som professor Carl Kaysens 'det själfulla bolaget'.²⁹

Betydelsen av detta slags påstående är uppenbar. Det är ju så att de beslut som man förväntar sig att dessa människor skall fatta, när de leder stora och mäktiga industriella, finansiella eller kommersiella företag, inte bara påverkar deras egna organisationer utan också ett mycket större område, ofta omfattande hela samhället. Om de då är lika själfulla som det påstås, och om direktörerna är så djupt medvetna om det större, samhällsomfattande ansvarsområdet, så kan de med rätta betraktas som i hög grad värdiga den makt som de innehar genom kontrollen av bolags-tillgångar — och till och med som de närmast till hands liggande, och lämpligaste, förvaltarna av denna makt. Man kan på grundval av detta lättare hävda, att dessa ansvarskännande män och kvinnor inte bör utsättas för en ovederbörlig och onödig grad av statlig 'inblandning'. Visserligen är idag en betydande mån av statsingripanden i näringslivet oundviklig och till och med önskvärd, men också sådana ingripanden bör endast genomföras inom ramen för ett nära samarbete mellan å ena sidan ministrar och statstjänstemän, som officiellt anförtrotts skyddandet av 'det allmännas intressen', och å andra sidan representanter för affärsvärlden, vilka också drivs av dessa hänsyn. I enlighet med denna tanke är det heller inte förvånande, att under 'revisionist'-motsättningarna inom Labour-partiet på 50-talet motståndarna till nationaliseringar hade funnit (som det heter i ett viktigt Gaitskell-inspirerat politiskt dokument), att 'under en i allt större utsträckning "professionell" företagsledning tjänar de stora bolagen på det hela taget nationen väl'.³⁰

²⁸ A. A. Berle och G. C. Means: *The Modern Corporation and Private Property*, 1932, sid. 356 (min kursivering).

²⁹ 'När den inte längre är ägarskapets verktyg för att försöka maximera avkastningen på investerade medel', skriver professor Kaysen, 'uppfattar företagsledningen sig som ansvarig inför aktieägarna, de anställda, kunderna, allmänheten och, kanske viktigast, företaget självt som institution ... det visas ingen girighet eller vinningslystnad, det görs inga försök att skjuta över på arbetarna eller på samhället en stor del av företagets sociala kostnader. Det moderna bolaget är ett själfullt bolag.' (C. Kaysen: 'The Social Significance of the Modern Corporation', i *American Economic Review*, maj 1957, volym 47, nr 2.) Se också C. A. R. Crosland: *The Conservative Enemy*, 1962, sid. 88-89: 'Kanske vanligast förekommande bland mycket stora företag är det bolag som eftersträvar snabb tillväxt och hög vinst — dock med hänsyn tagen till dess "känsla för samhälleligt ansvar" och dess strävan efter goda relationer med allmänheten och arbetskraften ... Dess mål är snarare en "rimlig" vinst än maximal vinst, en skäligen snabb tillväxt och den känsla av värme som kommer ur en plikt-känsla gentemot det allmänna.' Se också F. X. Sutton m.fl.: *The American Business Creed*, 1956, på flera ställen. Några franska versioner av samma tankegång är t.ex. H. Ehrmann: *Organised Business in France*, 1957, på flera ställen, och R. Barre: 'Le "Jeune Patron" tel qu'il se voit et tel qu'il voudrait titre', i *Revue Economique*, 1958, nr 6, sid. 896-911.

³⁰ *Industry and Society*, 1957, sid. 48.

När man studerar sådana påståenden och de slutsatser som dras av dem, kan det vara värt att komma ihåg att snarlika påståenden gjorts av den nu så illa omtalade kapitalisten av den gamla skolan (och å hans vägnar). Sålunda skriver professor Bendix, att 'framväxandet av företagarklassen som politisk maktfaktor gav upphov till en i de flesta avseenden ny ideologi ... företagarnas rätt att utöva makt genomgick en förändring från att vara en hotfull attityd gentemot de fattiga och en avvisande hållning gentemot den återkommande kritiken till att bli en rätt som baserades på ett moraliskt ledarskap och maktutövning i nationens intresse'.³¹ I ljuset av detta finns det inte mycket nytt i propagandan om direktörsväldet, bortsett kanske från intensitet och omfattning.

Man kan också säga att den stora motsättning med avseende på vinsttänkande, som ofta målas upp mellan den tvångsmässigt vinstmaximerande klassiska kapitalistiska företagaren och den kyligt iakttagande, samhällsinriktade, professionelle direktören, gör den förre stor orättvisa.

Med all säkerhet var den klassiske företagarens motiv och impulser minst lika skiftande, sammansatta, och kanske också motstridiga, som den moderne bolagsdirektörens. I ett berömt avsnitt i *Kapitalet* talar Marx om kapitalisten som varande fast i en 'Faust-konflikt mellan driften att samla en förmögenhet och längtan efter njutning',³² och 'njutning' kan i detta sammanhang ses som innefattande en mångfald mål som strider mot förmögenhetsansamlandet, eller som åtminstone uppfattades som lika viktiga som profiten. En tidig studie av företagsledares beteende antydde, att 'affärsmannens viktigaste incitament för handling är antagligen (med undantag för längtan efter varor för ren behovstillfredsställelse) följande: Strävan efter makt, längtan efter prestige och (sammanhängande med detta) efter självhävdelse, skapardrift, benägenhet att identifiera sig med en viss grupp och (sammanhängande med detta) grupployalitet, önskan om trygghet, längtan efter äventyr, vilja att "spela spelet" för dess egen skull och önskan att tjäna andra ...'.³³ Vad man än kan anse om denna utförliga katalogisering, måste det vara uppenbart att var och en av dessa faktorer har precis lika stor tillämpning på den traditionelle ägare-företagaren som på den icke-självägande direktören. En engelsk sociolog skriver, att 'emedan industriföretagens mål under familjekapitalismens tid helt otvetydigt definierades som vinst för företaget ägare, har målet under det nuvarande systemet sammansmält med andra, som kanske tidigare var latent, såsom produktivitet, tillväxt och nydanande, utan någon klar bild av om de är sammanhängande eller motstridiga i förhållande till varandra'.³⁴ Men det förefaller att vara en mycket märklig tanke, att 'familjekapitalisten' inte var (eller är) i högsta grad angelägen om produktivitet, tillväxt och nydanande, och att han undgick (eller undgår) att se dessa saker som 'sammansmälta' med vinsten.

Den 'Faust-konflikt' som Marx talade om rasar utan tvivel också i den moderne bolagsdirektörens bröst, även om den kan ta sig en mängd nya och skilda former. Icke desto mindre måste även den moderne direktören, hur blank och fin han än är, i likhet med den vulgära ägare—företagaren från den gamla onda tiden, underordna sig de oeftergivliga krav som ligger i systemet, där han är både herre och tjänare, och det första och viktigaste av dessa krav är, att han bör göra 'högsta möjliga' vinst. Vilka hans bevekelsegrunder och mål än är, kan de bara förverkligas på basis av hans framgång i detta enda avseende. Affärsmannens allra viktigaste mål, antingen som ägare eller som företagsledare, måste vara att uppnå 'högsta möjliga' vinst för det egna företaget. Man

³¹ R. Bendix: 'The Self-Legitimation of an Entrepreneurial Class in the Case of England', i *Zeitschrift für die Gesamte Staatswissenschaft*, 1954, sid. 48. Se också samme författares *Work and Authority in Industry*, 1956.

³² Marx: *Capital*, volym I, sid. 594.

³³ R. A. Gordon: *Business Leadership in the Large Corporation*, 1945, sid. 305.

³⁴ J. A. Banks: 'The Structure of Industrial Enterprise in Industrial Society', i P. Halmos (red.): *The Development of Industrial Societies*, 1965, sid. 50.

kan till och med säga, att inte ens en ekonomisk elit som dryper av själfullhet skulle känna till hur man fyller någon annan uppgift. Den huvudsakliga (om också inte den enda) referensramen för denna elit och för alla affärsmän är det enskilda företaget och de vinster som detta kan göra. Det är ytterst detta som deras makt är avsedd för, och alla andra hänsyn, inbegripet den allmänna välfärden, måste underordnas det.

Det här är inte en fråga om 'själviskhet' hos företagsägaren eller företagsledaren, snarare är det så, att denna 'själviskhet' är inbyggd i det kapitalistiska produktionssättet och i de politiska beslut som detta förestavar.

I likhet med den gamla skolans kapitalism är direktörskapitalismen ett ytterst splittrat system, som fortfarande (och mer än någonsin) markeras av den mycket viktiga motsägelse, som Marx talade om för mer än etthundra år sedan, nämligen motsägelsen mellan dess alltmer *sociala* karaktär och dess ihållande privata målinriktning. Det är absurt att tro att affärsmännen, som mer eller mindre mot sin vilja utgör de viktigaste verktygen för denna motsägelse, också skulle kunna övervinna den genom någon sorts 'själfull' viljeanstängning. För att göra detta måste de förneka själva syftet med sin verksamhet, som är uppnåendet av privat vinst. Som Baran och Sweezy har uttryckt saken, är 'vinsten, även om den inte är det yttersta målet, det nödvändiga medlet för att uppnå alla andra mål. Som sådant blir den det enda, omedelbara, förenade, kvantitativa målet för företagets politik, kriteriet på hur rationellt företaget sköts, måttet på bolagets framgångar.'³⁵ Det kan i själva verket vara fallet, att den moderne företagsledaren är ivrigare i sin strävan efter vinst än den gamla skolans företagare, eftersom, som en annan författare framkastar, på grund av 'den snabbt ökande användningen av ekonomer, marknadsanalytiker och andra slag av specialister och företagskonsulter vid större bolag ... en vinstorienterad rationalism (blir) mer och mer representativ för affärsmännens beteende.'³⁶

Enligt denna uppfattning har aktieägarna i de direktörs-kontrollerade företagen ingen anledning att befara, att deras intressen inte blir tillgodosedda. Det kan mycket väl hända att spänningar uppstår mellan företagsledningen och aktieägarna, och spänningarna kan ibland bryta ut i öppen konflikt.

Till exempel kan aktieägarna ha åsikten att ledningen inte är tillräckligt generös med utdelning, eller att de är för generösa med löner gentemot sig själva, eller för benägna att ge ut pengar på ändamål som inte omedelbart eller uppenbart är ägnade att skapa vinster. Företagsledningen å sin sida kan tycka att aktieägarna, eller åtminstone den del av dem som gör sig besvär att låta höra av sig, är en girig, okunnig och kortsynt samling. Men detta är taktiska skillnader inom ramen för en strategisk samstämmighet, och det finns i alla händelser mycket litet som aktieägarna normalt kan göra för att låta sitt eventuella missnöje resultera i åtgärder (naturligtvis med undantag för att de kan göra sig av med aktierna). Hur det än är med den saken, så kvarstår faktum, att det inte i något betydande avseende är fallet att företagsledarfunktionen gör åtskillnad mellan dem som fyller den och dem å vilkas vägnar den fylls. De skillnader i syftemål och bevekelsegrunder som kan förekomma dem emellan överskuggas av en grundläggande intressegemenskap.

I varje fall kan tanken på en separation mellan företagsägandet och företagsledningen drivas alltför långt. Det är nämligen fallet, som ofta har observerats, att företagsledare ibland är stora aktieägare i de företag där de arbetar. I Förenta Staterna är, skriver Kolko, 'företagsledarnas samhällsklass den största enskilda gruppen inom den aktieägande populationen, och en större

³⁵ Baran och Sweezy: *Monopoly Capital*, sid. 40.

³⁶ J. S. Early: 'Contribution to the discussion on the impact of some new developments in economic theory; exposition and evaluation', i *American Economic Review*, maj 1957, volym 47, nr 2, sid. 333-334.

andel inom denna klass äger aktier än vad fallet är i någon annan klass'.³⁷ Dessutom kan företagsledarna genom förtur och förmåner vid aktieemissioner få möjlighet att öka sina innehav på fördelaktigaste villkor.³⁸ Det må så vara, att den största delen av företagsledningens inkomster inte härrör från aktieinnehav eller beror på sådant innehav, men företagsledningen behandlar i alla fall knappast sitt delägarskap vid något tillfälle som av obetydligt intresse.³⁹ I ljuset av detta förefaller bilden av direktören som 'åtskild' från de resurser som han kontrollerar vara ganska överdrivet tecknad.

Dessutom är höga löner karakteristiskt för de övre lagren inom företagsledningen, och i många fall verkligen mycket höga löner. Sålunda noterar en författare, att 'för ledande bolagsdirektörer (i Förenta Staterna) är löner på över en kvarts miljon dollar om året ganska vanliga, och högre löner ändå är inte precis sällsynta. Detta gäller exklusive bonus på aktier och förmånliga köp av aktier, vilket i praktiken kan fördubbla direktörens inkomster'.⁴⁰ Man finner också, att av niohundra högt uppsatta direktörer, som studerats av tidskriften *Fortune* befanns 80 procent tjäna mer än 50.000 dollars per år, bortsett från aktier, pensioner och avgångsvederlag, representationskonton, etc.,⁴¹ och Kolko anger siffran 73.600 dollars som medianinkomsten för de ettusensjuhundra högst betalda bolagsdirektörerna i Förenta Staterna under 1958.⁴² De övre lagren inom företagsledningarna kanske inte har det riktigt så väl förspänt i andra avancerade kapitalistiska länder, men icke desto mindre befinner de sig överallt i de översta regionerna av inkomstpyramiden.

Slutligen bör man också notera, att direktörsgruppens sociala ursprung i allmänhet är detsamma som uppvisas av andra människor med höga inkomster och stora förmögenheter. Beträffande Förenta Staterna, skriver en författare, har 'med avseende på rekryteringen av de moderna industriledarna tre separata undersökningar visat i stort sett samma sak, nämligen att majoriteten av cheferna för de största företagen kommer från övre medelklass- och överklassfamiljer, och de har fäder i affärsföretag'.⁴³ Beträffande Västeuropa observerar Granick, att 'ett typiskt drag hos affärslivet på den europeiska kontinenten (som inte är så karakteristiskt för det brittiska affärslivet) är att alla företagsledningens skikt i första hand rekryteras ur borgerskapet, och att man tänker och handlar med hänsyn till den förmögenhet som man äger'.⁴⁴ Uteslutandet av Stor-

³⁷ Kolko: *Wealth and Power in America*, sid. 67. Se också C. W. Mills: *The Power Elite*, 1956, sid. 121-122 [boken finns i svensk översättning: *Makteliten*, Rabén & Sjögren 1971 – Red] och D. Villarejo: 'Stock Ownership and the Control of Corporations', i *New University Thought*, höstnumret 1961 och vinternumret 1962, volym 2, sid. 33 —77 och sid. 45-65.

³⁸ 'En färsk undersökning av National Industrial Conference Board visar att 73 procent av 215 direktörer under perioden 1950-. 60 tjänade åtminstone 50.000 dollars genom att utnyttja aktieförmåner, att 32 procent tjänade 250.000 dollars och att 8 procent tjänade åtminstone 1.000.000 dollars.' (R. C. Heilbroner: 'The View from the Top. Reflections on a Changing Business Ideology', i E. F. Cheit (red.): *The Business Establishment*, 1964, sid. 25.) 1957 hade 77 procent av industriföretagen som noterades på New York-börsen eller på American Stock Exchange infört aktieteckningsförmåner. (E. F. Cheit: 'The New Place of Business. Why Managers Cultivate Social Responsibility', i Cheit, samma skrift, sid. 178.) Kolko anmärker också, att 'i början av 1957 ägde tjugofem av General Motors direktörer genomsnittligt 11.500 aktier var. Tillsammans skulle deras innehav ha varit obetydligt om de hade försökt att erövra kontroll över GM genom sina aktier. Ändå hade var och en av dem en personlig andel på ungefär en halv miljon dollars i företaget ...' (*Wealth and Power in America*, sid. 65.)

³⁹ Som Sheehan anmärker: 'Styrelseordföranden Frederic C. Donner äger t.ex. bara 0,017 procent av General Motors utelöpande aktier, men de var nyligen värda omkring 3.917.000 dollars. Styrelseordföranden Lynn A. Townsend äger 0,117 procent av Chrysler till ett värde av 2.380.000. Deras intresse i avkastningen på dessa investeringar är knappast helt opersonligt.' ('Proprietors in the World of Big Business', sid. 242.)

⁴⁰ W. E. Moore: *The Conduct of the Corporation*, 1962, sid. 13.

⁴¹ S. Keller: *Beyond the Ruling Class*, 1963, sid. 224.

⁴² Kolko: *Wealth and Power in America*, sid. 66.

⁴³ Keller: *Beyond the Ruling Class*, sid. 63.

⁴⁴ D. Granick: *The European Executive*, 1962, sid. 30.

britannien ur detta allmänna mönster förefaller inte att vara berättigat. Det må så vara, som Guttsman skriver, att 'en betydande del av företagsledarna alltid har rekryterats bland män som har börjat sin karriär inom industrin på fabriksgolvet — visserligen inte alla av dem söner till arbetare'.⁴⁵ Men man har också nyligen noterat, att 64 procent av cheferna för de etthundra största brittiska företagen bar den betydelsefulla stämpeln på medlemskap i överklassen eller övre medelklassen, nämligen att de gått i 'public schools'.⁴⁶ Det är uppenbarligen fallet, 'att när man rör sig upp för den sociala rangskalan ökar chanserna att bli styrelseledamot från att vara nästan obefintliga längst ned till att bli mycket goda högst upp'.⁴⁷

På det hela taget förefaller det inte att finnas någon god anledning att acceptera tesen, att den avancerade kapitalismen har framkallat en 'ny klass' genom bolagens utveckling, en ny klass som skulle vara radikalt eller ens avsevärt skild från de stora kapitalägarnas klass. I det avsnitt av *Kapitalet* som är ägnat företagsledarfenomenet talar Marx om skiljandet av ägarskapet från ledarskapet som 'avskaffandet av det kapitalistiska produktionssättet, och alltså en självutplånande motsägelse, som vid första anblicken utgör blott och bart en utvecklingsfas mot en ny produktionsform'.⁴⁸ Det är visserligen bara en utvecklingsfas, men det är inte företagsledarna som kommer att begrava den gamla ordningen och åvägbringa en 'ny produktionsform', och naturligtvis tilldelade Marx dem heller inte denna uppgift. Företagsledarväldet medför att de viktigaste enheterna av kapitalistisk egendom nu har växt sig för stora för att vara både helägda och effektivt ledda av ägare—företagare. Detta innebär emellertid inte i något avseende kapitalismens försvinnande.⁴⁹ Som Jean Meynaud uttrycker saken, är 'de faktorer som sammanhåller familjeföretagarna och de professionella företagsledarna mycket starkare än de faktorer som tenderar att skilja dem åt. Både de förra och de senare är kapitalister i ledande ställning.'⁵⁰ Detta förhållande gäller i precis lika hög grad inom området för 'industrial relations', förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare, som inom något annat område. Liksom alla andra stora

⁴⁵ W. L. Guttsman: *The British Political Elite*, 1963, sid. 333.

⁴⁶ H. Glennerster och R. Pryke: *The Public Schools*, 1965, sid. 17.

⁴⁷ R. V. Clements: *Managers. A Study of their Career in Industry*, 1958, sid. 83-84. En färsk fransk undersökning anmärker också, att 'största delen av företagsledarna kommer från bourgeoisien'. (N. Delefortrie-Soubeyroux: *Les Dirigeants de l'Industrie Française*, 1961, sid. 51.) I Japan är den ojämförligt största delen av företagsledarna söner till företagsledare eller ägare av stora företag, medan söner till godsägare och affärsmän ligger på andra plats och söner till arbetare är oplacerade. (J. C. Abegglen och H. Mannari: 'Leaders of Modern Japan: Social Origins and Mobility', i *Economic Development and Cultural Change*, volym 9, nr 1, del 2, oktober 1960, tabell I, sid. 112.) R. P. Dore noterar också 'den fullständiga frånvaron i det japanska exemplet av söner till manuellt arbetande och till arrendatorer när det gäller rekryteringen till japanska företagsledning av idag. (R. E. Ward och D. A. Rustow (red.): *Political Modernisation in Japan and Turkey*, 1964, sid. 203.) I Sveriges fall visar en undersökning som gjordes 1958 att 3,5 procent av ledarna för industriföretag med mer än femhundra anställda kom från arbetarklassen, och att denna andel hade krympt sedan slutet på 40-talet. (G. Therborn: 'Power in the Kingdom of Sweden', *International Socialist Journal*, 1965, volym 2, nr 7, sid. 60.)

⁴⁸ Marx: *Capital*, volym I, sid. 429.

⁴⁹ Det kan här anmärkas, att professor Galbraith nyligen har hävdad att makten inom företagen i praktiken har övergått till 'teknostrukturen', som utgör en 'mycket stor' grupp människor, alltifrån 'de högsta cheferna ända ut till utkanterna, till arbetarna och kontoristerna, vilkas funktion det är att mer eller mindre automatiskt följa instruktioner och rutiner'. (Galbraith: *The New Industrial State*, sid. 71.) 'Det är inte företagsledningen som bestämmer. Den effektiva beslutsmakten ligger hos den tekniska, planerande och specialinriktade personalen.' (Samma skrift, sid. 69.) På grundval av bevisföringen anser jag att denna tes saknar egentlig betydelse, vilket jag har hävdad i 'Professor Galbraith and American Capitalism', *The Socialist Register*, 1968.

⁵⁰ J. Meynaud: *La Technocratie*, 1964, sid. 169. I den artikel som tidigare citerats gör Sheehan en liknande slutsats: 'Mycket få direktörer hävdar att ledarna för ett bolag med utspritt ägarskap skulle driva sitt företag på något annorlunda sätt än ledarna för ett bolag med få ägare.' 'Det är realistiskt att anta att på grund av att en företagsledare bara äger en liten del av sitt företags aktier han skulle sakna incitament att driva upp vinsterna.' ('Proprietors in the World of Big Business', sid. 183, 242.)

arbetsgivare har ledningen för företag med komplicerad, sammansatt produktion ett uppenbart intresse av smidiga förbindelser med arbetskraften och av att konflikter inom företaget skall kunna lösas rutinmässigt. I strävan att åstadkomma detta kan de mycket väl betrakta fackföreningarna mer som bundsförvanter än som motståndare — eller kanske snarare som bådadera. Men vad övrigt detta än må innebära, finns det inga klara bevis för att det har lett till att de direktörs-ledda företagen fått en annan organisation än de ägar-ledda.⁵¹ I båda fallen är fortfarande arbetsprocessen präglad av dominans och underkastelse. Den avancerade kapitalismens industriella 'arméer' fungerar fortfarande, oberoende av vilka arbetsgivare de har, inom ramen för organisationer, vilkas maktmönster de inte har haft del i att utforma och vilkas syftemål och inriktning de inte har varit med om att bestämma.

III

Företagsledarna rekryteras, som vi just har sett, huvudsakligen från de besuttna och högt utbildade kategorierna. Detta är emellertid endast ett exempel på ett rekryteringsförlopp som leder till rikedom och inflytelserika positioner inom den avancerade kapitalismen, som är typiskt för detta system — oavsett det vanliga påståendet att dessa är socialt öppna samhällen utan kategorilåsning och med snabb 'cirkulation' på elitgrupperna.

I verkligheten har nyrekryteringen inom eliten i dessa samhällen en uppenbart ärftlig karaktär. Omfattningen av förflyttningar från arbetarklassen till medelklassen eller överklassen är i regel liten. Det förekommer, som Westergaard noterar, 'en hel del förflyttningar av individer mellan de olika skikten', men 'många av dessa förflyttningar avser ganska korta sociala sträckor, och innebär nivåskifte inom antingen sektorn för manuellt arbete eller sektorn för icke-manuellt, mycket oftare än byte sker mellan dessa sektorer. Förflyttningarna karakteriseras av skarpa och kvardröjande skillnader i fråga om möjligheter att arbeta sig uppåt.'⁵² Undersökningar som bygger på siffror fram till och med 1960 har funnit att antalet söner till manuellt arbetande, som var i stånd att ta vad professor Miller kallar 'det stora språnget' till det högre affärslivet och självständiga specialistbefattningar, för det mesta låg gott och väl under 5 procent, med en toppsiffra på knappt 8 procent för Förenta Staterna.⁵³ Låt vara att det inte är nödvändigt för att uppnå materiell eller yrkesmässig framgång att födas av rika eller ens välbärgade föräldrar, men det är verkligen ett enormt försprång, ungefär som att gå in i en exklusiv klubb, där medlemskapet erbjuder oslagbara tillfällen att säkerställa och betona de fördelar som det i alla fall innebär.⁵⁴

I en bemärkelse kan man också hävda att spridningen av den professionella företagsledningen har en tendens att förstärka fördelarna av vad Harold Laski brukade kalla det noggranna valet av ens föräldrar. För att få tillträde till de övre skikten i det kapitalistiska företaget av direktörsledd typ

⁵¹ Se t.ex. Serge Mallet: *La Nouvelle Classe Ouvrière*, där intressanta 'case studies' presenteras rörande relationerna mellan företag och anställda inom några av de modernaste företagen i Frankrike. I ett av dessa fall noterar Mallet, att 'företagsledarna och teknokraterna som styr Bull är inte neo-kapitalistiska teoretiker. De försöker på inget sätt spela rollen av pionjärer inom arbetsplatsrelationerna, och de använder där de kan det de vanliga metoderna för arbetsledning och disciplinutövande ...' (Sid. 81.) Se också R. Blauner: *Alienation and Freedom. The Factory Worker and his Industry*, 1964.

⁵² J. Westergaard: 'The Withering Away of Class. A Contemporary Myth', i P. Anderson och R. Blackburn (red.): *Towards Socialism*, 1965, sid. 89. Se också, angående denna rörelse inom samhällsklassen, i motsats till rörligheten mellan samhällsklasserna, R. Bendix och S. M. Lipset: *Social Mobility in Industrial Society*, 1964, kap. 1.

⁵³ S. M. Miller: 'Comparative Social Mobility', i *Current Sociology*, 1960, volym 9, nr 1, sid. 39-40. Se också D. V. Glass (red.): *Social Mobility in Britain*, 1954.

⁵⁴ 'Självrekrytering — det vill säga när familjen har en osynlig hand med i spelet — har med all säkerhet till och med större betydelse i högt uppsatta personers karriärer än den har i samhället i allmänhet.' (R. Dahrendorf: 'Recent Changes in the Class Structure of European Societies', i *Daedalus*, vinternumret 1964, sid. 235.)

behöver man, vilket inte krävdes under ägarkapitalismen, vissa formella utbildningsmeriter som mycket lättare kan skaffas av barn till välbärgade än av andra barn — detta gäller också alla andra yrkesmässiga kvalifikationer.⁵⁵ Utbildningsmeriter i sig räcker naturligtvis inte till för att nå topplagren inom företagsledningen, och de kan fortfarande ganska ofta vara onödiga. Men utvecklingen går tydligt mot en större professionalisering inom näringslivet, åtminstone i den bemärkelsen, att för att få ställa upp i denna speciella kapplöpning krävs i allt större utsträckning det slags formella utbildningsmeriter som kan skaffas på universiteten eller jämställda institutioner, och detta gäller i ännu högre grad beträffande andra platser inom eliten.

Dessa institutioner är emellertid fortfarande mycket mer uppnåeliga för barn till över- eller medelklassföräldrar än för barn till föräldrar ur andra samhällsklasser. Sålunda noterade en allmän översikt för några år sedan att:

... studentkårernas sammansättning är i huvudsak likartad över hela Västeuropa. överklassen och övre medelklassen (hur man än definierar dem) utgör aldrig mindre än en stor minoritet (45 procent i Nederländerna) och vanligen en klar majoritet (56 procent i Sverige, över 80 procent i medelhavsländerna). Återstoden utgörs huvudsakligen av barn till tjänstemän, småföretagare och jordbrukare — arbetarklassen är, till och med där den är lika, eller nästan lika, välsituerad, dåligt representerad — högst 10-15 procent, och vanligen 4-8 procent.⁵⁶

Beträffande Förbundsrepubliken Tyskland har professor Dahrendorf sagt, att:

... fram till helt nyligen kom endast 5 procent av alla tyska universitetsstuderande från familjer, som i den totala sysselsättningsstrukturen svarade för drygt 50 procent. Denna andel har nu stigit till drygt 6 procent, men den är fortfarande extremt låg.⁵⁷

Två franska författare har för sin del observerat, att:

En ungefärlig beräkning av chanserna att komma in vid universiteten ställda i relation till faderns yrke visar, att de är i storleksordningen mindre än 1 procent för söner till löntagare i jordbruket upp till nästan 70 procent för söner till akademiker. Dessa siffror visar klart att utbildningssystemet, objektivt sett, utför en gallringsprocess som blir allt noggrannare, ju närmare de oprivilegierade klasserna man kommer.⁵⁸

Angående Storbritannien noterade Robbins' rapport år 1963, att:

... av de unga människor som påbörjar högre utbildning på heltid är 45 procent barn till fäder av kategorin högre 'professionals', akademiker och därmed jämförliga, vilket skall jämföras med endast 4 procent som är barn till fäder med kvalificerade manuella yrken.⁵⁹

En jämförande översikt som innefattade Förenta Staterna, Förbundsrepubliken Tyskland och Frankrike under tiden efter kriget noterade också, att:

⁵⁵ Synpunkten har inte mindre giltighet inom politikens område. Som professor Maynaud anmärker, 'en utbildning som avslutats på primärskolenivå är ett allvarligt handikapp för en tilltänkt kandidat till parlamentet'. (J. Meynaud: 'The Parliamentary Profession', i *International Social Science Journal*, 1961, volym 13, nr 4, sid. 520.)

⁵⁶ A. Kerr: *Universities of Europe*, 1962, sid. 51.

⁵⁷ R. Dahrendorf: 'The Crisis in German Education', i *Journal of Contemporary History*, 1967, volym 2, nr 3, sid. 143.

⁵⁸ P. Bourdieu och J. C. Passeron: *Les Héritiers*, 1964, sid. 13-14. Se också M. Praderie: 'Heritage Social et Chances d'Ascension', i 'Darras', *Le Partage des Bénéfices*, och H. Girard: *La Réussite Sociale en France*, 1961, sid. 345 ff.

⁵⁹ *Higher Education*, Cmd. 2154, 1963, sid. 51. Två brittiska sociologer har också noterat, att 'längst ut på skalan har en utbildad dotter till en arbetare en chans på fem- eller sexhundra att börja på universitet — en chans som är etthundra gånger mindre än om hon hade blivit född i en familj av akademiker'. (A. Little och J. Westergaard: 'The Trend of Class Differentials in Educational Opportunity in England and Wales', i *British Journal of Sociology*, 1964, volym 15, nr 4, sid. 307-308.)

... helhetsbilden ... är präglad av markanta olikheter med avseende på möjligheter till högre utbildning. De sektorer i samhället som inte hänförs till jordbruks- eller arbetarbefolkningen svarar för tre femtedelar upp till nio tiondelar av studenterna, fastän denna grupp utgör en liten bråkdel av befolkningen i alla samhällen.⁶⁰

1959 skrev Bendix och Lipset om Förenta Staterna, att:

liksom i andra länder är den överväldigande majoriteten av de amerikanska universitetsstuderandena barn till affärsmän, välbärgade lantbrukare eller akademiker,⁶¹

medan en annan författare 1961 påpekade, att:

... det är nästan en chans på två att det amerikanska medelklassbarnet skall klara sig igenom 'college', och tio mot en på att arbetarklassbarnet gör det.⁶²

Denna dominans av över- och medelklassen inom den högre undervisningen är knappast förvånande. Sådan utbildning kräver tidiga förberedelser, som det är mindre troligt att arbetarklassbarnen får. I många fall går dessa barn i skolor, som med Meyers träffande uttryck är 'övervakningsinrättningar', där de bidar sin tid i inväntan på den stund då skolplikten löper ut och tillåter dem att ta upp den roll, för vilken deras samhällsklassförhållanden har predestinerat dem, nämligen som vedhuggare och vattenhämtare. Vad professor Dahrendorf säger i detta sammanhang om Förbundsrepubliken Tyskland är av vidare tillämpning:

Det tyska samhället sägs (noterar han) ibland av sociologer (och tros ofta av våra politiker) vara praktiskt taget klasslöst, och det sägs ofta i vår politiska debatt att det är uppenbart att dessa klasser och sociala skikt har försvunnit i vår moderna värld, och att nuförtiden alla har samma möjligheter som alla andra, och så vidare. Detta förefaller mig, i betraktande av utbildningsproblemen, vara en anmärkningsvärt ideologisk syn på det tyska samhället, och en syn som i sig återspeglar förhoppningarna om att bevara förhållanden, i vilka människornas ambitioner mer eller mindre inskränks till den egna sociala sfären, det egna sociala skiktet.⁶³

Också i de fall där skolorna verkligen försöker och är i stånd att fylla en mer positiv uppgift inom undervisningen får arbetarklassbarnen nöja sig med en oändligt mycket mindre gynnsam omgivning än de jämnåriga från över- och medelklassen, och de belastas av en mängd ekonomiska, sociala och kulturella handikapp.⁶⁴

Oavsett dessa hinder vinner arbetarklassbarnen ändå tillträde till de högre utbildningsanstalterna i stadigt växande antal,⁶⁵ inte minst på grund av att den avancerade kapitalismen kräver mer välutbildad personal än det äldre industriella systemet. Men, som en rapport från OECD noterade

⁶⁰ C. A. Anderson: 'The Social Status of University Students in Relation to the Type of Economy: an International Comparison', i *Transactions of the Third World Congress of Sociology*, 1956, volym 5, sid. 51-52.

⁶¹ Bendix och Lipset: *Social Mobility in Industrial Society*, sid. 94.

⁶² M. Meyer: *The Schools*, 1961, sid. 116.

⁶³ R. Dahrendorf: 'The Crisis in German Education', sid. 144. Se också H. Adam: 'Social Mobility through Education?' i *International Socialist Journal*, 1964, volym I, sid. 4.

⁶⁴ Se t.ex. J. W. B. Douglas: *The Home and the School*, 1964; J. Floud m.fl.: *Social Class and Education Opportunity*; Bendix och Lipset: *Social Mobility in Industrial Society*, sid. 94-95; *Higher Education*, appendix I (Cmd. 2154-I), del 2, *Factors Influencing Entry to Higher Education*, och del 3, *The Pool of Ability*; T. Bourdieu: 'La Transmission de l'Héritage Culturel', i 'Darras', *Le Partage des Bénéfices*; A. Girard: 'Selection for Secondary Education in France', i A. H. Halsey, J. Floud, C. A. Anderson (red.): *Education, Economy and Society*, 1961, sid. 186 ff.

⁶⁵ Sälunda anmärkte *The Times'* korrespondent vid en UNESCO-konferens för de europeiska utbildningsministrarna i november 1967, att 'över en fjärdedel av den brittiska universitetspopulationen är söner och döttrar till manuellt arbetande fäder. Detta skall jämföras med 14 procent i Sverige, 8,3 procent i Frankrike och 5,3 procent i Västtyskland.' (*The Times*, 20 november 1967.)

1967: 'Utvidgningen av undervisningsväsendet i sig har inte nödvändigtvis minskat skillnaderna i fråga om representation från de olika samhällsklasserna.'⁶⁶ Allteftersom den högre utbildningen får större utbredning, får också en gammal distinktion *mellan* de institutioner som svarar för den en ny innebörd. Vissa institutioner erbjuder mycket bättre resurser av alla slag än andra, och det är troligare att det blir dessa som levererar nytillskotten till samhällets inflytelserika poster. Till dessa inrättningar (vilka naturligtvis ställer hårdare inträdeskrav än andra) är det mycket troligare att studerande från över- eller medelklassen får tillträde än att studerande ur arbetarklassen får det.

Den som fruktar ett 'meritokratiskt' samhälle, där allas grundförutsättningar är mer eller mindre desamma och där de inte skulle bedömas efter 'förmåga', behöver alltså inte oro sig i onödan. Kapplöpningen har fortfarande inte rättvisa regler — och detta går ut över deltagarna ur arbetarklassen.

Även om man bortser från allt detta, måste man komma ihåg att en akademisk examen endast erbjuder en startplats i loppet. Men också i detta avseende är reglerna orättvisa, eftersom en mängd faktorer samverkar och i avsevärd grad påverkar karriärernas utformning. En av dessa faktorer är det nätverk av 'förbindelser' som sammanbinder medlemmarna i elitgrupperna. Å andra sidan har arbetarklassfamiljerna på det hela taget inte särskilt goda 'förbindelser'.

Man kan också tillägga, att en större 'chans-jämlikhet' ändå inte har så mycket med verklig likställighet att göra, när man betraktar det sammanhang den uppträder i. Det kan hända att den gör det möjligt för fler arbetarklassbarn att nå 'toppen', men detta bidrar bara till att stärka klasshierarkierna inom den avancerade kapitalismen, inte till att utplåna dem. Påfyllningen av friskt blod i de övre lagren på den ekonomiska och sociala pyramiden kan innebära en hotande konkurrens för dem som redan sitter där, men det är inget hot mot själva systemet. Också en mycket mer 'meritokratisk' väg till toppen, som ympats fast på det rådande ekonomiska systemet, skulle bara vara en garanti för att ett större antal människor med arbetarklassbakgrund skulle besätta de översta positionerna inom det *rådande* systemet. Detta kan anses vara önskvärt i och för sig, men det skulle inte orsaka dess förvandling till ett *annorlunda* system.

Emellertid är denna fråga ganska akademisk, eftersom över klassen och medelklassen i dessa samhällen, däribland företagen och företagsledarna, fortfarande till största delen rekryteras ur de egna leden, och av denna anledning också äger en social sammanhållning. I själva verket kan man hävda, att denna klass idag har en i viss mening *större* social sammanhållning än den hade förr i tiden. För etthundra år sedan utgjorde aristokratin fortfarande en klass som var klart avgränsad i ekonomiskt och socialt avseende från andra samhällsklasser i de flesta avancerade kapitalistiska samhällen. Alltsedan dess har aristokratin överallt alltmer sugits upp av näringslivet och genomgått en 'bourgeoisifiering', som kanske inte ännu är fullständig i vissa bemärkelser, men som i alla händelser är långt framskriden. Visserligen besitter aristokratin fortfarande en hel del yttre 'klass', men affärsmannaklasserna är inte längre medvetna om att vara uppkomlingar eller socialt underlägsna någon annan grupp eller samhällsklass. Detta gäller till och med i länder som Tyskland och Japan, där till helt nyligen den vanlige affärsmannen socialt sett var kraftigt överskuggad av en aristokratisk klass.

'Före det första världskriget', anmärker Granick, 'hade den tyska affärsvärlden totalt misslyckats med att etablera någon ställning inom de övre samhällslagren ... under mellankrigstiden blev affärsvärlden alltmer prestigemässig .. , på 1950-talet hade för första gången i den tyska historien

⁶⁶ 'Organisation for Economic Cooperation and Development', *Social Objectives in Educational Planning*, 1967, sid. 307.

de traditionella överklasserna från den förindustriella tiden förlorat sin betydelse',⁶⁷ och en japansk författare skriver om Japan, att 'idag betraktas de som ägnar sig åt industri eller handel som samhällets stöttepelare, och de får utan svårighet tillträde till de mest respektabla kretsar. De som strävar efter rikedom behöver inte längre be om ursäkt för det, för de är legio. Denna förändring i etiken är bara ett mått på affärslivets avancemang till en dominerande position i nationens liv.'⁶⁸ Detta förlopp har i Storbritannien varit något undanskymt, eftersom framgångsrika företagare där har kunnat komplettera de kapitalistiska kontanterna med en aristokratisk stämpel, men också här är rikedom en accepterad inträdesbiljett till de övre lagren.

Dessutom blir lätt de framgångsrika företagen och företagsledarna med arbetarklassbakgrund upptagna i de besuttnas klass, både beträffande livsstil och beträffande livsåskådning. Några av dem kanske bibehåller en känsla för sitt förflutna, men detta får antagligen inga sociala eller ideologiska konsekvenser. Förmögenhet är, åtminstone i denna inskränkta bemärkelse, en viktig utjämnande faktor.

Men rikedom är också en viktig utjämnande faktor i ideologiskt och politiskt avseende. Schumpeter skrev en gång, att 'klassmedlemmar ... förstår varandra bättre ... de blickar ut över samma stycke av omvärlden, med samma ögon, ur samma synvinkel, i samma riktning'.⁶⁹ Man bör inte driva tesen för långt. Det finns andra faktorer än klasstillhörighet som framkallar ideologisk och politisk åsiktsgemenskap mellan människor, och kanske klasstillhörighet inte alls framkallar någon sådan gemenskap. Det är uppenbart att medlemmar av de besuttna klasserna ofta har skilda uppfattningar i en mängd specifika frågor, för att inte tala om meningsskiljaktigheter i fråga om religion och kultur.

Man bör inte heller driva detta påstående för långt. Professor Aron har ironiskt klagat över att en av hans 'besvikelser' var när han fann att de, som 'i den marxistiska världsbilden skulle avgöra händelsernas utveckling', i själva verket 'oftast inte hade några begrepp om politik' (!). 'Med avseende på de flesta stora frågorna som stått under diskussion i Frankrike de senaste tio åren, var det omöjligt att gissa vad de franska kapitalisterna, stora, medelstora eller små, "monopolisterna", fondförvaltarna önskade. Jag har mött några representanter för detta "fördömda släkte", och jag har aldrig varit med om att de haft en bestämd och enhällig uppfattning, vare sig om vilken politik som bör föras i Indo-Kina eller om vilken politik som bör föras i Algeriet.'⁷⁰

Detta är verkligen en mycket yttlig synpunkt, eftersom de åsiktsskiljaktigheter som kan ha förekommit inom den franska ekonomiska eliten i fråga om Indo-Kina eller Algeriet rörde sig inom ett område av *konservativa* alternativ och strängt uteslöt alla andra alternativ. Det kan ha funnits några av medlemmarna av dessa elitgrupper som önskade en snabb avkolonisering, men på något sätt är det svårt att finna, att historien upptar någon anmärkningsvärd grad av påtryckningar från någon del av den franska bourgeoisien till förmån för de vietnamesiska eller algeriska befrielsesträvandena — eller för nationalisering av privata företag, eller för en omfattande omfördelning av rikedomarna, eller för en radikal ökning av de sociala förmånerna, eller för en

⁶⁷ Granick: *The European Executive*, sid. 30. En annan författare anmärker också, att 'andra världskriget medförde en detronisering av sådana rivaliserande elitgrupper som den preussiska jordägaradeln, officerskåren och aristokratin. Efter ett par bakslag i början har under det senaste decenniet företagarens makt ökat snabbt, och han kan nu betrakta sig som en inflytelserik person.' (G. Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, 1965, sid. 58.)

⁶⁸ N. Ike: *Japanese Politics*, 1958, sid. 82. En annan författare anmärker, att 'de övre lagren av företagsledare har till stor del efterträtt de äldre zaibatsu-familjerna och har blivit den viktigaste eliten i Japan efter kriget'. (A. B. Cole: *Japanese Society and Politics: The Impact of Social Stratification and Mobility on Politics*, 1956, sid. 86.)

⁶⁹ J. Schumpeter: 'Social Classes in an Ethnically Homogenous Environment', i *Imperialism. Social Classes*, 1955, sid. 109.

⁷⁰ R. Aron: *Sociologie des Sociétés Industrielles. Esquisse d'une Théorie des Régimes Politiques*, 1958, sid. 81.

utvidgning av fackföreningarnas rättigheter, och så vidare.⁷¹

Specifika skillnader inom de dominerande samhällsklasser är, oavsett hur äkta de än må vara på många sätt, tryggt inneslutna i ett visst ideologiskt spektrum, och de utesluter in en underliggande politisk samstämmighet med avseende på centrala frågorna i det ekonomiska och politiska livet. Ett uppenbart exempel på detta är det stöd som de dominerande klasserna lämnar till konservativa partier. Som senare skall diskuteras, kan olika segment av dessa samhällsklasser stödja skilda och konkurrerande konservativa partier, men har inte någon särskild tendens att stödja icke-konservativa. I själva verket har de dominerande klasserna hittills i mycket högre grad än proletariatet uppfyllt Marx' villkor för förekomsten av en 'klass för sig', nämligen att den skulle vara medveten om sina intressen som klass betraktad. De rika har alltid varit mer 'klassmedvetna' än de fattiga. Detta innebär inte att de alltid har vetat hur de bäst skulle slå vakt om sina intressen — samhällsklasser, liksom individer, gör ju misstag — fast deras resultat i detta avseende (åtminstone i de avancerade kapitalistiska länderna) bevisligen inte är särskilt dåliga. Men inte heller detta påverkar påståendet, att människor som äger stora förmögenheter alltid, bortom alla tvister och åsiktsskiljaktigheter, har varit fundamentalt enade (vilket inte är förvånande) i försvaret av den sociala ordning som ansvarade för deras privilegier. Som professor Kolko formulerar saken i Förenta Staternas fall, är

... det mest slående i det amerikanska affärlivets historia samstämmigheten bland affärsmännen, av olika inflytande och inom olika branscher, att det kapitalistiska systemet är värt att bibehålla i en eller annan form. Detta har resulterat i en allmän attityd, som inte nödvändigtvis har stått i motsatsställning till en markant förnyelse inom den ekonomiska sfären, men som har motsatt sig radikala ekonomiska program som, genom att de kunde förändra koncentrationen av den ekonomiska makten, skulle kunna underminera stabiliteten, eller till och med existensen, för det bestående systemet.⁷²

Man bör också tillägga att det inte finns minsta bevis för ett antagande att direktörs-kategorin i det kapitalistiska samhället på något sätt avviker från denna grundläggande enighet om behovet av att bevara och förstärka det privata ägarskapet och kontrollen över största möjliga del av samhällets resurser och, som anmärktes tidigare, om behovet att i största möjliga utsträckning öka de vinster som härrör från detta ägarskap och denna kontroll.

Ändå kan man gärna hålla med om, att det verkligen finns ett flertal grupper inom den ekonomiska eliten i de avancerade kapitalistiska samhällena, och att dessa elitgrupper, trots den avancerade kapitalismens integrationstendenser, utgör tydliga grupperingar och intressen, vilkas konkurrens i hög grad påverkar det politiska livet. Denna 'elit-pluralism' hindrar emellertid inte de separata elitgrupperna i det kapitalistiska samhället från att bilda en dominerande samhällsklass, som besitter en hög grad av sammanhållning och solidaritet, som har gemensamma intressen och gemensamma syften som vida överstiger deras specifika meningsskiljaktigheter och tvister.

Inom ramen för denna studie är den viktigaste av alla de frågor som väcks av förekomsten av denna dominerande klass, huruvida de också utgör en 'styrande klass'. Frågan är inte om denna klass har ett *betydande* mått av politisk makt och politiskt inflytande. Ingen kan på allvar förneka

⁷¹ I en nyligen utkommen bok om Förbundsrepubliken Tyskland hävdar professor Dahrendorf, liksom professor Aron har gjort i Frankrikes fall, bristen på ideologisk och politisk sammanhållning inom de tyska elitgrupperna. Men han fortsätter med att referera till 'elitgruppernas överenskommelse att så litet som möjligt ändra på de rådande strukturerna'. (R. Dahrendorf: *Society and Democracy in Germany*, 1968, sid. 275.) Detta, tycker man, är inte någon dålig grund för sammanhållning. 'De som sitter vid toppen av det tyska samhället', hävdar han också, 'är i huvudsak främlingar för varandra.' (Sid. 271.) Men dessa 'främlingar' har ett utmärkt igenkänningstecken, nämligen deras gemensamma önskan 'att så litet som möjligt ändra på de rådande strukturerna'.

⁷² G. Kolko: *The Triumph of Conservatism*, 1963, sid. 12.

att den har det, åtminstone skulle ingen bli tagen på allvar som förnekade det. Frågan är en helt annan, nämligen huruvida denna dominerande klass inte också utövar en mycket högre grad av makt och inflytande än någon annan samhällsklass, och huruvida den inte utövar en *avgörande* grad av politisk makt, och huruvida dess ägarskap och kontroll över centrala delar av det ekonomiska livet inte också försäkrar den om kontroll över medlen för det politiska beslutsfattandet i den avancerade kapitalismens speciella politiska atmosfär. Detta leder oss tillbaka till statsmaktens karaktär och roll i dessa samhällen.

Statsmaktsystemet och statsmaktseliten

I

Det finns en förberedande fråga angående statsmakten, som mycket sällan tas upp men som ändå kräver uppmärksamhet, om en diskussion om dess karaktär och roll skall få en korrekt bakgrund. Det är det förhållandet, att 'staten' eller 'statsmakten' inte är en sak, att den som sådan inte existerar. Det som 'statsmakten' står för är ett antal institutioner, som sammantagna utgör dess realitet, och som samverkar som delar i vad som kan kallas för statsmaktsystemet.

Denna fråga är inte alls akademisk. Om man nämligen behandlar en del av statsmakten — vanligen regeringen — som själva statsmakten, inför man en risk för sammanblandning i diskussionen av den statliga maktens karaktär och verkan. En sådan sammanblandning kan få stora politiska konsekvenser. Om man sålunda tror att regeringen i själva verket är statsmakten, kan man också tro att övertagandet av regeringsmakten är lika med ett erövrande av statsmakten. Ett sådant resonemang, som bygger på långtgående antaganden om den statliga maktens karaktär, är behäftat med stora risker för besvikelse. För att man skall kunna förstå statsmaktens karaktär är det först och främst nödvändigt att särskilja de olika element som tillsammans bildar statsmaktsystemet och därefter ställa dessa i relation till varandra.

Det är inte särskilt förvånansvärt att regering och statsmakt ofta förefaller vara synonyma begrepp, eftersom det är regeringen som uttalar sig å statsmaktens vägnar. Det var denna statsmakt som Weber syftade på, när han formulerade den berömda frasen om att den, för att existera, måste 'framgångsrikt göra monopolanspråk på det legitima användandet av fysisk makt inom ett givet territorium'. Men 'staten' eller 'statsmakten' kan inte själv göra anspråk på någonting, det är bara regeringen för dagen eller dess vederbörligen bemyndigade representanter som kan det. Man säger ofta, att människorna lovar undersåtlig lydnad inte till regeringen för dagen utan till staten. Men staten är i detta avseende ett suddigt begrepp, och även om människor väljer att underkasta sig dess överhöghet, är det regeringen som de är tvungna att visa sin lydnad. Ett trotsande av dess order är ett trotsande av statsmakten, i vars namn endast regeringen får uttala sig, och för vars handlingar den måste ta det yttersta ansvaret.

Detta innebär emellertid inte, att regeringen av nödvändighet är mäktig i jämförelse med de andra beståndsdelarna i statsmaktsystemet eller i jämförelse med krafter utanför detta. Tvärtom kan den vara mycket svag, och då endast utgöra en fasad för ett eller annat av dessa maktelement. Med andra ord innebär inte det förhållandet, att regeringen verkligen talar i statens namn och formellt *ikläder sig* statsmakten, att den i praktiken *kontrollerar* denna makt. I vilken grad regeringarna verkligen har kontroll över den, är en av de viktigaste frågorna som måste besvaras.

Ett andra element inom statsmaktsystemet som kräver uppmärksamhet är statsförvaltningen, som nuförtiden har fått en omfattning som ligger långt utanför den traditionella statliga byråkratin, och som innefattar ett stort antal enheter, vilka ofta har anknytning till vissa departement, eller också åtnjuter en högre eller lägre grad av självständighet — statsägda bolag, centralbanker, regleringskommissioner, etc. — och som är inriktade på att leda de ekonomiska, sociala och kulturella verksamheter som statsmakten idag, direkt eller indirekt, är inblandad i. Den anmärkningsvärda tillväxten av detta administrativa och byråkratiska element i alla samhällen, de avancerade kapitalistländerna inbegripna, är naturligtvis ett av de mest uppenbara karaktärsdragen hos det nutida samhällslivet. Förhållandet mellan de ledande samhällsmedlemmarna och regeringen och samhället är också av central betydelse för avgörandet av vilken roll statsmakten skall spela. Formellt sett står de officiella myndigheterna till den politiska verkställande maktens tjänst, de är

dess lydiga instrument, dess viljas verktyg. I praktiken ser det helt annorlunda ut. I alla delar och av nödvändighet är det administrativa förloppet också en del av den politiska processen. Förvaltningen är alltid både politisk och verkställande, åtminstone på de nivåer där det är relevant att tala om 'policy'-skapande, det vill säga inom de högre skikten av statsförvaltningen. Att detta är fallet behöver inte nödvändigtvis bero på administratörernas önskan att det skulle vara så. Tvärtom kan det hända, att många av dem skulle vilja undvika 'politiken' helt och hållet, och överlämna 'politiska' frågor till politikerna, eller också 'avpolitiserar' de frågor som står under debatt. Karl Mannheim anmärkte en gång, att 'den grundläggande tendensen i allt byråkratiskt tänkesätt är att förvandla politiska problem till administrativa problem'.¹ Men till största delen innebär detta endast, att politiska hänsynstaganden, attityder och antaganden medvetet eller omedvetet inordnas under de 'administrativa' problemen, och i enlighet därmed påverkar karaktären av administrationens rådgivande verksamhet och egna aktiviteter. Ämbetsmän och förvaltningstjänstemän kan inte helt undvika att ideologiskt färga de råd som de presenterar för sina politiska herrar eller den självständiga aktivitet som de är i stånd att bedriva. Den makt som de höga statstjänstemännen och andra statliga administratörer besitter varierar utan tvivel från land till land, från departement till departement och från individ till individ. Men det finns ingenstans där dessa människor *inte* bidrar direkt och i avsevärd grad till utövandet av statlig makt. Om regimen är svag och har stor omsättning på ministrar, och någon varaktig ministeriell ledning inte är möjlig (vilket var fallet under den franska fjärde republiken), kommer statstjänarna att fylla tomrummet och spela en ofta dominerande roll inom beslutsfattandet. Men också i de fall där den politiska verkställande makten är stark och stabil kan toppadministratörerna fortfarande spela en viktig roll inom kritiska områden av politiken, nämligen genom att ge råd som regeringarna ofta finner det av en eller annan anledning mycket svårt att bortse ifrån. Hur mycket resonemang som än förs om karaktären och omfattningen av den byråkratiska makten i dessa samhällen, måste den tanken ligga utanför möjligheternas ram, att de högre statstjänstemännen kan reduceras till rollen av endast politiska instrument. Som professor Meynaud anmärker, har 'etablerandet av en absolut skiljelinje mellan de politiska och administrativa sektorerna aldrig utgjort mycket mer än en enkel juridisk fiktion, vars ideologiska följder inte är obetydliga'.²

En del av dessa påståenden äger tillämpning på alla andra element inom statsmaktsystemet. Till exempel gäller de för ett tredje sådant element, nämligen försvarsmakten, till vilken man i detta sammanhang kan sammanföra säkerhetspolisen och det allmänna polisväsendet, vilka tillsammans utgör den gren av statsmakten som huvudsakligen är inriktad på 'handhavande av våld'.

I de flesta kapitalistiska länder utgör denna tvångsapparat en stor, vittförgrenad inrättning med stora resurser, vars professionella ledning innehåller människor med hög samhällsställning och stort inflytande. Ingenstans har uppsvällandet av militärväsendet varit mer markant efter det andra världskriget än i Förenta Staterna, ett land som tidigare haft en stark 'civilistisk' inriktning.³ I stort sett samma slags tillväxt har ägt rum inom de styrkor som garanterar den inrikes ordningen, och detta inte bara i Förenta Staterna. Det förhåller sig förmodligen så, att aldrig tidigare en så stor del av befolkningen i något kapitalistiskt land (utom i det fascistiska Italien och i Nazi-Tyskland) varit sysselsatt med polisiära och repressiva uppgifter av ett eller annat slag.

Men vilket fallet än må vara i praktiken, så är det de administrativa och 'tvångsutövande' elementens formella, författningsenliga uppgift att tjäna staten genom att tjäna regeringen för

¹ K. Mannheim: *Ideology and Utopia*, 1952, sid. 105.

² Meynaud: *La Technocratie*, sid. 68.

³ Se Mills: *The Power Elite*, kap. 8.

dagen. I motsats härtill är det inte alls fallet, att det är domarväsendets formella, författningsenliga plikt att tjäna sina regeringars syften, åtminstone inte i de politiska systemen av västerländsk typ. De är enligt författningen oberoende gentemot den verkställande makten och skyddade från den genom ämbetsmannaskapets säkerhet och andra garantier. I själva verket anses begreppet om rättsväsendets oberoende innebära inte bara domarnas frihet från ansvar inför regeringsmakten, utan också deras positiva skyldighet att skydda medborgaren mot den verkställande makten eller dess representanter, och att vid statens konfrontation med samhällsmedlemmarna agera som försvarare av de senares rättigheter och friheter. Detta kan, som vi skall få se, innebära många olika saker, men i alla händelser är rättsväsendet en integrerad del i statsmaktsystemet, som har en ofta genomgripande inverkan på utövandet av den statliga makten.

Det har också, i större eller mindre omfattning, ett femte element inom statsmaktsystemet, nämligen de olika enheterna inom den decentraliserade förvaltningen. I en bemärkelse utgör den decentraliserade förvaltningen en utväxt på den centrala administrationen, dess känselspröt eller tentakel. I en del politiska system har den i själva verket praktiskt taget ingen annan funktion. I de avancerade kapitalistiska länderna, å andra sidan, är den decentraliserade förvaltningen något mer än ett administrativt tillbehör. Förutom att den har representerat statsmakten, har den också traditionellt fyllt en annan funktion. Dessa förvaltningsenheter har inte bara utgjort kanaler för kommunikation och administration från centrum ut mot periferin, utan också utgjort ett språkrör för periferin (eller för speciella intressegrupper vid periferin). De har varit ett medel att övervinna lokala speciella intressen, men också ett forum för att uttrycka dem, ett redskap för den centraliserade kontrollen och också ett hinder för den. Trots all centralisering av makten (och detta är ett huvuddrag hos regeringsmakten i dessa länder) har de decentraliserade regeringsorganen, särskilt inom de federala systemen (som det i Förenta Staterna), förblivit självständiga maktstrukturer, och de har därför mycket markant kunnat påverka tillvaron för den befolkning som de har styrt över.

I stort sett samma påpekande kan göras om den avancerade kapitalismens representantskapsinstitutioner. Idag mer än någonsin tidigare kretsar deras verksamhet kring regeringsmakten, och också i de fall där de, som i Förenta Staterna, är formellt självständiga organ med författningsenlig och politisk makt, kan inte deras förhållande till den politiskt verkställande makten vara renodlat kritiskt eller hindrande. Det är ett förhållande som innebär både motsättningar och samarbete.

Det är heller inte fråga om en uppdelning mellan å ena sidan *för* och å andra sidan *mot* regeringen. Båda parterna återspeglar denna dualism. Oppositionspartierna kan inte vara fullständigt samarbetsovilliga. Genom sitt blotta deltagande i lagstiftningsarbetet hjälper de regeringen i dess verksamhet. Det är ett av huvudproblemen för de revolutionära partierna. När de inträder i de existerande parlamentariska församlingarna blir de också tvungna att mer eller mindre mot sin vilja ta del i ett arbete, som inte kan vara renodlat obstruktivt. Det kan hända att de anser det priset vara värt att betala. Genom att inträda på den parlamentariska arenan möjliggör de åtminstone ett visst politiskt spel för sig, men de måste spela det efter regler som de inte själva har valt.

Vad regeringspartierna beträffar, är de sällan om ens någonsin eniga i sitt stöd av den exekutiva makten eller helt underdånigt inställda till den. I dessa partier ingår människor som på grund av sin ställning och sitt inflytande måste övertalas, lirkas med, hotas eller 'köpas'.

Det är inom ramen för det författningsenligt sanktionerade utövandet av denna samarbetande och kritiska funktion, som de lagstiftande församlingarna har del i utövandet av den statliga makten. Denna del är något mindre till sin omfattning och av lägre kvalitet än som ofta hävdas i fråga om

dessa församlingar. Den är emellertid ändå (och detta skall senare vidareutvecklas) betydelsefull, också i en tid av regeringsdominans.

Det är dessa institutioner — regeringen, statsförvaltningen, försvaret och polisväsendet, domstolsväsendet, den kommunala förvaltningen och de parlamentariska församlingarna — som tillsammans utgör 'staten', och det är deras inbördes förhållande som ger statsmaktsystemet dess utformning. Det är hos dessa institutioner som 'statsmakten' vilar, och det är genom dem som denna makt i sina olika former utövas av de människor, som innehar de ledande befattningarna i var och en av dessa inrättningar — presidenter, premiärministrar och deras ministerkolleger, högre ämbetsmän och förvaltningstjänstemän, ledande män inom försvaret, domare vid högre domstolar, åtminstone några av de ledande medlemmarna av de parlamentariska församlingarna (fastän dessa ofta är samma människor som ingår i regeringen), och långt därefter, särskilt i enhetligt uppbyggda länder, de politiska och administrativa ledarna för decentraliserade förvaltningsenheter. Det är dessa människor som tillsammans utgör vad som kan kallas för statsmaktseliten.

Naturligtvis är statsmaktsystemet inte synonymt med det politiska systemet. Det senare innefattar många institutioner, till exempel partier och påtryckningsgrupper, som är av stor betydelse för det politiska förloppet och som på ett genomgripande sätt påverkar statsmaktsystemets funktion. Det gör också många institutioner som inte alls är 'politiska', till exempel storföretagen, kyrkan, massmedia, etc. Det är uppenbart att de människor som leder dessa institutioner kan utöva avsevärd makt och avsevärt inflytande, och detta faktum måste inordnas i analysen av den politiska makten i de avancerade kapitalistiska samhällena.

Men även om det finns människor som har makt utanför statsmaktsystemet och vilkas makt i hög grad påverkar det, är de inte de egentliga innehavarna av den statliga makten, och syftet att analysera statsmaktens roll i dessa samhällen gör det nödvändigt att behandla statsmaktseliten (som verkligen utövar statsmakten) som en separat enhet.

Det är särskilt nödvändigt att göra detta när man analyserar förhållandet mellan statsmakten och den ekonomiskt dominerande klassen. Det första steget av den analysen är nämligen att notera det uppenbara men fundamentalt viktiga förhållandet, att denna klass står i ett förhållande till statsmakten, som under de politiska förhållanden, som är typiska för den avancerade kapitalismen, inte kan *antas* likna förhållandet mellan en uppdragsgivare och hans anställda. Man kan visserligen finna, att liknelsen kommer sanningen mycket nära, och att innehavarna av den statliga makten i många olika avseenden står i ett uppdragsförhållande gentemot den privata ekonomiska makten — att de som utövar denna makt därför också skulle vara (utan att man ovederbörligen tänjer på ordens innebörd) en i verklig mening 'styrande klass'. Det är emellertid just detta som måste fastställas.

II

I en skrift från 1902 observerar Karl Kautsky, att 'den kapitalistiska klassen styr, men regerar inte', fastän han omedelbart tillade, att 'den nöjer sig med att styra över regeringen'.⁴ Det är detta antagande som skall prövas. Det är uppenbarligen sant att den kapitalistiska klassen, som klass betraktad, inte i egentlig mening 'regerar'. Man måste gå tillbaka till isolerade företeelser i kapitalismens tidigare historia, som till det kommersiella patriarkatet i städer som Venedig och Lübeck, för att finna att affärsmännen innehaft direkt och suverän regeringsmakt.⁵ Bortsett från dessa fall har den kapitalistiska klassen i allmänhet konfronterat statsmakten som en särskild

⁴ K. Kautsky: *The Social Revolution*, 1903, sid. 13. På svenska: [Den sociala revolutionen](#) (marxistarkivet)

⁵ Se t.ex. O. C. Cox: *The Foundations of Capitalism*, 1959.

enhet — till och med, i dess begynnande makts dagar, som ett främmande och ofta fientligt element, ofta under kontroll och inflytande av en etablerad och jordägande klass, vars grepp på statsmakten måste brytas av en revolution, som i Frankrike, eller av en nedbrytningsprocess, som i England på 1800-talet.⁶ Denna nedbrytningsprocess underlättades i Englands fall i högsta grad av de författningsmässiga och politiska reformer, som med våld genomdrivits under 1600-talet.⁷

Det har heller inte varit fallet, ens i den avancerade kapitalismens tidsålder, att affärsmännen själva har tagit betydande del i regeringsmakten. Å andra sidan har de i regel varit väl representerade i den politiskt exekutiva församlingen och också inom andra delar av statsmaktsystemet. Detta har i särskilt hög grad varit fallet under den avancerade kapitalismens senare historia.

Detta affärsmännens inträde i statsmaktsystemet har ofta blivit grovt undervärderat. Max Weber, till exempel, trodde att industrialisterna varken hade den tid eller de speciella egenskaper som erfordrades för det politiska livet,⁸ och Schumpeter skrev om 'industrialisten och köpmannen', att 'det finns verkligen inte ett spår av mystiskt skimmer kring honom, och det är det som räknas, när det är fråga om att styra över människor. Aktiebörsen är ett futtigt substitut för Gral, den heliga nattvardskalken ... Ett geni inom affärsvärlden kan vara (och är ofta) utanför dess gränser helt oförmögen att ens säga bu till en gås — både i finrummet och i talarstolen. I medvetande om detta vill han bli lämnad för sig själv, och han för sin del lämnar politiken åt sitt öde.'⁹ På ett mindre dramatiskt sätt, men inte mindre slutgiltigt, har Raymond Aron på senare tid skrivit om affärsmännen, att 'de har regerat varken i Tyskland eller i Frankrike, eller ens i England. De spelade visserligen en avgörande roll i handhavandet av produktionsmedlen och i samhällslivet. Men vad som är typiskt för dem som socialt dominerande klass är att de inte själva har önskat inneha några politiska funktioner.'¹⁰

Affärsmännen själva har ofta haft en benägenhet att betona sitt avståndstagande från, till och med sin avsmak för, 'politiken', och de har också tenderat att hysa en låg uppfattning om politikerna, som människor som aldrig har behövt föra löneförhandlingar och som därför vet mycket litet om den *verkliga* världen — men som ändå försöker att blanda sig i de klart tänkande och praktiska människans angelägenheter, vilkas jobb det är att föra löneförhandlingar och som därför vet vad världen verkligen är för någonting. Innebörden av detta är att affärsmännen, i likhet med administrationens män, vill 'avpolitisera' mycket kontroversiella frågor och få dessa frågor bedömda efter de kriterier som affärsvärlden föredrar. Detta kan förefalla att vara ett undvikande av politik och ideologier, men det är i själva verket ett förstulet införande av dem i samhällets angelägenheter.

I varje fall är bilden av affärsmännens avskildhet från de politiska frågorna på ett direkt och personligt plan och deras tveksamhet att sträva efter politisk makt kraftigt överdriven. Den underskattar också i hur hög grad denna strävan har krönts med framgång.

I Förenta Staterna var i själva verket affärsmännen den största enskilda yrkesgruppen i kabinetten mellan 1889 och 1949. Av det totala antalet kabinettsmedlemmar mellan dessa år var mer än 60 procent affärsmän av ett eller annat slag.¹¹ Näringslivsrepresentanternas representation i de amerikanska kabinetten blev med säkerhet inte mindre betydande under Eisenhowers år från

⁶ Se t.ex. J. D. Kingsley: *Representative Bureaucracy*, 1944.

⁷ Angående detta se t.ex. Barrington Moore Jr: *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, kapitel 1.

⁸ R. Bendix: Max Weber; *An Intellectual Portrait*, 1960, sid. 436.

⁹ J. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, 1950, sid. 137-138.

¹⁰ R. Aron: *La Lutte des Classes*, 1964, sid. 280.

¹¹ H. D. Lasswell mil.: *The Comparative Study of Elites*, 1952, sid. 30.

1953 till 1961.¹² Vad beträffar medlemmarna av de brittiska regeringarna mellan 1886 och 1950, var nästan en tredjedel affärsmän, och därav tre premiärministrar — Bonar Law, Baldwin och Chamberlain.¹³ Inte heller har affärsmännen varit på något sätt dåligt representerade i de konservativa kabinett, som regerade mellan 1951 och 1964. Och trots att affärsmännen i detta avseende haft något mindre framgångar i en del andra avancerade kapitalistiska länder, så har deras representation ingenstans varit obetydlig.

Men själva regeringsmakten är på inget vis den enda del av statsmaktsystemet, där affärsmännen direkt har haft något att säga till om. I själva verket är en av den avancerade kapitalismens mest anmärkningsvärda företeelser just vad som utan större överdrift kan kallas affärsmännens ökande kolonisering av de övre skikten inom den administrativa delen av detta system.

Statsingripandena har gått längre och fått en mer genomarbetad institutionell form i Frankrike än någon annanstans inom den kapitalistiska världen.¹⁴ Men både vid utarbetandet av de franska planerna och vid genomförandet av dem har människor som hör till näringslivet, och då särskilt storföretagen, haft en överväldigande dominans över varje annan yrkesgrupp eller sektor. Som Schonfield anmärker, kan 'utvecklingen av de franska planerna på 1950-talet i viss mening ses som resultatet av en pakt mellan de högre statstjänstemännen och ledningen för storföretagen. Både politikerna och representanterna för arbetstagarorganisationerna blev till stor del förbigångna.'¹⁵

I stort sett samma slag av näringslivsdominans över andra ekonomiska sektorer kan man finna inom statens finans- och kreditinstitutioner¹⁶ och inom den förstatligade sektorn.¹⁷ Skapandet av denna sektor har ofta ansetts avlägsna en viktig del av den ekonomiska verksamheten från kapitalistisk kontroll och kapitalinflytande. Men helt bortsett från alla andra krafter som hindrar en underordnad förstatligad sektor från att drivas efter annat än ortodoxa principer, är det också fallet, att affärslivet har skaffat sig en mycket stark position inom denna sektors ledande organ, eller snarare, att affärslivet har inbjudits av regeringarna (oavsett vilken politisk färg dessa har haft) att inta en betydelsefull plats inom ledningen för, och kontrollen av, den offentliga sektorn.¹⁸ Jämförelsevis har arbetskraftsrepresentanterna blivit i påfallande grad förbigångna — vad den saken anbelangar, skulle naturligtvis inte ett större antal 'säkra kort', som till exempel fackföreningsledare, göra så stor skillnad på inriktningen av dessa institutioner, vilka i praktiken utgör en integrerad del av det kapitalistiska systemet.

Tanken att affärsmännen inte skulle vara direkt inblandade i regeringen och statsförvaltningen (och inte heller i de parlamentariska institutionerna)¹⁹ är uppenbarligen felaktig. De är verkligen

¹² Se t.ex. Mills: *The Power Elite*, sid. 232 ff.

¹³ Lasswell m.fl.: *The Comparative Study of Elites*, sid. 30. Se också Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 92 ff.

¹⁴ Inte heller här bör emellertid begreppet 'planering' ses i alltför positiv bemärkelse. Se t.ex. J. Sheehan: *Promotion and Control of Industry in Post-War France*, 1963, som noterar, att 'under hela 50-talet nyttjade den franska planeringstekniken ett milt system med differentierade förmåner för att försäkra sig om samarbetsviljan, men man lade inga speciella straff på vägran att samarbeta'. (Sid. 181.) Samma författare beskriver också de franska 'planerarna' som 'en grupp välmenande och intelligenta människor som försöker hjälpa till att klargöra alternativen för regering och näringsliv'. (Sid. 181.)

¹⁵ Schonfield: *Modern Capitalism*, sid. 128.

¹⁶ Angående Storbritannien se t.ex. S. Wilson och T. Lupton: 'The Social Background and Connections of "Top Decision-Makers"', i *The Manchester School of Economic and Social Studies*, volym 27, 1959.

¹⁷ Se t.ex. *Universities and Left Review*, *The Insiders*, ej daterad; C. Jenkins: *Power at the Top*, 1959; J. Hughes: *Nationalised Industries in the Mixed Economy*, 1960.

¹⁸ Ett typiskt exempel på senare tid är Wilson-regeringens utnämmande av en framstående affärsman (utan Labour-anknytning) till chef för den nyligen nationaliserade (eller snarare åter-nationaliserade) Steel Corporation.

¹⁹ Se nedan, kapitlet "Ofullständig konkurrens"

inblandade i dessa institutioner, och detta i allt större omfattning allteftersom statsmakten blir mer angelägen om näringslivet. Varhelst staten 'ingriper', där finner man också att affärsmännen, som har en mycket stark position jämfört med andra ekonomiska intressegrupper, har utövat inflytande över detta ingrepp, och kanske till och med har bestämt karaktären på det.

Man kan gärna hålla med om att affärsmän, som träder in i statsmaktsystemet i någon egenskap, inte betraktar sig som representanter för näringslivet i allmänhet eller, ännu mindre, för sina respektive branscher eller för sina egna bolag i synnerhet.²⁰ Men även om *viljan* att tänka på ett nationellt plan kan vara nog så stark, är det i alla fall inte särskilt sannolikt att de affärsmän, som är inblandade i regeringsmakten och statsförvaltningen, kan finna någon glädje i en politik som går i motsatt riktning mot vad de uppfattar som näringslivets intressen, och mycket mindre att de gör sig till förespråkare för en sådan politik, eftersom de nästan enligt definition troligen uppfattar denna politik som stridande mot 'nationens intressen'. Det är mycket lättare för affärsmän att, där det krävs, avhända sig aktier och bolagsandelar som ett slags inträdesrit till tjänst i regeringen, än det är att avhända sig en viss världsåskådning och en syn på affärslivets betydelse inom ramen för denna.

Oavsett det betydande inslaget av affärsmän i skötseln av statens angelägenheter är det ändå fallet, att de aldrig har utgjort (och inte heller idag utgör) mer än en relativt liten minoritet av statsmaktseliten som helhet betraktad. Det är i denna bemärkelse som de ekonomiska elitgrupperna i de avancerade kapitalistiska samhällena inte är någon 'regerande klass', i jämförelse med de förindustriella, aristokratiska och jordägande klasserna. I en del fall var de senare nästan i stånd att undvara ett klart formulerat statsmaktsmaskineri, och i praktiken utgjorde de själva statsmakten.²¹ Den kapitalistiska ekonomiska eliten har inte uppnått, och skulle heller aldrig, på grund av det kapitalistiska samhällets karaktär, kunna uppnå, någon sådan ställning.

Emellertid reduceras betydelsen av den relativa distans som affärsmännen håller till statsmaktsystemet i markant grad av den egentliga statsmaktselitens sociala sammansättning. Affärsmännen tillhör ju, i ekonomisk och social bemärkelse, över- och medelklasserna — och det är också från dessa klasser, som medlemmarna av statsmaktseliten i övervägande, för att inte säga överväldigande, grad rekryteras. Mönstret upprepar sig från det ena kapitalistiska landet till det andra, och det är inte bara tillämpligt på de administrativa, militära och juridiska elitgrupperna, som är isolerade från den allmänna rösträttens och den politiska konkurrensens inverkan, utan också på de politiska och folkvalda grupperna, som inte är det. Överallt och till alla sina beståndsdelar har statsmaktsystemet, socialt sett, behållit en mycket markant karaktär av över- och medelklass, med ett sakta minskande aristokratiskt element i ena ändan och ett sakta tillväxande arbetarklass- och lägre medelklasselement i den andra. Rekryteringsbasen är mycket trängre än som ofta hävdas. Som professor Dahrendorf noterar, består "medelklassen", som utgör huvudsaklig rekryteringsbas för statsmaktseliten i de flesta europeiska länder idag, ofta av de

²⁰ Observera emellertid den slutsats som en undersökningskommitté ur senaten dragit, att under andra världskriget var "dollara-year men" (som de kallades då) ... "personer med yxor att slipa", personer med privatintressen, och "lobbyister". (D. C. Blaisdell: *American Democracy under Pressure*, 1950, sid. 190.)

²¹ Sålunda skriver professor Habbakuk om England på sjuttonhundratalet, att 'de engelska godsägarna var landets regerande samhällsklass. Ministrar hämtades vanligen från de stora familjerna, och fastän de förmögenhetsbestämmelser som infördes genom 1711 års lag lätt kunde kringgås, var normala sociala och politiska processer tillräcklig garanti för att de flesta parlamentsledamöterna kom från de jordägande familjerna. Också den lokala makten låg i händerna på, inte adeln, men fredsdomarna, som i allmänhet var jordägare. Beskattningen av jordegendomar sköttes av samma samhällsklass, och också inom avdelningar som drevs av tjänstemän upptogs de viktigaste och hedersammaste posterna ofta av jordägande familjer.' (H. J. Habbakuk: 'England', i A. Goodwin (red.): *The European Nobility in the 18th Century*, 1953, sid. 11-12.) Det bör också anmärkas, att godsägarfamiljerna dominerade armén, flottan och kyrkan.

översta 5 procenten av yrkeshierarkin med avseende på prestige, inkomster och inflytande.'²²

En huvudanledning till denna borgerliga dominans inom statsmaktsystemets icke folkvalda institutioner har redan diskuterats i samband med de ekonomiska och sociala hierarkierna som står utanför detta system, nämligen att barn till över- eller medelklassföräldrar har mycket större chanser att få tillträde till det slags teoretiska och praktiska utbildning som krävs för att man skall få tillträde till elitpositionerna inom statsmaktsystemet. De mycket ojämnt fördelade möjligheterna till utbildning återspeglas också i rekryteringen till högre statliga tjänster, eftersom meriter som endast kan skaffas vid högre utbildningsanstalter ofta är outhärliga för att man skall erhålla sådana tjänster.

Sålunda är i Frankrike den viktigaste entrémöjligheten till höga administrativa befattningar L'Ecole Nationale d'Administration, E.N.A. Men professor Meynaud noterar, att år 1962 femtiosex av de sjuttioen universitetsstudenter, som klarade inträdesprovet till E.N.A., till sitt sociala ursprung tillhörde 'den mest gynnade samhällsklassen', och av de tjugotvå framgångsrika kandidaterna från själva statsförvaltningen tillhörde tio samma samhällsklass. Bland de universitetsstudenter som anmälde sig fanns det inte en enda, vilkens föräldrar var arbetare eller jordbrukare. 'På det hela taget', kommenterar Meynaud, 'är fortfarande det sociala urvalet inom de höga statliga befattningarna i huvudsak snedfördelat. Med andra ord är fortfarande, trots 1945 års reform, "demokratiseringen" mycket begränsad.'²³ Samma sak gäller också för den franska försvarsmakten²⁴ och för det franska rättsväsendet.²⁵

Frankrike är naturligtvis inte mer 'odemokratiskt' i detta avseende än andra kapitalistiska länder. Sålunda rekryteras fortfarande en anmärkningsvärt stor andel av de brittiska högre statstjänstemännen från en extremt begränsad del av befolkningen, nämligen den del, som fått utbildning vid 'public schools' och Oxford eller Cambridge,²⁶ och samma snedfördelning till över- och medelklassens fördel är fortfarande tydlig inom det brittiska försvaret²⁷ och rättsväsendet.²⁸

Bilden är inte avsevärt annorlunda med avseende på Förenta Staterna, där bristen på jämlikhet beträffande utbildningsmöjligheter (som nämndes i förra kapitlet) också har bidragit till att krympa rekryteringsbasen för de högre statliga tjänsterna. Som professor Matthews noterar:

De amerikanska politiska beslutsfattare,²⁹ för vilka dessa informationer är tillgängliga, är med mycket

²² Dahrendorf: 'Recent Changes in the Class Structure of European Societies', sid. 238.

²³ Meynaud: *La Technocratie*, sid. 51. En annan författare noterar, att för åren 1952-58 tillhörde omkring 60 procent av de 547, som togs in på E.N.A., 'miljöer som på samma gång är fåtaligast och högst uppsatta inom den samhälls- hierarkin, ämbetsmän på höga poster, företagsledare'. (A. Girard: *La Réussite Sociale en France*, 1961, sid. 308.) Se också F. Bon och M. A. Burnier: *Les Nouveaux Intellectuels*, 1966; T. B. Bottomore: 'Higher Civil Servants in France', i *Transactions of the Second World Congress of Sociology*, 1953; P. Lalumière: *L'Inspection des Finances*, 1959.

²⁴ Se t.ex. R. Girardet: *La Crise Militaire Française 1945-1962*, 1964, sid. 39-46. En annan författare noterar emellertid, att 'med avseende på socialt ursprung har tyngdpunkten för arméofficerskåren som helhet (och detta är typiskt för en period med låg militär prestige) antagligen sjunkit till den lägre medelklassen vid slutet av 1950-talet. I de högre graderna var den mellersta och övre delen av bourgeoisie, och i mindre utsträckning adeln, fortfarande väl representerade, fast på nedåtgående.' (J. S. Ambler: *The French Army in Politics 1945-1962*, sid. 134.)

²⁵ Se t.ex. Girard: *La Réussite Sociale en France*, sid. 336

²⁶ Se t.ex. R. K. Kelsall: *The Higher Civil Servants in Britain*, 1955; Wilson och Lupton: 'Top Decision-Makers', i *The Manchester School of Economics and Social Studies*, volym 27, 1959; 'Recruitment to the Civil Service', 6th Report of the Committee on Estimates, H. C. 308, 1964-65.

²⁷ Se t.ex. J. Harvey och K. Hood: *The British State*, 1958, sid. 112 ff.

²⁸ Inte mindre än 76 procent av domarna hade 1956 fått utbildning vid 'public schools'. (Glennister och Pryke: *The Public Schools*, sid. 17.) Se också 'Well-Bred Law', i *The Sunday Times*, 18 augusti 1963.

²⁹ 'Politiska beslutsfattare' innefattar här 'högt uppsatta ämbetsmän'.

få undantag söner till akademiskt utbildade yrkesutövare, företagsägare, tjänstemän och jordbrukare. Ett mycket litet fåtal var söner till lågavlönade arbetare, jordbruksarbetare eller arrendatorer ... att den bas, som de politiska beslutsfattarna förefaller att rekryteras från, är smal, är tydligt.³⁰

Beträffande Förenta Staternas krigsmakt har man också noterat, att:

...på det hela taget har de högre officerarna inom armen och flottan varit män ur den övre medelklassen snarare än ur högre eller definitivt lägre samhällsklasser. Endast en mycket liten procent av dem har sitt ursprung i arbetarklassen.³¹

Vad beträffar ledamöterna av den amerikanska Högsta Domstolen, har man påpekat, att:

genom hela den amerikanska historien har presidenterna haft en anmärkningsvärd benägenhet att nominera kandidater till Högsta Domstolen ur de socialt gynnade familjerna ... Under domstolens tidigare historia var det mycket sannolikt att de var födda inom den aristokratiska herrskapsklassen, men senare tenderade de att komma från den övre medelklassen.³²

Samma slags dominans av över- och medelklassen möter man också i Förbundsrepubliken Tyskland:

... medan mindre än 1 procent av Förbundsrepublikens nuvarande befolkning (anmärker en författare) bär ett 'von' i sitt familjenamn, är det möjligt att de adliga titelinnehavarna faktiskt har ökat sin andel inom de högre statliga tjänsterna. Högre statliga tjänstemän som räknar sitt ursprung från arbetarklassfamiljer lyser i lika hög grad som någonsin förut med sin frånvaro.³³

Dessutom noterar professor Dahrendorf, att:

... trots nedbrytningen av adelns gamla monopolställning och den därpå följande minskningen av dess betydelse har de tyska elitgrupperna (inklusive statsmaktseliten) från 1918 och fram till våra dagar på samma sätt i oproportionerligt stor utsträckning rekryterats ur den övre halvan av tjänstemannaklassen och medelklassen liksom ur gruppen av föregångare i elitbefattningarna.³⁴

I stora drag samma sak gäller för Sverige³⁵ och Japan.³⁶

Fastän ojämnheter i utbildningsmöjligheter, som grundar sig på den sociala klassen, bidrar till att förklara detta mönster, finns det också andra faktorer som bidrar till dess utseende. Också här, liksom i fråga om tillträde till elitbefattningar utanför statsmaktsystemet, är det en fråga om förbindelser. Utan tvivel är de mer iögonenfallande formerna av nepotism och favorisering, som hörde ihop med den ej pånyttfödda aristokratiska och förindustriella tidsåldern, främmande för det moderna statstjänstsystemet med dess prägel av konkurrens och medelklass. Det delvis

³⁰ D. R. Matthews: *The Social Background of Political Decision-Makers*, 1954, sid. 23-24. (Kursiveringen i texten.)

³¹ Mills: *The Power Elite*, sid. 192. Professor Janowitz noterar också, att 'de amerikanska militära ledarna har traditionellt kommit från de mer privilegierade samhällsskikten'. (M. Janowitz: *The Professional Soldier*, 1960, sid. 69.) Han tillägger också, att 'på senare tid förekommande tendenser med avseende på social bakgrund emellertid på ett iögonenfallande sätt bekräftar en nedgång i militärens relativt höga sociala bakgrund och omvandlingen till en mer socialt heterogen grupp'. (Sid. 89.) Men denna 'socialt mer heterogena grupp' har fortfarande en förkrossande dominans av män ur 'affärsmanna-, akademiker- och företagsledarklasserna' över män ur arbetar- och kontorsarbetarklassen. (Se samma skrift, tabell 14, sid. 91.)

³² J. R. Schmidhauser: 'The Justices of the Supreme Court — A Collective Portrait', i *Midwest Journal of Political Science*, 1959, volym 3, sid. 45.

³³ L. J. Edinger: 'Continuity and Change in the Background of German Decision-Makers', i *Western Political Quarterly*, 1961, volym 14, sid. 27.

³⁴ Dahrendorf: *Society and Democracy in Germany*, sid. 228.

³⁵ 'Antalet arbetarsöner inom de politisk-byråkratiska toppskikten har minskat från 10 procent år 1949 till 9 procent år 1961, medan andelen av söner till högre affärsmän gick upp från 12 till 17 procent.' (Therborn: 'Power in the Kingdom of Sweden', sid. 59.)

³⁶ Se t.ex. Abegglen och Mannari: 'Leaders of Modern Japan: Social Origins and Mobility.'

genomförda lösandet av dessa tjänster ur aristokratins grepp var verkligen en av de viktigaste aspekterna på utvidgandet av det borgerliga inflytandet inom statsmakten och i samhällslivet. Men det skulle i alla fall vara orealistiskt att tro, att det ens i en epok med inriktning på formella meriter inte skulle vara en avgjord fördel att tillhöra en relativt liten sektor av befolkningen, inte bara med avseende på tillträde till de högre nivåerna av statliga tjänster, utan också (och det är knappast mindre viktigt) på chanserna till avancemang inom dessa nivåer. En sådan klasstillhörighet erbjuder släktskaps- och vänskapssammanhållning och ökar i allmänhet känslan av delade värderingar, vilket allt är betydelsefullt för en framgångsrik karriär. Två franska författare uttrycker saken väl, och vad de säger kan knappast anses gälla uteslutande för Frankrike:

Om en student med blygsamt ursprung framgångsrikt har klarat sina kurser vid universitetet, inträdesproven vid E.N.A., och varför inte till och med slutproven, där den 'kulturella' sällningen är kanske ännu strängare än vid inskrivningen, kommer han i alla fall inte att stå på samma nivå som avkomman till stora familjer eller till höga tjänstemän. Andan av kastväsende och familjeförbindelser verkar till hans nackdel när befattningsuppflyttningar sker (på de översta nivåerna är avancemang osäkrare än på lägre nivåer).³⁷

De som kontrollerar och beslutar om personurval och avancemang på den högsta nivån av statliga tjänster är själva sannolikt medlemmar av över- och medelklassen, till sitt sociala ursprung eller i kraft av sina egna yrkesmässiga framgångar, och det är troligt att de bär inom sig en särskild bild av hur en tjänsteman eller officer i hög ställning bör tänka, tala, uppföra sig och reagera — och denna bild är konstruerad med utgångspunkt från den klass som de själva tillhör. Naturligtvis kan de, som är ansvariga för rekryteringen och medvetna om den 'meritokratiska' tidsålderns påtryckningar och krav, medvetet försöka kompensera sin skeva uppfattning, men det är särskilt sannolikt att de gör detta i de fall, där aspiranter ur arbetarklassen visar alla tecken på villighet och förmåga att anpassa sig till, och låta sig formas av, klass-sanktionerade mönster för beteende och tankar.³⁸ 'Oslipade diamanter' är idag mer acceptabla än de var i det förflutna, men de bör helst visa lovande tecken på att de kan uppnå den rätta sortens 'slipning'.

Max Weber hävdade att byråkratins utveckling hade en benägenhet 'att eliminera klassprivilegierna, vilka består i kontrollen över den administrativa apparaten och över maktutövningen samt innehav av hedersbefattningar eller befattningar som tillsätts på grund av förmögenhet'.³⁹ Detta underskattar emellertid på ett enastående sätt i vilken utsträckning de rådande klassprivilegierna bidrar till att bromsa detta förlopp, även om de inte helt hejdar det.

Det är visserligen sant, att en social utspädningsprocess har ägt rum inom statsverket, och denna har lett till att människor som fötts inom arbetarklassen (och vanligare ändå inom den lägre medelklassen) uppnått elitbefattningar inom statsmakt-systemet, men att tala om en 'demokratisering' i detta sammanhang är något vilseledande. Vad det är fråga om är snarare ett förlopp, som innebär en 'bourgeoisifiering' av de dugligaste och mest framåtsträvande ur de underordnade klasserna.

Allteftersom dessa människor stiger i de statliga graderna, blir de i varje betydande avseende mer och mer en del av den sociala klass, som deras ställning, inkomster och status ger dem tillträde till. Som redan har anmärkts om rekryteringen från arbetarklassen till den ekonomiska eliten, påverkar inte detta slags utspädning på något avgörande sätt statstjänsternas karaktär, utan kan i själva verket förstärka den. Dessutom, genom att en sådan rekrytering fostrar tron på att de kapitalistiska samhällena drivs efter principen, att 'karriären är öppen för talangerna', blir den

³⁷ Bon och Burnier: *Les Nouveaux Intellectuels*, sid. 165.

³⁸ Se också kapitel 5.

³⁹ M. Weber: *The Theory of Social and Economic Organisation*, 1947, sid. 340.

omfattning i vilken den inte är det på ett elegant sätt undanskymd.

När den rådande samhällliga ordningens speciella maktsystem är givna, är det nästan oundvikligt att de, som rekryteras ur de underordnade klasserna till statsmaktsystemets övre skikt, genom sitt blotta inträde i det blir en del av den klass, som fortsätter att dominera systemet. För att det skulle kunna vara annorlunda skulle inte bara den nuvarande intagningsprocenten få lov att höjas avsevärt, själva den samhällliga ordningen skulle också få lov att radikalt omformas, och dess klasshierarkier skulle få lov att upplösas.

En social utspädning av ännu mer utpräglat slag än i statsmaktsystemets icke folkvalda institutioner har också ägt rum inom de institutioner, vilkas personalrekrytering direkt eller indirekt är grundad på allmänna val, nämligen regeringsmakten och de parlamentariska församlingarna. Sålunda är det inte ovanligt att människor med ursprung i arbetarklassen eller den lägre medelklassen har kommit in i de avancerade kapitalistiska ländernas regeringar — och några av dem har till och med blivit presidenter och premiärministrar. Vid enstaka tillfällen har också en enorm grad av personlig makt erövrats av individer som varit helt *déclassé*, såsom Hitler och Mussolini.

Vilken innebörd detta har för den avancerade kapitalismens politiska liv, skall diskuteras senare. Det kan emellertid anmärkas på detta stadium, att människor som kommit från de underordnade klasserna aldrig har utgjort mer än en minoritet av dem, som uppnått höga politiska poster i dessa länder. Det stora flertalet har alltid, med avseende på socialt ursprung och tidigare verksamhet, tillhört över- och medelklasserna.⁴⁰

I något mindre utsträckning, men fortfarande mycket markant, har detta också varit mönstret inom den lagstiftande makten i de avancerade kapitalistiska samhällena. Tillväxten av arbetarklasspartiernas representation (utom naturligtvis Förenta Staterna) har fört in i dessa institutioner män (och ibland kvinnor), som inte bara varit födda inom arbetarklassen utan också ända fram till sitt inval själva varit arbetare, eller åtminstone haft anknytning till arbetarklassens liv. Till och med de borgerliga partierna har genomgått en viss process av social utspädning. Icke desto mindre har dessa senare partier (som i regel dominerat de parlamentariska församlingarna) förblivit grundmurat över- och medelklassbetonade till sin sociala sammansättning, varvid affärsmän och andra som haft anknytning till olika former av förmögenhetsinnehav har utgjort en avsevärd och ofta mycket substantiell andel av medlemsantalet.⁴¹ Med avseende på samhällsklass är fortfarande det nationsomfattande politiska livet (och för den delen också den kommunala politiken)⁴² en 'aktivitet', där de underordnade klasserna har spelat en tydlig biroll. Guttsman skriver med avseende på Storbritannien, att:

... om man förflyttar sig uppför den politiska hierarkin, från väljarna och uppåt, finner man, att på varje nivå — partimedlemmarna, de aktiva inom partierna, de lokala politiska ledarna, parlamentsledamöterna, de nationella ledarna — blir kategorins sammansättning en aning mindre 'representativ' och en

⁴⁰ Se Lasswell m.fl.: *The Comparative Study of Elites*, sid. 30; Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 23-24; D. Lerner: *The Nazi Elite*, 1951, sid. 6; L. D. Edinger: 'Post-Totalitarian Leadership: Elites in the German Federal Republic', i *American Political Science Review*, 1960, volym 54, nr 1, sid. 70; Abegglen och Manari: 'Leaders of Modern Japan: Social Origins and Mobility', i *Economic Development and Cultural Change*, volym 9, nr 1, del 2 (oktober 1960), sid. 116.

⁴¹ Se t.ex. Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 97 ff; H. Berrington och S. E. Finer: 'The British House of Commons', i *International Social Science Journal*, 1961, volym 13, nr 4, sid. 601 ff; J. Blondel: *Voters, Parties and Leaders*, 1963, kapitel 5; M. Dogan: 'Political Ascent in a Class Society: French Deputies 1870-1958', i D. Marvick (red.): *Political Decision-Makers*, 1961; G. Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, 1961, sid. 152 ff; T. Fukutaki: *Man and Society in Japan*, 1962, sid. 117.

⁴² Se nedan, Se nedan, slutet av kapitlet "Ofullständig konkurrens".

aning mer snedfördelad till fördel för dem, som tillhör de mellersta och övre skikten i vårt samhälle.⁴³

Denna snedfördelning är i själva verket mer än en aning avsevärd, och påpekandet är inte mindre tillämpligt på andra länder än på Storbritannien.

Den slutsats som detta leder fram till är att, med avseende på socialt ursprung, utbildning och klasstillhörighet, har de människor som innehar *alla* inflytelserika poster inom stats-makt-systemet till stor del (och i många fall i överväldigande utsträckning) hämtats från affärsvärlden och ägarklasserna eller bland medelklassens självständiga yrkesutövare. Liksom på alla andra områden har här de män och kvinnor, som fötts i de underordnade klasserna (och de utgör naturligtvis den stora majoriteten av befolkningen) blivit styvmoderligt behandlade — och detta inte bara, måste man betona, inom de delar av stats-maktsystemet, såsom statsförvaltningen, försvaret och rättsväsendet, som har personal anställd efter professionella meriter, utan också inom de grenar som är utsatta (eller förefaller vara utsatta) för den allmänna rösträttens nyckfulla verkningar och den politiska konkurrensens slumpmässighet. I en tid då det görs så mycket väsen av demokrati, jämlikhet, social rörlighet, klasslöshet och allt annat liknande, är det fortfarande ett grundläggande faktum i de avancerade kapitalistiska samhällena, att det stora flertalet av dessa länders män och kvinnor har regerats, företrätts, administrerats, dömts och letts i krig av folk, som hämtats från andra, ekonomiskt och socialt överlägsna och jämförelsevis avlägsna samhällsklasser.

⁴³ Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 27.

Regeringsmaktens funktion och roll

I

Anledningen till att man fäster så stort avseende vid statsmaktselitens sociala sammansättning i de avancerade kapitalistiska samhällena ligger i det faktum, att man på grundval av denna vetenskap kan göra ett antagande om dess allmänna åskådning, ideologiska värderingar och politiska färg. När det gäller regeringarna i dessa länder kan vi emellertid göra mer än bara ett antagande. Trots allt går det ju knappast en dag utan att de politiska ledare som handhar sin nations angelägenheter formligen prackar på allmänheten sina tankar. Mycket av det som sägs döljer väl lika mycket som det avslöjar, men en hel del återstår i alla fall som, sammantaget med många andra tecken, och då särskilt vad regeringarna verkligen uträttar, presenterar en tydlig bild av vad de i stora drag har för avsikter.

Vid första anblicken är det en bild av oändliga skillnader mellan de regeringar som efterträder varandra och till och med inom varje regering, liksom också mellan regeringar i olika länder. Presidenter, premiärministrar och deras kolleger har burit många politiska etiketter (ofta grovt missvisande) och hört till många olika partier, och i en del fall inte alls tillhört något parti.

Denna variation beträffande grundsyn, attityder och politiska program i ett oändligt antal frågor är verkligen mycket slående, och den befrämjar en livlig politisk debatt och politisk tävlan. Intrycket av olikheter och motsättningar förstärks ytterligare av att partiledarna, särskilt i valtider, trycker på den stora och nästan oöverstigliga (eller faktiskt oöverstigliga) klyfta, som skiljer dem från deras motståndare och konkurrenter.

Hävdandet av sådana djupgående skillnader är en mycket viktig sak när det gäller det politiska systemets funktion och berättigande, eftersom det antyder att väljarna, genom att rösta på det ena eller andra av de viktigaste konkurrerande partierna, gör ett val mellan grundläggande och oförenliga alternativ, och att de därför som väljare avgör inget mindre än sitt lands framtid.

Emellertid är denna syn i praktiken i en del centrala avseenden högst ytlig och förbryllande. En av de viktigaste aspekterna av det politiska livet inom den avancerade kapitalismen är nämligen just den, att oenigheten *mellan de politiska ledare som i allmänhet har lyckats uppnå höga befattningar* mycket sällan har varit av det fundamentala slag som dessa ledare och andra människor så ofta hävdar. Vad som är verkligt slående med dessa politiska ledare och politiska befattningshavare i förhållande till varandra, är inte deras många åsiktsskiljaktigheter, utan graden av enighet i frågor av verkligt grundläggande natur — vilket de själva, när situationen kräver det, brukar erkänna, och vilket en stor del av allmänheten, trots den politiska propaganda som den utsätts för, känner igen i uttrycket 'alla politiker är likadana'.¹ Detta är naturligtvis en överdrift, men det är en överdrift med en stor kärna av sanning, åtminstone med avseende på de herrar som har en benägenhet att efterträda varandra vid makten i de avancerade kapitalistiska länderna. Marxisterna uttrycker saken på ett annat sätt, när de säger att dessa herrar, vilken politisk beteckning eller partianknytning de än har, är borgerliga politiker.

Detta är riktigt i den grundläggande bemärkelsen, att de politiska befattningshavarna inom den avancerade kapitalismen med mycket få undantag har varit eniga om vad Lord Balfour i en klassisk formulering en gång kallade för 'samhällslivets grundvalar', vilket framför allt innebar

¹ Ett exempel på detta är det stora antal människor i länder som Storbritannien och Förenta Staterna, som, när de tillfrågas huruvida de tror att det finns betydande skillnader mellan de viktigaste konkurrerande partierna, tenderar att svara nekande.

det rådande ekonomiska och sociala systemet med privat ägarskap och privat förmögenhetsansamlande — Marx' 'produktionsmetod'. Balfour skrev om Storbritannien och om Whig- och Toryadministrationerna på 1800-talet, men hans påpekande gäller i lika hög grad för andra kapitalistiska länder, och för 1900-talet lika väl som för 1800-talet.

Det är nämligen ett klart politiskt-historiskt faktum, att regeringarna i dessa länder till största delen har bestått av människor, som bortom alla politiska, sociala, religiösa, kulturella och andra åsiktsskillnader åtminstone har haft det gemensamt, att de hyst en grundläggande och vanligen uttalad tilltro till värdet av och fördelarna hos det kapitalistiska systemet (fastän detta inte nödvändigtvis var vad de kallade det). Och de bland dem, som inte var särskilt gynnsamt inställda till det systemet, eller ens var medvetna om att de bidragit till att driva ett visst ekonomiskt system, ungefär som de inte var medvetna om den luft de andades, har åtminstone delat med sina mer ideologiskt medvetna kolleger eller motståndare en grundläggande och helt orubblig aversion mot varje socialistiskt alternativ till det systemet.

Det har visserligen i många kapitalistiska länder förekommit tillfällen (vilkas betydelse senare skall diskuteras), då män med bakgrund i arbetarklassen och i formellt socialistiska partier har suttit i regeringen, antingen ensamma eller (vanligare) som koalitionsmedlemmar. Men även om dessa män ganska ofta givit uttryck för en anti-kapitalistisk övertygelse, har de aldrig uttalat — och har i själva verket i de flesta fall aldrig önskat uttala — någon allvarlig utmaning mot det kapitalistiska systemet (eller snarare, som de flesta av dem skulle uttrycka saken, 'blandekonomin'), vars bärande konstruktion och viktigaste drag de har godtagit, mycket mer beredvilligt än vad deras uttalanden i oppositionsställning, och ibland också i regeringsställning, skulle låta antyda.

I denna bemärkelse har regeringsmaktens karaktär förblivit varaktigare än maktskiftena mellan regeringar med olika beteckningar och olika politisk färg har fått det att förefalla. De kapitalistiska regimerna har till stor del letts av män, som antingen har haft en genuin tro på kapitalismens välsignelser eller som, oavsett reservationer i det ena eller andra avseendet, har godtagit den såsom vida överlägsen alla alternativa ekonomiska och sociala system, och som därför har tagit som sin huvuduppgift att försvara den. Alternativt har dessa regimer styrts av män, som fastän de kanske kallar sig socialister inte har funnit att det engagemang, som detta kan tyckas innebära, skulle vara på minsta sätt oförenligt med ett beredvilligt, eller till och med ivrigt, accepterande av alla väsentliga egenskaper hos det system som de satts att administrera.

I själva verket skulle man kunna säga, att detta grundläggande godtagande av den kapitalistiska ordningen har varit mer betonat i detta århundrade än under någon annan epok i kapitalismens historia. Detta beror inte bara på att det huvudsakligen är konservativa politiker, som har dominerat regeringsmakten i sina respektive länder, inte heller på att de formellt socialistiska politiker som har suttit vid makten har nöjt sig med att få systemet att fungera. Det beror också på det nästan fullständiga försvinnandet av godsägarintressena och av aristokratin som mäktig ekonomisk, social och politisk kraft. Inordnandet av dessa grupper i näringslivet har avlägsnat en kraftigt motsträvigt stämning ur regeringarna. Detta innebär inte att adelsmännen själva har upphört att besätta poster, utan snarare att på grund av adelns 'bourgeoisifiering' en större grad av grundlighet om den ekonomiska och sociala ordningens natur än någonsin tidigare har möjliggjorts.

Även om vi tills vidare utelämnar den speciella roll, som de formellt socialistiska maktinnehavarna spelar, måste det emellertid på nytt betonas, att denna grundläggande enighet mellan de borgerliga politikerna inte utesluter genuina och viktiga åsiktsskiljaktigheter dem emellan, inte bara i frågor som inte rör själva styranDET av det ekonomiska systemet, utan också i den frågan.

Sålunda har det alltid varit möjligt att göra en betydelsefull åtskillnad mellan partier och ledare (i vilken utsträckning som de än har bekänt sig till den privata företagsamhetens system) som har svarat för en stor del av statsingripandena i det ekonomiska och sociala livet, och dem, som trots på en lägre grad av intervention. Samma åtskillnad gäller mellan de partier och individer, som har haft åsikten att statsmakten måste ta större ansvar för sociala och andra reformer, och dem som har ansett motsatsen.

Dessa tvister mellan förespråkarna för kraftigare ingripanden och deras motståndare har varit och är fortfarande fullständigt äkta. Det finns med all säkerhet ingen seriös politiker – oavsett hur borgerlig och övertygad om den privata företagsamhetens välsignelser han är – som idag skulle vilja, eller ens kunna, riva upp den statliga interventionens huvudstruktur. Det är i själva verket ofta de mest kapitalistorienterade politikerna, som klart inser hur viktig denna interventionsstruktur har blivit för bevarandet av kapitalismen. Men ändå kvarstår tillräckligt många meningsskiljaktigheter om önskvärd grad, karaktär och inriktning för ingripandena, för att debatten i sådana frågor (och i många andra frågor också) skall bli seriös och meningsfull, och för att dess resultat skall påverka många aspekter av den allmänna politiken och många enskildas öden. Åtminstone ur denna synvinkel är konkurrensen mellan dessa människor allt annat än en skenfäktning.

Faktum kvarstår emellertid att dessa meningsskiljaktigheter och kontroverser aldrig, inte ens när de varit som mest intensiva, av de inblandade politikerna har tillåtit att ifrågasätta välsignelsen av 'den fria företagsamhetens' system. Till och med de mest målmedvetna förespråkarna för statliga ingripanden bland dem har alltid sett sina förslag och politiska program, inte som ett sätt att undergräva – och än mindre utrota – det kapitalistiska systemet, utan som ett sätt att försäkra sig om dess ökade styrka och stabilitet. I mycket större utsträckning än vad den retoriska utanskriften har låtit ana, har den avancerade kapitalismens politik varit inriktad på olika uppfattningar om hur samma ekonomiska och sociala system skall drivas, och inte på radikalt olika sociala system. *Denna* debatt har än så länge inte kommit så långt upp på den politiska dagordningen.

Denna enighet mellan de politiska befattningshavarna är av mycket central betydelse. Kanske inte de ideologiska tendenserna som möjliggör denna enighet är slutgiltigt avgörande (beroende på olika motverkande krafter) för hur regeringarna handlar i varje särskild situation, men det faktum, att regeringarna uppfattar det kapitalistiska sammanhang som de fungerar i såsom stående över alla tvivel, är av fullständigt grundläggande betydelse när det gäller att forma deras åsikter, politik och handlingar beträffande vissa frågor och problem som de ställs inför och beträffande det civila samhällets behov och konflikter. Det allmänna engagemanget färgar kraftigt den särskilda åtgärden, och påverkar inte bara den lösning som planeras för det speciella problem som står under betraktande, utan också själva det sätt som det uppfattas på. Man kan till och med säga, att ett ideologiskt engagemang ofta fullständigt hindrar en korrekt uppskattning, och inte bara omöjliggör ordinerandet av en kur för sjukdomen utan också lokalisering av den.

Emellertid ser inte de politiska befattningshavarna alls sitt engagemang till förmån för den privata företagsamheten såsom innefattande något element av partiskhet i klasshänseende. Tvärtom är de de mest nitiska och vältaliga förespråkarna för uppfattningen om statsmakten och om den egna kategorin (som står över det civila samhällets ävlan) som klasslös och (framför allt) inriktad på att tjäna hela nationen, det allmännas intressen, statsmakten som är utrustad med den speciella uppgiften att dämpa de enskilda intressena och de klassbetonade kraven till förmån för allas bästa. I deras tankar och uttalanden får Hegels exalterade syn på statsmakten som förkroppsligandet av nationen och som hela samhällets väktare, väktaren av dess högre rätt och av dess permanenta intressen, liv igen – särskilt när det är de, och inte deras motståndare, som sitter vid

makten. 'Jag tillhör alla och jag tillhör ingen', sade general de Gaulle kort efter det att han kommit till makten 1958, och det skulle vara absurt att betvivla, att det verkligen är så som generalen betraktar sig själv – långt, långt över de små människornas intressen, antingen de är kapitalister, löntagare, jordbrukare, affärsinnehavare, sjuka, fattiga, unga eller gamla. Andra politiska ledare kanske inte finner det så lätt att presentera sig själva på detta storslagna sätt, men de gör sitt bästa, och de betraktar sig på i stort sett samma sätt som generalen, till och med när de i andras ögon förefaller att visa prov på de mest skriande klassorättvisor i sin politik och sina handlingar.

Att de flesta politiska ledare i maktställning verkligen betraktar sitt ämbete och sig själva på detta sätt, med ärlighet och övertygelse, behöver man i allmänhet inte betvivla. I själva verket skulle ett avfärdande av deras förklaringar om att de inte gynnar någon speciell samhällsklass som rent hyckleri leda till en farlig underskattning av den plikttrohet och beslutsamhet, som dessa ledare antagligen genomför sin uppgift med, en uppgift vars stora värde de är helt övertygade om. Män av den övertygelsen lockas inte så lätt till att frångå sina syften på grund av vädjanden till förnuft eller känslor eller på grund av bevis som pekar i annan riktning, särskilt inte när angelägenheter av stor vikt står på spel.

Kapitalismens motståndare anser att den är ett system, vars blotta karaktär omöjliggör en optimal resursanvändning för rationella mänskliga mål, ett system i vars natur ligger förtryck, dominans och parasitism, ett system vars anda och syftemål på ett ödesdigert sätt bryter ner alla mänskliga relationer, och vars bevarande idag är det huvudsakliga hindret för mänsklighetens framsteg.

De borgerliga politikerna och regeringarna betraktar systemet på precis motsatt sätt — som det som är bäst anpassat till 'den mänskliga naturen', systemet som på ett unikt sätt förmår kombinera effektivitet, välfärd och frihet, systemet som är det bästa sättet att frigöra den mänskliga initiativkraften och den mänskliga energin i riktningar som gynnar det allmänna, systemet som erbjuder den nödvändiga och enda möjliga grunden för en tillfredsställande samhällsordning.

Varför skall man förresten över huvud taget tala om 'kapitalismen', med dess känsloladdade och propagandistiska associationer till ett system som i *praktiken* inte längre existerar, som har ersatts av ett 'industriellt system', där den privata företagsamheten (fastän den fortfarande är samhälls-ekonomins viktigaste drivkraft) nu är mycket mer 'ansvarskännande' än i det förgångna, och vars målinriktning numera i alla fall står under noggrant överinseende av den demokratiskt valda statsmakten?

'Den liberala demokratin', skrev Robert Lynd för tjugofem år sedan, 'har aldrig vågat erkänna det faktum, att den industriella kapitalismen är en ytterst tvångsbetonad samhällsorganisation, som i allt högre grad begränsar människorna och deras institutioner till att följa viljan hos den minoritet, som besitter och utövar den ekonomiska makten. Inte heller har man erkänt det faktum, att denna hänsynslösa snedvridning av människornas liv och samlevnadsformer i allt mindre utsträckning är resultatet av medvetna beslut av "onda" eller "goda" människor, utan i allt större utsträckning blir ett nät av tvångsåtgärder, som dikteras av kravet att "systemet" måste hållas igång.'² Detta gäller i ännu högre grad nuförtiden än när det först skrevs, men de regeringar som leder 'den liberala demokratin' består huvudsakligen av män, som inte alls kan betrakta systemet på detta sätt, som uppfattar bristerna som de upptäcker i det som separata och specifika 'problem', vilka är avhjälpbara inom ramen för systemet — och i själva verket *endast* avhjälpbara inom ramen för detta. Det är detta som gör det möjligt för politiker, som i denna grundläggande bemärkelse är extremt doktrinrogna, att hävda att de hyllar en till sin natur empirisk, odogmatisk, pragmatisk, *praktisk* angreppsmetod för att lösa samhällsproblemen.

² Förordet till R. A. Brady: *Business as a System of Power*, 1943, sid. xii.

En fransk författare erinrar sig de Gaulles berömda fras: 'I hela mitt liv har jag för mig själv byggt upp en speciell idé om Frankrike', och han kommenterar uttalandet med att 'allteftersom idén om Frankrike tar form och blir till verklighet, förvrängs den i hans tankevärld, som helt naturligt är fången i miljön av storföretagens Frankrike'.³

Kommentaren kanske inte är så helt träffande, eftersom de Gaulles 'idé' om Frankrike helt visst är mer sammansatt än som medges här. Men det är alldeles sant, att denna 'idé' innefattar (vilket generalens politik under och omedelbart efter kriget klart visade, och som hans beteende efter 1958 också har visat) ekonomiska och sociala arrangemang, vari de kapitalistiska storföretagen — naturligtvis under en stark statsmakts vakande öga — måste spela en central roll. Med större eller mindre modifikationer har andra politiska ledare och regeringar intagit samma ståndpunkt och betraktat den kapitalistiska företagsamheten som ett nödvändigt, önskvärt, självklart element i samhällena. De önskar naturligtvis verka i många syften, personliga likaväl som allmännyttiga, men alla andra syften betingas av deras godtagande av och engagemang i det rådande ekonomiska systemet.

När denna syn på systemet är given, är det lätt att förstå varför regeringarna vill bistå affärslivet på alla upptänkliga sätt, och samtidigt ändå inte känner att detta innebär någon betydande favorisering av vissa klasser, intressen och grupperingar. Om nämligen landets intressen är oskiljaktigt förenade med de kapitalistiska företagens öden, är en synbarlig partiskhet i verkligheten ingen partiskhet alls. Tvärtom fyller regeringarna i praktiken, genom att tjäna affärslivets intressen och bidra till den kapitalistiska företagsamhetens blomstring, sin ädla uppgift som väktare av allas bästa. Ur denna synvinkel är den ofta förlöjlighade frasen 'Vad som är bra för General Motors är bra för Amerika' bara bristfällig på det sättet, att den tenderar att identifiera ett visst företags intressen med de nationella intressena. Men om General Motors tas som symbol för den kapitalistiska företagarvärlden som helhet, är detta ett motto som regeringarna i de kapitalistiska länderna verkligen kan skriva under på, också uttryckligen. Och anledningen till att de kan göra detta är att de godtar tanken på att det kapitalistiska systemets rationalism är detsamma som rationalismen i sig, att den erbjuder bästa möjliga uppsättning av mänskliga arrangemang i en värld, som av nödvändighet är behäftad med fel.

I denna bemärkelse är de politiska makthavarnas attityd gentemot affärsmännen som klass eller som socialt typfall av mindre betydelse. Deras krets av släktingar, vänner, tidigare kolleger och bekanta innefattar med säkerhet fler affärsmän än, till exempel, fackföreningsledare, och den fördelaktiga bild som de har av den kapitalistiska företagsamheten får dem troligen också att inta en välvillig hållning gentemot de människor, som handhar den. Sålunda sade president Eisenhower år 1952:

Jag tror på vårt system med privatägda affärsföretag och industrier. De har bevisat att de kan förse oss inte bara med medel för krigföring, utan också med den högsta levnadsstandarden i världen för det största antalet människor ... Men någon måste ha ansvaret för dessa ting och vara upphovet till de utomordentliga resultat, som gör att Förenta Staterna med sina 7 procent av världens befolkning producerar 50 procent av världens industrivaror. Om denne någon måste ges ett namn, anser jag att hans namn är Den Amerikanske Affärsmannen.⁴

³ H. Claude: *Le Gaullisme*, 1960, sid. 76.

⁴ S. E. Harris: *The Economics of Political Parties*, 1962, sid. 5. När president Johnson tillträdde makten uttryckte han samma sak på ett något annorlunda sätt, men antagligen inte med mindre känsla: 'Vi tror att det är vi som har det bästa systemet. Vi tror att där en kapitalist kan satsa en dollar, där kan han också få återbäring på den. En företagsledare kan stiga upp tidigt och gå till arbetet, och om han har pengar och arbetskraft, så kan han 'bygga en ännu bättre rättfälla', göra en förbättrad produkt som kan bli en säljframgång. En arbetare som gör skäl för sin lön har

De politiska ledarna i de länder som är mindre fanatiska i sin tro på affärslivet är inte ofta så naivt översvallande, och till och med i Förenta Staterna har presidenter vid olika tillfällen intagit en mindre entusiastisk hållning gentemot dem, som en av dem (visserligen för länge sedan, och inte på fullt allvar) fördömde som 'förmögna brottslingar'. Det kan i själva verket vara så, att många politiska ledare har haft en dålig uppfattning om den ena eller andra sektorn av näringslivet, eller till och med ansett näringslivet vara en lågt stående verksamhet, som de själva uppfattat sig stå skyhögt över.

Allt detta är emellertid inte av någon avgörande betydelse, när grundvalen är en förpliktande bindning till det system, vari affärsmannen utgör en ofrånkiljbar och betydande del.⁵ På grund av denna förpliktelse, och också på grund av deras tro på att de nationella intressena är oupplösligt förenade med den kapitalistiska företagsamhetens hälsa och styrka, försöker regeringarna helt naturligt att hjälpa näringslivet — och därmed också affärsmännen. Thorstein Veblen skrev en gång, att 'det som de offentliga myndigheterna är mest — och praktiskt taget uteslutande — angelägna om, är att nationens förmögna medborgare skall göra lönsamma affärer'.⁶ Detta är alldeles riktigt, men inte alls nödvändigtvis på grund av någon speciell förkärlek hos de offentliga myndigheterna för förmögna medborgare. Den angelägna attityden följer av att de har bundit sig vid själva systemet.

II

Den första och viktigaste konsekvensen av den 'trohetsförklaring', som regeringarna i de avancerade kapitalistiska länderna har givit systemet med privat företagsamhet och dess ekonomiska rationalism, är att den i oerhörd grad begränsar deras handlingsfrihet med avseende på en mängd frågor och problem. Raymond Aron har skrivit, att 'det säger sig självt att, när en regim är grundad på ägarskapet av produktionsmedlen, de åtgärder som vidtas av lagstiftarna och ministrarna inte står i grundläggande motsättning till ägarskapets intressen'.⁷ Detta antagande, kommenterar han, är för självklart för att vara lärorikt. Det *borde* kanske vara självklart, men det förefaller inte vara det för de flesta västerländska statskunskapsforskarna, som uppfattar statsmakten som fri från den inbyggda partiskhet till fördel för de kapitalistiska intressena, som professor Arons påstående antyder.

Denna partiskhet får en enorm politisk betydelse. Lösandet eller åtminstone mildrandet av en stor mängd ekonomiska och sociala problem kräver nämligen just att regeringarna verkligen är villiga att handla i 'grundläggande motsättning' till dessa intressen. Långt ifrån att vara en trivial fråga, är deras extrema ovillighet att göra detta en av de viktigaste sanningarna om dessa samhällen. Om det sades om en regering, att även om den konfronterades med en vittförgrenad kriminell organisation, så kunde man inte vänta sig att den skulle handla i grundläggande motsättning till denna, skulle iakttagelsen inte anses vara utan lärdom om regeringens karaktär och roll. Detsamma gäller det påstående, som professor Aron så obesvärat framkastar och avfärdar.

Å andra sidan tenderar detta påstående att överskugga en grundläggande aspekt på statsmaktens roll, eftersom regeringarna, som handlar i statens namn, i själva verket under årens lopp har

chansen att bli uppmärksammas och kanske få del i vinsten på något sätt, och han har den högsta minimilönen i något land i världen.' (R. Evans och R. Novak: Lyndon B. Johnson: *The Exercise of Power*, 1966, sid. 347.)

⁵ Observera t.ex. president Kennedys brist på entusiasm för affärsmän i allmänhet (A. M. Schlesinger Jr: *A Thousand Days: John F. Kennedy in the White House*, 1965, sid. 631 ff), men också hans nästan desperat angelägna strävan att komma väl överens med 'affärsvärlden'. Se nedan, kapitel 6.

⁶ T. Veblen: *Absentee Ownership*, 1923, sid. 36-37.

⁷ R. Aron: 'Classe Sociale, Classe Politique, Classe Dirigeante', i *Archives Européennes de Sociologie*, 1960, volym I, nr 2, sid. 272-273.

tvingats att agera mot *några* av ägarskapets rättigheter, att undergräva några av företagsledningarnas privilegier, att bidra till att i *någon* utsträckning balansen återställs mellan kapital och arbetskraft, mellan ägarskapet och dem, som är underställda det. Detta är en aspekt på den statliga interventionen som de konservativa författare, som beklagar 'byråkratins' tillväxt och sörjer den statliga 'inblandningen' i samhällets angelägenheter, mycket ofta förbiser. Byråkratin är visserligen ett problem och en fara, erfarenheterna från länder som Sovjetunionen har med all önskvärd tydlighet visat, i hur hög grad en oinskränkt byråkratisk makt kan bidra till att hindra framväxten av ett socialistiskt samhälle som är värdigt denna beteckning. Men en koncentration på byråkratins styggelser i de kapitalistiska länderna överskuggar (och är ofta avsedd av överskugga) det förhållandet, att det 'byråkratiska' ingripandet ofta har varit ett sätt att mildra de plågor som framkallats av en oinskränkt privatekonomisk maktutövning.

Statens 'inblandning' i denna maktutövning står inte i 'grundläggande motsättning' till ägarskapets intressen. Den är i själva verket en del av den 'lösensumma', som Joseph Chamberlain talade om 1885, och som, sade han, måste betalas just för att *bevara* ägarskapets intressen i allmänhet. Genom att hålla på att en 'lösensumma' skall utges, gör regeringarna ägarskapet en stor tjänst, men de får sällan något tack för det. Ändå får man inte bortse från det förhållandet, att också mycket konservativa regeringar i de avancerade kapitalistiska länderna ofta har tvingats, vanligen till följd av befolkningens påtryckningar, att vidta åtgärder mot *vissa* av ägarskapets rättigheter och av de kapitalistiska privilegierna.

Mot detta måste emellertid ställas det mycket aktiva stöd, som regeringarna i regel har försökt att lämna de dominerande ekonomiska intressena.

Som anmärktes i kapitel 1, är de kapitalistiska företagen i allt större utsträckning *beroende* av statsmaktens subsidier och direkta stöd, och de kan endast bevara sin 'privata' karaktär på grundval av sådan hjälp från det allmänna. Statlig intervention i det ekonomiska livet *innebär* i själva verket oftast intervention i syfte att hjälpa den kapitalistiska företagsamheten. Inte på något område har tanken om 'välfärdsstaten' fått en mer träffande och precis betydelse än här. Det finns inga mer ihärdiga och framgångsrika aspiranter på det allmännas stöd än de stolta giganterna inom den privata företagsamheten.

Detta stöd behöver inte heller vara av direkt karaktär för att vara av stort värde för de kapitalistiska intressena. På grund av det moderna livets oeftergivliga krav måste staten, inom de gränser som det rådande ekonomiska systemet sätter upp, engagera sig i blandformer av socialisering och ta på sig ansvaret för många funktioner och tjänster, som ligger utanför de kapitalistiska intressenas räckhåll och möjligheter. När den gör detta, är emellertid vad Jean Meynaud kallar för 'systemets snedvridning' en garanti för, att dessa intressen automatiskt skall dra fördel av den statliga interventionen. På grund av att ägarskapet och kontrollen av en dominerande del av näringslivet ligger i privata händer (skriver professor Meynaud),

... resulterar alla åtgärder, som statsmakten vidtar för att utveckla och förbättra samhällsekonomin, alltid i störst nytta för dem som sitter i ledningen för den producerande och distribuerande sektorn. När staten spränger tunnlar, bygger vägar, öppnar autostrador och dikar ut sumpmarker, är det först och främst ägarna av de angränsande områdena som blir gynnade av detta ... föreställningen om 'systemets snedvridning' gör det också möjligt att förstå, att de åtgärder som vidtas för att reparera kapitalismens försumligheter, brister och missbruk ytterst får till resultat, där de lyckas, att regimen konsolideras. Det spelar i detta avseende liten roll, om dessa åtgärder vidtagits av människor som är gynnsamt inställda till eller fientliga mot de kapitalistiska intressena. De lagar, som tillkommit för att skydda arbetarna och som är riktade mot ett exploaterande av dem från arbetsgivarnas sida, kan sålunda för de senare vara till nytta, eftersom de därigenom tvingas till större ansträngningar att rationalisera eller mekanisera

produktionsprocessen.⁸

Det må vara, att regeringarna endast är angelägna om att 'samhällsekonomin' skall fungera bättre, men att beskriva systemet som 'samhällsekonomin' är att använda sig av ett ideologiskt begrepp som döljer det verkliga förloppet. Det som förbättras är nämligen en kapitalistisk samhälls-ekonomi, och detta är en garanti för att, vem som än vinner eller inte vinner på det, de kapitalistiska intressena är de minst troliga förlorarna.

'Systemets snedvridning' kan vara mer eller mindre markant. Regeringarnas ideologiska inriktning har emellertid i allmänhet varit av en art, som gjort det lättare för dem att acceptera de strukturella begränsningar som systemet pålagt dem. Denna inriktning har också gjort det lättare för dem att ge efter för de påtryckningar, som de dominerande intressegrupperna utsatt dem för.

Skatteväsendet erbjuder en lämplig illustration av denna företeelse. Som anmärktes i kapitel 2, orsakar själva det ekonomiska systemet en mycket kraftig tendens för de omfattande olikheterna i inkomster och förmögenhet att bevaras och ökas, olikheter som är typiska för alla avancerade kapitalistiska samhällen. Om detta ekonomiska system är givet kan ingen regering uträtta några underverk inom inkomstomfördelningens område. Men begränsningarna av dess makt i detta avseende är ändå inte slutgiltigt fixerade — trots systemets tendenser till orättvisor och det häftiga motståndet från de förmögna sida gentemot beskattning i inkomstomfördelningssyfte. Det förhållandet, att beskattningen under årens lopp inte har inverkat kraftigare än den har på skillnaderna i inkomster och förmögenhet i dessa samhällen, måste till stor del bero på regeringarnas inställning i jämlikhetsfrågan, på deras syn på de rikas och de fattigas motstridiga krav och på deras godtagande av en ekonomisk ortodoxi, som vid varje tillfälle har förklarat ytterligare bördor på de rika vara ödesdigra för 'affärslivets trygghetskänsla', 'det individuella initiativet', investeringsbenägenheten och andra lösenord.

Samma förhållande gäller beträffande regeringsingripanden inom 'industrial relations', den förskönande omskrivningen för den permanenta konflikten, som ibland är akut, ibland dämpad, mellan kapitalet och arbetskraften.

Närhelst regeringarna har känt behovet påkallat, och detta har de allt oftare gjort, att direkt ingripa i tvister mellan arbetsgivare och löntagare, har resultatet av deras intervention haft en benägenhet att vara ofördelaktigt för de senare, inte för de förra. Vid oräkneliga tillfällen, och i alla kapitalistiska länder, har regeringarna spelat en avgörande roll när det gällt att slå ned strejker, ofta genom användning av statsmaktens tvångsinstrument och genom öppna våldsamheter. Det förhållandet, att de har gjort detta för att vårda om nationens intressen, lag och ordning, den författningensliga regeringsmakten, det allmännas intressen, etc., snarare än för att helt enkelt stödja arbetsgivarna, har inte gjort interventionen mindre nyttig för dessa.

Dessutom kan staten idag, som den störste arbetsgivaren, påverka mönstret för relationerna mellan arbetsmarknadens parter genom att föregå med gott exempel. Detta inflytande kan knappast anses ha skapat någon ny standard i relationerna mellan arbetsgivare och arbetstagare. Man kunde inte heller vänta sig att det skulle ha gjort detta, med tanke på den 'affärsmässiga' anda, i vilken den offentliga sektorn drivs.

Regeringarna är på ett permanent och institutionaliserat sätt djupt inblandade i den strävan efter 'konflikternas rutinmässiga lösning', som är en viktig beståndsdel i den avancerade kapitalismens politik. De går in i denna konflikt i skepnad av en neutral och oberoende part, som är inriktad på att åstadkomma inte den ena eller andra sidans fullständiga besegrande utan en 'skälig' skiljedom

⁸ J. Meynaud: *Rapport sur la Classe Dirigeante Italienne*, 1964, sid. 190-191.

dem emellan. Men statens ingripande i förhandlingarna sker i skuggan av dess kända och uttalade benägenhet att göra bruk av sina tvångsmedel, och detta mot den ena av parterna i dispyten snarare än mot den andra, om 'förliknings'-förhandlingarna strandar. Detta förfaringsätt utgör i själva verket ytterligare en begränsande faktor för arbetstagarorganisationerna, och det fyller också den viktiga funktionen, att det ytterligare splittrar leden inom fackföreningsrörelsen. Statsmakten ställer sig mellan 'industrins båda motparter' — men inte som neutral, utan som part i konflikten.

Detta gäller nuförtiden inte bara när tvister på arbetsmarknaden verkligen uppstår. En av de mest anmärkningsvärda företeelserna i den avancerade kapitalismens utveckling under senare år är den omfattning, i vilken regeringarna har strävat efter att belasta arbetstagarorganisationerna med nya och mer långtgående begränsningar av rörelsefriheten, för att hindra dem från att utöva vad påtryckningar de kan på arbetsgivarna (och på staten som arbetsgivare) i fråga om lönekrav. Vad de vanligen åstadkommer genom sådana medel som en 'inkomstpolitik' eller genom en deflationistisk politik som minskar efterfrågan på arbetskraft, är en *allmän* försvagning av löntagarnas förhandlingspositioner.⁹ Också i detta fall förklarar man, att den politik man slagit in på är nödvändig för landets intressen, samhällsekonomin 'hälsa', försvaret av valutan, arbetarnas bästa, och så vidare. Och det finns alltid fackföreningsledare som är beredda att skriva under på både dessa påstående och de politiska konsekvenserna av dem. Detta förändrar emellertid inte det förhållandet, att huvudeffekten av en sådan politik blir att löntagarna hamnar i en svagare ställning gentemot arbetsgivarna än som annars skulle varit fallet. *Syftet* kan mycket väl i de politiska makt-havarnas ögon vara allt vad det utges för att vara, men *resultatet* blir med osviklig regelbundenhet till nackdel för de underordnade samhällsklasserna. Det är av denna anledning som de senare, i detta fall likaväl som i de flesta andra, har all anledning att ta sig i akt, när de politiska ledarna i de avancerade kapitalistiska länderna åkallar nationens intressen till försvar för sin politik — det är mest sannolikt att det då just är de underordnade klasserna som ligger illa till. Löntagarna måste alltid räkna med en fientligt inställd statsmakt när de konfronteras med arbetsgivarparten, men mer än någonsin måste de i dagens läge i praktiken räkna med dess antagonism som en direkt, genomgående och konstant faktor i det ekonomiska livet. Deras omedelbara och dagliga motståndare är fortfarande arbetsgivaren, men regeringarna och statsmakten är numera i mycket högre grad inblandad i konfrontationen dem emellan än de varit i det förflutna.

Det är helt naturligt att denna regeringarnas partiskhet antar en ännu mer specifik, precis och organiserad karaktär i förhållande till alla rörelser, grupperingar och partier, som syftar till att omforma de kapitalistiska samhällena till socialistiska samhällen. Det sätt, på vilket regeringarna har givit uttryck för denna sin antagonism, har varierat mycket under årens lopp och från land till land, så att man på det ena stället har haft en mildare form, på det andra en strängare. Men själva denna fientliga hållning har varit en genomgående företeelse i alla kapitalistiska länders historia. På inget annat område har den grundläggande enigheten mellan de politiska makthavarna med skilda politiska övertygelser och mellan regeringarna i olika länder varit mer substantiell och anmärkningsvärd — ledarna för alla regeringsbildningar, antingen de suttit vid makten eller stått i oppositionsställning (och inbegripet de till namnet 'socialistiska'), har alltid varit djupt fientligt inställda gentemot den socialistiska och stridbara vänstern, vilken benämning den än har haft, och regeringarna själva har i praktiken varit dess huvudmotståndare i rollen som samhällets beskyddare och frälsare mot de oliktankande på vänsterkanten.

Också i detta fall förbiser de liberaldemokratiska och pluralistiska teoretikerna, när de hyllar den

⁹ Se t.ex. Kidron: *Western Capitalism since the War*, sid. 190 ff; 'Incomes Policy and the Trade Unions', i *International Socialist Journal*, 1964, volym I, nr 3; 'The Campaign Against the Right to Strike', i samma skrift, 1964, volym I, nr 1.

politiska konkurrensen som råder i deras samhällen och när de hävdar statsmaktens politiska neutralitet, helt det faktum, att regeringarna i de avancerade kapitalistiska samhällena långt ifrån att inta en neutral hållning till konkurrens från *socialistiskt* håll gör sitt bästa för att förhindra sådan konkurrens. I några länder, till exempel Förbundsrepubliken Tyskland, är kommunistiska och andra vänsterinriktade partier helt förbjudna, och medlemskap i dem är straffbart enligt lag. (*En ändring har härvidlag kommit till stånd sedan boken skrevs, och ett kommunistiskt parti har kunnat bildas i Förbundsrepubliken, övers. anm.*) I andra länder, såsom Förenta Staterna, arbetar organisationerna på vänsterflygeln, av vilka det kommunistiska partiet bara är en, under så besvärliga förhållanden, att rätten till fri politisk konkurrens i deras fall är i ganska hög grad beskuren.

Inte heller i andra länder är statsmaktens fientliga hållning mindre markerad, fast den kan anta olika former — som till exempel i Frankrike och Italien, där man manipulerat med valsystemet för att beröva de kommunistiska partierna den parlamentariska representation som storleken av deras väljarkår borde berättiga dem till. Möjligheter finns också att skapa en skev bild i massmedia, i den utsträckning som detta står i regeringarnas avsevärda och växande förmåga. Vid enstaka tillfällen har man också tillgripit brutalt förtryck av motståndare på vänsterkanten.

Regeringarna är med andra ord mycket angelägna, oavsett vilken politisk färg de har, om att det 'demokratiska förloppet' skall få fungera i ett sammanhang, där vänsterflygeln spelar en så obetydlig roll som möjligt.

Diskussionen handlar inte om huruvida regeringarna bör eller inte bör vara neutrala i förhållandet mellan konservativa och icke-konservativa ideologier, folkrörelser, partier och grupperingar. Denna fråga kan inte avgöras genom något slags imperativ. Det är snarare fråga om ett påstående, att regeringarna i de avancerade kapitalistiska länderna aldrig har varit neutrala på detta sätt, att de alltid har använt den statliga makten till förmån för den konservativa snarare än den anti-konservativa sidan. Vidare ligger i detta påstående att genom att de har gjort på det sättet, har de, vilka syften de än har velat verka för, erbjudit ett mycket värdefullt skydd för de samhällsklasser och intressegrupper, vilkas makt och privilegier den socialistiska oppositionen i första rummet avser att undergräva och eliminera. De som tror på välsignelserna av en samhällsordning som innefattar sådan makt och sådana privilegier applåderar och stödjer partiskhet från regeringens sida, och önskar kanske till och med mer av den varan. De som inte anser detta, önskar det inte. Det viktiga i detta sammanhang är att inse vad så mycket av den samhällsvetenskapliga analysen undanskymmer (ofta också för sig själv), nämligen att detta är vad regeringarna i dessa länder verkligen gör.

Diskussionen har hittills koncentrerats till att gälla en del av de viktigaste *inrikespolitiska* konsekvenserna av regeringarnas bindning vid det kapitalistiska systemet, men de *utrikespolitiska* konsekvenserna av denna bindning är inte mindre omedelbara och viktiga.

På detta område, och kanske mer här än någon annanstans, ges de syften som regeringarna säger sig vilja verka för ofta ett sken av att vara vitt skilda från specifika ekonomiska intressen, för att inte tala om kapitalistiska intressen. Det är de nationella intressena, nationens säkerhet, ära, storhet, etc., som de vinnlägger sig om. Men detta innefattar naturligtvis ett sunt och friskt och blomstrande ekonomiskt system, och en sådan önskvärd tingens ordning är i sin tur avhängig av den kapitalistiska företagsamhetens blomstring. Sålunda har regeringarna i de kapitalistiska länderna, enligt samma mekanism som fungerar med avseende på de inrikes angelägenheterna, i allmänhet funnit att deras större nationella syften krävt ett stöd åt de kapitalistiska intressena. Och den centrala plats som dessa intressen innehar i samhällslivet har i allmänhet fått regeringarna att låta försvarandet av dem mot utländska kapitalintressen, och mot de utländska stater som i sin tur

skyddar dessa, bli en faktor att ta den största hänsyn till i förandet av utrikespolitiken.¹⁰

Den västerländska (och japanska) imperialismens historia är ett tydligt exempel på detta. Det är visserligen inte fallet, att dessa regeringar gav sig in i Afrika eller Asien *enbart* för att tjäna mäktiga ekonomiska intressen. Inte heller lade de grunden till en imperialistisk expansion *enbart* för att de var tvungna till det av sådana intressen. Omfattande historiska rörelser av detta slag kan inte skildras i så enkla drag. Men också här har den mångfald av intressen, som regeringarna velat tillgodose i sin strävan att bygga upp ett imperium, framför allt inne fattat gynnet av de privata ekonomiska intressena. De kanske egentligen vinnlade sig om den nationella säkerheten, stärkandet av den ekonomiska och sociala samhällsbyggnaden, axlandet av den vite mannens börda, genomförandet av nationens ödesbestämda uppgift, och så vidare, men dessa syften krävde enligt deras uppfattning att man erövrade landområden som redan var, eller kunde komma att bli, exploateringsområden för de nationella kapitalistiska intressena, vilkas möjligheter att slå rot och expandera på så sätt garanterades av statens maktutövning. Också i detta fall bör inte det förhållandet, att de politiska makthavarna försökte uppnå många andra resultat, få överskugga det faktum, att de *genom att försöka uppnå dessa resultat* gjorde sig till trogna tjänare till de affärsdrivande och kapitalinvesterande samhällsklasserna.

Samma förhållande gäller i fråga om de kapitalistiska regeringarnas hållning gentemot de formellt självständiga länderna i Tredje världen, där deras egna kapitalistiska intressegrupper har satsat kapital, eller kan komma att göra det.

Sålunda bestäms inte Förenta Staternas regerings hållning gentemot till exempel Latinamerika uteslutande av intresset att skydda de amerikanska investeringarna inom området eller att vårda om möjligheterna för sådana framtida investeringar. När till exempel Förenta Staternas regering 1954 bestämde att regeringen Arbenz i Guatemala måste störtas,¹¹ gjorde man inte detta bara för att denna regering hade tagit 90.000 hektar mark från det amerikanskägda United Fruit Company, utan för att denna handling, i Förenta Staternas regerings ögon, utgjorde starkast möjliga bevis på 'kommunistiska' tendenser, vilka gjorde Arbenz' regim till ett hot mot 'den amerikanska säkerheten'.¹² Men vad denna och många andra liknande episoder visar, är att 'den amerikanska säkerheten' tolkas på det sättet av dem som ansvarar för den, att främmande regeringar måste visa tillbörlig respekt för den amerikanska affärsvärldens rättigheter och krav. Detta kanske inte är det enda utslagsgivande tecknet på en regerings 'tillförlitlighet', men det är i alla händelser av primär betydelse. Som en allmän regel kan anges, att den amerikanska regeringens attityd gentemot regeringar i Tredje världen, och förresten i hela den icke-socialistiska världen, till mycket stor del beror på i vilken utsträckning dessa regeringar gynnar den amerikanska fria företagsamheten i dessa länder eller hur sannolikt det är att de kommer att göra detta i framtiden.¹³ Regeringarna i andra kapitalistiska stater drivs av ett liknande intresse. Skillnaden mellan dem och Förenta

¹⁰ Som en amerikansk utrikesminister uttryckte saken i maj 1914 inför det nationella utrikeshandelsrådet, med ord som fortfarande är mycket träffande: 'Jag kan säga, och det är inte hövligheter utan fakta, att mitt departement är Ert departement. Ambassadörerna, ministrarna och konsulerna är helt och hållet Era. Det är deras uppgift att vårda om Era intressen och skydda Era rättigheter.' (Citerat i W. A. Williams: *The Tragedy of American Diplomacy*, 1959, sid. 51.)

¹¹ Se t.ex. D. Wise och T. B. Ross: *The Invisible Government*, ch. XI, 1964.

¹² 'Under det kalla krigets tid var det mycket viktigare för Washington att hålla Sovjets makt och inflytande utanför hemisfären, och särskilt utanför Panama-kanalzonen, än att hålla fast vid den traditionella banan-diplomatin. Men det är klart att konfiskerandet av United Fruits egendomar utan rimlig kompensation tvingade Eisenhower att ta till handling.' (Samma skrift, sid. 170.)

¹³ Det är naturligtvis inte heller någon ny företeelse inom den amerikanska utrikespolitiken. Angående dess genomgående betydelse i den amerikanska historien, se t.ex. W. A. Williams: *The Tragedy of American Diplomacy, och av samma författare, The Contours of American History*, 1961.

Staternas regering ligger inte i grunduppläggningsen utan i omfattningen av deras utländska investeringar och företag och i deras möjligheter att handla till försvar av dessa intressen.

I betraktande av detta är uppenbarligen det värsta som kan hända, att regeringar kommer till makten, som har till sitt huvudsakliga mål just att avskaffa det privata ägandet och den privata företagsamheten, inrikes och utrikes, inom de viktigaste sektorerna av näringslivet eller inom alla. Sådana regeringar är inte bara djupt misshagliga på grund av att deras handlingar får en negativ effekt på de utlänningsägda intressena och företagen eller på grund av att de omöjliggör en framtida kapitalistisk inryckning. I en del fall är det möjligt att detta är av liten betydelse, men misshagligheten kvarstår likväl, eftersom varje land som drar sig ur det världsomspännande kapitalistiska systemet anses åstadkomma en försvagning av detta system och anses befördra ytterligare avhopp från det.

Häri ligger också roten till den häftigt fientliga hållning gentemot den bolsjevikiska revolutionen, som ledde de kapitalistiska makterna till att försöka krossa den — inom parentes långt innan föreställningen om 'den sovjetiska aggressionen' hade blivit standardmotiveringen för deras politiska handlande. Här finner man också den viktigaste nyckeln till dessa maktens utrikespolitik efter det andra världskriget, och till och med under kriget.¹⁴ Syftet har alltid och över allt annat varit att förhindra uppkomsten av regimer som har en grundinställning som strider mot kapitalismen och som vill göra sig av med den kapitalistiska företagsamheten.

De västerländska makthavarna har rättfärdigat sin hållning mot de socialistiska regimerna och folkrörelserna genom att anföra sin kärlek till friheten, sitt vårdande om demokratin, sitt hat mot diktatur och sin rädsla för aggression. I detta fall, liksom i de flesta andra, är det meningslöst att fråga sig huruvida dessa förklaringar är 'ärligt' menade eller inte. Det viktiga i detta avseende är snarare det förhållandet, att de definierat friheten på ett sätt som gjort den kapitalistiska företagsamheten till en av dess viktigaste beståndsdelar, och ibland också till den enda. På grundval av detta *är* försvaret av friheten också försvaret av den fria företagsamheten. På villkor att denna inte är hotad, kan allt annat, oavsett hur 'ont' det är, förlåtas, överses med, och till och med understöddas.¹⁵ Nästan enligt definition är det omöjligt att fördöma en regim, som respekterar de kapitalistiska intressena, som hopplöst dålig, och man måste i alla händelser betrakta den som till sin natur överlägsen varje annan regim som inte gör detta. När denna inställning är given, är det av liten betydelse, om de kapitalistiska regeringarna i sina utrikes relationer har lagt sig vinn om någonting mer än sina affärsmäns och kapitalisters intressen. Hur det än må vara med den saken, är det dessa intressen som deras politiska handlande ofta har gynnat.

¹⁴ Se t.ex. J. Bagguly: 'The World War and the Cold War', i D. Horowitz (red.): *Containment and Revolution*, 1967.

¹⁵ I oktober 1961 sade president Kennedy till Cheddi Jagan, som då var premiärminister i Brittiska Guayana, att 'vi är inte ute på något korståg för att påtvinga någon del av världen den fria företagsamheten, där det inte passar. Om vi är ute på ett korståg för någonting, så är det nationellt oberoende. Detta är det primära syftet med vår hjälp. Det sekundära syftet är att uppmuntra individuell frihet och politisk frihet. Men detta kan vi inte alltid uppnå, och vi har ofta hjälpt länder som har mycket litet personlig frihet, om de har bibehållit sin nationella självständighet. Det är detta som är det grundläggande. Så länge ni gör det, bryr vi oss inte om om ni är socialister, kapitalister, pragmatiker, eller vad ni än är. Vi betraktar oss själva som pragmatiker.' (A. M. Schlesinger Jr: *A Thousand Days*, sid. 775-776.) Problemet med en sådan inställning är inte bara att den förnekas av det amerikanska stödet över hela världen till regimer, vilkas 'nationella oberoende' består i en fullständig underkastelse till Förenta Staterna, och om vilka tanken på 'individuell frihet och politisk frihet' är ett groteskt, om inte till och med oanständigt, skämt. Lika viktigt är det förhållandet, att det som verkligen prövas är regimens inställning till de kapitalistiska och särskilt de amerikanska företagen. Biståndet till Jugoslavien eller till något annat kommunistiskt land faller inom ramen för det kalla krigets politik och påverkar knappast huvudpåståendet.

Det är också värt att notera, att Brittiska Guayana redan långt före 1961 var föremål för C.I.A.:s uppmärksamhet. C.I.A. spelade en betydande roll när regeringen Jagan föll och en regering tog makten, som helt tillfredsställde Förenta Staternas regering — och den amerikanska kapitalistiska företagsamheten.

III

Som vi tidigare har noterat, har det förekommit tillfällen i de avancerade kapitalistiska ländernas politiska liv, då den verkställande makten har kommit i händerna på socialdemokratiska regeringar, vilkas politiska engagemang bort ställa dem i konflikt med dessa länders traditionella affärsmannaelit. Utom i de skandinaviska länderna¹⁶ har sådana tillfällen varit sällsynta. Mycket vanligare har det varit, att regeringskoalitioner vid en eller annan tidpunkt, på framträdande poster och i betydande antal, har innehållit socialdemokratiska ledamöter och till och med, som i Frankrike, Italien och Belgien efter andra världskriget, kommunister. Det är därför nödvändigt att undersöka i hur stor utsträckning sådana episoder påverkar den allmänna teorin, som framställts ovan, att den verkställande makten i de avancerade kapitalistiska länderna, trots att man givit sken av motsatsen, aldrig i praktiken har utgjort något allvarligt hot mot det rådande ekonomiska systemet och mot dem, som huvudsakligen drar fördel av det.

Innan vi går vidare med detta är det emellertid nödvändigt att ge akt på en helt annan erfarenhet, nämligen den av de fascistiska regimerna i Italien och Tyskland, där ett par äventyrare, den ene i unga dagar 'revolutionär socialist', och båda fyllda av retorik, riktad mot kapitalismen och bourgeoisien, förkunnade som sin avsikt att åstadkomma en fullständig omvälvning av samhället, och innehade vad som i verklig mening kan beskrivas som absolut makt under en lång följd av år. I vilken utsträckning, kan man fråga sig, bestyrker eller vederlägger denna erfarenhet föreställningen om en grundläggande enighet beträffande 'samhällslivets grundvalar' mellan statsmakten och de kapitalistiska intressena? Svaret är, kan man genast säga, att den inte gör någondera. Med hänsyn till allt som stödjer detta påstående skulle man egentligen inte behöva argumentera i frågan, om det inte vore för att fascismens ekonomiska och sociala realitet så ofta nuförtiden förbises eller undanskymas.

Det fascistiska talet om en total omvälvning och förnyelse, med dess ton av bourgeoisiefientlighet, är uppenbarligen betydelsefullt, om också bara på grund av att de fascistiska ledarna inte utan det skulle ha kunnat skaffa sig något stöd från massorna. Man kan inte heller tvivla på att många av dem med stor övertygelse trodde på att de var sysselsatta med att skapa en helt ny samhällsordning.

Verkligheten var emellertid en helt annan än deras storslagna fantasifoster, och själva gick de till verket med den absolut fasta föresatsen att *inte* angripa grundvalarna för det kapitalistiska system, som de så ofta skymfades. Som Mussolini sade inför sin senat den 13 januari 1934, mer än tio år efter det att han tagit makten:

Den korporativa samhällsekonomin respekterar principen om privat äganderätt. Den privata äganderätten kompletterar människans personlighet. Den är en rättighet. Men den är också en plikt. Vi anser att ägarskapet bör betraktas som en samhällelig funktion. Vi vill därför stimulera, inte ett passivt ägarskap, utan ett aktivt ägarskap, som inte inskränker sig till att njuta av rikedomar utan som utvecklar dem och ökar dem. Den korporativa samhällsekonomin respekterar det privata initiativet. Författningen säger uttryckligen att endast när det privata initiativet är ointelligent, obefintligt eller ineffektivt får statsmakten intervensera.¹⁷

¹⁶ Angående den svenska socialdemokratins gärningar och brister som regeringsparti i över tre decennier i ett samhälle, där medlen för den ekonomiska aktiviteten till största delen förblivit under privat ledning och kontroll, se P. Anderson: 'Sweden: Mr Crosland's Dreamland', och 'Sweden II. Study in Social Democracy', i *New Left Review*, 1961, nr 7 och 9.

¹⁷ G. Salvemini: *Under the Axe of Fascism*, 1936, sid. 134. Salvemini noterar också, att senaten som Mussolini talade inför var 'sammansatt av rika obligationsägare, höga arméofficerare, storgodsägare, storföretagare, före detta professorer vid universitet och framgångsrika yrkesutövare'. (Samma skrift, sid. 134.)

Detta var åtminstone en politisk linje som den italienske diktatorn troget höll fast vid.

Beträffande nazismen i Tyskland har en författare noterat följande:

I de konfidentiella samtal, som kulminerade i talet till Ruhr-industriernas chefer den 27 januari 1932, reviderade Hitler NSDAP:s ekonomiska program. Han hade tidigare, med adress till småföretagarna, medgivit att hans parti stödde det privata ägarskapet, men han utvidgade nu sin politik genom att i det stora hela godta storfinansens tankegångar. Han talade för ett avskaffande av fackföreningarna och för arbetsgivarnas handlingsfrihet inom företagen. Han skisserade sitt program om offentliga arbeten och krigsmaktens upprustning, vilket skulle leda till ett nytt uppsving och till många order för näringslivets företag. Dessa statliga order skulle inte få till följd att flytta över fler ekonomiska funktioner till regeringen, eftersom ledarna för storföretagen skulle få i uppgift att styra det ekonomiska livet genom de ekonomiska organisationer som stod under deras kontroll. Hitler lovade också en stabil regering, som skulle komma att sitta vid makten under lång tid.¹⁸

Samme författare anmärker också:

När Hitler nu en gång hade visat sitt förtroende för dem, litade de ledande affärsmännen på honom och blev övertygade om att partiet, när det en gång skulle komma till makten, skulle erbjuda möjligheter för storföretagen att diktera hans regerings ekonomiska politik.¹⁹

Dessa 'ledande affärsmän' som finansierade och stödde Hitler,²⁰ liksom många andra grupper inom Tysklands traditionella elit och liksom deras italienska motsvarigheter, som hade stött Mussolini, blev inte förda bakom ljuset. Hitler och hans kolleger hade inte ingått allians med dem med baktanken att, när de en gång satt vid makten, verka för revolutionära och anti-kapitalistiska syften. Man hade inte något sådant syfte, och de av Hitlers anhängare som trodde att han hade det och som utgjorde nazismens 'vänsterflygel' fick snart plikta med sina liv för detta misstag. 'En kraftig stimulans av den privata företagsamheten', anmärker en sentida författare, 'var en av de programpunkter som Hitler presenterade för sin Reichstag i mars 1933.'²¹

En sådan stimulerande åtgärd, som är oerhört betydelsefull för varje studium av de fascistiska regimerna, var naturligtvis tillintetgörandet av arbetarklassens alla försvarsorganisationer — partierna, fackföreningarna, konsumtionsföreningarna, deras hjälporganisationer, deras tidningspress, deras parlamentariska representation — och också skapandet av nya kontrollorganisationer som dominerades av arbetsgivarna och statsmakten. Om de fascistiska diktatorerna inte hade gjort något annat, skulle de genom att ha underkuvat alla former för arbetarklassens makt och inflytande verkligen ha förtjänat arbetsgivarnas och de ekonomiskt dominerande klassernas tack-samhet. Som Salvemini träffande uttrycker saken: 'En socialistisk statsmakt skulle nationalisera kapitalet med motiveringen att den vill rädda arbetaren från löntagarens slaveri, men den fascistiska statsmakten har nationaliserat arbetskraften och hyr ut den till det privata kapitalet till ett pris som den själv bedömer som skäligt.'²² Genom att göra detta vann också dessa regimer

¹⁸ A. Schweitzer: *Big Business in the Third Reich*, 1964, sid. 100.

¹⁹ Samma skrift, sid. 100.

²⁰ 'Utan industrins överväldigande stöd skulle det nazistiska partiet ha gjort konkurs.' (J. W. Wheeler-Bennett: *The Nemesis of Power. The German Army in Politics. 1918-1945*, 1953, sid. 273.) Observera också doktor Adenauers yttrande från 1949: 'Ruhr-industrin — och däri inbegriper jag såväl kolgruvorna som hela den tunga industrin — brukade under åren fram till 1933 den stora makt som fanns koncentrerad där i politiska syften, som var till nackdel för det tyska folket.' (Citerat av G. Braunthal: *The Federation of German Industry*.)

²¹ D. Schoenbaum: *Hitler's Social Revolution: Class and Status in Nazi Germany 1933-1939*, 1966, sid. 55. I en ledarartikel från partiet 1939, anmärker Schoenbaum också, 'förklarades den fria företagsamheten vara grundvalen för Tysklands socialism, och den sociala ansvarskänsla som följer av den fria företagsamheten sades vara nyckeln till genomdrivandet av socialismen.' (Samma skrift, sid. 55.)

²² Salvemini: *Under the Axe of Fascism*, sid. 138.

miljoner löntagares tacksamhet, vilka fann arbete på sådana villkor vara att föredra framför inget arbete alls. Men deras tacksamhet och stöd inverkar inte på påståendet att det fascistiska maktövertagandet medförde en omedelbar och slående ökning i kapitalets makt över arbetskraften. Det var trots allt ingen liten sak, att 'arbetare som underblåste konflikter mellan samhällsklasserna ... vanligen utan vidare ceremonier överlämnades till Gestapo', och att 'arbetarna tvingades enligt lag att visa fullständig lydnad inför sin ledare, som i sin tur förväntades vårda om deras välfärd'.²³ Denne 'ledare' var arbetsgivaren, och några klagomål på att han inte vårdade om sina arbetares välfärd kunde lätt rubriceras som 'underblåsande av konflikter mellan samhällsklasserna'. Det är inte att undra på, att 'nettovinsterna steg med 433 procent från 1933 års början till 1936 års slut',²⁴ och att, som Schoenbaum också anmärker, 'medan lönerna förblev vid samma nivå och till och med sjönk något mellan 1934 och 1940, steg den genomsnittliga nettoinkomsten för inkomstskattebetalarna, och sålunda för företagsägarna och företagsledarna, med 46 procent'.²⁵ Fram till kriget hade det tyska näringslivet bara tyska arbetare att exploatera, men under kriget levererades efter de tyska segrarna miljoner slavarbetare från det ockuperade Europa till näringslivet, och dessa var ännu mer maktlösa i förhållande till sina arbetsgivare än deras tyska motsvarigheter var.

Naturligtvis måste affärslivet under fascismen tåla en mycket högre grad av statlig intervention och kontroll än man önskade, och det råder inget tvivel om att det fanns mycket i statsmaktens ekonomiska och sociala politik som affärsmännen fann obehagligt, men de spelade själva en betydande roll i reglerings- och kontrollapparaten, och detta var inte någon liten kompensation — en så betydande roll, har det sagts, att 'ända fram till slutet på den nazistiska diktaturen behöll affärslivets ledande män kanske större makt än någon annan elitgrupp, bortsett från de nazistiska partibossarna'.²⁶

Man skall heller inte förbise, att 'de nazistiska partibossarna' innefattade många, som själva tillhörde näringslivet och de borgerliga samhällsklasserna, 'bolagsägare och företagschefer, som var kunniga i industrins produktion och administration, byråkrater, som var skickliga i att tolka de lagfästa spelreglerna och att tillämpa dem på konkreta situationer, ingenjörer och andra tekniker, kunniga i att tillämpa kunskaper på specifika samhällsliga mål'.²⁷ Mer allmänt uttryckt, kom 'en betydande del av denna nazistiska elit inte bara från medelklassen utan otvetydigt från överklassen, och ett inte obetydligt antal var höga officerare'.²⁸

²³ T. W. Mason: 'Labour in the Third Reich', i *Past and Present*, nr 33 (april 1966), sid. 177. Se också R. A. Brady: *The Spirit and Structure of German Fascism*, 1936; F. Neumann: *Behemoth*, 1942; Schweitzer: *Big Business in the Third Reich*; Schoenbaum: *Hitler's Social Revolution*. Angående arbetslivet under den italienska fascismen, se Salvemini: *Under the Axe of Fascism*.

²⁴ Schweitzer, sid. 398. En del av denna uppgång berodde uppenbarligen på att man använde anläggningar, som tidigare legat nere. 'Men', säger samme författare, 'det råder inget tvivel om att de reglerade löne- och arbetsmarknaderna som hade "slagsida" bidrog till att återskapa vinsterna, direkt och verkningsfullt. Sålunda kan man säga att de direkta kontrollåtgärderna som partiet och staten genomförde, långt ifrån att skada affärslivet, på samma gång exploaterade arbetskraften och gjorde affärsvärlden rikare och återinförde de privata vinsterna.' (Samma skrift, sid. 398.)

²⁵ Schoenbaum: *Hitler's Social Revolution*, sid. 156.

²⁶ W. Deutsch och L. J. Edinger: *Germany Rejoins the Powers*, 1954, sid. 99. En annan författare har också noterat, att 'på det hela taget var affärslivet det enda område, där partiet inte aktivt försökte placera sina egna. De som hade plats i bolagsstyrelser (Vorstände) på grund av sina förbindelser med partiet var till största delen "kontaktmän" — användbara i PR-syfte och när det gällde att ordna större råmaterialtilldelning, etc. — snarare än beslutsfattare, som var inblandade i den egentliga företagsledningen.' (D. Granick: *The European Executive*, sid. 165.) Se också Schweitzer: *Big Business in the Third Reich*, sid. 43 ff.

²⁷ D. Lerner: *The Nazi Elite*, 1951, sid. 6.

²⁸ Samma skrift, sid. 54 ff. Observera också karaktären av bourgeoisie och överklass hos en stor del av det högre skiktet inom SS. (Se Schoenbaum: *Hitler's Social Revolution*, sid. 239.) Samma snedfördelning i klasshänseende

Det sägs ofta att fascismen är ett extremt exempel på statsmaktens dominans i samhället. Detta är helt riktigt, men formuleringen är, genom att den saknar social innebörd, vilseledande i två avseenden, för det första genom att den döljer i vilken utsträckning den fascistiska statsmakten agerade på skilda sätt som var extremt fördelaktiga för de affärsdrivande och förmögna samhällsklasserna, men också, för det andra, på grund av att den inte tar hänsyn till att statsmakten fortsatte att domineras av människor som tillhörde de traditionella administrativa, militära och juridiska elitgrupperna. I själva verket förefaller den nazistiska regimen att ha vänt på utvecklingstendensen mot den 'demokratisering' av statsmaktsystemet, som Weimar-regimen hade lanserat. Det fanns till exempel fler adelsmän i maktställning mellan 1933 och 1945 än mellan 1918 och 1933, och färre människor med arbetarklassursprung.²⁹ Den yttersta makten, som var absolut, låg i händerna på diktatorerna. Men dessa måste av nödvändighet överlåta en hel del av denna makt på andra. De flesta tecken tyder på att de människor, som kunde komma ifråga, sannolikt inte hyste några tankar som på något sätt kunde vara farliga för den etablerade ekonomiska och sociala ordningen.

I alla händelser förväntades det av alla medlemmar av det fascistiska statsmaktsystemet, att de med absolut lojalitet skulle hålla på en samling idéer som, hur ihålig den än må ha varit i andra avseenden, klart och eftertryckligt uteslöt alla angrepp på kapitalismens grundvalar. Det var inte bara så, att man knappast kunde finna exempel på några farliga tankar hos de män som kom och gick i de fascistiska maktkorridorerna, sådana tankar var uttryckligen förbjudna, tabu.

Men det som säger mest av allt om de fascistiska systemens verkliga karaktär är med all säkerhet, att när de kom till ett slut, tjugo år efter Mussolinis 'marsch mot Rom' och tolv år efter Hitlers övertagande av kanslerskapet, hade inte den ekonomiska eller sociala strukturen i någotdera av länderna genomgått någon avsevärd förändring. De klasser som besatte de högsta skikten av den ekonomiska och sociala pyramiden satt fortfarande kvar. Det kapitalistiska system som stödde dessa samhällsklasser fortlevde också. Franz Neumann har rätt när han säger, att 'essensen av den nationalsocialistiska samhällspolitiken består i godtagandet och stärkandet av det tyska samhällets rådande klasskaraktär'.³⁰ Exakt samma sak gällde i Italiens fall.

På samma gång gäller också det förhållandet, att de privilegierade klasserna i både Italien och Tyskland måste betala ett högt pris i *politiskt* avseende för de enorma förmåner som de fascistiska regimerna gav dem. Fastän de fick behålla många maktpositioner, måste de underkasta sig en diktatur, över vilken de inte kunde utöva någon verklig kontroll. Sedan de hade hjälpt diktatorerna att beröva alla andra samhällsklasser varje gnutta av inflytande, fann de att deras egen makt var drastiskt inskränkt, och på en del nyckelområden, som till exempel utrikespolitiken, helt eliminerad. Detta är inte en situation som en ekonomiskt och socialt dominerande klass, hur säker den än är på sina ledares yttersta avsikter, kan betrakta utan att känna oro, eftersom den innebär ett mycket stort osäkerhetsmoment inom beslutsfattandet, i vilket dess medlemmar brukat ta aktiv del.

Det är i detta perspektiv som man måste förstå tanken på statsmaktens oberoende gentemot alla det civila samhällets krafter, vilket Marx och Engels ibland angav som möjligt under 'exceptionella förhållanden',³¹ och som fascismen kan sägas utgöra det mest extrema exemplet på inom

karaktäriserade den italienska fascismen: Se Brady: *Business as a System of Power*, sid. 81.

²⁹ Matthews: *The Social Background of Political Decision Makers*, sid. 49.

³⁰ F. Neumann: *Behemoth*, 1942, sid. 298.

³¹ Se t.ex. K. Marx: *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, och F. Engels: *The Origin of the Family, Private Property and the State*, och för vidare diskussion av frågan, R. Miliband: 'Marx and the State', i *The Socialist Register*, 1965.

ramen för den avancerade kapitalismen. I detta sammanhang är emellertid begreppet tvetydigt, eftersom det antyder en viss neutralitet från statsmaktens sida beträffande de sociala krafterna, som verkligheten inte uppvisade. Marx själv skrev i sin bok om Louis Bonapartes statskupp, att 'det är först under den andre Bonaparte som statsmakten förefaller att ha blivit helt självständig'.³² 'Maktkampen förefaller att ha avgjorts på det sättet, att *alla* samhällsklasser, lika maktlösa och lika stumma, faller på knä framför gevärsmyningarna.'³³ Men Marx anmärkte också, att 'statsmakten hänger inte i tomma luften',³⁴ och att Louis Napoleons huvuduppgift, hans 'kall', var att 'skydda den "borgerliga ordningen"'.³⁵ Detta är en beskrivning som äger giltighet också på de fascistiska diktatorernas 'kall'. Det var visserligen inte fallet i Italien och Tyskland, att alla samhällsklasser var lika maktlösa och stumma under fascismen, men det är ett faktum, att diktatorerna i sin strävan att skydda den kapitalistiska samhällsordningen (vilka 'revolutionära' reformer de än pratade om) också var väl i stånd att på egen hand avgöra hur de skulle göra detta och att helt självständigt fatta beslut av central betydelse för landet.

Det är rädslan för att en sådan situation skall uppstå, som bland annat bidrar till förståelsen av varför en del element inom affärsmanna-eliten och den traditionella eliten i Italien och Tyskland åsåg sina respektive fascistiska rörelsers växande makt med ängslan och till och med motvilja. De som stödde fascismen, och gjorde dess maktövertagande möjligt, trodde att de skulle kunna köpa några politiska gangsters' tjänster utan att domineras av dem. I detta avseende tog de miste.

Under en lång period gick allting bra, och de fann inte stor anledning att klaga när Mussolini och Hitler gick från framgång till framgång, inrikespolitiskt, diplomatiskt och krigiskt. Spelet verkade att ha gått hem, men så kom hotet om en fruktansvärd vedergällning. Nederlaget i kriget och de fascistiska regimernas undergång framkallade nämligen återigen det revolutionens spöke, som de hade försökt att en gång för alla driva ut genom att ge efter för fascisterna. I Italien kom hotet inifrån, i Tyskland utifrån, i de framryckande ryska arméernas släpåg.

Emellertid fann de italienska och tyska privilegierade klasserna, när de hade förlorat sina fascistiska herrar och beskyddare, en ny uppsättning beskyddare i form av deras brittiska och amerikanska besegrare och ockupanter. Västmakterna kunde efter kriget inte göra så mycket åt utvecklingen av läget i Östeuropa, men de hade verkligen inte för avsikt att tillåta några radikala sociala förändringar i något land där de hade makt att utforma händelseförloppet, det vill säga i Väst-europa, Grekland, Japan, överallt utom i Östeuropa. En ockupation av Förenta Staternas och Storbritanniens arméer utgjorde i praktiken en absolut garanti³⁶ för att den rådande ekonomiska och sociala strukturen skulle bevaras, och att varje inre hot mot den skulle slås ned, om nödvändigt med militära maktmedel, som i Grekland. I praktiken innebar nederlaget under de allierade ytterligare en fördel för de italienska, tyska och japanska kapitalistklasserna, eftersom det befriade dem från politiska ledare, som av misslyckandena i kriget hade blivit till hinder, som dessa klasser var för svaga eller för fega att själva avlägsna.

När kriget var slut verkade det faktiskt som om de anti-fascistiska strömningarna, 'av-nazifieringen' och utrensningarna inom de komprometterade klasserna skulle driva 'demokratiserings' alltför långt, och göra det omöjligt för en del av dessa elitgrupper att återvända till en ställning av makt och inflytande. Dessutom fanns det mycket som föreföll obehagligt för det

³² Marx: *The Eighteenth Brumaire*, i *Selected Works*, volym I, sid. 30.

³³ Samma skrift, sid. 302.

³⁴ Samma skrift, sid. 302.

³⁵ Samma skrift, sid. 308.

³⁶ Och det kan anmärkas att en arbetarpartiregerings makttillträde i Storbritannien i juli 1945 inte alls förändrade bilden.

tyska och japanska näringslivet i planerna på den upplösning av kartellerna, som segrarmakterna verkade vara inriktade på. Men alla som hyste några farhågor för att nederlaget skulle få drastiska och obotliga konsekvenser för de privilegierade klasserna blev snart lugnare. 'Den konstgjorda revolutionen', som en författare har kallat de reformer som påtvingades Tyskland och Japan vid krigsslutet, 'medförde inte att de som hade lett landet i fördärvet fick någon bestående skamfläck. När länderna återfick självständigheten, fanns det i ingetdera landet några betydande invändningar mot att man utnämnde sådana som varit fanatiska nationalisterna under 30- och 40-talen, inte ens i fråga om de mest ansvarsfulla befattningarna'.³⁷ Det som de flesta av Hitlers motståndare i Tyskland önskade, skriver samme författare (och är kanske orättvis mot vad som 1945 fanns kvar av en tysk socialistisk vänster), det var 'ett slags palatsrevolution, som bland annat innebar återinkallandet av äldre elitgrupper i de nazistiska uppkomlingarnas ställe'.³⁸ Detta blev i praktiken vad som hände, och erfarenheterna från Japan blev inte mycket annorlunda. I båda länderna inträffade förändringar i maktstrukturen huvudsakligen inom medel- och överklasserna, och påverkade inte i avsevärd grad medel- och överklassernas dominerande ställning. Vad upplösningen av kartellerna beträffar, blev den aldrig mer än en experimentbetonad och halvhjärtad affär, och de ansträngningar som gjordes för att genomdriva den blev i motsvarande grad resultatlösa.³⁹ Ett par år efter kriget var storföretagen i de besegrade länderna större än någonsin, och de var stadda i närmast sensationsartad tillväxt. Affärsmännen i både Tyskland och Japan hade erövrat en position i samhället som inte någon gång tidigare varit mer upphöjd.⁴⁰

På samma gång kan man knappast påstå att kapitalismens framgångar efter kriget i Tyskland, Japan och Italien var något av en Fågel Fenix som reste sig ur askan. Fågel Fenix hade levt och frodats under åren av diktatur och terror. Nederlaget under västmakterna gav den bara chansen till ännu större framgångar. För affärsmannaeliten och för andra elitgrupper i dessa länder var inte detta några mörka år mellan detronisering och återupprättelse. Det hade inte varit någon detronisering, och det fanns därför inget behov av återupprättelse.

IV

Regeringar som har bildats ur arbetarpartier och socialistiska partier, eller som har innehållit representanter för sådana partier, uppvisar uppenbarligen en helt annorlunda bild. Det rör sig ju om fall, där regeringarna i ett antal avancerade kapitalistiska länder helt eller delvis har varit sammansatta av människor, som representerat partier och rörelser vars uttalade syfte ytterst har varit att avskaffa det kapitalistiska systemet och ersätta det med ett socialistiskt system, baserat på överförandet till den offentliga sektorn av den största delen av apparaten för produktion, distribution och handel, naturligtvis inbegripet alla de mest betydelsefulla och strategiska sektorerna av den industriella, finansiella och kommersiella verksamheten. Också i de fall, där

³⁷ J. D. Montgomery: *Forced to be Free. The Artificial Revolution in Germany and Japan*, 1957, sid. 35.

³⁸ Samma skrift, sid. 61.

³⁹ Samma skrift. Se också T. A. Bisson: *Zaibatsu Dissolution in Japan*, 1949; J. B. Cohen: *Japanese Economy in War and Reconstruction*, 1949; J. Halliday: 'Japan – Asian Capitalism', i *New Left Review*, nr 44, juli-augusti 1967. Halliday anmärker, att 'en lista över 1.200 firmor som skulle upplösas gjordes upp. Antalet reducerades efter hand tills endast 19 firmor fanns på listan – och när man hade klarat av nio av dessa, beslutade styrelsen som tillsattes av SCAP (som var sammansatt av fem framstående amerikanska affärsmän), att man hade gjort tillräckligt.' (Sid. 11.)

⁴⁰ Detta gäller i särskild grad Japan, om vilket man noterat, att 'ägarna och cheferna för de stora bankerna, fabriker och handelsföretagen uppnådde aldrig någon avgörande position inom den japanska politiken före kriget. Då de var som mest inflytelserika utgjorde de bara den styrande klassens ena flygel, med inflytande på de ekonomiska angelägenheterna, men otrygga och maktlösa när det gällde de stora politiska besluten, som skulle bestämma landets framtid. När spelet var förlorat, efter trettioåttalets militära uppsving, fann de sig i en ödesdigert dålig position i maktkampen kring tronen.' (W. W. Lockwood: *The Economic Development of Japan: Growth and Structural Change*, 1954, sid. 564.)

man ansett att genomförandet av detta bör ske gradvis och bit för bit (vilket de socialdemokratiska partierna har ansett) eller till och med i de fall där man helt har frångått tanken på ett genomförande, har dessa partier och rörelser åtminstone tagit sina regeringars maktställning i anspråk för att genomföra omfattande reformer, särskilt på det sociala och ekonomiska området, som varit avsedda att gynna arbetarklassen och undergräva de dominerande samhällsklassernas makt och privilegier.

Att dessa regeringar inte har lyckats genomföra kapitalismens avskaffande är uppenbart, eller borde vara uppenbart. Men detta besvarar inte frågan, i hur hög grad deras politik har stått i strid med de dominerande klassernas och affärsmannaelitens intressen. Frågan om vad de verkligen har uträttat, vilket nettoresultatet av deras övertagande av regeringsmakten har blivit, vilken innebörd dessa 'experiment' har fått för den avancerade kapitalismens karaktär och för dess politiska system, är fortfarande relevant och behöver undersökas vidare, desto mer som den belyser vilken extrem 'betydelse man lägger i begreppet politisk konkurrens i dessa system.

Ledarna för arbetarklasspartierna i de avancerade kapitalistiska länderna har kommit i regeringsställning på grund av något av tre olika slags förhållanden.

För det första har de emellanåt inbjudits att ingå i huvudsakligen konservativa koalitioner för att man skall uppnå 'nationell enighet' vid tidpunkter då nationen står inför en fara, till exempel i krigstid. Men eftersom det viktigaste syftet med att be dem inträda i sådana koalitioner just var att de inte skulle arbeta för radikala och 'splittrande' åtgärder, och att de, vilket är ännu viktigare, skulle bidra till att hindra de egna partierna och rörelserna från att försöka arbeta i denna riktning, är dessa fall inte särskilt relevanta i detta sammanhang. Deras närvaro i regeringen kan göra det möjligt för dem att påverka vissa politiska frågor och utverka vissa eftergifter till arbetarklassernas förmån, men det kommer inte i fråga, att de skulle kunna använda statsmakten till något allvarligare angrepp på den rådande samhällsordningens viktigare, eller ens mer underordnade, problem.

I stort sett samma sak gäller vid de allt oftare återkommande tillfällena, då representanter för socialdemokratiska partier har gått i koalition med sina konservativa motståndare och på det sättet givit regeringen parlamentarisk majoritet. Också i de fall, där de har erhållit en betydande andel av ministerposterna, och till och med när en man ur deras led har varit regeringschef, har socialdemokraterna i allmänhet inte lyckats åstadkomma så mycket inom ramen för dessa blandade formeringar. Långt ifrån att utgöra ett hot mot den rådande ordningen har de haft till huvuduppgift att hålla de egna partierna i schack och att övertala dem att godta den i grunden konservativa politik som de själva har sanktionerat. Oftast har ett deltagande på sådan grund varit mer av en fälla än det varit en språngbräda.

För det andra har socialdemokratiska ledare i ett fall, i Tyskland 1918, kommit till makten till följd av sitt lands nederlag i krig och den sittande regeringens sammanbrott. Men dessa ledare var inte bara ansvariga för den revolutionära situation som förde dem till makten, de var också desperat angelägna om att denna situation skulle få ett slut, varför de ivrigt accepterade hjälp från rent konservativa och reaktionära krafter, i synnerhet från det tyska Överkommandot.⁴¹ Inte heller i detta fall kunde det bli tal om, att den verkställande makten i något allvarligt avseende skulle komma i konflikt med de dominerande klassernas intressen. Tvärtom hade de senare under en tid då de löpte stor fara inte haft någon trognare eller mer resolut beskyddare mot mer omfattande inskränkningar i deras politiska och ekonomiska makt, än just dessa ledare.

⁴¹ Se t.ex. F. L. Carsten: *The Reichswehr and Politics*, 1966, och J. W. Wheeler-Bennett: *The Nemesis of Power. The German Army in Politics 1918-1945*, 1953.

Det tredje fallet inträffar när socialdemokratiska partier får regeringsmakten som resultat av en stor valseger.

Sådana segrar har inte, med det tvivelaktiga undantaget av Folkfrontens valseger 1936, ägt rum under förhållanden som liknat en revolutionär situation. Men de har ändå endast möjliggjorts av en klar och ofta mycket omfattande förskjutning i radikal riktning, och skulle åtminstone kunna anses peka på en hög, om också ofta vag och outvecklad, grad av stöd för det reformprogram och det löfte om en ny giv som det segrande partiet eller de segrande partierna har givit under valkampanjen. De flesta som röstade på dessa partier kanske inte önskade så mycket mer av radikala reformer än de blev lovade, men det är inte heller troligt att de önskade mindre, eller i allmänhet fann tanken på vittgående sociala reformer fränstötande. De som gjorde detta måste antas ha röstat på partier som kunde förlitas motsätta sig en sådan politik. På det hela taget är det nog oriktigt att föreställa sig en folklig revolutionär glöd som grundval för vänsterpartiernas stöd hos väljarna. Däremot är det säkert inte felaktigt att tänka sig en hög grad av *mottaglighet* hos folket för idéer om omfattande och till och med genomgripande reformer.

Dessutom har alltid själva segern, åtföljd av de folkliga ledarnas tillträde till makten, och deras iklädande, i vederbörlig författningsenlig form, av den verkställande maktens granna utstyrsel, haft en tendens att förstärka tron hos dem som röstat på dem, att en ny giv verkligen var för handen, och att stora förändringar till förmån för arbetarklassen och till motsvarande nackdel för de förmögna och privilegierade skulle komma att genomföras av 'deras' regering. Något av en rysning av folklig förväntan och förhoppning har alltid brukat följa vänsterframgångar vid allmänna val, troligen till en del beroende på att sådana framgångar på det hela taget har varit så sällsynta, och har förefallit att driva ut samhällets traditionella styresmän från den politiska maktens centrum, och också på grund av att sådana framgångar ofta (helt felaktigt) tolkas så, att de skulle tränga undan själva de dominerande klasserna från makten. Dessa förväntningar, förhoppningar och illusioner har ytterligare förstärkts av den misstänksamhet och den avsmak som de konservativa krafterna brukar ge uttryck för, vanligen med stor häftighet, då dagen för deras nederlag randas.

För sin del har emellertid de socialdemokratiska ledarna i segerns stund, och ändå mer i efterhand, i regel varit mycket angelägna att lugna de dominerande klasserna och affärsman-naeliten med avseende på sina avsikter, de har skyndat sig att betona att de betraktar sin uppgift ur 'nationell' synvinkel och inte som en 'klass'-fråga, och att deras maktövertagande inte innebär något hot mot näringslivet. De har vanligen också varit angelägna om att framhäva för sina anhängare och för arbetarklassen i allmänhet vikten av tålmod, disciplin och hårt arbete, de har förhållit dem att valsegern och deras ledares övertagande av makten på inget sätt får tjäna som en uppmuntran för några militanta krav på arbetsgivarna, ägarintressena eller på regeringen själv, och de har betonat att de nya ministrarna, som står inför extremt ansvarsfulla uppgifter och problem, inte får hindras genom oresonliga och orealistiska påtryckningar. Ledarna är, när de kommit till makten (och ofta dessförinnan), alltid mer 'moderata' än sina anhängare. Detta är en variant av 'fämanna-väldets järnlag', som åtminstone i de avancerade kapitalistiska länderna inte har haft något undantag. Att de ledda med större eller mindre ovillighet har tenderat att godta sina ledares 'moderata' hållning är en mycket viktig företeelse, vars betydelse skall diskuteras senare. I alla händelser har nya vänsterregeringar alltid lagt sig vinn om att *dämpa* folkets förväntningar och att betona att, fastän det fanns mycket i reformväg som de skulle vilja genomföra, så skulle de kapitalistiska intressena få se (om de inte redan visste det) att de hade med ytterst resonabla och ansvarskännande herrar att göra, som i olikhet med många av deras anhängare var väl medvetna om att Rom inte byggdes på en dag, och att byggandet i alla händelser måste nalkas med den största försiktighet.

Med avseende på det sätt som de gripit sig an sina uppgifter på, är det anmärkningsvärt att de nyblivna vänsterregeringarna så sällan har introducerat några administrativa nymodigheter, eller givit prov på någon stark önskan eller förmåga att bryta sig ur det byråkratiska nät, som statsmaktsystemet och regeringsmakten är insnärjda i. Det finns faktiskt bara ett exempel i den avancerade kapitalismens historia på att en nybildad statsledning har visat verklig vilja att övervinna åtminstone några av de inskränkningar, som den traditionella byråkratiska strukturen ställt upp. Detta exempel utgörs inte av någon uttalat vänsterinriktad regering, utan av en regering som aktivt och uttryckligen hängav sig åt bevarandet och förstärkandet av det kapitalistiska systemet, nämligen Franklin Roosevelts regering under de berömda första 'hundra dagarna', och också någon tid därefter.⁴² I motsats härtill har regeringar med mycket tydligare radikal prägel normalt nöjt sig med att använda den administrativa struktur som redan fanns till hands. I de fall där de har kommit med några nyheter, har de i regel också bemannat de nya institutionerna som de skapat med människor som, antingen de hämtats från den traditionella byråkratin eller utifrån, sällan har gjort sig kända för någon radikal reformiver, och ännu mindre något socialistiskt engagemang — de har i själva verket i regel varit människor som varit kända för sin fläckfritt konservativa bakgrund och inställning. Långt ifrån att försöka omge sig med människor som ivrar för reformer och som är angelägna om en förändring i radikal riktning, har sådana regeringar för det mesta nöjt sig med att betjäna av människor, som kunde förutses utöva ett tillbakahållande inflytande på deras egen benägenhet för reformer. Emellertid fyller närvaron av sådana människor vid de nya ministrarnas sida ett viktigt politiskt syfte, genom att den illustrerar de nya makthavarnas känsla för kontinuitet, och ytterligare bidrar till att lugna de konservativa intressena och krafterna beträffande de nya ledarnas avsikter.

En anledning till att nyblivna vänsterregeringar försöker att lämna dessa krafter sådana lugnande försäkringar, är att de normalt har kommit till makten under förhållanden då det rått stora ekonomiska, finansiella och sociala problem, som de har fruktat skulle förvärras ytterligare av 'näringslivets' misstänksamhet och fientlighet.

Sådana farhågor är befogade, men det finns mer än ett sätt att angripa de missförhållanden som dessa nyblivna regeringar möter när de kommer till makten. Ett annat sätt är att se förhållandena som en utmaning till större djärvhet, som ett tillfälle för större radikalism och som ett medel snarare än ett hinder för snabba och beslutsamma reformåtgärder. Det finns trots allt mycket som en verkligt radikal regering, som är handlingskraftig och som åtnjuter ett omfattande stöd från folket, skulle kunna hoppas på att uträtta så fort den fått väljarnas förtroende, inte trots krisförhållandena utan på grund av dem. Och genom att göra detta skulle den sannolikt också få stöd från många, som dittills inte stött den, eller gjort det halvhjärtat, men som är villiga att underordna sig en beslutsam ledning.

Det är emellertid inte på detta sätt som dessa regeringar har valt att gripa sig an sina uppgifter. Tvärtom har de i de svåra förhållandena som de konfronterats med sett en behändig och läglig ursäkt för att blidka just de ekonomiska och sociala krafter som de förbundet sig att motarbeta, och för en minskning av de egna ambitionerna till en punkt där dessa inte längre utgör något hot mot dessa krafter. Och ju längre de suttit vid makten, desto mer markerade har dessa tendenser blivit. De socialdemokratiska regeringarna har sällan, om ens någonsin, gjort någon djärv start, men under senare stadier har de i regel varit ännu mer försiktiga och ortodoxa.

Å andra sidan skall man inte på något sätt påstå att vänsterregeringarna inte har gjort många saker som de dominerande klasserna och affärsmannaeliten mycket starkt, och till och med bittert, har

⁴² Se t.ex. R. E. Sherwood: *The White House Papers of Harry L. Hopkins*, 1949, volym I, och A. M. Schlesinger Jr: *The Coming of the New Deal*, 1958.

motsatt sig. I själva verket har alla regeringar, oberoende av hur konservativa de varit, vid ett eller annat tillfälle tvingats göra sådana saker. Det är också lätt att se att vänsterregeringar, hur 'moderata' de än har varit, har haft en benägenhet att genomföra fler åtgärder än andra, som dessa klasser och elitgrupper har ogillat och motsatt sig.

Men den verkligt viktiga frågan angår inte de subjektiva känslor och reaktioner som de konservativa intressena visat reformvänliga (eller andra) regeringar. Att koncentrera sig på denna aspekt av saken är att förvirra det hela. Trots allt är det rätt sannolikt att det inte har funnits någon regeringschef under detta sekel som varit mer hatad och till och med fruktad av näringslivets elit än Roosevelt var under det tidigare skedet av den 'nya given' (och också senare) — mycket mer än någon socialdemokratisk premiärminister i något annat kapitalistiskt land. Ändå finns det ingen som tror att Roosevelt försökte (eller lyckades) försvaga den amerikanska kapitalismen. Tvärtom är det idag uppenbart (och det var uppenbart för många vid den tiden) att den 'nya given' försökte, och lyckades verkligen, återuppbygga och förstärka det kapitalistiska systemet, och detta till en mycket låg kostnad för de dominerande klasserna.

Den viktigaste frågan om socialdemokratiska och andra reforminriktade regeringar har att göra med den objektiva karaktären av deras reformer, och, mer allmänt, med det nettoresultat som deras innehav av regeringsmakten har haft på den ekonomiska och sociala ordningen och på fördelningen av privilegier och makt i dessa samhällen. För att mäta detta kan det vara lämpligast att betrakta de konkreta resultat som uppnåtts av några av den avancerade kapitalismens författningens regimer, som utlovat betydande ekonomiska och sociala reformer.

Den första regeringen av detta slag att ta under betraktande är Léon Blums Folkfront, som kom till makten efter de allmänna valen den 26 april och 3 maj 1936. Efter den andra valomgången vid den senare tidpunkten hade Folkfrontens krafter erövat 376 platser, varav Socialistpartiet fått 147, det moderata och borgerliga Radikalsocialistiska Partiet 106 och Kommunistpartiet 72, medan resten delades av smärre politiska vänstergrupperingar. Den nya oppositionen hade, för sin del, fått 222 platser, utspridda på ett antal mer eller mindre högerinriktade partier.⁴³ Vänsterns seger var sålunda helt klar och otvetydig, och den utgjorde utan tvivel dess största valframgång under mellankrigstiden. Den utgjorde också, eller föreföll utgöra, en iögonenfallande demonstration av vänsterns, radikalismens och demokratins styrka gentemot hotet från fascismen, både inom Frankrike och utifrån. Dessutom fick Folkfrontens seger nästan omedelbart en ny dimension av den massiva våg av strejker, som svepte fram över hela Frankrike, varvid arbetarna ockuperade en del företag. Det är knappast överdrivet att tala om denna '1936 års revolution', som den har kallats, som ett mycket dramatiskt arbetarklassuppror, låt vara ett mycket fridfullt sådant, mot företagsledningarnas auktoritet och dominans, och som ett lika dramatiskt krav på förbättrade förhållanden från arbetskraftens sida.

I denna plötsliga och potentiellt farliga konfrontation med arbetskraften kunde kapitalet, med tanke på folkrörelsens kraft, endast räkna med stöd från ett håll, nämligen från den nya regeringen själv. Detta stöd fick man också i full utsträckning, dock fick man betala ett visst pris.

Folkfrontsrörelsen under Leon Blums ledning hade bildats den 4 juni, en dryg månad efter valen, och den bestod av socialister och radikaler, medan kommunisterna hade avböjt deltagande i regeringen, fastän man utlovade stöd under vissa villkor för den nya statsledningen.

Det fanns åtminstone en sak som regeringen och dess motståndare inom och utom parlamentet var helt eniga om. Det måste bli ett slut på strejkerna och ockupationerna av företagen. Samma kväll som den nye socialistiske inrikesministern Roger Salengro blev utnämnd hade han sagt:

⁴³ G. Lefranc: *Histoire du Front Populaire*, 1965, sid. 131.

'De, vars uppgift det är att leda fackföreningsrörelsen, får göra sin plikt. De får skynda sig att få ett slut på denna oberättigade agitation. Vad mig själv beträffar, har jag gjort mitt val mellan ordning och 'anarki. Gentemot vem det vara må skall jag bevara lag och ordning.'⁴⁴

Å andra sidan var inte förhållandena sådana, att de tillät regeringen att göra detta med våld, och för att göra den rättvisa måste det påpekas, att man heller inte övervägde någon sådan åtgärd. Vad man önskade var att få slut på agitationen med fredliga medel, och man åstadkom detta, eller skapade åtminstone förutsättningar för det, genom att sammanföra kapitalet och arbetstagersidan och få dem att acceptera de berömda Matignon-överenskommelserna. Dessa överenskommelser innefattade godkännandet av 40-timmarsveckan, en allmän löneökning i storleksordningen 7-15 procent och ett godkännande från arbetsgivarnas sida av avsevärt utökade rättigheter för fackföreningarna. Under loppet av de följande dagarna och veckorna upphöjdes dessa överenskommelser till lagar, tillsammans med bestämmelser om två veckors betald semester om året, utsträckande av skolplikten till uppnådda fjorton års ålder, upplösningen av ett antal fascist-orienterade organisationer, förstatligandet av produktionen av krigsmateriel, reformen av den franska centralbanken och ett flertal andra åtgärder inom finans- och jordbruksområdet.

Dessa och några efterföljande reformåtgärder som Folkfronten var ansvarig för⁴⁵ kan inte bara avfärdas som helt betydelselösa. Emellertid har det anmärkts av en författare som inte är märkbart vänsterinriktad att:

...Folkfrontens ekonomiska och sociala reformåtgärder, som vid denna tid ansågs vara ganska revolutionerande, verkar idag märkligt blygsamma när man jämför dem med vad som har utträttats sedan dess i Frankrike och utomlands, inte bara av vänsterregeringar utan också av regeringar som inte alls gör anspråk på att vara radikala.⁴⁶

Denna åsikt tar, kan man tycka, alltför små hänsyn till de förändrade perspektiv som tre decennier har åstadkommit. Och man kan också säga att den underskattar de svårigheter och det motstånd som Blums regering hade att kämpa mot.

Sådana argument är emellertid bara giltiga med avseende på regeringens inriktning och på dess syften som helhet. Om denna inriktning och dessa syften tas med i beräkningen, är det alldeles riktigt att Léon Blum och hans socialistiska kolleger (för att inte tala om hans radikala kolleger) inte kunde förväntas klara av de oerhörda svårigheter som de stod inför, eller att bryta det motstånd som stod i deras väg.⁴⁷ Folkfrontens ursprungliga program hade skisserat en mycket blygsammare serie reformer än vad som i praktiken genomfördes, och utan tvivel var den huvudsakliga anledningen till att regeringen gick något längre än detta program, att man när man kom till makten fann, att man stod mitt uppe i en samhällskris av stor omfattning som man bara kunde ha hopp om att få kontroll över genom att ge arbetarklassen omedelbara och påtagliga förmåner. Dessutom är det högst osannolikt, att regeringens ursprungliga reformprogram skulle ha mött ett så svagt motstånd i deputeradekammaren och i senaten (där regeringen var i minoritet), från arbetsgivarna och från alla konservativa krafter i allmänhet, om det inte hade rått en akut krissituation, I denna bemärkelse var folkets militanta hållning regeringens bästa (och också enda) bundsförvant och den största anledning till hopp som Blum och hans kolleger hade, inte

⁴⁴ Samma skrift, sid. 146.

⁴⁵ Angående detta, se samma skrift, del 3.

⁴⁶ J. Baumier: *Les Grandes Affaires Françaises*, 1967, sid. 35.

⁴⁷ Påpekandet är också tillämpligt på regeringens utrikespolitik, särskilt i fråga om dess inställning till det spanska inbördeskriget. Man levererade en del militär utrustning och flygplan till republikanerna, men avvisade alla krav på större hjälp till dem. Denna hållning tillfredsställde inte högern, och den bidrog till att ytterligare splittra och demoralisera vänstern.

bara att kunna genomdriva ytterligare och mer genomgripande reformer, utan också att kunna locka med sig sina vacklande eller fientligt inställda radikala partners.

Det var endast på grund av dessa militanta krafters existens som de kunde ha hoppats utföra så mycket mer med den makt som de hade erövrat än de från början hade tänkt. I stället gjorde de sitt bästa, genom att ge minimala eftergifter och kraftiga tillrättavisningar, att avråda från en militant hållning, och de gjorde sig *med flit* av med sin enda verkliga tillgång mot en mycket skräm, desorienterad men ytligt sett farlig opposition. När denna opposition en gång hade kommit över den första förskräckelsen, återvann den sitt självförtroende och började med än större effektivitet att slå tillbaka, medan regeringen själv påbörjade den tillbakaryckning som skulle sluta med dess avgång i juni 1937. Huruvida de skulle ha kunnat uppnå mer, med tanke på de politiska, finansiella och internationella svårigheter som man hade att brottas med, är värt att diskutera. Otvivelaktigt är emellertid, att de inte hade någon önskan att göra mera. Léon Blum hade efter valet klart deklarerat att han hade för avsikt att 'administrera den borgerliga statsmakten' och att 'sätta Folkfrontens program i verket, inte att förändra samhällssystemet'⁴⁸ och att han inte tänkte förvandla *utövandet* av makten till *erövrandet* av den.⁴⁹ De minskade pretentioner som detta innebar för honom och hans regering var, helt bortsett från de yttre förhållandena, en garanti för att verkan av Folkfrontens 'experiment' på det franska samhällssystemet skulle bli mycket begränsad och att det i grunden inte skulle påverka fördelningen av den ekonomiska och politiska makten i det franska samhället.

Ett annat exempel på att regeringsmakten kommit i händerna på män som formellt hyllar en förändring i socialistisk riktning av den rådande samhällsordningen är den Labour-regering som valdes i Storbritannien i juli 1945, vilket var det första tillfälle då Labour fick en klar, i själva verket oöverträffad, majoritet på 146 platser över alla andra partier.⁵⁰

De förhållanden som följde på arbetarpartiets seger var på ett sätt mindre dramatiska än de som följde efter Folkfrontens valframgång, och på ett annat sätt mer dramatiska. Labourregeringens maktillträde markerades inte av någon kraftig ökning av den folkliga agitationen, vilket hade varit fallet i Frankrike, men ändå rådde vid krigsslutet bland folket stora förväntningar på nya initiativ, en vitt spridd känsla av att de uppoffringar och försakelser som man hade fått tåla under kriget, och för den delen också under de långa åren före kriget, måste kompenseras med en genomgripande förnyelse av Storbritanniens sociala uppbyggnad. Här fanns, kunde det tyckas, ett större faromoment för alla konservativa krafter än de hade hotats av vid något tillfälle under sin långa tid av överhöghet inom det brittiska samhällslivet.

Verkligheten var emellertid en helt annan än det yttre skenet visade. De konservativa krafterna var i praktiken inte alls utsatta för någon fara. Liksom Folkfrontsregeringens föregångare kunde dessa krafter med tillförsikt lita på 'måttfullheten' hos de män, som de av folkviljan hade tvingats lämna över regeringsmakten till. Man blev visserligen också i detta fall tvungen att betala ett visst pris för denna tillförsikt, men det var på det hela taget ett anmärkningsvärt lågt pris, som inte drabbade centrum för makt och privilegier.

Det som karakteriserade de män som tillträdde regeringsmakten i juli 1945 var deras objektivt sett blygsamma ambitioner i ekonomiskt och socialt hänseende. Visserligen tänkte de på och talade om en 'ny samhällsordning' som måste byggas ovanpå krigets ruiner, men med avseende

⁴⁸ D. M. Pickles: *The French Political Scene*, 1938, sid. 130.

⁴⁹ Lefranc: *Histoire du Front Populaire*, sid. 141. En insiktsfull diskussion om denna distinktion i Léon Blums tankar finner man i C. Audry: *Léon Blum ou la Politique du Juste*, 1955.

⁵⁰ Den följande beskrivningen av händelseförloppet är till stor del hämtad ur min bok *Parliamentary Socialism*, 1961, kapitel 9, 'The Climax of Labourism'.

på grundstrukturen uppvisade denna nya samhällsordning slående likheter med den gamla.

Kanske är det 'bästa och mest betydelsefulla exemplet på detta det förhållandet, att om Labour-ledarna hade fått råda skulle partiet ha gått in i 1945 års valkampanj utan något som helst löfte om något förstatligande, utom en halv nationalisering av Bank of England.⁵¹ Vad *de* önskade var en fortsättning i fredstid av de kontroller över näringslivet som hade införts under kriget, det vill säga en mer (och bättre) reglerad *kapitalistisk* fredstidsekonomi, i förening med ett mycket mer vidsträckt system av sociala förmåner. Att Labour-regeringen verkligen fick makten på grundval av ett nationaliseringsprogram var resultatet av påtryckningar inifrån de egna leden före och under 1945 års partikonferens.⁵²

Det nationaliseringsprogram som regeringen genomdrev under sin maktperiod var mycket mindre omfattande än arbetar partiets aktivister hade önskat, eller som de som röstade på Labour i juli 1945 med all sannolikhet skulle ha varit beredda att stödja, men det var ändå av betydande omfattning, eftersom det omfattade Bank of England, kol, gas, elektricitet, järnvägar, en del av landtrafiken, telegraf och radio och, mycket halvhjärtat, under regeringsperiodens senare del, järn- och stålindustrin.

Det kan heller inte förnekas, att detta var åtgärder som konservatismens ekonomiska och politiska krafter tyckte mer eller mindre illa om, och som en konservativ regering inte skulle ha velat vidta. I denna mening är det fullständigt korrekt att säga, att det rådde en viss oenighet mellan dessa krafter och Labourregeringen i frågor av avsevärd betydelse.

Å andra sidan måste man i detta sammanhang ta hänsyn till några olika omständigheter. En av dessa togs upp av *The Economist* i november 1945, efter det att regeringen hade kungjort sina nationaliseringsförslag (utom för järn och stål). 'En efter eget erkännande socialistisk regering med en klar parlamentarisk majoritet', skrev man, 'kunde mycket väl ha förväntats gå flera steg längre ... Om detta skall vara en arbetarregering är det program som nu presenterats nästan det minsta man kan prestera utan att bryta vallöftena.'⁵³ Med andra ord hade regeringen presenterat ett minimiprogram, som kapitalintressena, hur illa de än tyckte om det, borde vara mycket tack samma för under de omständigheter som rådde.

För det andra är det knappast betydelselöst, att en del av de nationaliseringsförslag som framställdes och genomfördes av regeringen hade förespråkats eller åtminstone godtagits av konservativa och liberala politiker så tidigt som vid första världskriget, och att, som professor Brady har anmärkt, ett antal sådana nationaliseringsåtgärder hade rekommenderats 'av konservativt dominerade utskott för faktsamlade och specialutredningar'.⁵⁴

För det tredje, och det är kanske viktigast, kunde regeringen knappast ha varit mer generös mot dessa partsintressen när det gällde den mycket viktiga frågan om gottgörelse. På det hela taget gjorde kapitalintressena en utmärkt affär, i många fall mycket bättre än man hade kunnat hoppas på om de hade fått behålla kontrollen över sin egendom.

Slutligen bidrog det ytterligt konventionella, byråkratiska och 'affärsmässiga' sätt, på vilket regeringen betraktade administrationen av de förstatligade branscherna, i förening med det förhållandet, att man utsåg män som hämtats från storföretagen till att leda styrelserna, till att den utvidgade 'offentliga sektorn', långt ifrån att visa sig utgöra ett hinder — och ännu mindre ett hot — för den privata sektorn, i själva verket skulle komma att bli ett mycket viktigt tillskott till den.

⁵¹ Samma skrift, sid. 276-277.

⁵² Samma skrift, sid. 277-278.

⁵³ *The Economist*, 24 november 1945, sid. 239.

⁵⁴ R. A. Brady: *Crisis in Britain. Plans and Achievements of the Labour Government*, 1950, sid. 41.

I ljuset av detta är det lättare att förstå Attlee när han drar sig till minnes att 'det fanns inte mycket till opposition mot våra nationaliseringsförslag, det var bara järn- och stålbranschen som fick några känslor att blossa upp'.⁵⁵ Efter allt tal om en 'blandekonomi', som dessa åtgärder gav upphov till, för att inte nämna den ofta framförda åsikten att Storbritannien på grund av dessa åtgärder hade genomgått en lugn och fin 'socialistisk revolution', var det inte bara så, att rationaliseringarna inte hade försvagat den brittiska kapitalismen, de hade i en del viktiga avseenden förstärkt den. Inte ens de brittiska kapitalisterna och deras politiska talesmän var i de flesta fall tillräckligt förblindade för att inte inse något av detta eller alltihop.

Men det är också viktigt att förstå, att detta resultat av nationaliseringen inte var något ovälkommet för Labour-ledarna. Tvärtom var en modernisering av de kapitalistiska företagen ett av deras huvudmål. När detta syfte var givet hade de konservativa krafterna inte mycket att frukta av den marginella nationaliseringen eller av det kontrollsystem genom vilket regeringen, som hade ärvt det från krigstiden, försökte på ett inte alltför effektivt sätt att reglera och styra det ekonomiska livet.⁵⁶

Och trots detta och trots alla dess ofullkomligheter, skulle Labour-partiets nationaliseringsprogram ha kunnat få en helt annan betydelse, om det hade varit avsett som en grund till ett fortsatt och utvidgat nationaliseringsprogram, med mål att inta 'de viktigaste höjderna' inom 'den privata sektorn'. Men det hade inte funnits någon sådan avsikt år 1945, och det fanns det inte heller år 1948. Tvärtom motsatte sig regeringen bestämt varje sådant 'experiment', utom i fråga om järn- och stålbranschen, och startade ett program (om man kan kalla det för ett program) i 'stabiliseringssyfte', som i praktiken innebar att Labour uttryckligen och slutgiltigt installerade sig i 'blandekonomin'.⁵⁷ Alltsedan dess, med undantag för förstatligandet av stålindustrin, har Labour-ledarna blivit till envisa motståndare till varje betydande utvidgning av det offentliga ägandet.

Det var också 1948, som Labour-regeringen grundade en statlig hälsovårdsinrättning och ett omfattande socialförsäkringssystem. Dessa åtgärder, som var hörnstenarna till 'välfärdsstaten', innebar naturligtvis ett betydande, man kan till och med säga dramatiskt, utökande av det sociala system som varit en del av den 'lösensumma', som arbetarklassen hade kunnat utverka av sina styresmän under loppet av etthundra år. Men de utgjorde inte, hur betydelsefulla de än var, något hot mot det rådande systemet av makt och privilegier. De ledde däremot till en viss grad av humanisering av den rådande samhällsordningen. I detta avseende var dessa åtgärder naturligtvis betydelsefulla för arbetarklassen, men det var ingenting som de konservativa klasserna, trots allt det motstånd de satte upp, behövde betrakta med någon högre grad av oro eller fruktan — det gjorde heller inte ens de starkaste motståndarna till åtgärderna.

I vilket fall som helst blev motståndarna ordentligt lugnade av den allmänna tillbakaryckning, som övergången till en 'konsolidering' innebar. Från 1948 och framåt gjorde sig regeringen av med all reformvilja som man hade haft. Den ekonomiska och sociala kris som man stod inför, som till stor del berodde på den egna utrikespolitiken och försvarsåtagandena, fick utgöra ursäkt för att alltmer gå i ortodox riktning inom inrikespolitiken, särskilt genom att ta upp en tidig version av ett slags 'inkomstpolitik', vars huvudsyfte var att påtvinga löntagarna stränga inskränkningar och faktiskt en frysning av löneökningarna. Icke desto mindre behöll regeringen en hög grad av stöd från väljarna. I parlamentet såg man emellertid hur dess triumfartade majoritet från 1945 smälte bort efter valet i februari 1950 till att bli endast sex mandat. Inom

⁵⁵ C. R. Attlee: *As It Happened*, 1954, sid. 165.

⁵⁶ Se t.ex. A. A. Rogow med assistans av P. Shore: *The Labour Government and British Industry 1945-1951*, 1955.

⁵⁷ Miliband: *Parliamentary Socialism*, sid. 298 ff.

ytterligare arton månader, som bara bekräftade Labour-regeringens nedgång och minskade betydelse, satt de konservativa vid makten igen.

Det förtjänar att upprepas, att mycket av det som regeringen hade gjort under sin period vid makten verkligen inte välkomnades av de konservativa krafterna och intressena. Men man kan också säga, att regeringen inte hade försökt att utträta mer. De konservativa hade större anledning till tacksamhet i det faktum, att vad regeringen hade gjort inte hade skadat dem på något allvarigare sätt. Ur konservativ synvinkel var det inte utan betydelse, att det pris, som de dominerande klasserna visste att de på grund av krigstidens radikalism skulle få lov att betala för att bibehålla den rådande samhällsordningen, skulle bli så lågt. Detta hade de Labour-ledarna att tacka för — och också en arbetarrörelse som utan att tveka alltför länge accepterade sina ledares 'måttfullhet'.

Denna 'måttfullhet' var inte något som kom som en glad överraskning för den brittiska konservatismens ledare. De var väl medvetna om den också under de mörka dagarna i juli 1945, vid tiden för Labour-regeringens makttillträde.

Vad beträffar Léon Blum och några av hans ministrar år 1936, fanns det orsak för den franska konservatismen att tycka att de var ideologiskt och politiskt opålitliga, och att de, oberoende av tidigare försäkringar, kunde komma att frestas att röra sig längre åt vänster under trycket från sina kommunistiska allierade, från de egna leden och från folket.

Det var inte möjligt att hysa några sådana farhågor om de män som tog regeringsmakten i Storbritannien år 1945. De konservativa, och särskilt Churchill, hade under valkampanjen försökt att skildra saken så, att Storbritannien stod inför hotet av en totalitär stat, en polisstat och kommunismen i allmänhet. Men detta var uppenbarligen avsett för folklig konsumtion och, som det visade sig, utan verkan, och det är mycket sannolikt att de flesta av dem, som använde denna skrämselfaktik, inte trodde på ett ord av vad de själva sade. De kände nämligen männen som skulle leda arbetarpartiregeringen från före kriget, inte bara som moderata och 'ansvarskännande' motståndare, som hade sett som sin huvuduppgift att dämpa och hålla tillbaka vänsterns krav på en mer radikal politik, utan också som betrodda kolleger från krigstiden, från vilka de skilde sig i de stora politiska frågorna med avseende på gradskillnad snarare än i sak. Att män som Attlee, Bevin, Dalton och Morrison, eller för den delen också Cripps, vänsterns forna kämpe, plötsligt skulle tändas av en revolutionär glöd när de tog makten (eller snarare återtog den), var inte någon tanke som allvarligt kunde bekymra de erfarna politikerna.

En tydlig fingervisning bland många andra om hur hög grad av kontinuitet man kunde hoppas på under den kommande perioden var det förhållandet, att regeringen alldeles utan vidare godtog att man skulle betjänas av exakt samma tjänstemän som hade lytt under företrädarna. Attlee drog sig senare till minnes, att när han kom tillbaka till Potsdam-konferensen efter valen, denna gång som premiärminister, blev 'våra amerikanska vänner förvånade över att det inte hade skett något utbyte av våra officiella rådgivare, och att jag som privatsekreterare hade övertagit Leslie Rowan, som hade arbetat för Churchill i samma egenskap'.⁵⁸ Samma mönster gällde rakt igenom hela regeringen och under hela dess tid vid makten. Vad som gjorde detta så lugnande för de konservativa var inte bara att ministrarna skulle komma att ta råd av män, vilka 'förstånd' dessa krafter hade stort förtroende för. Vad som var ännu viktigare var den fingervisning som detta gav, om att de nya männen inte hade några syften som krävde att de omgav sig med andra, mindre ortodoxa, rådgivare.

Inte på något område var åsiktsgemenskapen större mellan Labour-partiets och de konservativas ledare än inom utrikespolitiken. Labour-ministrarna i koalitionen med Churchill hade redan visat

⁵⁸ Attlee: *As It Happened*, sid. 149.

att de inte hade åsikter som väsentligt avvek från de konservativas i fråga om de stora linjerna inom efterkrigstidens politik, och Attlee hade till och med försäkrat Churchill före Potsdamkonferensen att han inte väntade sig, 'att vi skall ha avvikande uppfattningar om politikens huvudlinjer, som vi har diskuterat tillsammans så ofta'.⁵⁹ Detta var i lika hög grad fallet, när Attlee intog premiärministerposten och återvände till Potsdam, följd av Ernest Bevin som ny utrikesminister.

Den dåvarande amerikanske utrikesministern anmärkte senare, att 'Storbritanniens ståndpunkt i skilda frågor hade inte förändrats på minsta sätt, såvitt vi kunde avgöra, på grund av att Churchill och Eden ersatts av Attlee och Bevin. Denna kontinuitet inom den brittiska utrikespolitiken imponerade på mig.'⁶⁰ Byrnes gjorde till och med den anmärkningen, att Bevins sätt mot ryssarna var 'så aggressivt', att 'både presidenten och jag undrade hur vi skulle komma överens med denne nye utrikesminister'.⁶¹ Man förstår Churchill, när han i mars 1946 skrev till James Forrestal, den amerikanske försvarsministern, att 'det fanns mycket att trösta sig med i Bevins seger, för Bevin kunde tala fastare och hårdare till ryssarna än han själv kunde ha gjort, eftersom Bevin tillhörde en arbetarpartiregering'.⁶² Följande tillbakablickande kommentar från en senare konservativ premiärminister kan också tjäna som en indikation på hur närliggande uppfattningar, som rådde mellan Labour och den konservativa oppositionen i utrikespolitiska frågor: 'Fastän min behandling av en del frågor skulle ha skilt sig från hans' (dvs. Bevins), skrev Sir Anthony Eden (som då fortfarande var adlig) år 1960, 'var jag enig om målen för hans utrikespolitik och om det mesta han gjorde, och vi träffades rätt ofta. Han brukade bjuda in mig till sitt rum i underhuset, och där diskuterade vi händelserna informellt. I parlamentet stödde jag honom i debatterna och jag skulle offentligen ha stött honom mer, om jag inte hade gått in för att hindra honom så litet som möjligt.'⁶³ Det behöver knappast sägas att denna enighet inte berodde på någon mirakulös omvändelse hos den konservativa oppositionen till Labour-inriktning, och ännu mindre till någon socialistisk inriktning. Det fanns inga sådana tendenser. Det fanns bara, som Eden helt riktigt anmärkte, åsiktsskillnader i fråga om 'behandlingen' av en del problem. Sålunda kan det mycket väl vara fallet, att en konservativ regering inte skulle ha funnit det så lätt att, som Labour-regeringen gjorde 1947, förplikta sig att godta politisk självständighet för Indien, Burma och Ceylon. Huruvida en konservativ regering under de omständigheter som rådde skulle ha kunnat, eller velat, sätta sig emot självständighet alltför länge, är en öppen fråga. Men vad som är mer relevant i detta sammanhang är att, genom att godta självständighetsförklaringarna, Labour-regeringen inte i någon mening kan sägas ha skadat eller upprört några konservativa intressen. Det är också mycket viktigt att notera, att dessa intressen, antingen de själva visste om det eller inte, både i utrikesfrågor och i fråga om kolonierna hade en resolut och trogen bundsförvant i Labour-regeringen. På det hela taget kan samma bedömning läggas på regeringens hela politik mellan 1945 och 1951.

Man måste också nämna ett tredje exempel, nämligen Frankrike vid tiden för dess befrielse 1944, när de traditionella elitgrupperna (som blivit kraftigt komprometterade av beskyllningarna för att under kriget ha samarbetat med fienden) för en kort period, som måste ha förefallit oändligt lång, blev effektivt berövade, inte bara varje grad av politiskt inflytande över sitt eget öde och landets,

⁵⁹ K. Martin: *Harold Laski, 1893-1950*, 1953, sid. 169. Ett anmärkningsvärt exempel på denna enighet om 'de politiska huvudlinjerna' var Labour-ministrarnas stöd till koalitionsregeringens militära intervention i Grekland mot vänstern.

⁶⁰ J. Byrnes: *Speaking Frankly*, 1947, sid. 79.

⁶¹ Samma skrift, sid. 79.

⁶² W. Millis (red.): *The Forrestal Diaries*, 1951, sid. 144.

⁶³ Sir A. Eden: *Memoirs. Full Circle*, 1960, sid. 5.

utan också statsmaktens skydd, eftersom den statsmakt som de kunde lita på hade upphört att existera — och detta vid en tidpunkt då en pånyttfödd och beväpnad vänster verkade vinna terräng.⁶⁴

Men också i detta fall blev verkligheten mycket mindre dramatisk. Det finns två huvudsakliga (och sammanhörande) anledningar till att skenet bedrog så. Den första var att de Gaulle under kriget hade lyckats vinna erkännande inom alla delar av motståndsrörelsen, också av kommunisterna, som ledare för denna rörelse, och därför som ledare för Frankrike när det en gång skulle bli befriat. Men de Gaulles mål under hela kriget var inte bara att befria Frankrike, det var också att förhindra att befrielsen fick en revolutionär karaktär och att förhindra att vänstern, och då särskilt kommunisterna, fick ett avsevärt, och än mindre ett dominerande, inflytande över politikens utformning efter befrielsen.⁶⁵ I denna strävan var generalen ytterst framgångsrik.

Denna framgång underlättades emellertid avsevärt av en annan faktor i den politiska situationen i Frankrike vid tiden för befrielsen, nämligen att det franska kommunistpartiet, fastän det ivrade för stora ekonomiska och sociala reformer, inte på något sätt hade bundit sig för något som kunde liknas vid revolutionära maktanspråk,⁶⁶ och man accepterade utan knot en underordnad position i den provisoriska regering, som de Gaulle utnämnde den 9 september 1944. Denna regering innehöll två kommunister, den ene som luftfartsminister och den andre som hälsovårdsminister. Den innehöll också fyra medlemmar av socialistpartiet. Däremot kunde inga misstankar om socialistiska sympatier läggas på resten av regeringsledamöterna, av vilka några, till exempel René Pléven och George Bidault, senare blev ledande konservativa politiker under Fjärde republiken. I vart fall dominerades regeringen av generalen själv, som alltid kunde förlitas välja en ortodox snarare än en radikal linje på de ekonomiska och sociala områdena.

Ändå kunde inte ens en så markant 'moderat' regering undvika, och hade heller ingen större önskan att undvika, att verka för ett betydande (fast begränsat och osystematiskt) nationaliseringsprogram, som omfattade kolfälten i norr, Renault-fabrikerna, gas, elektricitet, den franska centralbanken och de fyra viktigaste kreditinrättningarna. I ännu lägre grad än i det engelska fallet avsågs dessa åtgärder tjäna som ett första steg mot en fullständig omvandling av de franska sociala och ekonomiska förhållandena. Syftet med dem var, enligt de flesta av den provisoriska regeringens ledamöter, och säkerligen enligt de Gaulle, att förstärka statsmaktens position i en ekonomisk situation som krävde dess ingripande. Samma syfte skulle också de planeringsfunktioner fylla, som då inrättades. Interventionen skulle emellertid sättas i verket inom ramen för en samhällsekonomi, som dominerades av den privata företagsamheten, och vars fortsatta privata och kapitalistiska karaktär togs för given av de Gaulle och av de flesta av hans ministrar.

⁶⁴ Se t.ex. P. M. de la Gorce: *De Gaulle entre deux Mondes*, 1964, sid. 339 ff. Angående 'den klassiska högerens' politiska sammanbrott efter befrielsen, se t.ex. René Rémond: *La Droite en France*, 1963, sid. 243 ff.

⁶⁵ Se t.ex. Charles de Gaulle: *Mémoires de Guerre*, volym 2, L'Unité, 1942-1944, 1956.

⁶⁶ I november 1944 blev det genom en amnesti möjligt för generalsekreteraren i kommunistpartiet Maurice Thorez att återvända till Frankrike från Ryssland. Som förklaring till att han gick med på detta skriver de Gaulle, att 'med hänsyn till omständigheterna i det förflutna, de händelser som utvecklats och dagens krav, anser jag att Maurice Thorez' återinträde i ledningen för kommunistpartiet för närvarande kan medföra fler fördelar än nackdelar ... Redan dagen efter sin återkomst till Frankrike hjälpte han till att upplösa de sista grupperna av den "patriotiska milisen", som vissa av hans anhängare envisades med att bibehålla i hemlighet. I den utsträckning som hans partis dunkla och stränga regler tillåter honom, motsätter han sig alla försök till intrång från befrielsekommittéernas sida och allt våld, som uppretade arbetargrupper vill utöva. Till de — mångtaliga — arbetare, särskilt gruvarbetarna, som lyssnar till hans tal, ger han gång på gång rådet att arbeta så mycket som möjligt och att producera, kosta vad det kosta vill.' (Charles de Gaulle: *Mémoires de Guerre*, volym 3, *Le Salut, 1944-1946*, 1959, sid. 100-101.) Se också I. Fauvet: *Histoire du Parti Communiste Français*, 1965, volym 2, del 3.

Som den socialistiska industriministern sade vid denna tid, 'en omfattande privat sektor förblir grundvillkoret för verksamheten och den ekonomiska återuppbyggnaden i Frankrike'.⁶⁷

Drygt ett år efter befrielsen, den 21 oktober 1945, gav de allmänna valen de kommunistiska och socialistiska partierna en absolut majoritet i den nya konstituerande församlingen, och också i landet som helhet. 'Frankrike verkar då', skriver Jacques Fauvet, 'moget för en folkfront, kanske till och med för en folkdemokrati.' Men, tillägger han, 'blotta närvaron av en man — de Gaulle — och med honom, och bakom honom, ett parti — M.R.P. hindrar landet från detta'.⁶⁸ Den 'klassiska högern' hade lidit ett fullständigt nederlag vid valurnorna, men ett nytt, heterogent, kristligt-demokratiskt parti, Le Mouvement Républicain Populaire, hade fått omkring 4.780.000 röster och erövat 141 mandat, mot 148 för kommunisterna och 134 för socialisterna. Det fanns mycket av 'radikalism' inom M.R.P., men detta parti blev snart, och oundvikligen, ett värdefullt politiskt surrogat för uttalat konservativa partier, och fick i brist på bättre göra tjänst som de konservativa krafternas viktigaste verktyg. Man kan också säga, att det blev i stånd att spela denna roll på grund av socialistpartiets beslut att inte delta i någon regering som inte innehöll M.R.P., vilket i sin tur inte ville ha någon annan än de Gaulle som president i den nya provisoriska regeringen. Kommunistpartiet, som skulle ha föredragit en socialistisk-kommunistisk regering utan de Gaulle, dämpade beredvilligt sina krav för att få delta i regeringen, och dess ledare gick också med på att de Gaulle uteslöt dem från de 'strategiska' ministerposterna, såsom försvars-, inrikes- och utrikesministerposterna.⁶⁹ I stället fick de fyra 'ekonomiska', nämligen ekonomi-, industri-, arbetsmarknads- och upprustningsministerposterna, och Maurice Thorez blev en av de fyra 'statsministrar', eller överministrar, som emellertid hade mer rang än makt.

Genom att acceptera så många bakslag och kompromisser gav antagligen de kommunistiska ledarna konkret uttryck åt den 'image' av inriktning på nationens bästa, som de vid den tiden var angelägna om att skapa. Det kan också mycket väl hända, att de trodde att deras medverkan i vad som var en klart icke-socialistisk, och till och med anti-socialistisk, regering var ett nödvändigt steg i en framryckning som ytterst måste leda till ett socialistiskt maktövertagande, med deras eget parti i ledningen.

Om det var så de trodde, visade det sig vara en mycket grov felberäkning. Det kommunistiska deltagandet fick inte effekten, att regeringen 'radikalisades'. Tvärtom bidrog det till att 'avradikalisera', eller åtminstone lägga band på, den mest stridbara delen av arbetarrörelsen. Det var detta som de Gaulle hade hoppats på när han tog in kommunister i sin regering. 'Åtminstone under en tid', skrev han senare, 'skulle deras medverkan under min ledning bidra till att garantera det lugn i samhället, som landet hade så stort behov av.'⁷⁰

Situationen förändrades inte mycket av de Gaulles plötsliga avgång den 20 januari 1946. Den ministär som bildades av socialisten Felix Gouin innehöll ytterligare en kommunist, som blev chef för ett departement som hade hand om krigsveteraner och offer för kriget. Maurice Thorez blev vice premiärminister. Det franska kommunistpartiet, vars ledning var genomsyrad av 'Jalta-andan', fortsatte stolt att kalla sig 'partiet för återuppbyggnaden av Frankrike', och det är möjligt att det gjorde skäl för namnet. Men den 'uppbyggnad', som man tog en sådan anmärkningsvärd del i, var uppbyggnaden av en huvudsakligen kapitalistisk samhällsekonomi, och den förnyelse som skedde, var förnyelsen av en regim, vars huvudsakliga förmånstagare inte var arbetarklassen utan kapitalisterna och de andra traditionella hemsigheterna. Också här är det en öppen fråga,

⁶⁷ Citerat i B. D. Graham: *The French Socialists and Tri-partisme 1944-1947*, 1965, sid. 48.

⁶⁸ J. Fauvet: *La IVe République*, 1959, sid. 53.

⁶⁹ De Gaulle: *Mémoires de Guerre*, volym 3, sid. 274 ff.

⁷⁰ Samma skrift, sid. 276.

huruvida en annorlunda taktik skulle ha givit bättre resultat under de förhållanden som rådde, ett resultat som skulle ha varit bättre ur kommunistpartiets och arbetarklassens synvinkel. Det kan i alla fall knappast betvivlas, att kommunisternas närvaro i regeringen mellan 1944 och 1947, då de kommunistiska ministrarna trängdes ut, inte innebar något hot mot de franska dominerande samhällsklasserna, utan i själva verket var till ganska avsevärd fördel för dem.

Samma slutsats gäller också för erfarenheterna från Italien av kommunistiskt deltagande i regeringen efter kriget. I ännu högre grad än i Frankrike föreföll befrielsen att erbjuda vänstern oerhörda möjligheter att ställa revolutionära anspråk på makten. Men även om den italienska konservatismen inte hade någon de Gaulle till skydd, så hade man de allierade styrkorna, vars regeringar, har man anmärkt, 'inte kunde ha tillåtit upprättandet av en kommunistisk eller parakommunistisk regering i ett land, som enligt alliansöverenskommelserna från kriget angavs ligga inom västmakternas intressesfär'.⁷¹ I alla händelser hade inte de kommunistiska och socialistiska ledarna några revolutionära ambitioner. Liksom i Frankrike sökte de bara deltagande på ministerplanet i en regeringskoalition som inte var vänsterinriktad. Det fick de. Mycket annat fick de inte. 'Uppbyggandet av samhällsekonomin', har man också skrivit, 'lämnades i huvudsak åt verkningarna av ett *laissez-faire*-system.'⁷² Också här behövde en skakad men okuvad dominerande klass bara betala ett anmärkningsvärt lågt pris för sin fortsatta dominans.

Jag har i detta kapitel lagt fram argument för påståendet, att affärs- och förmögenhetsintressena i de avancerade kapitalistiska samhällena i regel har kunnat lita på den positiva och aktiva goda viljan från sina regeringars sida, och att också i de någon gång förekommande fallen, då regeringar har bildats, vari alla eller en del ledamöter kommit från partier med sådana syften, att affärsintressena inte kunnat lita på dem, har dessa regeringars *verkliga* handlingssätt i hög grad reducerat eller helt eliminerat de faror som dessa intressen ansågs vara hotade av.

Men det finns andra element i statsmaktsystemet, vilkas ideologiska inriktning och praktiska verksamhet är av central betydelse för bestämmandet av statsmaktens relation till samhället och till de olika samhällsklasserna och intressena i samhället. En korrekt bild av statsmakten måste därför också ta hänsyn till dessa övriga element. Detta har jag för avsikt att göra i nästa kapitel, som är ägnat den roll som spelas av elitgrupperna inom statsförvaltningen, försvaret-polisväsendet och rättsväsendet i de avancerade kapitalistiska länderna.

⁷¹ G. Mammarella: *Italy After Fascism*, 1966, sid. 92.

⁷² N. Kogan: *A Political History of Postwar Italy*, sid. 42.

Statens tjänstemän

I

Medan de politiska ledarna i de avancerade kapitalistiska länderna i allmänhet bär en viss politisk beteckning och tillhör ett visst parti, gör i regel de höga statstjänstemännen det inte. Visserligen tar regeringarna i en del av dessa länder in i den administrativa apparaten män med samma politiska färg som de själva, eller utnämner sådana hellre än de utnämner andra, men på det hela taget förväntas inte medlemmarna av den administrativa eliten i dessa politiska system vara partibundna.

Tvärtom hävdas det energiskt, inte minst av förvaltningstjänstemännen själva, att de är politiskt 'neutrala' i den meningen, att deras viktigaste, eller till och med enda, uppgift är att sköta statsmaktens angelägenheter enligt de politiska herrarnas direktiv.

Det har redan sagts, att föreställningen om att de högre statstjänstemännen enbart verkställer politiska beslut, som de inte alls, eller i liten utsträckning, har varit med om att utforma, är helt orealistisk. Därmed är det inte sagt att 'byråkraterna' nödvändigtvis är 'makthungriga', att de 'styr landet' eller att ministrarna endast utgör en lämplig fasad för ett byråkratiskt regerande. Inte heller den bilden överensstämmer med verkligheten. Det verkliga förhållandet ligger någonstans mellan dessa ytterligheter. Det allmänna mönstret måste antas vara ett, där dessa män verkligen spelar en viktig roll inom ramen för regeringsmaktens beslutsfattande, och i och med detta utgör en avsevärd maktfaktor i sina länders politik.

Beträffande det sätt som denna makt utövas på, är begreppet 'neutralitet', som ofta förs fram i detta sammanhang, med säkerhet högst missvisande. Ett enda ögonblicks eftertanke måste i själva verket leda till uppfattningen att det är absurt. Människor som är djupt engagerade i det allmännas angelägenheter och som spelar en viktig roll, inte bara i politikens tillämpning, utan också i dess utformning, och det gör otvivelaktigt dessa människor, är knappast fria från vissa bestämda ideologiska åsikter, hur omedvetna de än må vara om dem. Dessa åsikter kan inte undgå att påverka hela karaktären och inriktningen av de råd som de erbjuder och det sätt som de angriper sina administrativa uppgifter på.¹

Det kan heller inte råda tvivel om var dessa ideologiska meningar hör hemma. De högre statstjänstemännen i de länder där avancerad kapitalism råder kan i allmänhet förväntas spela en konservativ roll inom statsmaktens rådgivande institutioner, att förstärka de konservativa tendenserna hos de regeringar som redan har en benägenhet för konservatism, och tjäna som en begränsande faktor för regeringar, där sådana tendenser är mindre betonade.

Liksom i fallet med de konservativa politiska ledarna kan dessa böjelser tillåta ett liberalt och progressivt intresse för ett eller annat reformförslag, och också en skeptisk, eller till och med cynisk, syn på många aspekter av den samhälleliga ordningen. I varje kapitalistiskt land har enskilda ämbetsmän emellanåt spelat en markant roll vid sociala, ekonomiska, administrativa eller militära reformer. Detta har emellertid på det hela taget varit undantaget snarare än regeln, och där det har skett har denna reformbenägenhet också legat helt i linje med en stark tro på den rådande sociala ordningen och en beslutsamhet att stärka den.

När denna ideologiska inriktning är given, finns det ingen anledning, varför höga ämbetsmän inte

¹ Som en tidigare amerikansk hög tjänsteman uttrycker saken: 'Byråkratin, antingen den är civil eller militär, är sällan neutral. Den talar, och därav följer oundvikligen att den talar som förespråkare.' (R. Hillsman: *To Move a Nation: The Politics of Foreign Policy in the Administration of John F. Kennedy*, 1967, sid. 8.)

skulle vara mer eller mindre 'neutrala' i förhållande till de olika konservativa partier och grupperingar, vilkas representanter efterträder varandra vid makten. Det finns all anledning för dem att med lika stor nitiskhet tjäna varje regering (inom dessa trånga gränser), som kan spolas in av den allmänna rösträttens flodvåg.

Det behöver heller inte bli tal om några stora avsteg från denna 'neutralitet', när dessa gränser vidgas något, som när socialdemokratiska regeringar tillträder makten. Dessa senare har, som tidigare sagts, aldrig försökt att sätta några sammanhängande politiska åtgärder i verket, som stridit så mot de konservativa intressena, att de varit helt oacceptabla för dessa. De statstjänstemän som haft att göra med sådana regeringar har därför heller inte tvingats välja mellan att tjäna vad de anser vara 'de nationella intressena' och att tjäna regeringen för dagen.

Detta är för övrigt anledningen till att de överdrivna hyllningar, som socialdemokratiska ministrar ofta har riktat till 'sina' tjänstemän för deras lojalitet, hängivenhet och nit, måste verka något naiva, eller till och med patetiska. Den lojalitet som de prisar är nämligen i mycket mindre grad ett uttryck för statstjänstemännens politiska och ideologiska anpassningsförmåga än för de socialdemokratiska ledarnas oerhörda anpassningsförmåga till de konservativa syftena.

Man kan hävda, att eftersom händelseförloppet aldrig har spelats upp i ett avancerat kapitalistiskt land, måste den roll som de höga statstjänstemännen skulle vilja eller kunna spela, ifall en revolutionärt inriktad regering kom till makten, bli föremål för gissningar. I vilket fall som helst skulle antagligen en sådan regering försöka genomföra vittgående förändringar inom den administrativa apparaten och placera in människor, vars nitiskhet och stöd de kunde påräkna. I själva verket skulle beslutsamheten att uppnå stora administrativa förändringar vara ett viktigt bevis för hur allvarliga syften man hade. Om man nämligen inte gjorde detta, skulle man få ärva en uppsättning ämbetsmän, som nästan uteslutande skulle inrikta sig på att begränsa 'skadeverkningarna' av en sådan regering. De skulle också göra allt som stod i deras makt för att ställa upp administrativa begränsningar för de politiska åtgärder som de fann fränstötande och, enligt deras ärliga uppfattning, skadliga för 'de nationella intressena'. Om detta skulle ta formen av något slags 'administrativ sabotage', som vänstern ofta har förutspått och befarat, är till största delen en definitions sak. Den springande punkten är att, oberoende av plats och omständigheter, revolutionärt inriktade regeringar inte rimligtvis kan förvänta sig, att den traditionella förvaltningselitens mångomtalade 'neutralitet' också skall vara tillämplig på dem. I ännu mindre utsträckning kan man räkna med det hängivna och entusiastiska stöd för sin politik som man skulle behöva.

Det är för övrigt inte bara detta slags regeringar som har svårigheter att vänta från dessa traditionella elitgrupper. *Varje* regering, som är benägen att genomföra reformer med 'radikal' anstrykning, finner sannolikt, att många, om inte till och med de flesta, av deras professionella rådgivare är allt annat än entusiastiska, kanske till och med fientligt inställda. En stark och beslutsam politisk ledare som vet vad han vill, och har sina kollegers stöd, kan mycket väl vara i stånd att klara av de hinder som läggs i hans väg. Men däremot är det inte sagt att hindren inte finns där, och detta inte minst, som professor Neustadt uttrycker det med avseende på Förenta Staterna, på grund av att 'specialisterna på de högre nivåerna av den etablerade förvaltningskarriären kan besitta en nästan obegränsad förmåga att helt enkelt sitta still'.² Angående Storbritannien har

² R. E. Neustadt: *Presidential Power*, 1960, sid. 42. Observera också vad en fransk författare kommenterar: 'Det finns inom varje förvaltning ett mer eller mindre öppet motstånd mot ministrarnas direktiv, och vid denna konflikt har administrationen två trumfkort på hand, det tekniska kunnandet och stabiliteten. Ministrarna kommer och går, men tjänstemännen stannar kvar, och man säger ofta att om Frankrike inte längre regeras, så administreras det i alla fall, och detta faktum har man att tacka för nationens fortlevnad' (M. Waline: 'Les Résistances Techniques de l'Administration au Pouvoir Politique', i *Politique et Technique*, 1958, sid. 168.)

Sisson hävdar, att den höge ämbetsmannens uppgift, 'liksom också kungahusets, är att bevara kontinuiteten', och att 'hans yrke kräver att han bryr sig mer om rikets kontinuitet än om partiets framgångar'.³ Detta är ett mycket underligt argument, eftersom det, långt ifrån att handla om det slags 'neutralitet', som Sisson förklarar vara toppadministratörens kännetecken, binder den senare vid en mycket oneutral hållning gentemot en *politik*, som enligt hans mening är en garanti för 'rikets kontinuitet', och mot nymodigheter, som enligt hans mening inte är detta, eller förefaller honom att hota den. Också i detta fall kan det mycket väl hända, att förvaltningstjänstemannen ger efter för sina politiska herrar och tjänar dem genom att genomdriva en politik som han finner vara olycklig. Men han kommer då att göra det (och kan heller inte handla annorlunda) på ett sätt som 'begränsar skadeverkningarna'. Detta är en ståndpunkt som antagligen i högre grad förhindrar en radikal förnyelse än den befrämjar möjligheterna för den att lyckas. Kort sagt är de höga statstjänstemännen, inom statsmaktsystemets ram, försiktighetens och måttfullhetens språkrör, och deras genomgående motto är 'Pas trop de zèle', inte för stor nitiskhet, åtminstone inte i fråga om radikala reformer. Isolerade som de i regel har varit från de påtryckningar från befolkningen, vilka politikerna i sin konkurrens om rösterna åtminstone delvis har varit tvungna att ge efter för, har de för det mesta spelat rollen av förespråkare för *status quo*, för konservativa prejudikat och för helighållna rutiner. Detta kan anses vara en berömvärd och nödvändig funktion, eller också motsatsen. Den stämmer emellertid illa med den föreställning om 'neutralitet', som i regel förbinds med statsförvaltningen i de avancerade kapitalistiska länderna.

De höga statstjänstemännens konservatism i de avancerade kapitalistiska länderna måste ses, inte som något allmänt förhållande, utan som specifika företeelser, som har anknytning till den klasstruktur och de hierarkier som dessa speciella samhällen uppvisar. Den måste ses som syftande till, inte bara bevarandet av en viss samhällsordning, utan av *den* speciella samhällsordning, som är typisk för dessa samhällen i alla de former som den tar sig. Med andra ord är inte de höga statstjänstemännen i dessa länder konservativa i allmänhet. De är konservativa i den meningen, att de inom sitt utstakade område är medvetna eller omedvetna bundsförvanter till de rådande ekonomiska och sociala elitgrupperna.

Det finns mer än en anledning till detta förhållande. Den mest uppenbara, och den har redan berörts, är att de höga statstjänstemännens sociala ursprung, utbildning och klasstillhörighet anknyter dem till en specifik miljö, vars tankar, fördomar och åsikter det är mycket sannolikt att de delar, och som måste inverka på, eller till och med diktera, deras uppfattning om 'de nationella intressena'.

Detta är emellertid inte på något sätt hela saken. Det förhållandet gäller också — och det förbises ofta i detta sammanhang — att de höga statstjänstemännens (och många andras) ideologiska 'pålitlighet' inte är en sak som nuförtiden i dessa länder lämnas åt slumpen. Anställning och avancemang avgörs inte längre huvudsakligen på grundval av socialt ursprung eller religiösa övertygelser,⁴ inte heller förväntas de höga tjänstemännen skriva under på någon speciell politisk doktrin eller ideologi, men icke desto mindre förväntas de ha sin ideologiska hemvist inom ett område som begränsas av stark konservatism i ena änden och svag 'reformism' i den andra. Utanför detta område lurar möjligheten, och i vissa länder, vissheten, av att den administrativa karriären begränsas eller till och med kvävs i sin linda.

I alla kapitalistiska länder utsätts statstjänstemännen och tjänstemanna-aspiranterna för sållningsprocedurer och pålitlighetsprov. Dessa genomförs med olika hög grad av noggrannhet (Förenta

³ C. H. Sisson: *The Spirit of Administration*, 1959, sid. 124.

⁴ *Fast frånvaron* av religiösa bekännelser, för att inte tala om ett öppet erkännande av ateism, kan i vissa länder vara direkt ogynnsamt för en administrativ karriär (se t.ex. A. Grosser: *La Démocratie de Bonn*, 1958, sid. 180).

Staterna leder fältet klart), och de har blivit bestående och välbekanta företeelser i västlänternas administrativa liv.⁵ Den officiella anledningen som anges för dessa procedurer är att de är nödvändiga för att utestänga 'säkerhetsrisker' från statsanställning, särskilt på viktiga och 'känsliga' befattningar. Men föreställningen om vad som gör någon till en 'säkerhetsrisk' är elastisk och kan lätt tänjas ut till att omfatta var och en, vars åsikter och tankar om viktiga frågor avviker från en uppfattning om 'pålitlighet', som definieras med utgångspunkt från den rådande konservativa allmänna meningen.⁶ Dessutom är det troligt, att statstjänstemännens kunskap om vad som förväntas, eller krävs, av dem är tillräcklig för att garantera att de, som kunde tänkas bli frestade att göra avsteg från den smala väg, som det är meningen att de skall gå på, kommer att dämpa och undertrycka denna sin frestelse. Deras antal är i alla händelser antagligen inte stort.

Men vad som kanske är viktigare än dessa faktorer när det gäller att förstärka de högre statstjänstemännens konservativa syn och att ge denna syn en viss inriktning, så att de blir aktiva stödjare av bolagskapitalismens värld, är deras allt större kontakt med denna värld.

För det första medför de statliga ingripandena i näringslivet, att affärsmännen och statstjänstemännen kommer i ständig beröring med varandra, inte som motståndare eller ens som representeranter för olika och vitt skilda intressen, utan som kompanjoner i 'de nationella intressenas' tjänst. Dessa intressen definierar statstjänstemännen troligen med utgångspunkt från privatkapitalismens långsiktiga intressen.

Dessutom är numera förvaltningen och storföretagens sfär i allt större utsträckning anknutna till varandra genom att de har en likartad och sinsemellan utbytbar personalstab. Vi har redan sett att fler och fler affärsmän finner vägen in i en eller annan del av statsmaktsystemet, både på det politiska och på det administrativa planet. Men statstjänstemännen söker sig också allt oftare till bolagsvärlden. Så tidigt som 1946 hävdade en fransk författare, att 'för den elit, som utgör kärnan av statsverket, är förvaltningen numera inget mer än ett förstadium till en position inom näringslivet'.⁷ Sedan dess har mönstret blivit mycket mer markerat. 'Under en lång följd av år', noterar en annan fransk författare, har 'Skatterevisions-verket, "Statsrådet" ... de *préfets* och *sous-préfets*, som sitter i ledningen för den franska regionala och lokala förvaltningen, försett de stora franska industrierna med ett stigande antal chefer, verkställande och vice verkställande direktörer.' Denne författare talar till och med om den sannolika 'uppkomsten av en enda oligarki av företagsledare och teknokrater, som arbetar inom näringslivet, de offentliga företagen och statsförvaltningen'.⁸

⁵ Angående den groteska omfattning som dessa sållningsprocedurer har fått i Förenta Staterna, se t.ex. R. G. Sherill: 'Washington's Bland Bondage', i *The Nation*, 20 och 27 februari 1967.

Detta förhållande är inte begränsat till förvaltningen. I Förenta Staterna, anmärker en författare, opererar 'omkring 25.000 privatägda industrianläggningar över hela landet ... under säkerhetsbestämmelser som utfärdats av Pentagon och som noggrant kontrolleras av besökande militära grupper ... säkerhetsofficerare, som arbetar efter de militära myndigheternas direktiv och som ofta ses med oblida ögon av bolagets egna chefspersoner, har tagit över betydande delar av personalavdelningarnas funktioner. Teoretiskt sett är det inte meningen att de skall anställa och avskeda personal, men i praktiken gäller deras ord ofta som lag.' (J. Raymond: *Power at the Pentagon*, 1964, sid. 154-155.) 1956 observerade en annan författare, att 'inom en mycket kort period (hade) antagligen en femtedel av alla personer som fick anställning i Förenta Staterna (plus många av deras familjer) ... blivit utsatta för förfrågningar angående sina förbindelser, politiska inställningar och åsikter, allt för att sälla ut en liten grupp, som det kunde råda misstankar om'. (W. Gellhorn: *Individual Freedom and Governmental Restraints*, 1956, sid. 41.)

⁶ Å andra sidan påpekar två franska författare, med rätta, att två mycket avvikande studenter 1962 blev intagna vid L'Ecole Nationale d'Administration, en vänster- och den andre högerinriktad (och denne senare hade suttit internerad för 'högerextremistisk aktivism'). Man hävdar att detta är symbol för 'en liberalism som man knappast kan finna motsvarigheter till i andra länder, inte ens i dem som gäller för att vara de mest demokratiska'. (F. Goguel och A. Grosser: *La Politique en France*, 1964, sid. 224.)

⁷ P. Dieterlen: *Au Delà du Capitalisme*, 1946, sid. 359.

⁸ G. M. Sauvage: 'The French Businessman in his Milieu', i Cheit: *The Business Establishment*, sid. 235.

Precis samma slutsats kan dras angående andra kapitalistiska länder.

Dessa tendenser till flyttning mellan ett eller annat slag av statlig tjänst och näringsliv är särskilt karakteristiska för den nya kull av 'teknokrater', som har framfötts av den 'neo-kapitalistiska' statsmaktens ekonomiska interventionspolitik, och som utövar avsevärt inflytande och avsevärd makt i ett stort antal departement, planeringsorgan, regleringsnämnder, finans- och kreditinstitutioner, förstatligade industrier och tjänster. Dessa tendenser gäller också för den ännu färskare kullen av internationella 'teknokrater', som bemannar de multinationella företagsbildningar, som har uppkommit som ett resultat av den avancerade kapitalismens internationalisering.

Dessa män hör inte uteslutande till varken förvaltningsvärlden eller näringslivet. De hör till och är en del av båda dera, och rör sig obehindrat mellan dem, desto mer som gränslinjerna mellan dessa världar blir allt suddigare och oklarare. 'Det är inte sällsynt', noterar en författare angående Frankrike, 'att man finner chefer inom den offentliga eller förstatligade sektorn, som innehar styrelseposter i delvis statsägda bolag eller vid tekniska organ. På samma sätt är ofta Inspecteurs des Finances knutna till chefsposter i privata företag eller i banker eller förstatligade bolag. I sin tur kallas allt oftare den privata sektorns chefer till att delta i utarbetandet av statens ekonomiska politik.'⁹

De svårigheter som teknokraterna har att skilja mellan 'den privata sektorns' och den offentliga sektorns intressen exemplifieras väl av följande kommentar, som gjorts av en 'grands commis', som blev styrelseordförande i Schneider, ett av de största industriföretagen i Frankrike, efter att ha varit ordförande i *Electricité de France*:

Det som är mest slående (noterar han) är att det inte är någon stor skillnad på arbetsuppgifterna inom statsverket, inom de halv-nationaliserade företagen och inom den privata sektorn ... en chefspersons arbetsuppgifter inom dessa tre områden är inte alls vitt skilda. Och detta är heller inte så konstigt, eftersom, när man befinner sig på en viss ledarnivå, de offentliga intressena sammanfaller med de allmänna intressena, eller åtminstone är en form av de allmänna intressena, eller också blir i viss utsträckning de allmänna intressena till privata intressen.¹⁰

Andra 'teknokrater' har emellertid lättare för att uttala en ganska preciserad ideologisk ståndpunkt. Sålunda noterar Lalumière, på grundval av en analys av skriftliga och muntliga uttalanden som gjorts av *Inspecteurs des Finances*, en mycket markant tilltro till statliga ingrepp i näringslivet. Han finner emellertid också, att:

... inte hos någon av de författare som analyserats finner vi en ståndpunkt som talar för en allmän expropriering av produktionsmedlen. *L'Inspection* är inte någon samling professionella revolutionärer, som inom statsverket arbetar för upprättandet av en socialistisk regim ... Dess medlemmar förblir det kapitalistiska systemet trogna. De är anställda av en kapitalistisk statsmakt. De måste tjäna denna, inte störta den.¹¹

Och Jean Meynaud skriver träffande i en studie över franska teknokrater:

Vad den så ofta bekräftade viljan beträffar, att handlägga frågor utan att föra in ideologi i samman-

⁹ J. Billy: *Les Techniciens et le Pouvoir*, 1960, sid. 55. Se också J. Brindillac: 'Les Hauts Fonctionnaires', i *Esprit*, juni 1953, sid. 837. Det är värt att notera att, av 240 Inspecteurs de Finances eller före detta sådana medlemmar av den franska statsmaktens ekonomiska super-elit som levde 1953, var sjuttio stycken, eller nästan 30 procent, verkamma inom den privata sektorn, efter att ha lämnat statsverket eller med tjänstledighet. ('La France et les Trusts', i *Economic et Politique*, nr 5-6, 1954, sid. 194.) En detaljerad översikt om denna elit anmärker också, att dessa män gick till de mest dynamiska och mäktiga av de franska storföretagen. (Se P. Lalumière: *L'Inspection des Finances*, 1959, sid. 88.)

¹⁰ Baumier: *Les Grandes Affaires Françaises*, sid. 193.

¹¹ Lalumière: *L'Inspection des Finances*, sid. 191.

hanget — och detta är ett av de återkommande ämnena i teknokraternas argumentation — innebär denna endast, att de dominerande ideologierna accepteras, och följaktligen också de styrkerelationer som dessa uttrycker eller rättfärdigar.¹²

Han noterar också angående fransk planering, att:

från början kan man ha föreställt sig *le Plan* som ett system som skulle möjliggöra en höjning av den ekonomiska effektiviteten och av regimen kvaliteten. Men i praktiken har planeringen avslöjats som en simpel metod att konsolidera kapitalismen, och planerarna i le Commisariat har aldrig försummat ett tillfälle att höja det privata initiativet och den fria företagsamheten till skyarna.¹³

Dessa slutsatser kan också dras om 'teknokrater' i alla andra kapitalistiska länder. Samma sak gäller också i Förenta Staterna med avseende på de självständiga regleringsbyråer, som en författare har beskrivit som 'inte några fientliga element i ett krig på liv och död, utan delarna av en funktionell enhet i ett självförevigande industriellt system. Varje kompletterande del i denna enhet lär sig att fylla systemets behov. Sedd i ljuset av detta är en byrå inte så mycket fången och förslavad som den är integrerad. Den anpassar sig till ett system, och bidrar till att skydda dettas status quo.'¹⁴ Dessa regleringsbyråer inom den avancerade kapitalismen kanske är självständiga gentemot regeringsmakten, men dess ledamöter är inte självständiga gentemot den ideologiska och politiska inställning, som uppfattar regleringsprocessen mer som en hjälp än som ett hinder för de reglerade intressena.

Man får heller inte glömma, att de framtidsutsikter som näringslivet idag erbjuder medlemmarna av den administrativa eliten i många fall inte kan undgå att forma de senares attityder gentemot näringslivets önskemål. Dessa möjligheter erbjuds rimligtvis endast de tjänstemän, som i sin ämbetsutövning har visat en riktig förståelse för de kapitalistiska företagens behov och syften. 'Det är sällsynt', anmärker en amerikansk författare, 'att inte dugliga regleringstjänstemän kan berätta om diskussioner med de reglerade intressena angående det guld och de gröna skogar, som skulle kunna ligga i deras väg om de uppförde sig mer samarbetsvilligt under sin ämbetsutövning.'¹⁵ Sådana locktoner kanske inte får någon direkt verkan på statstjänstemännens faktiska handlingssätt. De kanske inte ens förekommer. Icke desto mindre är det stor skillnad, särskilt i inflationstider, mellan två pensionerade statstjänstemän, varav den ene har gått till storfinansen, den andre inte.

Dessutom, för att föregripa nästa kapitel, återstår, när näringslivets lockelser förfelar sin verkan, de starka påtryckningsmedel som det organiserade affärlivet kan utsätta motsträviga eller fientligt inställda ämbetsmän för. Tjänstemän som sysslar med ekonomiska beslut, statliga ingrepp och regleringar har inte råd att bortse från det förhållandet, att attityder och handlingar, som kan uppfattas som 'näringslivsfientliga' måste väcka missnöje hos mäktiga och inflytelserika människor, och antagligen inte blir särskilt populära hos de politiska makthavarna heller. Detta är inte vägen till en framgångsrik förvaltningskarriär, ännu mindre till en därpå följande näringslivskarriär.

Inget av detta verkar, behöver man knappast betona, till fördel för arbetarklassen eller för några andra 'intressen' eller samhällsklasser. Arbetstagarna har inte mycket att erbjuda den administrativa eliten — det finns inte många exempel på att höga statstjänstemän har tagit tjänst hos fackföreningar när de har gått i pension. Arbetstagarna kan i regel heller inte utöva något som tillnärmelsevis går upp emot det slags påtryckningar och inflytande, som affärsmännen kan, på

¹² Meynaud: *La Technocratie*, sid. 222.

¹³ Samma skrift, sid. 122.

¹⁴ Kariel: *The Decline of American Pluralism*, sid. 91.

¹⁵ R. Engler: *The Politics of Oil*, 1961, sid. 318.

förvaltningseliten och på regeringen.¹⁶ I förhållandet mellan sinsemellan konkurrerande samhällsklasser och intressen i de avancerade kapitalistiska samhällena är inte statstjänstemännen 'neutrala'. De är, antingen de är medvetna om det eller inte, kapitalets bundsförvanter mot arbetskraften. Den statliga byråkratin, till alla sina delar, är inte någon opersonlig o-ideologisk, icke-politisk kategori i samhället, som står över de konflikter som klasser, intressen och grupper är inblandade i. På grund av sin ideologiska inställning, som förstärkts av de egna intressena, är denna byråkrati tvärtom ett centralt element i bevarandet och försvarandet av den avancerade kapitalismens inbyggda makt- och privilegiestruktur. Påpekandet gäller i lika hög grad de ekonomiska 'teknokraterna'. Dessa är inte, trots deras ivriga försäkringar om den saken, sysselsatta med rent tekniska och o-ideologiska övningar. Deras uppgift är att förstärka och konsolidera de rådande ekonomiska strukturerna och att rationalisera och anpassa dessa till den kapitalistiska företagsamhetens behov. I ljuset av detta har den nutida kapitalismen inga merhängivna och nyttiga tjänare än de män, som hjälper till att administrera statsmaktens intervention i det ekonomiska livet.

II

I kanske till och med högre grad än medlemmarna av förvaltningseliten har de höga militärerna en benägenhet att betrakta sig själva (och betraktas ofta av andra) som helt fria från den ideologiska och politiska partibundenhet som drabbar (och plågar) andra. Denna föreställning om en plikttröhet, som är begränsad till 'nationens intressen' och till 'militära dygder' — ära, mod, disciplin, etc. — fri från partifärg, har fått näring i det förhållandet, att militärerna i de avancerade kapitalistiska länderna på det hela taget har hållit sig utanför 'politiken', i den meningen att de i allmänhet inte har varit direkt inblandade i den öppna, synliga delen av dessa länders politiska liv.

Emellertid är också i detta fall tanken på att militärerna skulle vara ideologiskt obundna klart felaktig. Det är också den åsikten, att deras inflytande på statens angelägenheter inte skulle vara, åtminstone, avsevärt.

Det förefaller inte vara mödan värt att gå vidare på påståendet, att officerarna i dessa länder har utgjort ett djupt konservativt och till och med reaktionärt element i statsmaktsystemet och i samhällslivet i allmänhet, och att deras sociala ursprung, klasstillhörighet och yrkesintresse har fått dem att betrakta karaktären av och innehållet i en 'demokratisk' politik med avsmak, misstänksamhet och ofta fientlighet. Detta är samhällena där vissa delar av officerskåren har gripits av radikala, 'moderna', impulser, och där militärer har lett rörelser som varit avsedda att störta eller åtminstone reformera ålderdomliga sociala, ekonomiska och politiska företeelser. I de avancerade kapitalistiska samhällena har å andra sidan den militära eliten alltid representerat 'nationens intressen', som uppfattats i mycket konservativ mening, men som inte uteslutit ett villkorligt godtagande av 'demokratiska' processer, som dock har inneburit en obändig fientlighet mot radikala idéer, rörelser och partier. En författare talar i en beskrivning av den franska officerskårens värderingar om dess 'betoning på maktmedlens roll och på nationalismen, föredragandet av enighet, självuppoffring, hierarki och ordning framför individualism och demokratiska metoder'.¹⁷ Samma ämnen återkommer regelbundet i alla beskrivningar av 'militärens själsliv' i de avancerade kapitalistiska länderna.

Men inte heller här, liksom i förvaltningstjänstemännens fall, är det tillräckligt att tala om en militär konservatism i allmän bemärkelse. Denna konservatism har nämligen för länge sedan

¹⁶ Se kapitel 6.

¹⁷ J. F. Ambler: *The French Army in Politics 1945-1962*, 1966, sid. 278.

antagit en mer specifik karaktär, i den meningen att den innefattar ett ofta uttalat accepterande, inte bara av de 'rådande institutionerna' eller av vissa värderingar, utan också av ett helt specifikt och existerande ekonomiskt och socialt system, och ett motsvarande motstånd mot varje meningsfullt alternativ till detta system. Under en tidigare epok i kapitalismens historia hade den militära eliten en benägenhet att se med aristokratiskt förakt på de penningssugna företagarna och att hylla värderingar från en förkapitalistisk tid, som satte dem i motsatsställning till de industriella, borgerliga, civilist-inriktade regimerna som de fann sig vara betjänter åt. Det kan hända att attityder från denna tid fortfarande finns kvar, men precis som den civile adelsmannen långt tidigare har ernått en lycklig återförening med kapitalistiska värderingar och syften, har också militärernas elitgrupper — som i alla händelser har genomgått en process av avsevärd, om också begränsad, social utspädning — kommit att i ideologisk och politisk mening förlikas med sina kapitalistiska regimer. Som professor Huntington skriver angående Förenta Staterna:

Få utvecklingstendenser har så dramatiskt illustrerat militärens nya status under det första decenniet efter kriget än det intima förhållande, som har byggts upp med det amerikanska samhällets affärs-
mannaelit ... Yrkesofficerare och affärsmän avslöjade förnyad ömsesidig respekt. Pensionerade generaler och amiraler har, i ett antal som aldrig förut setts, gått till de amerikanska bolagens ledningar. Nya organisationer uppstod, som överbryggade klyftan mellan bolagsstyrelserna och militärledningen. *För officerarna representerade näringslivet sinnebilden av The American way of life.*¹⁸

Detta är kanske inte i lika hög grad fallet i andra kapitalistiska länder, men icke desto mindre har militärerna överallt kommit i särskilt nära beröring med storföretagen, helt enkelt av den anledningen, att statens stora militära behov har lagt grunden till ett förhållande dem emellan, som aldrig tidigare varit så intimt.¹⁹ Ur denna synvinkel är 'the industrial-military complex' inte bara ett talesätt utan ett faktiskt förhållande, som förstärkts av en verklig intressegemenskap, och detta inte bara i Förenta Staterna.

En fråga som kvarstår är emellertid, vilken roll militären spelar inom statsmaktsystemet och i samhällslivet. Medan man kan betrakta den militära elitens konservatism som ett faktum, krävs det också att man tar hänsyn till i vilken utsträckning den tar sig uttryck i beslutsfattandet. Detta gäller så mycket mer som de avancerade kapitalistiska regimerna har karakteriserats av en hög grad av civil dominans över det militära. I dessa länder har den militära eliten med mycket få undantag (som i Japan på 1930-talet) aldrig kunnat mästra sina huvudsakligen civila regeringar. De har heller inte gjort några allvarliga försök att *ersätta* den civila makten. De diktaturer som dessa länder vid några tillfällen har haft har i praktiken inte varit militärdiktaturer. Hitler var en mycket civilistisk f.d. korpral och Mussolini var i lika hög grad en civilist. Båda kom till makten med hjälp av, bland andra, reguljära officerare, men båda lade också band på sina militärer, som dessa aldrig fått känna på, varken förr eller senare — det är mycket sannolikt att de brittiska generalerna i Baldwins England hade större inflytande på politiken än deras motsvarigheter hade under Hitler i Tyskland och Mussolini i Italien.

Det är i själva verket anmärkningsvärt, att officerskårerna så sällan i de avancerade kapitalistiska länderna har spelat en självständig politisk roll, och att de ännu mera sällan har försökt att ersätta

¹⁸ Huntington: *The Soldier and the State*, 1957, sid. 361-362 (min kursivering). 'Vid mitten på 50-talet', skriver professor Huntington också, 'lämnade över tvåtusen stamofficerare försvaret för att ta mer lukrativa arbeten inom näringslivet.' (Samma skrift, sid. 366.) En väldokumenterad analys av detta finns också i F. J. Cook: *The Warfare State*, 1963, och L. Reissman: 'Life Careers, Power and the Professions: The Retired Army General', i *American Sociological Review*, 1956, volym 21, nr 2.

Angående Storbritannien, se P. Abrams: 'Democracy, Technology, and the Retired British Officer', i S. P. Huntington (red.): *Changing Patterns of Military Politics*, 1962, sid. 166 ff.

¹⁹ Angående Förenta Staterna, se t.ex. C. R. Mollenhof: *The Pentagon. Politics, Profit and Plunder*, 1967.

civila regeringar genom militärkupper. Det klassiska exemplet på denna återhållsamhet är den som den tyska officerskåren visade prov på efter 1918 års politiska sammanbrott, och också under hela Weimar-republikens tid, när arméofficerarna spelade en viktig, och till och med central, roll i det politiska livet, men trots detta för det mesta bestämt avböjde att störta svaga obeslutsamma regeringar.²⁰ Också i Japan i slutet av 1930-talet, har man noterat, fanns det 'gränser för dess (arméns) makt. Den kunde inte regera landet direkt, utan den föredrog i själva verket den traditionella japanska metoden med indirekt regerande. Den kunde inte avvara politikerna, utrikesdepartementet, byråkraterna eller industrimännen.'²¹ Erfarenheterna från Frankrike under senare tid erbjuder inte heller mer än ett partiellt och tvivelaktigt undantag från det allmänna mönstret. Den franska armén, som aldrig gjort sig känd som statsmaktens mest demokratiska och republikanska institution, var ytterst missnöjd på grund av de nederlag och förödmjukelser, som man hade fått lida i Indo-Kina och Algeriet, och som man skyllde på Fjärde republikens svaga och obeslutsamma regeringar.²² Ändå visade armén ända fram till slutet av 1950-talet en anmärkningsvärd brist på vilja att på något sätt öppet utmana den civila makten, och detta trots regimens stadiga politiska nedgång och den alltmer akuta militära krisen ute på fältet. Den revolt som utbröt i Algeriet i maj 1958 var en anmärkningsvärt halvdan affär, inte minst på grund av att de högre officerarna på platsen var angelägna om att bevara skenet av 'författningsenlighet'.²³ Det faktum att revolten verkligen fick Fjärde republiken på fall berodde i mycket mindre utsträckning på beslutsamheten hos militärerna i Algeriet än på vekheten och demoraliseringen hos politikerna i Paris. När sedan rebellerna hade möjliggjort de Gaulles maktövertagande fann de att de inte kunde påräkna att han skulle tjäna deras intressen, vare sig i fråga om Algeriet eller i fråga om något annat. Det var detta förhållande, som tre år senare orsakade att ett par generaler i Algeriet startade ett nytt uppror. Detta var ett verkligt exempel på ett försök till militärkupp. Den lätthet med vilken den slogs ned demonstrerar begränsningarna och svårigheterna med sådana företag i de avancerade kapitalistiska samhällena.

Den mest betydelsefulla av dessa svårigheter i sådana länder är att inget sådant ohöljt 'författningsstridigt' maktanspråk från högern kan ha någon allvarlig chans till framgång utan ett betydande stöd från en eller annan del av de underordnade klasserna, helst från en stor del av arbetarklassen, som är missnöjd med sina egna ekonomiska och politiska försvarsorganisationer. Dessutom krävs det, att detta folkliga stöd samordnas och organiseras i ett parti med egna underorganisationer. Kort sagt kräver ett maktanspråk från höger något av en fascistisk folkrörelse med en bred bas. Men organiserandet av en sådan folkrörelse kräver också ett ledarskap — folkligt, demagogiskt, karismatiskt, politiskt skickligt — som det är osannolikt att höga officerare sitter inne med, med hänsyn till deras tradition. Också i det fall att en eller flera personer med sådana egenskaper fanns inom den militära eliten, måste försök att tillämpa egenskaperna mycket snart leda till ett uteslutande ur krigsmakten, eftersom det är mycket svårt, om inte omöjligt, åtminstone i de länder som det här är fråga om, att leda en politisk rörelse av fascistisk typ *inifrån* en armé. Detta bidrar till att förklara, varför höga officerare ibland, som i Tyskland och Italien, har spelat en viktig roll som *allierade* till kontrarevolutionära rörelser, men varken har varit initiativtagare eller ledare för sådana rörelser.

²⁰ Se t.ex. F. L. Carsten: *The Reichswehr and Politics, 1917 to 1933*, 1966, och Wheeler-Bennett: *The Nemesis of Power*.

²¹ F. C. Jones: 'Japan', i M. Howard (red.): *Soldiers and Governments*, 1957, sid. 94.

²² Se R. Girardet mil.: *Le Crise Militaire Française 1945-1962*, 1964, del 3, och Ambler: *The French Army in Politics*.

²³ R. Girardet: 'Pouvoir Civil et Pouvoir Militaire dans la France Contemporaine', *Revue Française de Science Politique*, 1960, volym 10, nr 1, sid. 31-32.

Vad beträffar militära försök att gripa makten *utan* en betydande grad av folkets stöd, måste risken för ett misslyckande förefalla överväldigande. För det första är inte armén i detta avseende någon homogen enhet, och rangskillnaderna inverkar i högsta grad på benägenheten att ge sig på äventyrligheter, så att de högre officerarna i mindre utsträckning kan förväntas visa sådana tendenser än de något lägre. Som Ambler noterar, har 'överstar, som har mer att vinna och mindre att förlora ... spelat en betydande roll i militärkuppernas historia i både västerländska och icke västerländska stater'.²⁴ I vilket fall som helst måste officerare av alla grader ta hänsyn till de värnpliktiga och till andra militära grader, vilkas lydnad de inte kan vara säkra på under förhållanden, då konstitutionen satts ur spel. Detta var en av de faktorer som orsakade sammanbrottet av militärrevolten i Algeriet 1961, och denna faktor har ofta bidragit till att besegra liknande militära kuppöversök i andra länder, till exempel i fallet Kapp i Tyskland 1920.

Denna de lägre gradernas opålitlighet är endast ett specifikt uttryck för ett mer allmänt och avgörande hinder, som tilltänkta militära kuppmakare i de avancerade kapitalistiska länderna kan räkna med att möta, nämligen fientligheten och det potentiella motståndet från den organiserade arbetarrörelsen. Praktiskt taget varje civil regering i dessa länder, hur svag den än är, kan *om den så vill* effektivt klara av revolterande militärer genom att tillkalla hjälp från den organiserade arbetskraften. Sålunda kunde till och med Noske, som hade lett aktionen som slog ned spartakistupproret, och som bar åtminstone det indirekta ansvaret för mordet på Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht,²⁵ säga till de tyska militära konspiratorerna år 1920: 'Om ni brukar våld, kommer vi att proklamera generalstrejk'.²⁶ När Kapps *Putsch* sattes i verket, proklamerade också den regering, där Noske ingick, en generalstrejk, som i hög grad bidrog till att få kuppmakarna ur balans och besegra dem.²⁷ Det är bara när arbetarrörelsen är utomordentligt svag eller förlamad som militärer med avsikt att gripa makten kan tillåta sig att bortse från dess fientliga hållning eller kan hoppas övervinna den. I de fall där den varken är svag eller förlamad är en ohöjd Bonapartism i dessa länder ett mycket riskfyllt företag. För att ha någon möjlighet att lyckas i de avancerade kapitalistiska länderna måste högerbetonade statskupper ta sig andra, mer 'folkliga', former. Men vid de tillfällen då de har antagit sådana yttre former har militärerna, som sagt, lämnat dem ett värdefullt stöd.

De risker och svårigheter, som måste medfölja militärkupper i de avancerade kapitalistiska länderna, är emellertid inte tillräcklig förklaring till deras sällsynthet. Där omständigheterna verkar kräva det, tar människor trots allt risker, hur dåliga odds de än har. Det förhållandet, att militärerna i dessa samhällen inte oftare har försökt att sätta i fråga och trotsa den civila statsmakten, kan förklaras av en mängd andra orsaker än riskerna och svårigheterna att göra detta. Den viktigaste av dessa orsaker är att militärer, i likhet med ämbetsmännen, för det mesta haft att göra med politiker och regeringar, vars åsikter och syften inte *radikalt* har skilt sig från deras egna. Också när 'vänster'-regeringar har suttit vid makten, har militären, hur låg uppfattning den än har hyst om sådana regeringar, mycket sällan haft någon anledning att ha någon känsla av totalt politiskt och ideologiskt främlingskap. Trots allt har dessa regeringar i allmänhet drivit en utrikes- och försvarspolitik som inte varit av det slaget, att militären behövt känna att ett samarbete med en sådan regering skulle vara fullständigt omöjligt. De tyska militära ledarna samarbetade med socialdemokraterna Ebert och Noske 1918 och därefter för att garantera en 'samhällelig stabilitet', som de visste att dessa önskade i lika hög grad som de själva. Om de nya makthavarna hade förefallit mindre 'moderata', är det osannolikt att samma höga officerare (trots

²⁴ Ambler: *The French Army in Politics*, sid. 342.

²⁵ Se J. P. Nettel: *Rosa Luxemburg*, 1966, volym 2, sid. 774.

²⁶ Wheeler-Bennett: *The Nemesis of Power*, sid. 74.

²⁷ Samma skrift, sid. 78.

det som Carsten beskriver som deras tradition att inte 'direkt gå in på partipolitikens område')²⁸ skulle stillatigande ha accepterat sitt oundvikliga avskedande och lugnt ha dragit sig tillbaka.

Visserligen har det förekommit många tillfällen, då arméofficerare *har* varit oeniga, till och med mycket allvarligt oeniga, med sina civila herrar i en eller annan politisk fråga, och då en spänning, som i alla händelser är en naturlig företeelse i relationerna mellan militärer och civilister, har nått en riskabelt hög nivå — varvid militärerna alltid har stått längst till höger. Med hänsyn till den nödvändiga ideologiska och politiska 'måttfullheten' hos de regeringar som har suttit vid makten i de avancerade kapitalistiska länderna, och den grundläggande konservatism som de haft gemensam med sin militära elit, har meningsskiljaktigheterna dem emellan i regel kunnat bli föremål för kompromisser och jämkningar. Häri, kan man säga, ligger nyckeln till det allmänna mönstret av militärt underordnande, som har karakteriserat relationerna mellan militärerna och de civila myndigheterna i den avancerade kapitalismens länder.

'Underordnande' är emellertid en något missvisande beskrivning av den ställning och betydelse som militärer i våra dagars kapitalistiska regimer innehar. Det har till och med hävdats, särskilt av C. Wright Mills,²⁹ att den stadigt ökande militära prägeln på samhällslivet, särskilt i Förenta Staterna, och den anmärkningsvärda tillväxten av de 'militära domänerna' har framkallat en situation, där militärerna måste betraktas som en maktfaktor av samma styrkegrad som den civila regeringen och näringslivseliten.

Detta kan förefalla att vara något av en överdrift. Det finns nämligen inga klara bevis, vare sig i Förenta Staterna eller någon annanstans, som pekar på att militärerna med avseende på viktiga politiska beslut har uppnått en självständig och jämställd position i förhållande till regeringsmakten — och vad man än kan hysa för tvivel om detta i fråga om Förenta Staterna, kan man absolut inte göra det i fråga om länder som Frankrike, Storbritannien, Tyskland eller Japan. Det är inte heller självklart att den militära eliten i Förenta Staterna, trots dess kontroll över fantastiskt stora resurser, såväl ekonomiska som militära,³⁰ skulle ha etablerat något som liknar en självständig maktposition, jämförbar med den ekonomiska elitens, varifrån den skulle kunna förhandla med regeringen och den civila förvaltningen på jämställd bas, för att inte tala om en överlägsen position. Påståendet illustreras väl av det förhållandet, att det var en före detta chef för General Motors, som styrde Pentagon i fem år och utövade en grad av kontroll över militärväsendet som, trots att den inte var på något sätt oinskränkt, ändå var av betydande omfattning. Man skall heller inte bortse från, att enligt alla källor var de män som utövade störst inflytande på presidenter som Kennedy och Johnson inte militärer utan civila. Sålunda har, såvitt man vet, ingen militär haft större inflytande över krigföringen i Vietnam än olika civila rådgivare inom Vita Huset. Det har sina faror att överdriva militärens roll i fråga om rådgivning till de kapitalistiska regeringarna, eftersom det avleder uppmärksamheten från de civila makthavarnas ansvar för statsmaktens politik och handlingar. Att dessa makthavare, särskilt i Förenta Staterna, har godtagit vad Mills kallade för en 'militär definition av verkligheten' kan mycket väl vara sant, men det finns ingen anledning att tro att det i något land är militärer som har *tvingat* på sina civila herrar denna uppfattning.

Faktum kvarstår ändå, att den militära eliten i de avancerade kapitalistiska länderna verkligen spelar en betydelsefull roll vid avgörandet av många centrala frågor i den nationella politiken. Deras inflytande inskränker sig inte heller till den del av politiken som är deras speciella

²⁸ F. L. Carsten: 'Germany', i Howard (red.): *Soldiers and Governments*, sid. 94.

²⁹ Se *The Power Elite*, kapitel 9.

³⁰ Angående detta, se t.ex. F. J. Cook, som anmärker, att det amerikanska militära etablissemangen är 'oberoende av måttstock världens största organisation'. (*The Warfare State*, sid. 21.)

angelägenhet. Politiska beslut angående försvaret blir av nödvändighet också beslut på många andra områden, från diplomati till ekonomisk politik och från socialpolitik till undervisning. Som professor Meynaud uttrycker det, 'finns det efter kriget inget ekonomiskt eller finansiellt problem, som inte direkt eller indirekt har samband med landets yttre försvar'.³¹ Dessutom är inte detta inflytande begränsat till själva statsmaktsystemet. På en mängd olika sätt sträcker det sig till det politiska livet i samhället som helhet.

Inom ramen för denna studie är inte den viktigaste frågan huruvida militärväsendet verkligen utövar ett stort inflytande inom statsmaktsystemet. Detta kan tas för givet, och kräver knappast att man betonar det. Viktigare är det att detta inflytande mest sannolikt utövas i mycket konservativ riktning, och att de militära elitgrupperna alltid kan förväntas förstärka sina regeringars konservativa 'slagsida' och att göra sitt bästa, inom alla områden som de kan påverka, att fungera som ytterligare ett språkrör för försiktighet och återhållsamhet gentemot varje politik som inte överensstämmer med deras egen konservativa uppfattning om 'nationens intressen'. Dessutom, med hänsyn till hela deras ideologiska inriktning, kan den militära och polisiära eliten alltid förväntas stödja med särskild nitiskhet den civila statsmaktens beslutsamhet att bekämpa 'inrikes omstörtande verksamhet', åtminstone från vänsterns sida,³² och vid behov agera som den rådande samhällsordningens tvångsmedel, särskilt i fråga om sociala konflikter och öppna klassoroligheter. De sitter i ledningen för det maktinstrument som är statsmaktens uteslutande privilegium. Den civila statsmakten må ha hyst tvivel om dess pålitlighet, lojalitet och lydnad i andra frågor vid något tillfälle, men den har knappast någon gång haft tillfälle att tvivla på dess beredvillighet att så att säga dra i fält mot strejkande arbetare, vänsteraktivister och andra sådana hot mot status quo.

III

I de västerländska politiska systemen är domarna oberoende. Men av vad är de oberoende? Vanligtvis ges det svaret, att de är oberoende av regeringen för dagen, att de inte har några förpliktelser till den och inte behöver utföra dess order eller

bry sig om, huruvida deras domslut passar regeringen eller förargar den. Var än föreställningen om maktfördelning inte passar, hävdar man, så passar den i alla fall här. Och i denna specifika bemärkelse har föreställningen om rättsväsendets oberoende verkligen sina fördelar, och det förhållande som det innebär har haft avsevärd betydelse inom ramen för de politiska system där det förekommer.

Ändå måste föreställningen om rättsväsendets oberoende tas i betraktande i ett bredare perspektiv, eftersom den i sin inskränkta bemärkelse har en benägenhet att överskugga några viktiga aspekter på rättsväsendets roll inom dessa system.

En sådan aspekt är den, att ledamöterna av de högre domstolarna (och för den delen också de lägre) inte på något sätt är, eller kan vara, oberoende av påverkan från det stora antal faktorer, särskilt klassursprung, utbildning, klasstillhörighet och tendenser inom facket, som i lika hög grad bidrar till gestaltningen av deras världsbild som för andra människor.

Vi har med avseende på detta redan noterat att den juridiska eliten, liksom andra elitgrupper i statsmaktsystemet, huvudsakligen rekryteras från de övre och mellersta samhällslagen. De domare som inte kommit därifrån har uppenbarligen kommit att tillhöra dessa samhällslager vid

³¹ Meynaud: *La Technocratie*, sid. 38. Professor Finer går ännu längre och gör antagandet, att 'nuförtiden är en underdånig hållning gentemot försvaret inom utrikespolitikens och till och med inrikespolitikens område mycket vanligt'. (S. E. Finer: *The Man on Horseback*, 1962, sid. 74.)

³² Detta kan emellertid inte tas för givet i fråga om aktivister i den andra änden av den politiska skalan.

den tidpunkt då de befordrats till sina ämbeten. Dessutom förstärks kraftigt de konservativa tendenserna, som deras klasstillhörighet antagligen skapar, av det förhållandet, att domarna i många av dessa samhällssystem också rekryteras från juristkåren, vars ideologiska ståndpunkt traditionellt är mycket konservativt färgad. Enligt A. V. Dicey är 'domarna juristkårens ledare. De har tagit upp de engelska advokaternas intellektuella och moraliska prägel. De är äldre män. De är för det mesta konservativt inriktade.'³³ Detta skrevs vid seklets början, men det är sant än idag, och det gäller för andra länder likaväl som för England. Domarna i de avancerade kapitalistiska länderna är i praktiken män med konservativ inriktning i fråga om alla betydelsefulla ekonomiska, sociala och politiska arrangemang i de samhällen som de lever i.

Dessutom är det sannolikt att regeringarna, som i regel svarar för tillsättande och befordring av domarna, gynnar män med just sådana konservativa tendenser. Oavsett de juridiska kretsarnas allmänna ideologiska 'slagsida' har det funnits radikala jurister, som i alla avseenden utom just detta har varit högt kvalificerade att inneha höga juridiska befattningar. De har emellertid mycket sällan funnit gunst hos den utnämmande myndigheten. Det har inte heller de domare vid de lägre domstolarna, som antagits vara fyllda av en stark reformiver. Anmärkningsvärt liberala domare har visserligen vid en del tillfällen prytt rättsväsendet i sina länder, till exempel i Förenta Staterna, men de har alltid utgjort en försvinnande liten minoritet. Man bör också akta sig för att uppfatta deras liberalism, hur beundransvärd den än har varit, som något som kunde likna opposition mot det kapitalistiska samhällets grundläggande ekonomiska och sociala institutioner. Holmes, Brandeis och Cardozo i Förenta Staterna var mycket framstående liberala domare, men endast verkliga stenåldersreaktionärer kan ha trott att deras liberalism inte var väl inordnad inom den amerikanska kapitalismens ram. Allt tyder också på att de själva skulle ha funnit tanken grotesk, att de skulle ha några böjelser för något alternativt system. Precis samma sak kan sägas om liberala domare i andra kapitalistiska länder.

Anledningen till att denna ideologiska inriktning är så betydelsefull är uppenbar — den påverkar i hög grad det sätt, på vilket den rättsskipande funktionen utförs. Det är allmänt godtaget att domarna inte är några 'lag-automater' eller hjälplösa fångar i ett fixerat lagligt system eller enbart personliga uttolkare av lagen. I alla dessa länders rättsväsenden finns det oundvikligen utrymme för juridiskt godtycke vid lagtillämpningen och för juridisk fantasi vid lagens faktiska tillkomst. En författare uttrycker saken på det sättet, att 'den oändliga variationsrikedomen av samhällsproblem och rättsliga situationer gör godtycket till en oundviklig beståndsdel i rättsskipningen'.³⁴ Beståndsdelens är mycket större i en del system än i andra, till exempel i Förenta Staterna, där Högsta Domstolen vid olika tillfällen har antagit rollen av en 'tredje kammare'. Men inte i något västerländskt system är detta element av juridiskt godtycke obetydligt. Därmed är det inte sagt att domarna nödvändigtvis försöker att utvidga utrymmet för godtycke. Många av dem har faktiskt hållit med om det yttrande som en domare fällde 1824, att 'samhällspolitikerna är en vild häst och är farlig att rida på'. Många har emellertid också funnit sig tvungna, av en eller annan anledning, att rida på denna häst.³⁵

När domarna på detta sätt tolkar och skapar lag, kan de inte undgå att påverkas av sin världsåskådning, som i sin tur avgör deras attityd inför de konflikter som spelas upp i den.³⁶ De kanske

³³ A. V. Dicey: *Law and Opinion in England during the 19th Century*, 1963, sid. 364.

³⁴ W. Friedmann: *Law in a Changing Society*, 1959, sid. 60.

³⁵ 'Lagen är inte en statisk utan en dynamisk och föränderlig samling doktriner, och en stor del av dess utveckling åstadkoms av domare, som medvetet eller omedvetet fattar beslut på grundval av vad de anser att lagen bör vara.' (D. Lloyd: *The Idea of Law*, 1964, sid. 111.)

³⁶ Sälunda skriver Justice Holmes: 'De hänsynstaganden som domare mycket sällan nämner, och då alltid med en ursäkt, är den hemliga rot, som lagen drar sin livskraft ur. Jag avser naturligtvis hänsynstaganden till vad som är bäst

betraktar sig som enbart styrda av värderingar och uppfattningar som svävar långt över världsliga hänsynstaganden till samhällsklasser och specifika intressen. Men när dessa begrepp tar sig konkret uttryck, visar de ofta prov på en bestämd och igenkännlig ideologisk tendens, vanligen av kraftigt konservativt slag. En framstående engelsk domare hävdade för ett antal år sedan i väl valda ordalag, att domarna i Storbritannien och Förenta Staterna borde 'betrakta sig ... som för gott bundna vid den principen, att samhällets och alla dess institutioners syften är att ge näring åt och berika varje enskild individs själsliv'.³⁷ Olyckligtvis är dessa ord föremål för skilda och motstridiga tolkningar. Som de är formulerade är de inte någon garanti mot ensidighet, snarare en förklädnad för ensidighet.

Domarna själva har ibland varit medvetna om sin speciella partiskhet. Sålunda skrev en mycket konservativ domare, *Lord Justice Scrutton* år 1922, att:

... de vanor som man har och de människor som man umgås med påverkar en på det sättet, att ens tankegångar får en viss inriktning. Detta leder till att man, när man kommer i kontakt med andra tankegångar, inte gör så rättvisa och korrekta bedömningar som önskvärt vore. Detta är en av svårigheterna med Labour för närvarande. De säger: 'Var finns det några opartiska domare? De rör sig alla i samma kretsar som arbetsgivarna, och de är alla bildade och uppfödda med samma idéer som arbetsgivarna. Hur skall en Labour-man eller en fackföreningsman kunna få opartisk rättvisa?' Det är ibland mycket svårt att vara säker på att man har ställt sig i en helt opartisk position mellan två kontrahenter, den ene ur samma samhällsklass som man själv och den andre ur en annan samhällsklass.³⁸

Eller också, som Cardozo skriver, är 'tidens anda, som var och en av oss uppfattar den, alltför ofta inget annat än andan i den grupp, som slumpen i form av födsel eller utbildning eller anställning har placerat oss i'.³⁹ Detta slags medvetenhet paras otvivelaktigt med en ärlig strävan att övervinna en tydligt ensidig hållning. Det skall heller inte förnekas att denna strävan inte sällan kröns med framgång när det gäller de mer uppenbara formerna av partiskhet.

Som regel är det emellertid mer sannolikt att dessa försök lyckas, ju mindre beröring frågorna har med den sociala strukturen, ju mindre de påverkar grundmönstret för relationerna mellan kapital och arbetskraft, ju mindre de berör vad som betraktas som statsmaktens säkerhet och samhällsordningens säkerhet. Av liknande orsaker är det också mer sannolikt att man undviker en iögonenfallande snedvridning under perioder med ett relativt samhälleligt lugn än att man gör det under perioder med akuta samhällskonflikter och socialt tryck.

Å andra sidan, när frågorna direkt eller indirekt berör (eller förefaller beröra) samhällsordningen eller viktiga aspekter av den, särskilt under krisförhållanden, är det mycket mindre sannolikt att domarna märker sin partiskhet. De skulle i vilket fall som helst inte vilja undvika en partiskhet, som de instinktivt skulle betrakta som sin plikt.

Genom att döma två journalister för lagtrots på grund av att de vägrade avslöja sina informationskällor vid Vassalltribunalen, föreföll Englands *Lord Chief Justice* att binda sig vid det intressanta

för samhället.' (O. W. Holmes: *The Common Law*, 1881, sid. 35.)

³⁷ Lord Radcliffe: *The Law and its Compass*, 1960, sid. 65.

³⁸ Citerat i B. Abel-Smith och R. Stevens: *Lawyers and the Courts*, 1967, sid. 117.

³⁹ B. N. Cardozo: *The Nature of the Judicial Process*, 1921, sid. 175. Observera som en kontrast Lord Eversheds mycket mer förnöjda syn på saken: 'Det må också vara hänt att lagen, och de domare och jurister som handhar lagen, tenderar åt konservatism. Med hänsyn till dess långa historia och traditioner skulle det vara förvånande om det vore på något annat sätt. Jag skulle inte tro att rättsväsendet i detta avseende skiljer sig från andra områden. En sådan konservatism är heller inget ont, eftersom den måste ha en benägenhet att ge en känsla av stabilitet i en föränderlig värld.'

(Lord Evershed: 'The Judicial Process in Twentieth Century England', i *Columbia Law Review*, 1961, volym 61, sid. 773-774, i Abel-Smith och Stevens: *Lawyers and the Courts*, sid. 300-301.)

påståendet, att 'medborgarens högsta plikt är plikten gentemot statsmakten'.⁴⁰ Vad som är viktigare i detta sammanhang än de filosofiska frågor som detta väcker, är den rätt stora sannolikheten, att Lord Parker inte menade att rättsväsendet utgjorde något undantag. Antingen det var så eller inte, är det säkert att juridiska elitgrupper överallt har fyllts av sådana känslor. Ett av de mest extrema exemplen på rättslig partiskhet i något västerländskt politiskt system under detta sekel var de skriande orättvisor, som tyska domare visade prov på under Weimar-republiken, och som å ena sidan gynnade mördare och slagskämpar på högerkanten och å andra sidan gick ut över den extrema vänstern, eller vänstern över huvud taget.⁴¹ Man kan ändå tvivla på att dessa domare kände att de svek sina rättsliga plikter. Tvärtom är det troligare att de trodde att de fyllde sina plikter genom att visa extrem mildhet gentemot män som kämpade mot 'kommunistisk infiltration', fast de kanske gjorde det på ett något för entusiastiskt sätt, och genom att visa extrem stränghet gentemot dem, som i dessa domares ögon var krafterna bakom denna infiltration.

Detta är naturligtvis ett extremfall, men faktum kvarstår att domarna i de avancerade kapitalistiska länderna i regel har hyst en ganska avog inställning till den radikala oppositionen, och ju mer radikal denna har varit, desto större har rättsväsendets fientlighet mot den varit. Det rättsliga godtycket har i detta sammanhang använts snarare för att stödja än för att förhindra de försök som regeringar och lagstiftande myndigheter vid en eller annan tidpunkt har gjort för att inringa, dämpa eller undertrycka oppositionella åsikter och handlingar. Visserligen har domstolarna vid olika tillfällen bidragit till att lägga band på en intolerant nitiskhet hos andra element inom statsmaktsystemet, och betydelsen av detta skall verkligen inte undervärderas, men i allmänhet, och särskilt under perioder med samhällskriser och under förhållanden av ett permanent 'kallt krig', har domarna ofta visat en benägenhet att dela de förtryckande myndigheternas nit och att betrakta denna urgröpfung av de medborgerliga rättigheterna som ett mindre ont, eller inte som något ont alls.

Man kan hävda att det finns former av repressiv lagstiftning eller maktutövning som lämnar mycket litet, eller inget, utrymme för juridiskt godtycke, och där domaren, om han alls skall tillämpa lagen, måste tillämpa den med den hårdhet, som de som promulgerade den avsåg. Men den rättsliga tillämpningen av lagen och det rättsliga godtagandet av regeringarnas och lagstiftarnas åtgärder i syfte att förtrycka utgör inte enbart ett 'neutralt' fyllande av rättsväsendets uppgifter. Det utgör en *politisk* handling av avsevärd betydelse och förser dessa regeringar med ett värdefullt element av legitimitet. I de fall där inte något rum för godtycke finns är den enda valmöjlighet som domarna har, när de konfronteras med förtryck från statsmaktens sida, att lämna sitt ämbete. Detta är inte ett val som så många domare har funnit det nödvändigt att göra. I vilket fall som helst existerar det normalt något utrymme för juridiskt skön i detta avseende liksom i andra, och fastän domstolarna vid några tillfällen har använt det till fördel för oppositionella element, har de oftare varit villiga att ge eftertryck åt statsmaktens krav i dess konfrontation med de oppositionella elementen.

Detta är emellertid endast en yttring av en mer allmän ideologisk snedvridning, som domstolarna i sin strävan att skydda 'samhället' (dvs. ojämnt fördelade klassprivilegier) enträget har visat prov på till förmån för de privilegierade, de förmögna och kapitalisterna. Sålunda är fackföreningsrörelsens historia i de kapitalistiska länderna en historia som skildrar en oupphörlig kamp mot domstolarnas försök att begränsa och undergräva fackföreningarnas förmåga att försvara sina medlemmars intressen. I detta fall har dessutom inte lagens arm nöjt sig med att stödja regeringarnas och lagstiftarnas försök till inskränkningar, domstolarna har ofta själva tagit

⁴⁰ B. N. Cardozo: *The Nature of the Judicial Process*, sid. 306.

⁴¹ Angående detta, se t.ex. Neumann: *Behemoth*, sid. 27-29.

initiativet, och har, genom att praktisera juridisk uppfinningsriktighet vid tolkningen av lagbestämmelser, försökt att reducera eller utplåna fackföreningarnas och arbetarklassens rättigheter, som till ,och med ganska konservativa regeringar har godkänt och genomdrivit.⁴²

Naturligtvis har domarväsendet, likaväl som regeringarna och de kapitalistiska intressena, kommit att inse att fackföreningarna, långt ifrån att innebära ett hot mot 'samhället', i själva verket kunde i hög grad bidra till dess stabilitet och hjälpa till att begränsa snarare än att förvärpa samhällsliga konflikter. Rättsväsendets hållning gentemot fackföreningarnas rättigheter har följaktligen upphört att vara en funktion av en oersonlig fientlighet, som i alla händelser har varit svår att uppehålla utan att utsätta domarna för kraftig och skadlig kritik.⁴³

Trots detta är aldrig löntagarna och deras organisationer riktigt säkra från angrepp på rättigheter, som de sedan länge kommit att betrakta som fullständigt givna.⁴⁴ Domstolarnas godtycke är fortfarande, fastän i mindre utsträckning än förr i tiden, ett oupphörligt hot mot den styrka att sätta emot, 'countervailing power', som arbetstagarna har kunnat bygga upp under årens lopp, och särskilt är det ett hot mot militanta uttryck för denna styrka.

Mer allmänt uttryckt har domstolarna alltid uppfattat som en av sina viktigaste plikter gentemot 'samhället', att skydda egendomsinnehavarnas rättigheter mot de försök, som statsmakten har tvingats till, att inskränka dessa rättigheter. Rättsväsendet har inte kunnat förhindra statsmaktens 'inblandning' i egendomsinnehavarnas frihet att göra med sin egendom vad de vill, och domarna har sent omsider kommit att godta vad Dicey kallade för övergången från 'individualistisk liberalism' till 'osystematisk kollektivism'. I allmänhet har de emellertid gjort sitt bästa för att begränsa och fördröja denna övergång. Inte på något område har det funnits mer vaksamma beskyddare av 'medborgaren' gentemot statsmakten än här.

Rättsväsendet har, kort sagt, inte i någon högre grad stått 'över' det kapitalistiska samhällets konflikter än någon annan del av statsmaktsystemet. Domarna har varit djupt engagerade i dessa konflikter, och av alla samhällsklasser är de med säkerhet den dominerande klass som har givit minst anledning till klagomål angående karaktären och inriktningen av detta engagemang.

Det har i detta och det föregående kapitlet hävdats, att de dominerande ekonomiska intressena i

⁴² Förenta Staternas Högsta Domstol är ett uppenbart exempel på detta. Observera emellertid också kommentaren från en välinformerad (och alls inte avogt inställd) författare: 'Det förefaller klart att (Högsta) Domstolen på senare år har hyllat en relativt konservativ politik, som har tillåtit förtryckande av politiskt olikänkande.' (G. Schubert: *Judicial Policy-Making*, 1965, sid. 129.)

⁴³ I denna mening kan det sägas, att domarna, enligt en gyllene regel, har 'följt valresultaten'. Detta är emellertid en regel som är ganska missvisande. Den antyder att domarna inte är okänsliga för befolkningens inställning och för icke-juridiska tankegångar. Men innebörden kan också vara, och är det ofta, att domarna inte är okänsliga för påtryckningar från *dominerande* och *specifika* intressen. Detta är särskilt sannolikt i fråga om de lägre domstolarna, vilkas ledamöter mycket väl kan vara mycket mottagliga för fördomar och krav från dominerande elitgrupper, som de i alla händelser själva är medlemmar av, eller för fördomar och känslor hos en viss del av samhället, till exempel en i rashänseende dominerande del. Detta har verkligen varit fallet med många delstatsdomstolar i Förenta Staterna, särskilt i Sydstaterna. Lägre domstolar utgör, måste man betona, en del av rättsskipningsapparaten som ofta undervärderas på grund av att uppmärksamheten koncentreras till de högre domstolarna.

⁴⁴ Se t.ex. lag-lordernas domslut 1964 i *Rookes versus Barnard and Others*, som 'slog bottnen ur vissheten om rätten att strejka och vidta andra stridsåtgärder inom industrin'. (K. W. Wedderburn: *The Worker and the Law*, 1965, sid. 273.) Observera också kommentaren från en av lag-lorderna, att 'skadorna och lidandet som orsakas av strejkvapnet är mycket ofta både vidsträckta och förödande och *ett hot om strejk torde inte kunna förväntas vara mindre allvarligt än ett hot om våldshandlingar*'. (Samma skrift, sid. 266, min kursivering.) Observera också följande kommentar från en känd advokat, specialist på arbetsmarknadsfrågor: 'Man får intrycket att domstolarnas tendenser till förtryck, som under 1800- och 1900-talet har måst motverkas vid flera tillfällen av parlamentet, håller på att åter vakna upp.' (O. Khahn-Freund, citerad i Wedderburn: *The Worker and the Law*, sid. 274.)

det kapitalistiska samhället normalt kan räkna med den aktiva goda viljan och stödet från dem, i vilkas händer den statliga makten ligger. Detta är en oerhörd fördel. Dessa intressen kan emellertid inte ändå lita på att regeringarna och deras rådgivare skall handla i fullständig överensstämmelse med deras önskemål. Som tidigare sagts kan det hända att regeringarna vill driva en politik som de betraktar som välgörande för den kapitalistiska företagsamheten, men som mäktiga ekonomiska intressen för sin del kan finna obehaglig. Dessa regeringar kan också utsättas för starka påtryckningar från andra samhällsklasser, som de inte helt kan bortse ifrån. Denna situation kan särskilt lätt uppstå i de västerländska politiska systemen. Med andra ord eliminerar inte den goda viljan och det allmänna stödet som de kapitalistiska intressena kan påräkna inom statsmaktsystemet behovet för dem av att utöva egna påtryckningar för att uppnå omedelbara och specifika mål. Som nu skall visas, kan dessa intressen emellertid uppbåda på många sätt mäktigare resurser än några andra intressegrupper i det kapitalistiska samhället.

Ofullständig konkurrens

Den demokratiska och pluralistiska teorin skulle inte ha kunnat uppnå den grad av inflytande som den har fått i de avancerade kapitalistiska samhällena, om den inte åtminstone hade varit grundad på en uppenbarligen korrekt iakttagelse om dem, nämligen att de tillåter och till och med uppmuntrar en mängd grupper och sammanslutningar att fritt och öppet organisera sig och konkurrera med varandra i syften som deras medlemmar bestämmer. Med en del undantag, som huvudsakligen drabbar vänstern, är detta i praktiken riktigt.

Felet med den pluralistisk-demokratiska teorin är inte dess hävdande av konkurrens, utan dess påstående (mycket ofta dess outtalade antagande) att de viktigare organiserade 'intressena' i dessa samhällen, särskilt kapital och arbetskraft, konkurrerar på mer eller mindre lika villkor, och att ingendera parten därför kan ha en avgörande och bestående fördel i konkurrenssituationen. Det är här ideologin griper in och förvandlar iakttagelse till myt. I de tidigare kapitlen har det visats att affärslivet, och särskilt storföretagen, verkligen hade en sådan fördel inom statsmaktsystemets ram, tack vare statsmaktselitens sammansättning och ideologiska inriktning. I detta kapitel skall vi se att affärsvärlden åtnjuter en kraftig överlägsenhet också utanför statsmaktsystemet, med avseende på de oerhört mycket starkare påtryckningar, i jämförelse med arbetstagsidan och alla andra intressegrupper, som man kan utöva till gagn för sina syften.

I

En sådan påtryckningsform, som de pluralistiska 'gruppteoretikerna' har en benägenhet att bortse ifrån, är viktigare och mer verkningsfull än någon annan, och näringslivet har särskilda förutsättningar att utöva den, utan behov att organisationer, kampanjer och påverkan av parlamentsledamöter. Det är de kraftiga och oupphörliga påtryckningarna som regering och statsmakt utsätts för av den privata kontrollen över de koncentrerade industriella, kommersiella och finansiella resurserna. Existensen av detta mycket betydelsefulla fält för oberoende ekonomisk maktutövning är ett faktum som ingen regering, vilka åsikter den än har, kan bortse ifrån när den utformar sin politik, och detta inte bara i ekonomiska frågor utan också i alla andra avseenden. Redaktionsordföranden vid tidskriften *Fortune* sade 1952, att 'varje president som vill öka landets välstånd är beroende av bolagsvärlden, lika mycket som den är beroende av honom, eller antagligen mer. Hans beroende är inte olikt kung Johans ('utan land') beroende av de landägande baronerna i Rynnymede, där Magna Charta skapades.'¹ Parallellen kanske inte är perfekt, men framhävandet av affärslivets självständiga maktposition och av regeringens beroende av den är fullständigt berättigat, inte bara i fråga om Förenta Staterna, utan i fråga om alla avancerade kapitalistiska länder.

Naturligtvis har regeringarna den formella makten att påtvinga näringslivet sin vilja, att genom utövande av en rättmätig auktoritet hindra det från att göra vissa saker och tvinga det att göra vissa andra saker. Detta är också i praktiken vad regeringar ofta har gjort. Men det är inte det, hur sant och betydelsefullt det än är, som saken gäller. Det är alldeles uppenbart att regeringarna inte är fullständigt hjälplösa inför näringslivets makt, och det är inte heller fallet, att affärsmännen, hur stora företag de än leder, kan öppet bryta statsmaktens order, bortse från dess bestämmelser och trotsa lagen. Den springande punkten är snarare att affärsvärldens kontroll över stora och centralt betydelsefulla områden av det ekonomiska livet gör det mycket svart för regeringarna att påtvinga det en politik som det bestämt sätter sig emot. Andra intressegrupper är för den delen

¹ Mills: *The Power Elite*, sid. 169. Eller, som Alfred de Grazia uttrycker det, 'vem som än kontrollerar storindustrierna har en fruktansvärd politisk makt'. (*Politics and Government*, 1962, volym 2, sid. 56.)

heller inte på något sätt hjälplösa inför sin regering. De kan också opponera sig, ibland med framgång, mot statsmaktens mål och medel. Men affärsvärlden är, beroende på det kapitalistiska systemets organisation, i en oändligt mycket bättre position att göra detta på ett effektivt sätt än någon annan intressegrupp, och få regeringen att i mycket högre grad uppmärksamma dess önskemål än någon annans.

I detta sammanhang har professor Hacker noterat (med avseende på Förenta Staterna), att:

det som Parsons och andra liberaler gärna vill föreställa sig som regleringar av näringslivet är, oavsett affärsmännens väntade klagomål, mer en papperstiger än ett effektivt ekonomiskt kontrollsystem i det allmännas intresse ... (och, fortsätter han) ett par frågor kan ställas angående dessa regeringsmaktens föregivna maktmedel. Kan något regeringsorgan bestämma nivån på lönerna, på priserna, på vinsterna? Kan det kanske, vilket är viktigare, bestämma nivån och inriktningen av kapitalinvesteringarna? Kan något regeringsorgan bestämma om fördelningen av råvaror eller kontrollera fabrikslokaliseringen? Kan det på något sätt garantera full sysselsättning eller takten på den ekonomiska tillväxten? Har något dekret från anti-trust-myndigheterna i praktiken brutit upp något av våra större bolag i avsevärd grad? Det enkla svaret är att åtgärder som dessa inte är möjliga att genomföra enligt lag, och vi vet inte heller vad reaktionen på dem skulle bli.²

Till och med i fråga om Förenta Staterna kan detta mycket väl underskatta det inflytande som regeringarna verkligen har på det ekonomiska livet genom direkta eller indirekta ingrepp. I många andra kapitalistiska länder, där i allmänhet en mer positiv interventionsfilosofi har kommit att råda, har regeringarna kunnat åstadkomma mer än vad som här påstås vara möjligt.

Icke desto mindre är ingreppens *begränsningar*, åtminstone när det gäller ingrepp som är riktade mot affärslivet, överallt mycket trängre och mer specifika än regeringarnas formella makt skulle antyda, och det fält som är öppet för beslutsfattande för näringslivet är i motsvarande mån större än den ofta framförda bilden visar, bilden av en affärsvärld som är inringad och begränsad av beskäftiga byråkratiska regeringar och deras representanter.

Också regeringar som verkligen är fast beslutna att 'kontrollera' den privata företagsamheten finner snart, att de mekanismer som de försöker påtvinga näringslivet är oerhört svårhanterliga och nästan omöjliga att handha utan samarbete och hjälp från näringslivet självt. Men detta samarbete och denna hjälp får man rimligtvis inte utan att betala ett visst pris — och detta pris är att regeringarna inte skall vara för resoluta när de genomdriver en politik, som näringslivet självt anser ha menlig inverkan på det, och naturligtvis också på 'nationens intressen'.

Det som detta handlar om är inte nödvändigtvis ett aktivt motstånd mot lagen från dem som kontrollerar den ekonomiska makten, eller ett medvetet kringgående av i vederbörlig ordning utfärdade bestämmelser, fast det också kan vara detta. Mycket viktigare än ett sådant trots, som kan vara politiskt skadligt och till och med farligt, är affärslivets *passiva* makt, underlåtenheten att göra sådant som inte direkt beordras av statsmakten utan endast anbefalls, och utförandet av annat som inte är direkt olagligt. Det är mycket som är möjligt på denna grundval och skulle vara nog för att ställa till oerhörda problem för en reforminriktad regering, så länge den väljer att verka inom ramen för ett kapitalistiskt system. Som professor Meynaud anmärker, med en hänсыftning på Italien som har mer allmän giltighet:

gör (det privata ägarskapet och den privata kontrollen) det mycket svårt att genomdriva en reformpolitik inom ramen för de etablerade ekonomiska strukturerna. Varje regering som avser att åstadkomma en viss omfördelning av den ekonomiska makten och av nationalinkomsten utan att ifrågasätta

² A. Hacker: 'Sociology and Ideology', i M. Black (red.): *The Social Theories of Talcott Parsons*, 1961, sid. 302.

systemets grundvalar märker mycket snart att regimen inte är mottaglig för sådana förändringar.³

Denna oemottaglighet är inte, måste man betona, av det slaget att den omöjliggör *varje* slags ekonomisk politik som affärlivet ogillar. Med andra ord är inte näringslivets vetorätt absolut. Men den är mycket vidsträckt, och helt visst mer omfattande än någon annan intressegrupps i det kapitalistiska samhället.

Det har ibland hävdats att regeringarna i vår tid har kommit i besittning av ett extremt effektivt vapen i förhållande till näringslivet, nämligen det förhållandet att de nu är de i särklass största kunderna hos den privata företagsamheten, och på så vis har 'ett betydelsefullt och smidigt verktyg att påverka den privatägda industrins och handelns beslut på ett sådant sätt att regeringen *i rätt tid* kan uppnå sina huvudmål för landets produktion'.⁴

Ändå var det endast ett par månader innan detta skrevs som en vitbok från Labour-regeringen om den statliga inköpspolitiken hade kommenterats av *The Times* på det sättet, att 'det är alldeles klart att varje tanke på att "svänga med den stora klubban" som statsverkets köpkraft utgör för att förmå enskilda företag eller branscher att radikalt förändra sina metoder, och därigenom använda den som ett instrument för den långsiktiga ekonomiska politiken, att varje tanke på detta har slopats helt'.⁵ Det finns heller inte mycket som tyder på att andra regeringar har varit särskilt framgångsrika när de brukat denna makt i relationerna med den privata företagsamheten.

På papperet har verkligen regeringarna vidsträckta resurser och maktmedel till sin disposition för att 'svänga med den stora klubban' mot näringslivet. I praktiken finner snart de regeringar som har tankar på att ta dessa maktmedel och resurser i bruk — och de flesta av dem har det inte — att uppgiften, på grund av det ekonomiska och politiska sammanhang som de fungerar i, är förenad med oräkneliga svårigheter och risker.

Dessa svårigheter och risker sammanfattas kanske bäst i den fruktade formuleringen 'förlust av förtroendet'. Det är ett indirekt erkännande av affärsintressenas makt, att alla regeringar, inte minst reformvänliga sådana, alltid har varit djupt angelägna om att erövra och behålla deras 'förtroende'. Det finns heller inget annat intresse, vars 'förtroende' bedöms vara så värdefullt, eller vars 'förlust av förtroendet' fruktas så till den grad.

John F. Kennedys presidentskap ger i en del olika fall en tydlig illustration av denna strävan. Snart efter det att han kommit till makten fann han sig indragen i en 'sensationsartad maktkamp' med Business Advisory Council, ett näringslivets konsultativa råd, 'en exklusiv och självförevigande klubb av storföretagschefer, som hade stått i ett privat och speciellt förhållande till regeringsmakten sedan 1933', och som 'från den ena statsledningen till den andra ... hade det ständiga privilegiet att delta i regeringens beslutsfattande utan offentliga protokoll eller offentlig insyn'.⁶ Handelsministern Luther Hartwell Hodges, som knappast var någon ivrig radikal, hade

³ Meynaud: *Rapport sur la Classe Dirigeante Italienne*, sid. 191.

⁴ R. Maxwell: 'How to Buy a New Industrial Efficiency', i *The Times*, 3 oktober 1967, kursiveringen i texten.

⁵ *The Times*, 25 maj 1967.

⁶ Rowen: *The Free Enterprisers. Kennedy, Johnson and the Business Establishment*, sid. 61-62. En annan författare har beskrivit B.A.C. på följande sätt: 'Fastän den på papperet är en privat organisation är B.A.C. inflytelserik på det offentliga planet på ett sätt som påtryckningsgrupper utan dess kontakt med den federala regeringen aldrig kan bli. Det är till exempel uppenbart, att den tjänar som platsförmedling för många av de federala institutionerna. Vad som är ännu viktigare är att den utarbetar detaljerade "undersökningar" och "rapporter". Fastän den specifika betydelsen av sådana rådgivande rapporter ofta är svår att mäta, har Justitiedepartementet funnit det nödvändigt att informera inrikesministern om att "politiska frågor av grundläggande karaktär" på förhand avgörs av industriella rådgivande kommittéer, med resultat att regeringens handlande inte innebär något annat än ett effektuerande av beslut som redan fattats av sådana kommittéer.' (Kariel: *The Decline of American Pluralism*, sid. 99.)

den märkliga uppfattningen att sättet för tillsättande av ledamöter i BAC, och också dess rutiner, borde modifieras. Till slut ledde de svårigheter som uppstod till att BAC självt avbröt sina officiella förbindelser och bytte namn till Business Council. 'Hodges drog upp riktlinjer för ett nytt BAC, ett som skulle omfatta ett brett tvärsnitt av det amerikanska näringslivet — storföretagen, de mellanstora och små företagen. Det skulle också innehålla representanter för arbetstagarerna, jordbruket och undervisningsväsendet.'⁷

Dessa planer förverkligades emellertid aldrig. Presidenten, som stod inför många problem som föreföll kräva näringslivets stöd, och som var 'känslig för de allt oftare förekommande påståendena att han var "näringslivsfientlig", ... gjorde helt om från sin tidigare fasta och djärva hållning gentemot Business Advisory Council'.⁸ Ett närmande arrangerades och man ordnade så att 'små kommittéer ur BC skulle tilldelas vart och ett av flera departement och nämnder — och också Vita Huset'.⁹ För sin del 'klagade arbetarorganisationernas ledare på Kennedys kampanj mot "inflationartade lönehöjningar", som i sig var en del av Kennedys försäkran till affärslivet att han inte favoriserade någon. Men presidenten ville återskapa ett gott förhållande till Business Council *oberoende av arbetstagarernas reaktioner*'.¹⁰

Det var bara ett par månader senare som presidenten fann sig vara 'i krig' med en av medlemmarna av den etablerade affärsvärlden, ingen mindre än styrelseordföranden i U.S. Steel, Roger Blough, som proklamerade en betydande höjning av priset på det stål som tillverkades av hans bolag, som snart följdes av andra ståljättar. Vid detta tillfälle lyckades Kennedy genom olika slags påtryckningar,¹¹ inklusive en effektiv förevisning av en presidents ilska i TV, att få till stånd ett återtagande av prishöjningarna — dock bara för ett år. Emellertid var inte denna episod något nederlag för näringslivet som helhet, eftersom den endast förstärkte presidentens nästan maniska strävan att förtjäna och åtnjuta dess 'förtroende'. Guvernör Connally, som åkte i presidentens bil vid tidpunkten för mordet, har erinrat sig att syftet med att resa till Texas åtminstone delvis var att försäkra 'affärsvärlden' där om hans goda avsikter. 'Jag tror att det sårade honom', skriver guvernör Connally, 'att de konservativa affärsmännen kunde misstänka att han, som själv var en förmögen produkt av vårt kapitalistiska system, skulle göra något för att skada detta system.'¹²

Näringslivets 'förtroende' är också det gäckande mål som Wilsons Labour-regering har arbetat på att uppnå — utan större resultat. Sålunda meddelade *The Times* på hösten 1967, att:

... de ledande industrimännen kommer antagligen att tillkallas av premiärministern under de kommande månaderna för privata samtal i syfte att övertyga affärsvärlden om att dess synpunkter kommer att vara av central betydelse vid regeringens planering av den ekonomiska politiken ... Labour-partiet kom till makten med ett stort kapital av good-will inom affärsvärlden.¹³ Det är kanske ett erkännande av dess påföljande desillusion att premiärministern nu är beredd att gripa in i den ständiga dialogen mellan Whitehall och industrin för att återuppbygga det förtroende som krävs för att investeringarna och rationaliseringarna skall ökas.¹⁴

Denna nitiskhet är inte ägnad att förvåna. Med hänsyn till den stora ekonomiska makt som vilar hos 'affärsvärlden', och den genomgripande betydelsen av dess handlande (eller underlåtenhet att

⁷ Rowen, samma skrift, sid. 70.

⁸ Samma skrift, sid. 71.

⁹ Samma skrift, sid. 71.

¹⁰ Samma skrift, sid. 73, min kursivering.

¹¹ Angående detta, se samma skrift, kapitel 6.

¹² J. Connally: 'Why Kennedy went to Texas', *Life*, 24 november 1967, sid. 100.

¹³ Detta kan mycket väl ifrågasättas.

¹⁴ *The Times*, 3 oktober 1967.

handla), måste varje regering med allvarliga avsikter att genomföra radikala reformer antingen försöka att tillskansa sig denna makt eller också finna, att dess utrymme för radikala åtgärder är kraftigt beskuret av kraven på bibehållandet av näringslivets 'förtroende'. Än så länge har ingen regering i något västerländskt land, vad den än har sagt före makttillträdet, valt det första alternativet. I stället har de reforminriktade regeringarna, ibland motvilligt, ibland inte, inskränkt på sin reformbenägenhet (men aldrig tillräckligt för att tillfredsställa dem som de försökte lugna), eller anpassat sina reformer till näringslivets syften (vilket var fallet med nationaliseringsförslagen från 1945 års Labour-regering), och gjort sig till bundsförvanter till just de krafter som de, när de stod i oppositionsställning, hade lovat att motverka och lägga band på. Politiken är i detta sammanhang verkligen det möjligas konst. Men vad som är möjligt bestäms framför allt av vad 'affärsvärlden' finner acceptabelt.

Nuförtiden behöver emellertid de reforminriktade och 'vänsterbetonade' regeringarna ta med i beräkningen inte bara den egna affärsmannaklassens makt och det 'förtroende' som de måste försöka göra sig förtjänta av, de måste också i högre grad än någonsin tidigare räkna med den makt och de påtryckningsmöjligheter som utländska kapitalintressen kan utöva — stora utländska företag, mäktiga och konservativa utländska regeringar, centralbanker, den privata internationella finansvärlden, officiella internationella kreditorganisationer som Internationella Valutafonden och Världsbanken, eller en respektingivande kombination av dessa. En ekonomisk och finansiell ortodoxi och passande hänsyn till den fria företagsamhetens privilegier och krav är inte bara vad de inrikes affärsintressena väntar sig och kräver av sina makthavare. Dessa inrikes intressen följs nu åt av utländska intressen, som mycket väl kan vara av större betydelse.

Kapitalismen är, som vi redan har noterat, nu mer än någonsin ett internationellt system, vars ingående ekonomiska enheter är nära besläktade och sammanlänkade. Som ett resultat av detta är till och med de mäktigaste kapitalistiska länderna i större eller mindre utsträckning beroende av de övrigas goodwill och samarbete, och också av vad som, trots en varaktig djupgående nationell kapitalistisk rivalitet, har blivit en självständig internationell kapitalistisk 'värld'. Denna kapitalistiska 'världs' ogillande av den politik som förs av ett av medlemsländerna, och den goodwill-förlust och sämre samarbetsmöjligheter som detta kan leda till, är uppenbarligen förenat med stora svårigheter för det land som drabbas av det. Så länge ett land väljer att stanna kvar som en del av denna 'värld', så länge måste också önskan att *inte* dra på sig detta ogillande väga mycket tungt på dess politiska beslut och ytterligare minska de reformvänliga regeringarnas benägenhet att avvika så långt från traditionens väg. Centralbankerna, som åtnjuter en hög grad av självständighet gentemot sina regeringar, har kommit att få en utomordentlig betydelse som väktare av denna tradition och som representanter *par excellence* för 'det sunda finansväsendet'. En *konservativ* regering med en relativt stark ekonomisk och finansiell ställning, som till exempel president de Gaulles regering länge åtnjöt, kan gå sina egna reformvägar utan alltför stor risk att råka illa ut, medan å andra sidan en radikal regering sannolikt inte skulle få så lång nådatid av dessa representanter för den internationella kapitalismen.

Dessutom, som tidigare sagts, kommer de radikala regeringarna i regel till makten under svåra ekonomiska och finansiella krisförhållanden, och de finner då att krediter, lån och allmänt finansiellt stöd endast kan fås på villkor att de bedriver en ekonomisk politik och utrikespolitik, som kan godtas av deras långgivare och banker, och som endast obetydligt, eller inte alls, får avvika från den konservativa politik som de tidigare har fördömt.

Ett exempel på detta utgör den Labour-regering som valdes i oktober 1964 och omvaldes i mars 1966. Det var Wilson själv som i en ofta citerad formulering varnade Trades Union Congress före valet 1964, att 'man kan skuldsätta sig, men kom inte sedan och tala om en självständig

utrikespolitik eller en självständig försvarspolitik'.¹⁵ Detta var bra sagt, och det gäller i lika hög grad en 'självständig' ekonomisk politik. Men det blev i verkligheten så, att Wilson satte sig i skuld snart efter det att han kommit till makten och blev alltmer skuldsatt under de följande åren. Hans regering fick föra en tillräckligt konservativ politik för att försäkra sig om ett fortsatt, om också oentusiastiskt, stöd från de kapitalistiska regeringarna, centralbankerna och de internationella finansiella organisationerna. Detta stöd var naturligtvis avhängigt av ett strängt iakttagande av en ekonomisk och finansiell återhållsamhet, varvid en 'inkomstpolitik', som huvudsakligen var avsedd att hålla lönerna nere, var av central betydelse. Långivarna måste också ges rätt att genom ett system av kontinuerlig övervakning försäkra sig om att Labour-regeringen verkligen genomförde den politik som man krävde.

Detta slags beroendeställning och övervakning har alltid karakteriserat relationerna mellan den avancerade kapitalismens värld och 'Tredje världen', som har sökt bistånd och krediter. Priset på sådant bistånd och sådana krediter har alltid varit att regeringarna i fråga måst följa en politik som avsetts gynna, eller åtminstone inte hindra, den utländska kapitalistiska företagsamheten och att de på det internationella planet måst hålla sig till en politik som åtminstone inte förolämpar långivarna och donatorerna.

Dessa yttre påtryckningar påverkar emellertid inte bara de underutvecklade länderna i 'Tredje världen', de kan också med avsevärd verkan riktas mot regeringar i avancerade kapitalistiska länder, och de blir naturligtvis då ytterligare en maktfaktor för de nationella kapitalistiska intressena i förhållande till en regering som är inriktad på en för dessa intressen oantagbar politik. Konflikterna mellan samhällsklasserna har i dessa länder alltid haft en internationell dimension, men detta är idag fallet i ännu mer direkt och specifik bemärkelse än i det förflutna.

II

Med hänsyn till den strategiska position, som den kapitalistiska företagsamheten innehar i sina mellanhavanden med regeringarna, helt enkelt tack vare sin kontroll över ekonomiska resurser, måste tanken (som är grundläggande för den pluralistiska teorin) på att denna endast är en av många 'veto-grupper' i det kapitalistiska samhället, på jämställd nivå med andra 'veto-grupper', förefalla att vara en klar form av verklighetsflykt.

Av dessa andra grupper är det arbetstagarparten, sedda som 'intressegrupp' i samhället, vilkas makt oftast antas motsvara (där den inte påstås överträffa) kapitalets makt. Detta är emellertid ett sätt att behandla en sak som ett bevisat faktum, som endast är en icke förverkligad möjlighet, vars realisering är förenad med oerhörda svårigheter.

Arbetstagarparten har nämligen ingenting av den makt som kapitalet har i det dagliga beslutsfattandet i de kapitalistiska företagen. Vad en firma tillverkar, huruvida den exporterar eller inte exporterar, huruvida den investerar, i vad den investerar och i vilka syften, huruvida den köper in andra företag eller köps upp av andra firmor — dessa och många andra liknande beslut är angelägenheter som arbetstagarparten i bästa fall bara har indirekt inflytande över och som de vanligen inte alls kan påverka. I denna mening saknar arbetstagarparten en fast grundval för en ekonomisk maktställning, och man har följaktligen i motsvarande mån mindre påtryckningsmöjligheter gentemot statsmakten. Detta är också en anledning till att regeringarna är så mycket mindre angelägna om att erövra arbetskraftens 'förtroende' än om att erövra affärslivets.

Inte heller har arbetstagarparten något påtryckningsmedel som går upp emot det utländska inflytandet som lätt uppåtdas till kapitalintressenas fördel. Arbetarna har inga 'gnomer' i Schweiz, de har

¹⁵ T.U.C. *Annual Report*, 1964, sid. 383.

ingen motsvarighet till Världsbanken, Internationella Valutafonden eller OECD, som kan se till att regeringarna inte tillgriper åtgärder som är till men för löntagarna och fördelaktiga för affärlivet eller utöva påtryckningar för en politik som är till fördel för låginkomstklasserna och går emot de ekonomiska elitgruppernas intressen. För löntagarna i den kapitalistiska världen är den internationella solidariteten ett exempel på en vacker tanke som sällan omsatts i verkligheten. För affärlivet är den en realitet.

Det enda betydelsefulla vapen som arbetarna, betraktade som 'intressegrupp', har, är strejken. Där detta vapen har använts med verklig beslutsamhet, har dess effektivitet som påtryckningsmedel ofta blivit tydligt demonstrerad. Gång på gång har arbetsgivare och regeringar tvingats till eftergifter åt arbetskraften på grund av dess resoluta användning av strejkvapnet, eller till och med på grund av ett tänkbart hot om att använda det. Vid oräkneliga tillfällen har krav, som enligt utsago till fackföreningarna och arbetarna omöjligt kunde godtas, eftersom de oundvikligen skulle leda till ruin för ett företag eller en bransch, eller åsamka samhällsekonomin obotlig skada, på något sätt blivit godtagbara när arbetstagarorganisationerna i praktiken har visat att man inte tänker ge vika.

Det är emellertid beslutsamheten som ställer till problem. Arbetskraften som påtryckningsgrupp är nämligen ytterst mottaglig för en mängd influenser inifrån landet och från utlandet, som är avsedda att undergräva dess vilja och ihärdighet. På grund av dessa inflytelsers effektivitet har regeringarna i allmänhet inte funnit det nödvändigt att behandla arbetskraften med något som ens liknar den vördnad som affärsintressena är förunnade. De har visserligen ibland trampat de senare på tårna, men aldrig så hårt som de har trampat arbetarna på tårna — som till exempel Wilsons Labour-regering har gjort genom att bedriva en 'inkomstpolitik'.

En betydelsefull svaghet som drabbar arbetstagarparten som påtryckningsgrupp i jämförelse med näringslivet består i att det senares organisationer kan uttala sig med avsevärt större auktoritet än motsvarigheterna på arbetstagersidan kan.

Det finns ett antal skilda anledningar till detta. En av dem är, att näringslivets organisationer i verklig mening kan påstå sig 'tala för affärlivet', antingen på grund av att de omfattar en stor procentandel av de enskilda företagsenheterna eller på grund av att de firmor som de representerar svarar för en central del av den ekonomiska verksamheten. De motsvarande arbetstagarorganisationerna innefattar å andra sidan ingenstans en majoritet av löntagarna, och de flesta omfattar en mycket mindre del. Näringslivets organisationer är i denna bemärkelse mycket mer representativa än fackföreningarna.

För det andra, och det är viktigare, är inte affärsmännen på långt när så splittrade som arbetarna. Det har tidigare påpekats, att näringslivet varken utgör ett ideologiskt eller ekonomiskt block, som alltid eller vanligen uttalar sig enhälligt i alla frågor. Det är till och med fallet, att dess separata intressen överallt tar sig uttryck i olika landsomfattande organisationer som representerar olika sektorer av 'affärsvärlden'. Denna uppdelning, och särskilt då uppdelningen mellan storföretagen och de små eller medelstora företagen, är inte på något sätt betydelselös, varken i specifik eller allmän bemärkelse. Den hindrar emellertid inte en grundläggande ideologisk enighet, som är av stor vikt för affärlivets representation och inflytande. Sålunda kan det hända att den politik som förespråkas av Konferensen för tysk industri och handel är mer 'moderat och liberal' än den som hyllas av Tyska industrifederationen.¹⁶ Liknande gradskillnader kan man också finna bland nationella affärlivsorganisationer i andra länder. Dessa skillnader rör sig emellertid inom ett ganska begränsat konservativt spektrum av enighet, som omöjliggör

¹⁶ Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, sid. 27.

allvarligare konflikter. Näringslivet är, kan man säga, taktiskt splittrat men strategiskt sammanhållet. I de flesta viktigare ekonomisk-politiska frågorna, och också i andra stora nationella frågor, kan man räkna med att det visar upp en skäligen enad front.

Detta gäller verkligen inte för fackföreningsrörelserna någonstans. *Deras* mest karakteristiska drag är i själva verket splittring, inte enighet. Den splittring som man lider av är vanligen, långtifrån att vara taktisk och ytlig, i stället djup och grundläggande.

Fackföreningarna har naturligtvis alltid varit uppdelade sinsemellan (och ofta också inom föreningarna) med avseende på medlemmarnas yrken och färdigheter, ibland på geografiska grunder, ofta efter religiösa, etniska eller rasanknutna faktorer. Framför allt är de emellertid, antingen det har sin förklaring i dessa faktorer eller i andra, uppdelade med avseende på ideologi och attityder, både mellan olika föreningar och inom föreningarna.

I några länder, till exempel Frankrike och Italien, tar sig denna splittring institutionellt uttryck genom förekomsten av separata och ofta bittert fientliga fackföreningsfederationer — kommunistiska, socialdemokratiska och kristliga — vilkas konflikter är en kraftigt hämmande faktor vid deras konfrontationer med både arbetsgivarna och statsmakterna, och dessutom hämmande för deras effektivitet som påtryckningsorganisationer. Ingenstans lider affärslivet av någon splittring som tillnärmelsevis går upp emot denna.

Dessutom har fackföreningarna även i de länder, där den ideologiska klyftan inte har fått institutionellt uttryck, lidit av djupa meningsskiljaktigheter, som kanske kan hållas inom ramen för en organisation, men som därför knappast är mindre förlamande.

Detta har till exempel alltid varit fallet med fackföreningsrörelsen i Storbritannien, där uppdelningen ofta har baserats på funktionella skillnader mellan fackföreningarna. Ovanpå detta har, ofta slumpmässigt, lagts skiljaktigheter och konflikter mellan mer militanta och mer moderata fackföreningar. Denna senare åtskillnad har också regelbundet uppträtt inom de enskilda föreningarna, så att ett mer stridbart och vänsterbetonat element stått mot ett vanligen mer 'moderat' och 'ansvarskännande' ledarskap och medlemskap.

Splittringen mellan ledare och medlemmar är också en företeelse som vanligen inte har drabbat affärslivets organisationer. Grundorsaken till denna splittring, som de kommunistiska fackföreningarna inte på något sätt har varit förskonade från, ligger i den dubbelroll, som fackföreningsledarna brukar få spela i de kapitalistiska samhällena. Å ena sidan förväntas nämligen dessa ledare försvara sina medlemmars fackliga intressen med stor beslutsamhet, både mot arbetsgivarna och, där det händer (och det gör det ofta), mot statsmakten. Å andra sidan förväntas de däremot av 'allmänna opinionen', och beordras de av statsmakten, att handla med 'ansvar', i 'nationens intresse', vilket vanligen betyder att de bör inskränka och dämpa sina medlemmars krav snarare än att försvara och framlägga dem. Detta gäller i särskilt hög grad i fråga om strejkhandlingar. Allen har noterat följande:

Strejker utspelar sig i en fientlig miljö, trots att de är ett alldagligt fenomen. De beskrivs vanligen som skadliga för branschen, oansvariga, orättvisa, till men för samhällsintressena och för arbetarnas bästa, ödslande med resurserna, klumpigt aggressiva, oförenliga med demokrati och, i alla händelser, onödiga.¹⁷

Men vad som är viktigt i detta sammanhang är att fackföreningsledarna, och särskilt de 'reformistiska', själva är djupt påverkade av sådana tankegångar. Allen noterar också följande:

Fackföreningsfunktionärerna är särskilt utsatta för påverkan från de miljöer som är emot strejker,

¹⁷ V. L. Allen: *Militant Trade Unionism*, 1966, sid. 27.

eftersom de ofta utpekade som ansvariga för sina medlemmars beteende ... När de en gång har utfärdat strejkvarsel, har funktionärerna en benägenhet att bli defensiva, ursäktande och angelägna om att vidta avvärjande åtgärder. När en strejk har brutit ut, drivs de ofta av en önskan att få ett snabbt slut på den, oberoende av vad som står att vinna eller förlora på det.¹⁸

Dessa 'miljöpåverkningar' är verkligen mycket kraftiga. De innefattar inte bara massmedia, som kan förväntas att nästan enhälligt fördöma 'ansvarslösheten' i varje större (eller till och med mindre) strejk, utan hänsyn till vad som står på spel, och likaså att angripa dem som leder den. De innefattar också regeringen, som likaledes kan förväntas (oberoende av dess politiska färg) att använda varje till buds stående medel av makt och inflytande för att undergräva beslutsamheten och viljan bland de strejkande, och särskilt bland fackföreningsledarna.¹⁹ Detta lyckas kanske inte alltid, men det försöks i alla fall vid varje tillfälle.

Det är inte heller endast 'miljöpåverkningar' av detta slag som har en benägenhet att få fackföreningsledarna att vara ängsliga för ihållande strejkaktioner i syfte att ge eftertryck åt medlemmarnas krav. Sådana aktioner innebär antagligen också en allvarlig avtappning av fackföreningens resurser. De förstärker dessutom rimligen positionerna för de militanta elementen inom föreningarna, vilkas ifrågasättande av deras auktoritet fackföreningsledarna naturligtvis vill motverka. Dessutom hotar alltid ett misslyckande, hur stora uppoffringar man än gör, och oron inför detta ökas av en olustig medvetenhet om styrkan hos de krafter som ställs upp mot arbetstagarparten. Fastän lyckade stridsåtgärder ofta är beroende av solidaritet och stöd från andra fackföreningar, är det sällan lätt att få detta. Också i de fall där man får det, är det inte alls säkert att det förslår för en tillräcklig tidsperiod.

En del av dessa svagheter är en naturlig konsekvens av fackföreningarnas ställning i det kapitalistiska samhället. Men också i detta avseende kan de strukturella inskränkningarna vara av mer eller mindre allvarlig art. Detta betingas åtminstone delvis av vilken ideologi och åskådning fackföreningsledarna har när de tar itu med sin uppgift.

Med undantag för Frankrike och Italien, där de största fackföreningsrörelserna leds av kommunister och andra marxistiska socialister, är fackföreningsrörelserna i de avancerade kapitalistiska länderna ledda och dominerade av män som kallar sig socialister, socialdemokrater eller kristliga demokrater, eller som i Förenta Staterna, enbart demokrater. Dessa olika etiketter betecknar uppenbarligen avsevärda skillnader i fråga om attityd till det kapitalistiska systemet. Medan en del fackföreningsledare, särskilt i Förenta Staterna, tar systemet för givet, och gör detta gärna, tenderar andra att skriva under på en tilltro till den slutliga tillkomsten av en helt annorlunda samhällsordning, och medan amerikanska fackföreningsledare i allmänhet tror och påstår att det föreligger en fundamental intressegemenskap mellan den kapitalistiska företagsledningen och arbetskraften,²⁰ är de flesta fackföreningsledare i andra kapitalistiska länder på det hela taget mindre benägna att tro på detta, eller åtminstone att förkunna det.

Å andra sidan kan den praktiska betydelsen av de ideologiska skiljaktigheterna mellan de amerikanska och de allra flesta av de icke-kommunistiska fackföreningsledarna och

¹⁸ Samma skrift, sid. 27.

¹⁹ Ett anmärkningsvärt exempel på detta från Labourregeringens sida skildras i P. Foot: 'The Seamen's Struggle', i Blackburn och Cockburn (red.): *The Incompatibles*.

²⁰ Sålunda kan till och med en fackföreningsledare som Walther Reuther, som ofta betraktas som mer 'vänsterinriktad' än andra fackföreningsledare, göra uttalandet, att 'vi måste utforma politiken i medvetande om att den fria arbetarrörelsen och den fria företagsledningen i mindre grad är motståndare än de är kompanjoner, att de har fler gemensamma intressen än motstridiga. Vi behöver vidga området för förståelse och minska konfliktområdena.' (Citerat i Kariel: *The Decline of American Pluralism*, sid. 63.)

funktionärerna lätt överdrivas.²¹ Medan nämligen de amerikanska fackföreningsledarna uttryckligen accepterar den kapitalistiska strukturen som höjd över alla tvivel, har deras europeiska motsvarigheter *i praktiken* tenderat att handla i samma anda och att behandla de löften som de ger, om en annorlunda samhällsordning, som utan betydelse för den fackliga strategin.

Detta har i högsta grad underlättat relationerna mellan fackföreningsledarna och arbetsgivarna och regeringarna, och utgjort grunden för en samarbetsprocess dem emellan som har förvandlat dessa ledare till kompanjoner i den kapitalistiska företagsamheten. Detta förlopp har nuförtiden antagit en mycket mer officiell karaktär än i det förflutna. Fackföreningarna 'konsulteras' nu regelbundet av sina regeringar, och deras representanter återfinns i statsmaktens organ. Fackföreningsledarna har haft lätt att tro på att de, på grund av att de accepterats som ett nödvändigt element för kapitalismens funktion, också har kommit på jämställd nivå med affärslivet i fråga om politiska avgöranden. I själva verket har deras inordnande i dessa länders officiella liv huvudsakligen tjänat till att pålägga dem ett ansvar, som ytterligare har försvagat deras förhandlingsposition, och som också har bidragit till att minska deras effektivitet.

Det finns emellertid andra och mer specifika orsaker till att avvisa den tanken som helt orealistisk, att arbetstagarna som intressegrupp skulle vara jämställda med affärslivet.

Det är allmänt accepterat, att seriösa försök till aktivitet i påtryckningsgrupper mycket oftare förekommer på regerings- och förvaltningsplanet än på lagstiftningens område. Allteftersom statsmakten har kommit att i allt högre grad få inflytande över alla områden för ekonomisk och social verksamhet, har också samhällets viktigaste 'intressen' kommit att inrikta sina påtryckningar på regeringen och administrationen. Detta innebär inte, som vi senare skall se, att den lagstiftande myndigheten är betydelselös i detta sammanhang. Det innebär däremot att den mest betydelsefulla delen av påtryckningsgruppernas verksamhet numera är riktad mot den exekutiva myndigheten. Det är idag bara de svagaste grupperna som försöker att i första hand utöva inflytande genom lagstiftarna, just beroende på att de har litet inflytande, eller inget inflytande alls, på regeringsmakten. De viktigare 'intressena' använder båda vägarna, med tyngdpunkt på regering och förvaltning.

Det har emellertid redan utförligt hävdats, att affärslivet ställer upp i denna tävlan på utomordentligt goda villkor, jämfört med arbetstagarna eller andra 'intressen'. Affärsmännen och deras representanter har nämligen normalt en relation med ministrar, ämbetsmän och andra medlemmar av statsmaktseliten, som är helt annorlunda än arbetstagarnas och deras representanters. Med hänsyn till de influenser som påverkar de politiska makthavarna och förvaltningstjänstemännen, och som noterades i tidigare kapitel — socialt ursprung, personliga förbindelser,²² klasstillhörighet, egenintresse, ideologisk inriktning, uppfattning om 'nationens intresse' — kan affärslivets påtryckningsgrupper rimligtvis vänta sig att deras synpunkter och krav skall möta en *omedelbar* förståelse, sympati eller åtminstone respekt, som skiljer sig mycket från den som deras motsvarigheter på arbetstagsidan kommer i åtnjutande av. Detta är med lika stor sannolikhet fallet när 'vänster'-regeringar sitter vid makten som när arbetarna har att göra med en konservativ statsledning.

Ytterligare en viktig anledning till denna skillnad är att arbetstagarna som påtryckningsgrupp

²¹ Den kan i själva verket överdrivas beträffande många kommunistiska fackföreningsledare också, när det gäller deras fackföreningsaktiviteter.

²² En japansk författare erinrar sig det ganska rörande faktum, att 'kort tid efter det att han tillträdde makten i slutet av 1954 sände premiärminister Tatoyama Ichiro ut en order till alla statsverkets institutioner med förbud för stats-tjänstemän att spela golf och mahjong med affärsmän'. (N. Ike: *Japanese Politics*, 1958, sid. 160.) Angående de japanska ämbetsmännens nära beröring med näringslivet, se samma skrift, sid. 161 ff.

alltid *förefaller* vara en i mycket högre grad 'uppstyckad' intressegrupp. Dess krav, hur beaktansvärda de än är, kan lätt uppfattas som skadliga för den ekonomiska och finansiella stadgan, inflationsdrivande, oförenliga med ett effektivt handläggande av branschfrågor eller andra frågor, farliga för bibehållandet av 'förtroendet' (inte minst utomlands), ett hot mot företagets internationella konkurrenskraft, 'självviska', 'orealistiska' eller 'ansvarslösa' — kort sagt, klart i strid med 'de nationella intressena'.

Affärslivets krav, å andra sidan, hävdas *alltid* vara förenliga med 'de nationella intressena'. För det första är affärslivets opposition mot arbetskraftens krav, skildrade i ovan nämnda ordalag, enligt definition förenlig med dessa intressen. För det andra kan alltid affärslivets krav, som avser att stärka ställningen för individuella företag eller för vissa branscher, eller för den kapitalistiska företagsamheten som helhet, med en hög grad av trovärdighet presenteras, i sitt kapitalistiska sammanhang, som förenliga med 'de nationella intressena'.

Detta kanske inte alltid leder till önskade resultat, och det är uppenbarligen inte fallet, att alla näringslivets påtryckningar alltid är framgångsrika, och arbetstagarnas påtryckningar alltid resultatlösa. Det är snarare så, att regeringar och statsförvaltningar mycket sannolikt känner att de, när de ger de förstnämnda sitt stöd, i verklig mening stödjer 'de nationella intressena', och att de lika sannolikt känner att detta inte är fallet (eller åtminstone inte i lika hög grad är fallet) i fråga om arbetstagar sidans krav.

Denna sannolikhet spås på ytterligare av de stora resurser som affärslivsintressena kan uppbåda till gagn för sina syften. Departement och regeringsorgan som handlägger frågor som berör huvudintressena är kraftigt påverkade av de upplysningar och det faktaunderlag som dessa intressen förser dem med, och de grundar i praktiken ofta sin politik på detta underlag.²³ Dessutom är de mycket känsliga för kraften och intensiteten av de påtryckningar som olika intressen utövar. Ur denna synvinkel står affärslivet i en mycket bättre position än arbetstagarna (eller någon annan intressegrupp) tack vare sina oändligt mycket större resurser. Dessutom behöver inte de största och mäktigaste företagen lita till något mellanliggande organ som skall tala å deras vägnar med regeringarna, och framföra deras argument, utan de gör detta själva, med den själv-säkerhet som makten fött. Som professor Meynaud också noterar, behöver inte 'Siemens, Rhone-Poulenc, Montecatini, Courtaulds, General Motors ... någon mellanhand för att förhandla med regeringarna'.²⁴ Sådana mellanhänder är emellertid av avsevärd betydelse vid ett framläggande av industrins krav, på grund av de påtryckningar som de kan utöva, och på grund av deras förmåga att bidra till att forma de officiella tankegångarna och också 'allmänna opinionen'.²⁵ Som professor Ehrmann har noterat med avseende på Frankrike, står 'de stora, välorganiserade ekonomiska intressena, särskilt när de representeras av expertledda topporganisationer som Nationella arbetsgivareföreningen, i nästan ständig kontakt med ministeriets skattesektion' (dvs. finans-

²³ En fransk författare noterar i detta sammanhang, att 'de höga ämbetsmännen föredrar att ha att göra med toppmän inom industri- och finansvärlden framför representanter för små eller medelstora företag, eller vinodlare eller betodlare. Ovanpå de förstas brister lägger de senare en fullständig brist på förståelse för det ekonomiska livet och en alltför uppenbart exklusiv inriktning på sina specifika intressen. Dessutom är de stora arbetsgivarnas intressen sammanlänkade med nationens intressen. Detta skapar en språklig gemenskap mellan arbetsgivarna och ämbetsmännen, och fast de senare är medvetna om en viss tvetydighet i situationen, uppskattar de dessa mäns kunskaper och det faktum att de kan ge sina krav ett sken av allmänna tankegångar.' (Brindillac: 'Les Hauts Fonctionnaires', sid. 871.)

²⁴ Meynaud: *Nouvelles Etudes sur les Groupes de Pression en France*, sid. 27. En amerikansk studie noterar också att bland de 200 största industriföretagen i Förenta Staterna är 'representanter för Washington regel snarare än undantag, särskilt bland bolag som tillverkar strategiskt viktiga varor för regeringen'. (P. W. Cherrington och R. L. Gillen: *The Business Representatives in Washington*, 1962, sid. 1.)

²⁵ Angående detta, se kapitel 7.

ministeriets).²⁶ Ingenstans har någon annan intressegrupp än affärsvärlden haft samma möjligheter att komma i kontakt med de viktigaste organen för verkställande makt, och ingen annan åtnjuter samma förtrolighet med dess representanter. Ingen annan intressegrupp kan heller vid behov åstadkomma något som liknar de påtryckningskampanjer som affärsintressena kan sätta i verket. Sålunda fick lagen om relationerna arbetstagare-företagsledning från 1947, mer känd som the Taft-Hartley Act, mycket negativ inverkan på de amerikanska fackföreningarnas intressen, och de kämpade hårt mot den. Deras kamp var emellertid ingenting mot den kampanj som the National Association of Manufacturers kunde sätta i verket för att genomdriva lagen. I ett annat sammanhang är det mycket svårt att föreställa sig, att någon annan intressegrupp än affärslivet skulle kunna uppbåda det slags resurser och sympatier som mobiliserades i Storbritannien för ett införande av kommersiell TV.²⁷ Det är lika svårt att tänka sig, att en fackförening eller en annan intressegrupp skulle kunna ställa upp resurser för att i eget intresse motverka de anti-nationaliseringskampanjer som brittiska företag har satt igång vid olika tidpunkter efter kriget.²⁸ En amerikansk författare har sagt, med avseende på Förenta Staterna, att 'felet med det pluralistiska himmelriket är att den himmelska kören sjunger med kraftig överklassaccent ... systemet är skevt, "fixat" och ur balans, vilket gynnar en bråkdel av en minoritet'.²⁹ Detta gäller också andra kapitalistiska länder.

Härmed är det inte sagt, bör man än en gång betona, att denna obalans automatiskt garanterar att affärsintressena alltid uppnår sina mål, och alltid kan påtvinga statsmakten sin vilja i fråga om varje krav. Det är inte heller fallet, att inte andra organiserade grupper av alla slag ofta har fört mycket framgångsrika kampanjer, ibland också mot ett starkt motstånd från affärslivets sida. Om affärsintressenas dominans hade varit fullständig, skulle det vara absurt att alls tala om konkurrens. Det förekommer konkurrens, och det förekommer nederlag för de mäktiga kapitalistiska intressena, likaväl som segrar. Trots allt lyckades David beseгра Goliat. Men sensmoralen var att David verkligen var mindre än Goliat, och att oddsen var emot honom.

Denna brist på balans mellan affärsintressena och arbetstagarna som påtryckningsgrupper tar sig också uttryck i den verksamhet som bedrivs av två andra element inom statsmakt-systemet, nämligen den lagstiftande makten och de kommunala förvaltningsorganen, och dessa måste nu tas i betraktande.

III

De lagstiftande församlingarna i de avancerade kapitalistiska länderna tenderar nuförtiden att spela en underordnad roll i beslutsprocessen. Fastän dessa i högtidliga tal fortfarande kallas för 'folkviljans' representanter, försöker regeringarna i allt större utsträckning att avstänga sig från effektiva parlamentariska påtryckningar.

Icke desto mindre har lagstiftarna behållit en viss grad av inflytande, och fastän de stora intressegrupperna idag har en benägenhet att se dem som ett hjälpmedel till gagn för sina syften, finner de det fortfarande mödan värt att utöva vad påtryckningar de kan via de representativa försam-

²⁶ H. W. Ehrmann: 'French Bureaucracy and Organised Interests', i *Administrative Science Quarterly*, 1961, volym 5, nr 4, sid. 541.

²⁷ Angående detta, se H. H. Wilson: *Pressure Group: The Campaign for Commercial Television in England*, 1960.

²⁸ Se t.ex. H. H. Wilson: 'Techniques of Pressure', i *The Public Opinion Quarterly*, 1951, volym 15.

²⁹ E. E. Schattschneider: *The Semi-Sovereign People*, 1960, sid. 31. För ungefär trettio år sedan formulerade professor Schattschneider saken på ett sätt som fortfarande är sällsynt träffande. 'Affärsmännen utgör som kollektiv den mest klassmedvetna gruppen i det amerikanska samhället. Som klass är de mer organiserade, lättare att mobilisera, de har fler kommunikationskanaler, är mer liktänkande och mer vana att hålla ihop till försvar av sina privilegier än någon annan grupp.' (E. E. Schattschneider: *Politics, Pressures and the Tariff*, 1935, sid. 287.)

lingarna. Också i detta fall står affärsintressena i en mycket bättre position än sina konkurrenter.

För det första har det under hela detta sekel varit konservativa partier med olika beteckningar, som dominerat de lagstiftande församlingarna. Det har funnits undantag till denna regel, men det allmänna mönstret har varit konservativ dominans, om man bara tar hänsyn till majoritetssiffror. De konservativa majoriteterna i dessa församlingar har för det mesta rekryterats från över- och medelklasserna, och oavsett deras sociala ursprung har medlemmarna av dessa majoriteter i alla händelser varit starkt motiverade att inta en välvillig hållning gentemot kapitalistisk verksamhet och en motsvarande avog inställning till en politik som föreföll vara till men för denna. Extremfallet är uppenbarligen Förenta Staterna, där män med ett starkt engagemang för den privata företagsamheten alltid har utgjort en överväldigande majoritet i både representanhuset och senaten. De amerikanska arbetstagarna har alltid varit beroende av de ledamöter som man kunnat få in i församlingarna för att försvara sina intressen och framlägga sina krav, utan att man haft någon egentlig garanti för att kunna lita på att dessa människor skulle bli deras trogna förspråkare, än mindre att de skulle bli effektiva sådana. Men också i andra länders lagstiftande församlingar är det vanligen intressen med anknytning till affärlivet och förmögenhetsintressen som har haft de stora parlamentariska härskarorna på sin sida.

Dessutom får man inte glömma, att de socialdemokratiska parlamentsgrupperna, liksom fackföreningsledare och funktionärer, ofta på sina överordnades anmodan har agerat efter en föreställning om 'de nationella intressena', som krävde, inte att de skulle verka för arbetarklassens intressen, utan att de skulle bidra till att dämpa dem. De flesta medlemmarna av dessa grupper har lätt givit efter för det parlamentariska tryck, som i markant grad har påverkat det politiska mod som de satt inne med, och fått dem att betrakta världen genom ett parlamentariskt töcken, vilket inte alls är vägen till något stridbart uttryck för en klassmedvetenhet (som många av dem visserligen ändå inte hade). De av dem, som verkligen hade en sådan medvetenhet, och som försökte handla i enlighet med den, har alltid funnit att de måste undanröja en mängd procedurhinder och andra hinder, avsedda just att hämma en sådan verksamhet. Ännu viktigare är, att de också ofta kommit i motsatsställning, ofta allvarligt, till sina parlamentariska överordnade och till partiledningen, och till sina 'lojala' och 'ansvarskännande' kolleger. Av alla faktorer som lagt band på socialistiska parlamentsledamöter i socialdemokratiska partier har inga varit mer verkningsfulla än de påtryckningar som utövats av deras egna ledare och parlamentskolleger.³⁰

För sin del har de kommunistiska parlamentsledamöterna, som är skyddade bakom ett tjockare ideologiskt skal, varit något mindre mottagliga för de förlamande effekter, som Marx kallade för 'parlamentarisk fördumning', men de har inte på något sätt varit immuna mot denna sjukdom. Det är inte säkert, att 'det finns mer gemensamt mellan två parlamentariker, varav den ene är kommunist, än mellan två kommunister, varav den ene är parlamentariker'. Det är inte heller oundvikligt att de revolutionära partiernas parlamentsgrupper tar upp sina borgerliga motsvarigheters karaktärsdrag. Oavsett detta, ökar i hög grad ett deltagande i parlamentet (vilket de revolutionära partierna rimligtvis inte kan försmå under de politiska förhållanden som råder i regimerna av västerländsk typ) tendenserna till opportunism och uppmuntrar synsättet, att politik framför allt är en fråga om parlamentarisk strategi, taktik och manövrer, för vilket man måste offra mycket av sina principer och mål.

Konservativa majoriteter är till fördel för affärlivet och därtill anknutna intressegrupper. Emellertid litar dessa intressen i många avseenden inte till en numerär överlägsenhet i parla-

³⁰ Det parlamentariska Labour-partiet är ett klassiskt exempel på detta fenomen.

mentet, utan till andra gynnsamma faktorer.

En av dessa har att göra med det betydelsefulla förhållandet, att mäktiga och etablerade intressen ofta inte behöver göra mer för att, så att säga, hålla ställningarna, än att förhindra lagstiftning och genomdrivande av åtgärder som har en negativ inverkan på deras privilegier. Professor Ehrmann har anmärkt, att 'denna negativa effekt av den parlamentariska verksamheten är ofta det enda som spelar någon roll, eftersom det för den organiserade affärsvärlden är viktigare att omintetgöra konkurrerande krav än att arbeta för ny lagstiftning, som det inte finns något särskilt stort behov av, så länge affärslivet kan räkna med att förvaltningen är välvilligt inställd'.³¹

De lagstiftande församlingarna är mycket väl ägnade att fylla denna negativa, hämmande och blockerande uppgift, som en amerikansk författare har karakteriserat i en träffande formulering som 'underlåtenhetens politik'.³² På den tiden då det brittiska överhuset hade betydande makt, skötte det denna uppgift till fulländning, och dess historia har i själva verket varit en saga om en kamp mot avskaffandet av privilegier av alla slag. Förenta Staternas senat är en annan församling som är utomordentligt väl lämpad att föra denna kamp. 'Till och med en enda senator', skriver en författare, 'kan ställa till besvärigheter. En handfull av dem på stridshumör kan försätta den exekutiva myndigheten i ett nesligen förlamat tillstånd'.³³ Detta är kanske att ta i litet för mycket, och beskrivningen tenderar att underskatta de påtryckningsmedel på mot sträviga parlamentsledamöter som regeringen själv besitter, o den har lust att ta dem i bruk (vilket är en stor inskränkning, det medges). Den springande punkten är emellertid, att 'stridshumöret' hos senatorer och medlemmar av representanthuset mest sannolikt riktas mot åtgärder som 'affärsvärlden' också ogillar, många välfärdspolitiska åtgärder inbegripna, som kan få inverkan på egendomsrättigheter och som lätt kan betecknas som 'smysocialisering' eller något liknande.³⁴

På samma sätt är det ingen obetydlig fördel för de tyska näringslivsintressena, att som ordförande för en viktig finanskommitté i Förbundsdagen ha en man, som 'frankt deklarerade att han för sin del inte avsåg att stödja något lagförslag som av viktiga sektorer inom industrin anses vara en för stor belastning'.³⁵ Det är inte särskilt troligt att någon annan grupp i det tyska samhället kunde finna en så trofast och rättfram försvarare av sina intressen i en motsvarande maktposition.³⁶ Detta slags gynnande av affärslivet, som man möter i alla lagstiftande församlingar i den

³¹ Ehrmann: *Organised Business in France*, sid. 218.

³² D. C. Blaisdell: *American Democracy Under Pressure*, sid. 39. Professor Blaisdell noterar också, att 'Kongressens underlåtenhet att handla beslutsamt i de frågor som berör kontroll över tillgångar genom aktiebolagsformen utgör inget mindre än ett tyst godkännande av situationen såsom varande i det allmännas intresse.' (Samma skrift, sid. 39.)

³³ V. O. Key: *Parties and Pressure Groups*, 1958, sid. 476.

³⁴ I slutet av 1967 skrev *The Times*'s Washington-korrespondent, att 'det förhållandet att det finns omkring 35 miljoner fattiga i detta det rikaste landet i historien är nog bevis för Kongressens medelklassintressen och dess trogna attityd gentemot näringslivets behov ... En medicinsk rapport från det södra regionala rådet talade om barn som hade tur om de fick ett mål mat om dagen, om barn som hade kronisk diarré, kroniska sår och missbildningar, och om skjul utan rinnande vatten eller elektricitet.

Många familjer har en diet bestående av majsmjöl, vetemjöl, ris och fettfri torrmjöl. I Kalifornien, landets rikaste delstat, tjänar kringflyttande arbetare inte mer än 1.000 dollars om året. Det är dessa som är de så kallade "osynliga fattiga", och till dessa materiella brister måste läggas förtrycket av negrerna och ostraffat våld och ostraffat mord. Detta är en gammal företeelse i Förenta Staterna, men Watts, Newark och Detroit är hotfulla varningar om att de fattiga inte längre är osynliga eller liknöjda. Trots detta lyckades Kongressen hålla en 340 dagars session och göra anmärkningsvärt litet åt det.' ('Cloud Cuckoo Land of American Congress', *The Times*, 19 december 1967.)

³⁵ Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, sid. 172.

³⁶ Professor Braunthal noterar också, att 'BDI (Bundesverband der Deutschen Industrie) i första hand intresserar sig för arbetet i kommittéerna (i Förbundsdagen) för ekonomiska angelägenheter, utrikeshandel och finansiella frågor. På det stora hela har man lyckats att "kolonisera" dessa kommittéer med ordförande och ledamöter som är benägna att vara mottagliga för deras önskemål.' (Samma skrift, sid. 169.)

kapitalistiska världen, beror till en del på lagstiftarnas spontana inställning. Liksom fallet är med regering och förvaltningstjänstemän, skulle det vara naivt att tro att parlamentsledamöterna är motvilliga verktyg för mäktiga affärs- och förmögenhetsintressen. Om de nu försvarar dessa intressen, beror det på att de finner det lätt att förena ett sådant försvar med 'de nationella intressena'.

Å andra sidan hjälper det med påtryckningar, och de kan ofta vara nödvändiga med avseende på specifika frågor och problem.

Sådana påtryckningar kan vara mycket diffusa. En amerikansk undersökning noterar, att 'de flesta "lobbyister" anser att det bästa argumentet för en senator oftast är fördelar för senatorns hemstat'.³⁷ Det är emellertid också troligt att en senator anser, att åtgärder som gynnar affärlivet, och som affärlivet kräver, kommer att vara till fördel för hans hemstat. Han finner mycket färre anledningar att tänka så i fråga om åtgärder som är till fördel för, och förespråkas av, arbetstagarna.

Emellertid spelar också en personlig faktor in. Samme senator vet nämligen också att valkampanjer är dyrbara: '... kanske de "normala" utgifterna, för att ange ett grovt medeltal av de olika expertuppgifterna, är i storleksordningen 500.000 dollars, och en hård kamp i de stora tvåpartistaterna kostar ofta över en miljon'.³⁸ Samme författare tillägger, att 'merparten av denna kampanjfond ... utgörs vanligen av ett fåtal stora bidrag från enskilda och grupper, som har ett vitalt intresse av hur han betar sig under ämbetsperioden'.³⁹ Dessa bidrag kommer uppenbarligen från affärlivet och får åtminstone den effekten, att mottagarna blir uppmärksamma på bidragsgivarnas krav.

Men även när förhållandet mellan påtryckningar och beteende i parlamentet inte är så uppenbart, har affärs- och förmögenhetsintressena oändligt mycket större resurser än någon annan intressegrupp att forma lagstiftarnas tankegångar och önsknings- och påverka lagstiftningsmaskineriet. Påtryckningarna kan vara direkta och personliga och anta en mängd olika former, eller också kan de utövas via den 'allmänna opinionen', genom en kampanj 'vid gräsrotterna', en direkt bearbetning av de enskilda väljarna, vilket är oerhört dyrbart, och vilket affärsintressena på detta område och på andra (till exempel i fråga om kontrollen av massmedia) befinner sig i en mycket bättre position att genomföra än någon annan kategori. Rowen anmärker med avseende på president Kennedys skattereform-förslag 1961, särskilt förslaget om källskatt för ränte- och utdelningsinkomster, att 'fastän the Ways and Means Committee tillstyrkte innehållandet av skatten, besegrades förslaget till sist av den brevkampanj som inspirerades av affärsmän, banker och sparbanker. Kongressens mottaglighet för detta slags påtryckningar är en sorglig kommentar till den amerikanska lagstiftningsproceduren'.⁴⁰ Sådana kampanjer lyckas kanske inte alltid, och andra intressen är ofta i stånd att utöva avsevärt inflytande på lagstiftarna. Faktum kvarstår dock, att affärsmannagrupperna är oändligt mycket bättre rustade än andra ekonomiska intressegrupper att utöva effektiva påtryckningar på dessa församlingar.

Professor Almond har skrivit, att vad som är slående med

... strukturen av affärlivets inflytande på det tyska politiska livet och på regeringen är inte bara (!) det förhållandet, att affärsvärlden har en grad av inflytande som är oproportionerligt mot populationens storlek. *Detta är ett mönster som går igen i Förenta Staterna, i England, i alla länder som har en*

³⁷ D. R. Matthews: *U.S. Senators and Their World*, 1960, sid. 182.

³⁸ Samma skrift, sid. 72.

³⁹ Samma skrift, sid. 72.

⁴⁰ Rowen: *The Free Enterprisers*, sid. 54.

kapitalistisk samhällsekonomi och en demokratiskt vald regering. Vad som är ovanligt med det tyska mönstret i jämförelse med det amerikanska är den direkta och omfattande inblandningen av näringslivets påtryckningsgrupper i representantskapet i Förbundsdagen och i partiernas finansiering. Tack vare sitt inträngande i medelklasspartierna och dessas delegationer i Förbundsdagen får dessa påtryckningsorganisationer en central politisk betydelse, som på viktiga sätt inverkar på både anda och innehåll i den tyska politiken.⁴¹

Det är märkligt att författaren betonar detta. Vad som nämligen är slående är just det som professor Almond så obekymrat avfärdar som 'bara' ett förhållande, nämligen det 'oproportionerliga' inflytande, som 'affärsvärlden' utövar på de parlamentariska församlingarna i de avancerade kapitalistiska länderna. De *former* som detta tar sig är naturligtvis en mycket betydelsefull fråga, men, tycker man, mindre betydelsefull än det *förhållandet* att dominans föreligger, hur den än har åstadkommit.

Vad detta förhållande pekar på är att statsmaktsystemets lagstiftande element, liksom alla andra element som tidigare har behandlats, trots den allmänna rösträtten och den politiska konkurrensen, normalt fortfarande är i högre grad de dominerande klassernas verktyg än de underordnade klassernas, fastän inte i lika exklusiv bemärkelse som förr i tiden. Det kan hända att lagstiftarna bidrar till att jämna ut mönstret av klassdominans, men de är ändå fortfarande ett av dess verktyg.

IV

På samma sätt som de lagstiftande församlingarna har förlorat makt till regeringarna, har också de lokala och regionala förvaltningsorganen i de avancerade kapitalistiska länderna blivit i alltmer markant grad beroende av den centrala makten, och underordnade den. Också i Förenta Staterna, med dess imponerande tradition av maktdecentralisering, hade vad Harold Laski 1940 kallade för 'federalismens föråldring' blivit alltmer märkbar under de följande åren.

Medan utvecklingen mot en nationalisering av de offentliga myndigheterna har varit mycket markant, är processen långtifrån fullbordad. Det är inte bara fallet, att de lokala och regionala förvaltningsorganen har bevarat avsevärd makt som representanter för den centraliserade makten, i många fall har de också bibehållit en (visserligen osäker) grad av självständigt initiativ och beslutsfattande, vilket är mest uppenbart i Förenta Staterna. Också som representanter för den centrala ledningen har dessa enheter ofta ägt en viss frihet i fråga om det sätt som de genomfört sin uppgift på, och detta har haft avsevärd betydelse för dem som kommit under deras inflytande.

Dessa orsaker är tillräckliga för en kortfattad diskussion av den decentraliserade förvaltningens karaktär och fördelning i de avancerade kapitalistiska samhällen, särskilt i Förenta Staterna, där många av de pluralistiska teorierna har valt den 'kommunala' maktstrukturen som sin miljö, och försökt att vederlägga föreställningen om en 'styrande klass' och en 'maktelit' genom att referera till denna.⁴²

Huvudlinjerna i den pluralistiska argumenteringen med avseende på den kommunala maktstrukturen liknar i huvudsak grundvalarna för det mer allmänna antagandet, att makten i Förenta Staterna är utspridd, inte koncentrerad, demokratisk och inte 'pluto-hierarkisk'.

⁴¹ G. A. Almond: 'The Politics of German Business', i H. Speier och W. P. Davidson (red.): *West German Leadership and Foreign Policy*, 1957, sid. 211, min kursivering. Observera också det förhållandet, som bekräftar detta mönster, att 52 procent av det liberal-demokratiska partiets medlemmar i Japans parlament 1958 hade anknytning av ett eller annat slag till affärlivet. (R. A. Scalapino och J. Masumi: *Parties and Politics in Contemporary Japan*, 1962, sid. 63.)

⁴² En bibliografi över material i detta sammanhang fram till 1962 finns i C. Press: *Main Street Politics: Policy Making at the Local Level*, 1962. Färskare referenser finns t.ex. i A. Rose: *The Power Structure. Political Process in American Society*, 1966

Därmed är det inte sagt, måste man påpeka, att 'alla' inom kommunerna har lika stor del av makten. Sålunda skriver professor Dahl, den ledande teoretikern i fråga om den pluralistiska kommunala maktstrukturen, att i New Haven 'utnämns eller väljs sällan en arbetare till något av stadens högre ämbeten'.⁴³ Man menar snarare, att makten är utspridd mellan olika elitgrupper, som är inflytelserika inom olika 'problemområden', och vilkas makt 'inte är kumulativ'. Det finns inte heller, skriver professor Dahl, något specifikt som tyder på att den ekonomiska makten är en avgörande faktor vid utformningen av stora politiska beslut. En kritiker av tesen summerar den på så sätt: 'Det finns elitgrupper, men det finns ingen elit'.⁴⁴

Dessutom, och det är lika viktigt i samband med de pluralistiska påståendena, hävdar professor Dahl följande, fastän han medger, att arbetarna är nästan helt utestängda från de beslutsfattande grupperna:⁴⁵

Icke desto mindre skulle det vara oriktigt att dra den slutsatsen, att attityderna hos människorna i dessa samhällsskikt, och deras aktiviteter, inte skulle ha något inflytande på förvaltningstjänstemännens beslut... Fastän arbetarna saknar social ställning, saknar de inte andra resurser, till exempel de allmänna valen. Det som de saknar som individer kompenseras de mer än väl genom sina kollektiva resurser. Kort sagt, fastän deras direkta inflytande är litet, är deras indirekta, kollektiva inflytande stort.⁴⁶

Med smärre variationer är detta essensen av vad de pluralistiska teoretikerna hävdar.

Det viktigaste felet i denna argumentering härrör från det som C. Wright Mills kallade för 'abstraherad empirism', som i detta sammanhang innebär insamlande och utnyttjande av relevanta uppgifter utan vederbörlig hänsyn till den totala socio-ekonomiska miljön, utanför vilken uppgifterna är meningslösa.

Sålunda är det helt riktigt, att medlemmarna av de övre samhällsklasserna och innehavarna av den ekonomiska makten inte obetingat eller särskilt ofta tar direkt del i den kommunala och statliga förvaltningen. Detta innebär emellertid inte att de inte utgör den viktigaste referenspunkten för dem som verkligen leder dessa förvaltningar.⁴⁷ Professor Kaysen har skrivit följande:

Fabrikschefen vid det företag, vars anläggning är den största arbetsplatsen i en stad, eller den vice verkställande direktören vid företaget, som avser att bygga en fabrik som kommer att bli den största arbetsplatsen i en liten stat, underhandlar inte med de kommunala myndigheterna som medborgare utan som nästan suverän makthavare ... Också stora industristater och storstadsområden har liknande problem. De tre största arbetsgivarna i Michigan svarar antagligen för en fjärdedel av delstatens industrianställda. I Detroit är proportionen närmare en tredjedel. På denna nivå är företagets valmöjligheter, dess finansiella uthållighet och dess oberoende av lokala krafter styrkefaktorer vid förhandlingar med de i regel svaga förvaltningarna på den lokala och ofta också på den delstatliga nivån.⁴⁸

Med hänsyn till den reella ekonomiska makt, som affärslivet åtnjuter, och till den förhärskande kultur, som gör denna maktutövning legitim, förefaller frågeställningen, huruvida högre

⁴³ R. A. Dahl: *Who Governs? Democracy and Power in an American City*, 1961, sid. 230.

⁴⁴ T. Gitlin: 'Local Pluralism as Theory and Ideology', i *Studies on the Left*, 1965, volym 5, nr 3, sid. 25. Detta är en utmärkt kritik av den pluralistiska teorin med avseende på kommunal makt.

⁴⁵ Dahl: *Who Governs?*, sid. 230.

⁴⁶ Samma skrift, sid. 233, min kursivering.

⁴⁷ Angående den dominerande medelklasskaraktären hos det amerikanska delstatliga lagväsendet, se B. Zeller: *American State Legislature*, 1954.

⁴⁸ C. Kaysen: 'The Modern Corporation: How Much Power? What Scope?', i Mason (red.): *The Modern Corporation*, sid. 100-101. Se också H. Zeigler: 'Interest Groups in the States', i K. Vines (red.): *Politics in the American States*, 1965: 'Oberoende av vilket slag av samhällsekonomi som en stat har, dominerar företagen mönstret för de utomparlamentariska påtryckningarna, "lobbying".' (Sid. 109.) En illustrativ skildring av hur denna makt utövas på det lokala planet av oljeintressen finns i Engler: *The Politics of Oil*.

företagschefer eller chefer på mellannivå faktiskt ställer upp i val och arbetar inom den kommunala eller delstatliga förvaltningen, att vara ytterligt ovidkommande. En undersökning som handlar om 'Cibola' visar mycket riktigt, att 'den utåt synliga ledningen för politiken och det kommunala livet i Cibola har nästan fullständigt övergått till en grupp affärsmän och fria yrkesutövare ur medelklassen, av vilka nästan ingen innehar någon ekonomiskt dominerande ställning i kommunen'.⁴⁹ Det finns emellertid all anledning att anta, att dessa 'affärsmän och fria yrkesutövare ur medelklassen' är mycket medvetna om hur betydelsefulla för kommunen de är, som innehar en 'ekonomiskt dominerande ställning', att de själva inte påverkas av idéer och syften som kan väntas strida mot dessa maktavares åsikter, och att de också mycket väl vet hur stora resurser de senare har till sitt förfogande, om en konflikt skulle uppstå. Professor Dahl själv, till och med, skriver träffande, att 'notabiliteterna' har inflytande på beslut som har beröring med näringslivet, eftersom 'politikerna hyser respekt för deras potentiella inflytande och undviker en politik som kan väcka Notabiliteternas bittra motstånd'.⁵⁰

Naturligtvis konsulteras också andra människor av politiker och tjänstemän, och man tar hänsyn till andra grupper än affärslivet. Liksom på det nationella planet är makt och inflytande på det lokala planet inget som kan klart definieras. Det viktiga i detta sammanhang är att, med hänsyn till fördelningen av den ekonomiska, sociala och kulturella makten i Förenta Staterna, det alltid är mest sannolikt att de som innehar politisk makt och ett politiskt ämbete, vilka de än är, tar större hänsyn till de mäktiga affärsintressena än till några andra.⁵¹ I vilket fall som helst är det sannolikt att de flesta andra intressegrupper också tar hänsyn till affärslivet. De människor som inte gör detta, utan föreslår en politik som affärslivet sätter sig emot, kan verkligen vid vissa tillfällen och på vissa orter finna politiker och ämbetsmän på sin sida vid en konflikt. Dåliga filmer är fyllda med sådana hjältar. Det verkliga livet är troligen annorlunda, och det har inte så många lyckliga slut. Som professor Dahl säger, skulle det verkligen vara oriktigt att dra slutsatsen, att arbetare och andra inte har något inflytande, men det är grovt vilseledande att påstå, att 'deras indirekta, kollektiva inflytande är stort'. Sett i samband med den systematiska undervärderingen av affärs- och förmögenhetsintressenas makt antyder detta nämligen, att de 'vanliga väljarna' konkurrerar i en pluralistisk politisk marknadssituation på mer eller mindre samma villkor (och till och med på fördelaktiga villkor) som de organiserade intressen, vilkas resurser är oerhört mycket större än deras egna. Tanken är absurd, och den blir det i ännu högre grad i Förenta Staternas fall, genom att den 'vanlige väljaren' påverkas av en lång rad kommunikationsorgan, som i överväldigande utsträckning står på affärslivets sida, med få, om ens några, motvikter, 'countervailing forces'. Man bör tillägga, att denna förnöjda pluralistiska syn inte heller tar hänsyn till de aktiva avskräckningsförsök som de som sitter inne med 'radikala' åsikter måste räkna med att möta i många kommuner, särskilt mindre sådana.

I detta sammanhang tar de 'kommunala maktteoretikerna' med pluralistiska övertygelser små hänsyn till det som har kallats maktens 'andra ansikte', eller 'det förhållandet att makten kan utövas genom att man begränsar utrymmet för beslutsfattande till relativt "trygga" frågor' och genom att 'skapa eller förstärka sociala och politiska värderingar och institutionella rutiner, som begränsar området för det politiska skeendet till enbart relativt ofarliga frågor'.⁵² Det vill säga

⁴⁹ R. O. Schulze: 'The Role of Economic Determinants in Community Power Structure', i *American Sociological Review*, 1958, volym 23, nr 1, sid. 6

⁵⁰ Dahl: *Who Governs?*, sid. 84.

⁵¹ 'Det pris som ett statligt regleringsorgan får betala för att överleva ... är tillmötesgående inom sitt område, antingen det gäller försäkringar, mjölk eller olja.' (Kariel: *The Decline of American Pluralism*, sid. 103.)

⁵² P. Bachrach och M. Baratz: 'Two Faces of Power', i *American Political Science Review*, 1962, volym 56, nr 4, sid. 948.

ofarliga för de privilegierade intressena. Med hänsyn till den amerikanska arbetarrörelsens politiska och ideologiska svaghet är det naturligtvis framför allt i Förenta Staterna som dessa intressen är i stånd att använda sig av denna makt. Ingen annanstans är nämligen deras politiska och ideologiska ledarställning så markerad. Liksom på det nationella planet är affärlivets intressen nå det kommunala och delstatliga planet inte bara i en oerhört fördelaktig konkurrenssituation för att få de ting som de önskar. De är också i en unik position för att förhindra att sådant görs, eller ens allvarligt diskuteras och övervägs som de *inte* önskar.⁵³

'The proof of the pudding is in the eating.' Om inte de privilegierade intressena hade utövat ett så kraftigt inflytande på de kommunala maktbärarna, skulle inte 'städernas skamlighet' idag vara ett så påtagligt faktum som när Lincoln Steffens omkring sekelskiftet gjorde sig ett namn genom att fördöma den. Svaret på de pluralistiska teorierna om den kommunala makten ges av städerna själva.

En skillnad mellan Förenta Staterna och andra kapitalistiska länder är omedelbart uppenbar med avseende på den kommunala makten, nämligen att i många av de senare länderna ett antal städer och till och med regioner har kommit att lyda under proletära, socialistiska och kommunistiska myndigheter, och på så sätt bildat veritabla 'röda enklaver'.

Detta är ett exempel på hur arbetarrörelser har gjort ett klart insteg i de dominerande klassernas politiska ledarställning och trängt ut hittills väl förskansade traditionella elitgrupper. Som en följd av detta har många sådana myndigheter kunnat skryta med avsevärda framsteg inom områden som bostäder, sociala förmåner, kommunala anläggningar, etc. Deras exempel har ofta ställt upp kriterier för lokal förvaltning som har spelat en betydelsefull roll.

Dessa myndigheters befogenheter har emellertid varit strängt beskurna, både av den miljö där de har verkat och av de centrala regeringarna.

Sålunda har man anmärkt, i fallet Tyskland, att 'fastän SPD kontrollerar ett flertal av städerna och en del av förbundsländerna måste det vara försiktigt i sin ekonomiska och finansiella politik på grund av att de inte har råd att reta de lokala affärsmännen, vilkas skatteunderlag man skulle förlora om de flyttade till en mer välvilligt inställd kommun'.⁵⁴ Detta kan mycket väl överdriva de ekonomiska restriktioner som dessa speciella myndigheter arbetar under, men det är uppenbarligen sant att också progressiva kommunala myndigheter, inte bara i Tyskland, har varit mycket angelägna om att blidka förmögenhetsintressena, och de har anpassat sitt handlande efter detta syfte.

Vad som har varit viktigare än denna kommunala maktstruktur är emellertid den centrala regeringens kontroll och den makt den har kunnat utöva för att stävja de radikala tendenserna till och med i de rödaste av de röda enklaverna. I detta syfte har de centrala regeringarna inte minst kunnat förlita sig på sina egna representanter. Sålunda är de maktbefogenheter som en *préfet* har i Frankrike tillräckliga för att utgöra ytterligare en kraftig hämsko på de lokala myndigheternas radikalism. En expert på det franska prefektsystemet har anmärkt, att 'sannolikheten för att en prefekt i hög ställning sitter inne med extrema åsikter eller markanta fördomar är lika obetydlig som sannolikheten att en inrikesminister i ett normalt franskt kabinett skall vara extremist'.⁵⁵

⁵³ 'I vissa frågor som anses avgjorda finns det starka krafter för att åstadkomma enighet. Det är bara i ej avgjorda frågor som diskussion är tillåten. Sådana frågor som markpolitik, privat företagsamhet och andra frågor som behandlar de etablerade intressena anses vara på förhand avgjorda, och ingen diskussion om en ändring i bestämmelserna är önskvärd.' (F. Hunter: *Community Power Structure: A Study of Decision Makers*, 1953, sid. 182.)

⁵⁴ Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, sid. 186.

⁵⁵ B. Chapman: *The Prefects in Provincial France*, 1955, sid. 161.

'Extremistisk' kan i detta sammanhang läsas som 'vänsterextremistisk'. Dessa representanter för den centraliserade makten är, liksom kollegerna i den centrala statsförvaltningen, mest sannolikt män med mycket 'moderata' åsikter. Det är också mest sannolikt att de räknar många fler industrimän, jordägare och andra bemärkt-heter bland sina vänner och bekanta än fackföreningsmän på vänsterkanten och 'extrema' socialister. De är i själva verket en naturlig beståndsdel i den etablerade borgerligheten i sina förlänade områden. Det är inte heller särskilt sannolikt att de är omedvetna om det förhållandet, att de mest framstående medlemmarna av detta etablissemang antagligen har goda kontakter i regeringskretsar, och det är på en fördelaktig uppfattning i dessa kretsar som en prefekts karriär beror.

Man skall inte heller bortse från att, fastän mer eller mindre radikala myndigheter länge har varit välkända företeelser i alla kapitalistiska länder utom Förenta Staterna, de konservativa elitgrupperna överallt har behållit ett anmärkningsvärt hårt grepp om stora delar av förvaltningen, särskilt på landsbygden, men inte bara där. Liksom i det nationella politiska livet, men kanske i litet långsammare takt, har dessa konservativa elitgrupper genomgått märkbara förändringar i fråga om sin sociala sammansättning, i den meningen att de 'feodala' och aristokratiska lokala ledarna i allt större utsträckning har ersatts av, eller åtminstone har fått lov att lämna utrymme för, företagsledare, företagare och yrkesutövare ur medelklassen.⁵⁶ Detta slags förändringar i det kommunala ledarskapets karaktär kan få en rad viktiga följder för den kommunala förvaltningen, men det förändrar givetvis inte det förhållandet, att det är medel- och överklasserna som fortfarande är dominerande.

Denna dominans påverkas inte heller nödvändigtvis av att det väljs radikala eller socialistiska myndigheter. Guttsman har skrivit angående England:

De lokala politikerna med befattningar som innebär makt, ära och förtroende, kommunalfullmäktige, domare, direktörer för sjukhus och skolor, når dessa positioner till största delen via partiorganisationer. Liksom de nationella politiska ledarna rekryteras de huvudsakligen från medelklassen. Detta är uppenbart beträffande de Konservativa, men också Labour-partiets representantskap på det lokala planet innehåller en avsevärd andel män och kvinnor från socialgrupper ovanför de manuellt arbetande än man finner i populationen som helhet, för att inte tala om i kategorin Labour-väljare.⁵⁷

Radikala fullmäktige ur medelklassen kan mycket väl göra mycket för sina arbetarklassväljare. Det viktiga är emellertid att det på denna nivå, liksom på det nationella planet, inte görs mycket av arbetarklasserna. Också i detta avseende styrs fortfarande den i särklass största delen av befolkningen av andra, som har eller inte har en social och radikal inriktning, som kombinerar eller inte kombinerar sina åsikter med sin byråkratiska verksamhet, men som i alla händelser är de andra, dom,

I slutet av förra kapitlet sades det att de ekonomiska elitgrupperna i det kapitalistiska samhället inte kan nöja sig med ett allmänt stöd från regeringen och andra element inom statsmaktsystemet. Dessa elitgrupper kan emellertid inte heller nöja sig med den avgjort fördelaktiga position som de

⁵⁶ 'Enligt traditionen i det lantliga Japan', noterar en författare, 'härstammade alltid yuryokusha (dvs. de inflytelserika) från de större godsägarfamiljerna, eftersom jordägarskap och makt hörde samman. Detta är i viss utsträckning fortfarande fallet, men det förhåller sig också så, att de nya maktkällorna har uppstått som resultat av de ekonomiska och sociala förändringarna.' (Ike: *Japanese Politics*, sid. 75.) Dessa nya källor till makt är, påstår samme författare, 'rikedom och skicklighet'. Samma tendenser till 'avfeodalisering' och 'bourgeoisificering' har varit karakteristiska för alla avancerade kapitalistiska länder. Angående Storbritannien, se t.ex. A. H. Birch: *Small-Town Politics*, 1959, kapitel 3.

⁵⁷ Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 27. Se också L. J. Sharpe: 'Elected Representatives in Local Government', i *The British Journal of Sociology*, 1962, volym 13, nr 3. Specifika 'cases' skildras t.ex. i F. Bealey, J. Blondel och W. P. McCann: *Constituency Politics. A Study of Newcastle-under-Lyme*, 1961, och Birch: *Small-Town Politics*.

innehär för att uppnå sina speciella syftemål. Hela strukturen av den ekonomiska och politiska dominansen, som har analyserats här, är nämligen i de västerländska politiska regimerna beroende av stödet från, eller åtminstone medgörligheten hos, dem som utsätts för den. De underordnade klasserna i dessa regimer, och också klasserna 'i mitten', måste övertalas att godta den rådande samhällsordningen och att begränsa sina krav och ambitioner till att ligga inom dess ram. För de dominerande klasserna kan det inte finnas någon mer betydelsefull uppgift, och heller ingen uppgift som kräver mer kontinuerlig uppmärksamhet, eftersom det ligger i karaktären av ett system som bygger på dominans, att striden aldrig är vunnen. Det är denna process av rättfärdigande eller legitimering av det kapitalistiska systemet som nästa två kapitel behandlar.

Att rättfärdiga systemet — I

I

I många regimer har de män som kontrollerar statsmakten sett sig nödsakade att ta till ett kontinuerligt och systematiskt förtryck av alla eller de flesta uttryck för opposition, för att bibehålla sin maktställning och för att vidmakthålla den rådande samhällsordningen.

Med ett par anmärkningsvärda undantag i vårt århundrade har detta inte varit fallet med den avancerade kapitalismens politiska system. Kommunistiska partier och andra vänsterorganisationer har varit förbjudna, eller också har deras rörelsefrihet varit skarpt begränsad, i vissa länder, och överallt har de blivit på olika sätt diskriminerade. Lagen inskränker eller förbjuder också vissa former av politiska uttalanden och aktiviteter. Trots detta är det uppenbarligen fallet med dessa regimer, att de har tillåtit (visserligen med olika grad av tolerans) en mycket omfattande opposition, inbegripet opposition vars uttalade syfte har varit en fullständig omvälvning av det kapitalistiska samhället och till och med dess störtande. I de fall där detta syfte har antagit hotfulla former, eller föreställs ha antagit sådana former (vilket inte alls är samma sak), har statsmakten tagit sina maktmedel i bruk för att möta hotet, verkligt eller inbillat. Statsmakten har emellertid i regel gjort detta utan att tillgripa något omfattande förtryck.

I vilket fall som helst har vänstern i de avancerade kapitalistiska länderna knappast någon gång efter första världskriget på allvar hyst några planer på uppror. En del element inom den har visserligen ansett, att en revolutionär kraftmätning förr eller senare måste komma, eller att detta i alla fall var ytterst sannolikt, men också de partier och grupper som har ansett detta har anpassat sitt handlande efter antagandet, att en revolutionär konfrontation med den borgerliga statsmakten inte skulle komma att äga rum på länge, och att den måste föregås av en lång period av politisk aktivitet inom den institutionella ram som dessa regimer erbjuder. Och inom denna ram har de socialistiska krafterna (visserligen med mer eller mindre allvarliga begränsningar) kunnat organisera sig och konkurrera om folkets stöd.

Det som varit mest iögonenfallande med denna konkurrens om det folkliga stödet har naturligtvis varit att alla partier på vänsterflygeln, antingen de varit socialdemokratiska eller kommunistiska, endast har haft relativt obetydliga framgångar. Under förhållanden med en relativ men ändå avsevärd politisk frihet har arbetarklassens partier, de partier som uttryckligen har förbundit sig att försvara och befria de underordnade klasserna, på det hela taget klarat sig sämre, politiskt sett, än de mer eller mindre konservativa rivaliserande partierna, vilkas syfte huvudsakligen har varit att bevara det kapitalistiska systemet. Det mest uppenbara tecknet på detta är det förhållandet, att dessa partier regelbundet har uppnått mycket bättre valresultat än arbetarklasspartierna, och de har gjort detta tydligtvis på grund av att de har kunnat locka till sig mycket betydande delar av de underordnade klasserna, liksom den absolut största delen av medel- och överklassen.

Den mest uppenbara frågan som detta leder till är varför detta har blivit fallet, varför de anti-socialistiska partierna så regelbundet har fått folkets stöd vid omröstningarna, varför de dominerande klasserna i dessa samhällen, i öppen politisk konkurrens, har kunnat försäkra sig om en fortsättning på det slags ekonomiska och politiska dominans, som har skisserats i de förra kapitlen. Det var denna fråga som Gramsci indirekt ställde, när han talade om de dominerande klassernas 'hegemoni' i samhällslivet, varmed han avsåg deras ideologiska dominans över de underordnade samhällsklasserna.¹

¹ Professor Gwyn Williams har definierat begreppet hegemoni som 'en samhällsordning, där en viss livsstil och vissa

Det svar som Marx gav på denna fråga var, i en berömd formulering, att 'den styrande klassens tankegångar är under varje tidsperiod de styrande tankegångarna', och att anledningen till detta var, att 'klassen, som är den styrande materiella kraften i samhället, är samtidigt dess styrande intellektuella kraft. Klassen, som disponerar medlen för materiell produktion, kontrollerar samtidigt medlen för den andliga produktionen, så att därför, generellt sett, tankegångarna hos dem, som saknar medel för andlig produktion, blir underkastade den.'²

Mycket har hänt i den kapitalistiska världen sedan detta skrevs år 1845, och det var inte ens vid den tiden ett fullständigt svar på frågan. Men det är fortfarande, som vi skall se på följande sidor, grunden för ett svar på frågan. Mycket har också hänt efter Gramsci, inte minst just i Italien, som har undergrävt den ledarställning, eller 'hegemoni', som de dominerande klasserna åtnjuter i dessa samhällen. Men detta undergrävande har tydligen ingenstans gått tillräckligt långt, hittills, för att utgöra ett allvarligt hot mot den rådande samhällsordningen. Med olika modifieringar kvarstår samma problem. Att behandla det med alla dess komplicerade aspekter skulle kräva mer än bara ett par kapitel. Här är avsikten endast att skissera några av huvudkomponenterna i ett svar på frågan.

Dessförinnan är det emellertid nödvändigt att göra två påpekanden. För det första måste det betonas, att 'hegemoni' inte är något som bara uppstår, helt enkelt en följd av en ekonomisk och social dominans. Den är till stor del resultat av ihållande och konsekvent genomförda *ansträngningar*, som utförs av en mängd organ, och som medvetet avses skapa det som Talcott Parsons kallar för en 'nationell enighet över partigränserna', baserad på en 'solidaritet av högre dignitet'.³ Det är inte heller endast en fråga om 'organ'. Dessa ingår i makro-politikens värld. Det finns emellertid också en mikropolitikens värld, där medlemmarna av de dominerande klasserna i kraft av sin position, till exempel som arbetsgivare, kan avskräcka medlemmar av de underordnade klasserna, om inte från att hysa, så åtminstone från att ge uttryck för nymodiga åsikter. Detta drabbar naturligtvis inte heller bara arbetarklasserna eller de lägre medelklasserna. Många arbetsgivare ur medelklassen är på samma sätt mottagliga för påtryckningar 'uppifrån'. Hotet behöver inte vara uttalat för att få avsedd verkan. I det civila livet likaväl som i statlig tjänst finns det kriterier på 'pålitlighet', särskilt i politiskt avseende, och det kan vara mycket ofördelaktigt i en del vitala bemärkelser att avvika från dessa. Detta gäller på alla livets stigar, och det utgör en distinkt, men inte på ytan synlig, företeelse inom det politiska skeendet.

Det finns en föreställning om ett förlopp och en aktivitet som är samlat i begreppet 'politisk socialisering', vilket innebär, för att ta en definition, 'de processer, varigenom värderingar, föreställningar och symboler lärs in och lagras, varigenom operativa sociala normer i politiskt avseende inplanteras, politiska roller institutionaliseras och politisk samstämmighet skapas, med eller utan resultat'.⁴ Svagheten med denna formulering, och också med en stor del av diskussionen om den 'politiska socialiseringen' i samband med de västerländska politiska systemen, är att den tenderar att förtiga det specifika ideologiska innehållet i denna socialisering och det förhållandet, att en stor del av processen i dessa regimer är avsedda att frammana ett acceptande av en kapitalistisk samhällsordning och av dess värderingar, en anpassning till dess krav,

tankegångar är dominerande, vari en uppfattning om verkligheten är spridd i samhället i alla dess institutionella och individuella manifestationer, och med sin innebörd formar alla smakyttringar, moral, seder, religiösa och politiska principer och alla sociala relationer, speciellt i intellektuellt och moraliskt avseende'. (G. A. Williams: 'Gramsci's Concept of Egeomnia', i *Journal of the History of Ideas*, 1960, volym 21, nr 4, sid. 587.)

² Karl Marx: *The German Ideology*, 1939, sid. 39.

³ T. Parsons: "'Voting" and the Equilibrium of the American Political System', i E. Burdick och A. J. Brodbeck: *American Political Behaviour*, 1959, sid. 101.

⁴ H. Eckstein och D. Apter (red.): *Comparative Politics*, 1963, sid. 26.

ett förkastande av alternativen till den, kort sagt, vad det handlar om är till största delen ett förlopp av *indoktrinering* i stor skala.

Anledningen till att detta behöver betonas är helt enkelt, att det så ofta undanskymms av den kulturella, ideologiska och politiska konkurrenssituationen i dessa länder. Indoktrinering är ett fullt ord, och hjärntvätt är ännu fulare. Det beskriver en aktivitet som anses vara unik för totalitära, diktatoriska en-partiregimer. Det anses också vara oförenligt med, till och med omöjligt i, ett mer-än-ett-parti-system, under förhållanden av politisk konkurrens, frihet till opposition, frånvaro av monopolistisk kontroll över massmedia, etc.

Detta är fel. För att indoktrinering skall äga rum är det inte nödvändigt att det förekommer monopolistisk kontroll och förbud mot opposition, det krävs bara att den ideologiska konkurrensen är så ojämn, att den ger den ena sidan ett förkrossande överläge gentemot den andra. Det är också just denna situation som föreligger i de avancerade kapitalistiska samhällena. Raymond Williams har beskrivit syftet med ett auktoritärt kontrollsystem över kultursektorn, dvs. ett system där ett monopol över kommunikationsmedlen innehas av den styrande gruppen, som en nödvändig del av hela det politiska systemet, för att 'skydda, vidmakthålla eller frammana en samhällsordning som är baserad på minoritetens makt'.⁵ Detta är emellertid en utmärkt beskrivning av det mål som de har, som kontrollerar den avancerade kapitalismens ekonomiska och politiska system, och en lyckad tillämpning kräver inte monopol på kommunikationsmedlen eller förbud mot att ge uttryck för alternativa åsikter. I själva verket kan detta syfte mycket väl bli *bättre* tillgodosett utan ett sådant monopol.

Ytterligare ett påpekande som måste göras har beröring med statsmaktens roll i den 'politiska socialiseringsprocessen'. Gramsci uppfattade, kan man erinra sig, upprättandet och bibehållandet av en ideologisk hegemoni som i första hand en uppgift för de dominerande klasserna och för de kulturinstitutioner som dessa kontrollerade. Hegemoni i denna bemärkelse var det 'civila samhällets' produkt, medan statsmakten huvudsakligen svarade för den behövliga proportionen av tvångsåtgärder och eftergifter.⁶ För det mesta har detta varit förhållandet ända fram till våra dagar. 'Frammanandet av samtycke' i det kapitalistiska samhället är fortfarande till största delen en inofficiell, privat verksamhet. Detta bidrar för övrigt till att förklara tron på att indoktrinering och hjärntvätt äger rum på andra platser, eftersom dessa saker anses vara statsmaktens utslutande privilegium, särskilt den monopolistiska statsmaktens. Man måste emellertid anmärka, att den liberala och konstitutionella statsmakten, sedan den tid då Gramsci verkade, har kommit att spela en *mycket* mer betydelsefull roll än tidigare i denna 'politiska socialiseringsprocess', och att precis som den numera på bred front gör ingrepp i det ekonomiska livet, gör den också på många olika sätt ingrepp i den ideologiska konkurrensen. Den har i praktiken blivit en av de viktigaste formgivarna för den konservativa allmänna opinionen. Denna statliga intervention har inte heller på något sätt gått så långt som det är möjligt. Tvärtom kan processen sägas vara knappt påbörjad, och den kan förväntas bli mycket intensivare allteftersom behovet av systematisk indoktrinering i det kapitalistiska samhället blir mer akut.

En form av intervention i den ideologiska och politiska konkurrensen, som endast statsmakten kan genomföra, är redan nämnd, nämligen ett förbud eller nästintill förbud i en del kapitalistiska länder mot vissa partier och organisationer, och, i andra länder, olika mindre drastiska former av förföljelse och diskriminering. Dessa former är uppenbarligen av direkt betydelse, inte bara för den politiska konkurrensen, eftersom de har en tendens att försvaga den effekt som dessa partier

⁵ R. Williams: *Britain in the Sixties: Communications*, 1962, sid. 125.

⁶ En diskussion av denna fråga återfinns i J. Merrington: 'Theory and Practice in Gramsci's Marxism', i *The Socialist Register*, 1968.

och organisationer kan hoppas på att åstadkomma. Det finns emellertid andra och mindre iögonenfallande former för intervention till förmån för den enade konservatismen som statsmakten nuförtiden engagerar sig i, vilket kommer att visas vid flera tillfällen under den diskussion som vi nu kan övergå till, om den 'politiska socialiseringens' viktigaste organ i det kapitalistiska samhället.

II

I alla kapitalistiska länder är det vissa partier som är de favoriserade, utvalda verktygen och språkrören för näringslivsintressena och för de dominerande intressena i allmänhet. I de flesta länder fyller ett enda parti denna uppgift, fast ett andra eller ett tredje parti ofta åtnjuter en viss grad av samma slags stöd. Sålunda är Republikanska Partiet i Förenta Staterna i mycket hög grad 'näringslivets parti' och affärsmännens, men Demokratiska Partiet är fördenskull inte berövat allt stöd från näringslivet.⁷ Samma sak gäller den Kristligt-Demokratiska Unionen och det Fria Demokratiska Partiet i Tyskland och olika politiska grupperingar i andra länder.

Ändå är det vanligen ett parti i varje land som är det konservativa partiet, som har mest stöd från medlemmar av de dominerande klasserna, och som i högsta grad är 'deras' parti.

I de flesta av dessa länder är det dessutom fallet, att detta parti också är ett av de största, om inte just det största och mest väletablerade av alla partier, 'regeringspartiet' framför andra, medan övriga politiska formeringar, särskilt på vänsterflygeln, endast tillfälligtvis kommer i regeringsställning och blir, som professor La Palombara uttrycker det, 'gäster vid makten'.⁸

I en del länder är det inte säkert att näringslivets parti är det som vanligen får de största valframgångarna. Sålunda har till exempel Republikanska Partiet i Förenta Staterna på det hela taget lyckats sämre, i röstsiffror räknat, än Demokratiska Partiet. Detta har emellertid varit långtifrån någon katastrof för näringslivsintressena, eftersom detta parti alltid kunnat förväntas uppfylla affärsintressenas önskemål på ett frikostigt sätt. Åtminstone i ett kapitalistiskt land, Frankrike, har affärsintressena och de dominerande intressena inte ens kunnat skapa och förlita sig på någon konservativ gruppering av permanent karaktär, utan de har fått nöja sig med ett antal smågrupper på högerkanten, eller också har de varit beroende av en rad mittenpartier. Inte heller i detta fall har det emellertid lett till några allvarliga följder.⁹

Vad dessa exempel antyder är att det inte är säkert att de dominerande intressena lyckas skapa dominerande partier, men också att detta inte, med hänsyn till andra vägar för inflytande och påtryckningar, behöver vara särskilt hämmande. Det är fullt möjligt, åtminstone för dessa intressen, att uppnå målen via partier som egentligen inte är språkrör för dem och genom många andra organ.

Men även om detta är en möjlig väg, är den inte speciellt lockande. Det är uppenbarligen mycket bättre för de dominerande klasserna att kunna förlita sig på ett stort 'regeringsparti', och sådana partier existerar verkligen i de flesta avancerade kapitalistiska länderna.

Detta är i sanning en anmärkningsvärd framgång, som till och med har överträffat de mest

⁷ Se t.ex. H. E. Alexander: *Financing the 1964 Election*, 1966.

⁸ J. La Palombara: *Organised Groups in Italian Politics*, 1964, sid. 316.

⁹ Detta beroende av partier som inte direkt tillhör högerflygeln var särskilt märkbart efter 1945, när högerns politiska krafter helt hade brutit samman och fick låta sig nöja med ett parti, M.R.P., där många av ledarna gav uttryck för radikala, reformistiska och till och med anti-kapitalistiska åsikter. 'År 1946', har man noterat, 'kom i de flesta fall den stora majoriteten av M.R.P.:s väljarkår från områden, och från grupper, som tidigare hade stött högern.' (F. Goguel och M. Einaudi: *Christian Democracy in Italy and France*, 1952, sid. 123.) Det var först senare som M.R.P. blev ett i verklig mening konservativt parti, fast aldrig i exklusiv bemärkelse.

optimistiska konservativa förhoppningarna från tiden före den allmänna rösträttens införande.

En viktig anledning till denna framgång har just varit att de stora konservativa partierna inte enbart har varit de dominerande klassernas partier, näringslivets eller de förmögnas partier, varken i fråga om medlemskap eller i fråga om politiskt program. I själva verket är något av det märkligaste med dem, att de så väl har lyckats anpassa sig till kraven på en 'folkets politik'. På så vis anpassade sig gamla, aristokratiska, för-industriella politiska grupperingar, som de konservativa och liberala partierna i Storbritannien, först till den nya industrialismen, och man gjorde plats i sina rådsförsamlingar för dess representanter. Sedan gav man sig, efter Andra Reformakten 1867 (och också dessförinnan), medvetet in på att bygga upp något av en folklig bas och massmedlemskap i landet.¹⁰ Åtminstone Konservativa Partiet har bevarat denna bas. I Tyskland, å andra sidan, måste ett massornas konservativa parti skapas 1945 på krigets och nederlagets ruiner. 'År 1945', har Kitzinger anmärkt, 'gav sig CDU in på att under ett enda allomfattande folkparti samla både de protestantiska arbetsgivarna och de protestantiska arbetarna, de katolska arbetsgivarna och arbetarna, pensionärerna, statstjänstemännen och de högt utbildade yrkesutövarna, vilkas intressen i en modern samhällsekonomi så ofta kommer i konflikt med de intressen som arbetsgivare och arbetare har gemensamma – och dessutom jordbrukarna, vilka ofta är helt ensamma om sina intressen.'¹¹

Med oräkneliga variationer har förloppet varit detsamma överallt. Partier, vilkas primära syfte är att bevara den rådande samhällsordningen, och vilkas program därför som en central punkt innehåller försvaret av den kapitalistiska företagsamheten, har fått stadigt fotfäste i alla kapitalistiska länder (eventuellt med undantag för Frankrike), och de räknar bland sina medlemmar och aktiva ett stort antal människor som hör till den lägre medelklassen och till och med arbetare. I många fall har dessa partier tillsammans med sina anknutna organisationer – ungdomsrörelser, kvinnoföreningar, etc. – en mycket bredare folklig bas i medlemshänseende än vänsterpartierna har. I denna mening och också med hänsyn till karaktären av deras väljarstöd över klassgränserna är det fullständigt riktigt att säga att de är 'nationella' partier.¹²

Det skall heller inte förnekas att de fyller en 'samlande' funktion, eller att de verkligen ger uttryck för många ambitioner, krav och intressen från andra grupper och samhällsklasser än de dominerande klasserna. De skulle inte kunna tjäna dessa senare klasser på ett effektivt sätt, om de inte också samtidigt lade sig vinn om de förra. Påståendet har redan gjorts, men det förtjänar att betonas: En konservatism, hur markerad den än är, innebär inte ett avvisande av alla reformåtgärder, utan den hålls tvärtom vid liv just genom att reformer förespråkas och genomdrivs, till minsta möjliga kostnad för den förhärskande makt- och privilegiestrukturen.¹³

Icke desto mindre är fortfarande de konservativa partierna, trots sitt godtagande av fragmentariska reformer och sitt vackra tal om klasslöshet, i första hand politiska försvarsorganisationer för näringslivet och förmögenheterna. Det som verkligen 'samlar' är de dominerande klassernas olika intressen. Just på grund av att de inte är fasta, sammansvetsade ekonomiska och sociala block behöver de politiska grupperingar som sammanjämkar, samordnar och förenar deras intressen, och som ger uttryck för både deras gemensamma mål och deras specifika intressen.

¹⁰ Se t.ex. R. T. McKenzie: *British Political Parties*, 1963, kapitel 4, och I. Bulmer-Thomas: *The Growth of the British Party System*, 1965, volym I, kapitlen 10-12.

¹¹ U. W. Kitzinger: *German Electoral Politics*, 1960, sid. 103.

¹² Angående Storbritannien, se R. T. McKenzie och A. Silver: *Angels in Marble. Working Class Conservatives in Urban England*, 1968.

¹³ Som J. Halliday träffande uttrycker det, är de konservativa partiernas huvudproblem 'hur de skall kunna förena intressena hos de sociala krafter som de representerar med intressena hos de sociala krafter som stöder dem'. ('Japan—Asian Capitalism', i *New Left Review*, sid. 21, kursiveringen i texten.)

Dessa mål och intressen kräver också en ideologisk klädnad som passar för den politiska konkurrensen i 'masspolitikens' tidsålder. En av de speciella funktioner som de konservativa partierna har är att svara för denna nödvändiga ideologiska klädnad.

Medlemmarna av dessa partier och många av funktionärerna hämtas visserligen från ett brett tvärsnitt av befolkningen, men deras ledande personer är icke desto mindre i överväldigande utsträckning hämtade ur över- och medelklassen, och utgörs i regel till betydande del av affärsmän. Dessutom är de stora konservativa partierna, som redan sagts, nära förbundna med affärslivet, på grund av släktskap, vänskap, gemensamma åsikter och delade intressen. Naturligtvis är inte heller de ledande förmågorna inom de konservativa partierna några okända figurer i de stora företagens styrelsekreter. Det skulle vara riktigare att säga att detta är deras naturliga miljö, när de inte utövar sitt ämbete. I motsats till detta är inte de människor, som är verksamma inom områden som har beröring med de underordnade klasserna, på det hela taget några välkända figurer i de konservativa partiernas styrelser.

För den delen är de inte heller välkända personer i dessa partiers parlamentsrepresentation, eller ens, generellt sett, i deras organisationer på det lokala planet, 'vid gräsrötterna'. Ju lägre inkomstgruppen är, desto mindre sannolikt är det att den är väl representerad i de lokala konservativa partiernas ledande organ.

Som tidigare har antytts är en utveckling mot medelklass- eller åtminstone lägre medelklassdominans i de lokala partiledningarna också ofta märkbar inom arbetarklasspartierna, mest i de socialdemokratiska partierna. Men kontrasten i fråga om social sammansättning mellan dessa och de konservativa partierna är icke desto mindre mycket markant, och ofta är den extrem. Dessa partier är kanske 'nationella' med avseende på medlemskap och väljarstöd, men i fråga om det nationella och lokala ledarskapet är de uppenbarligen klasspartier, och mycket mindre 'representativa' än arbetarklasspartierna.

För det andra, och helt bortsett från alla andra inflytanden, är näringslivet garanterat en mycket stor hörsamhet bland ledarna för de konservativa partierna, eftersom det utgör en viktig, eller till och med oundgänglig källa för finansiellt stöd, både i fråga om valpropaganda och allmän propaganda. För att bedriva politisk verksamhet och valrörelser måste man räkna med mycket stora och ökande kostnader, och fastän de konservativa partierna i praktiken delvis är beroende av medlemsavgifter och smådonationer, är de också mycket beroende av bidrag från näringslivet. Detta garanterar visserligen inte, att allt skall utfalla till belåtenhet, men det garanterar åtminstone, att belåtenheten blir större än annars. 1965 anmärkte professor Harrison, att

... de Konservativa idag offentligen nedvärderar betydelsen av de stora bidragsgivarna. Privat uppvaktar de dem lika flitigt som någonsin. Det centrala finansiella rådet, som inrättades 1946 och innefattar partiets skattmästare, regionala skattmästare och invalda medlemmar, samlar in pengar huvudsakligen från förmögna personer och från industrin ... Under senare år har det utvecklats organisationer som skall samla bidrag från industrin. Detta sker med partiets goda minne. En av dessa organisationer, United Industrialists' Association, bad i ett cirkulärbrev cheferna för utvalda företag om 'mycket stora' bidrag, som skulle fördelas med 90 procent till de Konservativa, 5 procent till de Liberala och 5 procent till Aims of Industry för att bedriva PR till förmån för den fria företagsamheten.¹⁴

I fråga om Tyskland har det anmärkts, att

¹⁴ M. Harrison: 'Britain', i R. Rose och A. J. Heidenheimer (red.): *Comparative Studies in Political Finance, The Journal of Politics*, 1963, volym 25, nr 4, sid. 666-667. Professor Rose har också noterat, att de genomsnittliga årliga utgifterna för Conservative Central Office åren 1960-64 var omkring £ 1.250.000, varav 800.000 kom från mellan 250 och 400 stora affärsföretag. (R. Rose: *Influencing Voters*, 1967, sid. 264.)

... genom avsevärda finansiella donationer och omfattande personliga kontakter med deras ledare försäkras sig BDI om inflytande över den ekonomiska politiken och ... i mindre utsträckning på deras val av kandidater till parlamentet.¹⁵

På liknande sätt skriver professor Scalapino om Japan, att

... de viktigare industriella och kommersiella intressena är naturligtvis fortfarande starkt knutna till de konservativa partierna, de svarar för den överväldigande delen av dessas finansiella resurser, och de har stort inflytande över deras politik och val av personal.¹⁶

Samma mönster upprepar sig i själva verket överallt. Det är inte heller förvånande att det är på det sättet.

Ytterligare en anledning att beskriva dessa partier som framförallt de dominerande klassernas och affärsmannaelitens partier, och som deras försvarsorganisationer, grundar sig på den speciella och centralt betydelsefulla uppgift som de fyller i sina samhällen. Dessa partier är nämligen uppenbarligen en av de viktigaste krafterna när det gäller att på det nationella och lokala planet sprida konservativa och anti-socialistiska tankegångar. Liksom andra partier är också de konservativa partierna propagandabyråer, hur mycket än deras ledare bröstar sig över sin avsaknad av doktriner, ideologier och teorier, vilket dessa ledare vanligen betraktar som sjukdomar, som bara vänsterpartier drabbas av. Detta är naturligtvis nonsens. Den konservativa propagandan, som den framförs av de konservativa partierna, antar många olika former från land till land, och den har genomgått betydande förändringar under årens lopp inom varje land. Men det egentliga innehållet i den är, under den avancerade kapitalismens förhållanden, i stort sett detsamma överallt, med försvaret av den fria företagsamheten som kärnpunkt. Runt denna kärna, och ofta som maskering av den, står många olika ideologiska vaktposter med namn som frihet, demokrati, konstitutionell regering, patriotism, religion, tradition, de nationella intressena, äganderättens helgd, finansiell stadga, sociala reformer, lag och ordning, och vad som helst annat, som kan ingå i det konservativa ideologiska potpurriet vid varje given tidpunkt och plats.

Genom att sprida dessa tankegångar och genom att bedriva en allmän anti-vänster-propaganda är det möjligt att partiledarna och partiaktivisterna försöker att nå en lång rad syften, både personliga och allmännyttiga, som går långt utanför ramen för ett främjande av specifika ekonomiska intressen. Men hur det än må vara med den saken, kan det knappast betvivlas, att denna ideologiska aktivitet är av mycket stor nytta för de intressen som har anknytning till den privata företagsamheten.

De konservativa partiernas ideologiska och politiska aktivitet utvecklas naturligtvis under ett tillstånd av konkurrens. I dessa system har varken högern eller vänstern planen för sig själv, varken i valtider eller dessemellan. Men liksom fallet är med påtryckningsgruppernas verksamhet, inverkar i högsta grad de förhållanden under vilka konkurrensen utspelar sig på dess natur och karaktär, och i en del fall också på dess faktiska innehåll.

¹⁵ Braunthal: *The Federation of German Industry in Politics*, sid. 88. Professor Almond noterade också år 1955, att 'de politiska partierna till höger och i mitten är nästan helt beroende av affärslivet för sin finansiering'. (G. A. Almond: *The Politics of German Business*, 1955, sid. 29.)

¹⁶ R. A. Scalapino: 'Japan: Between Traditionalism and Democracy', i S. Neumann (red.): *Modern Political Parties*, 1956, sid. 235. Se också J. R. Soukup: 'Japan', i Rose och Heidenheimer: *The Journal of Politics*, sid. 742 ff. En japansk författare skriver också, att 'de personliga och bolagsägda tillgångarna, tillgång till platser i statsrådet, ett nära förhållande till de konservativa partier som har dominerat regeringsmakten, intima förbindelser med själva regeringen och en identifiering med alla japanska ekonomiska aktiviteter gör tillsammans affärslivet utomordentligt inflytelserikt i den japanska demokratin'. (J. M. Maki: *Government and Politics in Japan*, 1962, sid. 138.) Det är värt att notera, eftersom det är så typiskt för arbeten om de avancerade kapitalistiska ländernas politik, hur lättvindigt antagandet görs att en sådan dominans är förenlig med 'demokrati'.

Det första och viktigaste som måste konstateras i detta sammanhang är det förhållandet, att de borgerliga partierna alltid har mer pengar att spendera på valrörelser och allmänna propagandasystemen än vad arbetarpartierna har. Man påpekar ofta att precis som man inte kan köpa lycka för pengar kan man inte heller köpa valframgångar. Detta är alldeles riktigt. Överlägsna finansiella resurser räcker inte till för sådana framgångar. Men vilket förhållande än är mellan pengar och lycka, så kan inte pengarnas förhållande till ideologisk och politisk verksamhet i detta speciella sammanhang betraktas som något annat än ytterst välgörande. Att ha mycket mer pengar att spendera än motståndarna i en valrörelse och i allmänt propagandasystem är inte en slutgiltig garanti för framgång, men det hjälper ändå en hel del, och en nästan undantagslös regel i de avancerade kapitalistiska länderna är, att partierna till höger har mycket mer pengar att ge ut i valtider och dessemellan än vänsterpartierna har.

Huvudanledningen till detta är uppenbarligen att de senare inte kan förlita sig på penningbidrag från stora företag eller (med en del undantag) från rika enskilda personer i samma utsträckning som de förra kan. Till detta måste emellertid också läggas, att högerpartierna kan vara mycket säkrare på att få finansiellt stöd från sina supporters än vänstern är på att få det från sina 'naturliga' bundsförvanter, fackföreningarna. För det första kan de lagliga inskränkningarna på finansiellt stöd från både näringslivet och fackföreningarna mycket lättare kringgå av affärsmännen än av löntagarna, till exempel genom 'personliga bidrag'.¹⁷ För det andra är ofta fackföreningarna ganska långt avlägsna, i politiskt och ännu mer i ekonomiskt avseende, arbetarklasspartierna, och de kan till och med, som fallet är med de tyska fackföreningarna, vara officiellt 'neutrala' på politikens område. I detta speciella sammanhang har man anmärkt, att

... all hjälp från arbetstagar sidan till SPD var i form av indirekt verksamhet, som fackföreningarna själva engagerade sig i, snarare än i form av penningbidrag till partiet att användas i valkampanjen. Denna i bästa fall halvhjärtade och indirekta insats, som alltid gjorts med förstulna blickar på neutralitetslöftet, försatte både fackföreningarna och SPD i en mycket sämre position än CDU och högerpartierna, som fick frikostiga bidrag från industrin.¹⁸

Också i de fall där fackföreningarna är nära förbundna med ett visst parti, som fallet är i Storbritannien, har deras bidrag till partikassan aldrig gått upp emot näringslivets bidrag till Konservativa Partiet.

Pengar är inte bara en garanti för att de konservativa partierna skall kunna bedriva mycket mer 'professionella' valkampanjer än motståndarsidan. De bidrar också till en bättre organisation, både på det nationella och på det lokala planet, för att bedriva den politiska och propagandistiska verksamheten året runt, vilket är en nödvändighet för ett effektivt valmaskineri. I fråga om Storbritannien har professor Rose också noterat, att 'också i dagens läge är det bara Konservativa Partiet som har en fullt utvecklad och sammanhängande partiorganisation med specialiserad personal'.¹⁹ En del av denna sammanhängande organisation utgörs av en kår heltidsanställda och jämförelsevis välbetalda funktionärer, som finns i nästan varje distrikt, vilket skall jämföras med ett långt mindre antal heltidsanställda (och lågt avlönade) representanter för Labour-partiet.²⁰

¹⁷ Angående hur lagen verkar i Förenta Staterna, se t.ex. V. O. Key: *Politics, Parties and Pressure Groups*, 1958, sid. 556.

¹⁸ O. Kirchheimer: 'West German Trade Unions: Their Domestic and Foreign Policies', i H. Speier och W. P. Davison (red.): *West German Leadership and Foreign Policy*, sid. 160.

¹⁹ R. Rose: *Influencing Voters*, sid. 22.

²⁰ R. Rose: *Influencing Voters*, sid. 256, 264. En amerikansk observatör har nyligen anmärkt, att 'det fanns många avdelningar som inte hade något kansli, och deras sekreterare-representanter arbetade utan de mest elementära hjälpmedel. I ett anmärkningsvärt fall hade sekreteraren i en svag marginell avdelning inget kontor, ingen skrivmaskin, ingen telefon och inget fortskaffningsmedel, trots att distriktet omfattade ett par små byar och ett stort landsbygds-

Det finns länder, till exempel Italien, där arbetarklasspartierna är mycket mer jämställda, organisatoriskt och finansiellt sett, med de konservativa partierna, men också här är ändå dessa partiers totala resurser överlägsna vänsterpartiernas, särskilt om hänsyn tas till det stöd som de förra åtnjuter (och detta är fallet i alla dessa länder) från andra välfinansierade organisationer.²¹

Det är också relevant att notera, att den sociala sammansättningen av de konservativa partierna 'nere vid gräsrotterna' erbjuder dem vissa mycket avsevärda fördelar. Dessa partier leds i regel, som redan har antytts, av funktionärer ur medelklassen. Detta kan visserligen också vara fallet med några vänsterpartier på det lokala planet, men deras funktionärsstab består uppenbarligen i mycket högre grad av människor ur 'låginkomstgrupperna'.²² Detta innebär att dessa människor också har mycket mindre tid till propagandaverksamhet, mindre resurser av alla slag, färre möjligheter till inflytande, färre kontakter med inflytelserika personer i kommunen, och så vidare. Dessa saker är inte mer avgörande än pengar är det, men de kan heller inte utelämnas, när man skall uppskatta den ideologiska och politiska betydelsen av borgerliga respektive proletära partier.

Man får heller inte bortse ifrån att vänsterpartierna i varje kapitalistiskt land inom många områden (och särskilt på landsbygden) fortfarande inte är mycket mer än politiska inkräktare, vilkas ifrågasättande av de lokala överklassernas traditionella dominans i bästa fall endast har undergrävt dessas maktställning. Det är trots allt först under detta århundrade, under de senaste decennierna, som arbetarklasspartier har uppnått en verkligt nationell betydelse och trängt in på många områden som dittills varit avstängda för dem. Också i våra dagar i Förenta Staterna är det bara i ett antal större städer som arbetarpartierna som särskild grupp kan sägas ha uppnått någon avsevärd grad av politiskt inflytande, och detta inflytande kan i detta fall knappast sägas ha någon ideologisk anknytning.

Valsystemet har ur konservativ synvinkel vissa fördelar i sig självt, som väl illustrerar den motsägelsefulla karaktären, i de kapitalistiska samhällena, hos institutioner som vid första påseendet förefaller ge arbetarklassen oinskränkta fördelar.

Utvidgandet av rösträtten var självklart ett naturligt och ofrånkomligt krav från arbetarklassrörelserna, och uppnåendet av detta gav onekligen de dittills maktlösa underordnade klasserna ytterligare ett mycket viktigt påtryckningsmedel på samhällets styresmän.

Emellertid, som framsynta ledare som Disraeli och Bismarck väl förstod, drog också rösträtten med sig in i den politiska processen en mängd nya väljare som kunde förväntas ge sitt stöd åt de traditionella elitgrupperna. Engels sade en gång, att 'den allmänna rösträtten är en måttstock på arbetarklassens mognad',²³ varmed han menade att ju större röstsiffror arbetarklasspartierna fick, desto mer mogna kunde man räkna med att arbetarna var. Eftersom emellertid en stor del av arbetarklassen i denna mening var omogen, var avsikten med att ge den rösträtt uppenbarligen att den skulle bli en förstärkning av den konservativa väljarkåren. Detta har också i större eller mindre utsträckning varit fallet ända fram till våra dagar.

Dessutom visade det sig, att uppfyllandet av ett annat krav, som hade beröring med den utvidgade rösträtten, nämligen kravet på slutna omröstningar, också visade sig vara något av ett tveeggat vapen.

område.' (E. G. Janosik: *Constituency Labour Parties in Britain*, 1968, sid. 15.)

²¹ Se nedan, sid. 279.

²² Ett stratifierat slumpmässigt stickprov på trettiosex partidistrikt för Labour-partiet visade nyligen, att distriktens styrelser i medeltal bestod av 20 procent 'professionals', 12 procent affärsmän, 17 procent kontorsanställda, 12 procent yrkesutbildade arbetare, 14 procent yrkesarbetare, 16 procent fackförenings- och partifunktionärer och 9 procent hemmafruar. (Janosik: *Constituency Labour parties in Britain*, sid. 17.)

²³ F. Engels: *The Origins of the Family, Property and the State*, i *Selected Works*, volym 2, sid. 29.

Professor Rokkan har skrivit, att ... det primära motivet för att införa slutna val var att göra det möjligt att undgå sanktioner från överordnade. Detta var kärnan i chartisternas tidiga krav, och det har alltid varit en central angelägenhet för arbetarrörelserna ...²⁴ (Men, tillägger han) vad som i mindre grad har betonats i skildringar av valsystemet institutioner är att åtgärder till gagn för valhemligheten kunde skydda väljaren från hans likar likaväl som från hans överordnade..., genom att garantera fullständig anonymitet vid omröstningarna blev det möjligt att inte bara försvåra för individer att muta personer som stod i ekonomisk beroendeställning till dem,²⁵ utan också att minska möjligheterna till påtryckningar för enighet och solidaritet inom arbetarklassen.²⁶

Om man bortser från själva principfrågan, kan man uppenbarligen inte hävda, att detta skulle innebära att arbetarrörelserna gjorde ett misstag när de krävde slutna val, om också bara för att påtryckningarna från 'överordnade' i regel är mycket kraftigare än påtryckningarna från ens 'likar'. Den springande punkten är snarare, att den slutna omröstningen, med hänsyn till 'bristen på mognad' hos stora delar av arbetarklasserna, bidrar till att dölja denna brist på mognad och därmed knappast kan sägas ha varit *helt* ogynnsam för de konservativa partierna.

Dessutom, och det är ännu viktigare, förefaller det som om den allmänna rösträtten konserverar det som professor Rokkan kallar för 'jämlighet i fråga om inflytande — varje röst räknas som en inflytelse-enhet och är helt skild från individen och hans roller'.²⁷ Fastän detta formellt är fallet, är i själva verket 'jämlighet i fråga om inflytande' en illusion. Röstandet är en del av en mycket större politisk process, karakteriserad av, som jag har hävdad, en markant *brist* på jämlighet i inflytelse-hänseende. En koncentration på själva omröstningsprocessen, där en formell likställighet verkligen råder, bidrar till att dölja denna brist på likställighet och tjänar till att rättfärdiga förhållandena.

De politiska vänsterpartierna har också, i jämförelse med högerpartierna, alltid lidit av vissa akuta brister som kraftigt har påverkat deras kapacitet som politiska vapen och som organ för ideologisk idéspredning. En del av dessa brister har redan berörts i tidigare kapitel, men de måste sättas i samband med det som det här är fråga om.

Till att börja med gäller det förhållandet, att de viktigaste vänsterpartierna, nämligen de socialdemokratiska partierna,

huvudsakligen har letts av män som i oppositionsställning, men också i regeringsställning, alltid varit (för att uttrycka saken milt) mer tveksamma om sina syften än de konservativa motståndarna. Trots allt har de konservativa ledarna, hur samlings- och reforminriktade de än har varit, aldrig i praktiken drivit någon *revolutionär* politik. Däremot har socialdemokratiska ledare rätt ofta understött och bedrivit en reaktionär politik, inrikes och utrikes, och agerat, som i det tydliga fallet Tyskland 1918, som räddare av en samhällsordning som hotades av sammanbrott.

Ett bra exempel inom ramen för parlamentspolitiken på det slags tjänster som sådana ledare har varit villiga att utföra för konservatismens räkning utgör Ramsay MacDonald, som från att ha varit Labour-partiets ledare och premiärminister i en Labour-regering blev ledare för en koalition, som dominerades av de Konservativa, och som 1931 vädjade till väljarna att låta kandidaterna för 'National Government' återkomma till makten, vilket i praktiken innebar en begäran att de skulle

²⁴ S. Rokkan: 'Mass Suffrage, Secret Voting and Political Participation', i *Archives Européennes de Sociologie*, 1961, volym 2, nr 1, sid. 143.

²⁵ Men inte bara mutor — också onåd, hot och vedergällning, vilket väl är viktigare.

²⁶ Samma skrift, sid. 143, min kursivering. Se också R. Bendix: 'Arrangemangen för slutna omröstning ställer individen inför ett personligt val och gör honom åtminstone tillfälligt oberoende av sin omedelbara omgivning. I röstbåset kan han vara en nationell medborgare.' (*Nation-Building and Citizenship*, sid. 100.)

²⁷ Rokkan: 'Mass Suffrage, Secret Voting and Political Participation', sid. 133.

rösta på de Konservativa. Under detta skede fann Labourpartiet att deras parlamentsrepresentation minskade från 289 mandat till 52 och att de konservativa krafterna besatte 556 av 615 mandat.²⁸ Det finns inget exempel på att någon ledare för de Konservativa har gjort de proletära och socialistiska rörelserna någon liknande tjänst. Många andra Labour-ledare har ofta understött och bedrivit en politik som varit mycket mer i samklang med deras motståndares filosofi än med deras egna rörelser. Ingenting åt det hållet kan sägas om de konservativa ledarna i relation till deras partier och rörelser. Det finns i denna mening inga konservativa motsvarigheter till Harold Wilson, Guy Mollet, Paul-Henri Spaak eller Willi Brandt, eller till någon ledande figur inom den europeiska socialdemokratin, nu eller tidigare.

Detta, behöver man knappast påpeka, har ingenting att göra med de socialdemokratiska ledarnas personliga egenskaper, jämfört med de konservativas. Frågeställningen kan inte angripas på det planet. Den måste snarare betraktas med utgångspunkt från det fruktansvärda konservativa trycket på arbetarpartiledarna, men också från det faktum, att dessa ledares ideologiska motståndskraft i regel inte har varit tillnärmelsevis tillräcklig för att de i någon mån skulle kunna stå emot de konservativa påtryckningarna, skrämselföretagarna och övertalningsförsöken.

Denna ideologiska svaghet, och de politiska bakslag och besvikelser som har samband med den, har haft till oundviklig följd, att en situation har uppstått av mer eller mindre konstant spänning och ofta öppet krig inom de socialdemokratiska partierna mellan ledarna och olika radikalt inriktade falanger. Jämförelsevis har de konservativa partierna varit mönster för harmoni och enighet. De har visserligen fått känna av oändliga stridigheter och spänningar av alla slag, vilket är ofrånkomligt i varje politisk gruppering, men de konservativa partierna har aldrig varit så djupt splittrade i fråga om vad deras avsikter ytterst varit, som regelbundet och allt oftare har varit fallet för de socialdemokratiska.

I anslutning till detta, och det är av ännu större vikt i detta sammanhang, kan nämnas det förhållandet att dessa stora och mäktiga politiska formeringar har varit anmärkningsvärt svaga förmedlare av massundervisning i socialistiska principer och syftemål. Avskaffandet av kapitalismen i de västerländska samhällena kräver uppenbarligen en enorm förändring i det allmänna medvetandet, och för detta måste åtminstone en del av ansvaret ligga hos partiorganisationerna. Det är ett ansvar som de socialdemokratiska partierna inte (och särskilt inte under de senaste decennierna) alls varit särskilt pigga på att ta upp – vilket inte är förvånansvärt, eftersom deras ledare inte har haft som ett av sina mål att avskaffa kapitalismen. I själva verket är det ingen överdrift att säga, att dessa ledare och deras partier inte så sällan har gjort sig till språkrör för en beslutsam propaganda mot socialistiska tankegångar och mål, och använt sitt inflytande hos stora delar av arbetarklasserna för att misskreditera varje annan uppfattning om socialismen än, i bästa fall, deras egen suddiga och ytterst urblekta version av den. Det är i sanning märkligt att de analytiker, som försöker ge en förklaring åt att stora delar av arbetarklasserna i de avancerade kapitalistiska länderna tagit upp den konservativa ideologin, inte i högre grad har tryckt på det bidrag till den politiska 'nedrustningen', som regelbundet har lämnats av socialdemokratiska ledare, både på grund av vad de har sagt och också på grund av vad de har gjort, särskilt när de fått chansen att sitta vid makten.

Det har också i tidigare kapitel hänvisats till det inflytande som den splittring som drabbat partierna och folkrörelserna på vänsterkanten, och naturligtvis särskilt splittringen mellan de socialdemokratiska och kommunistiska partierna över hela världen, har haft. Här är det också lätt att peka på splittring mellan de partier, som utgör det konservativa lägret, men det måste ändå

²⁸ Detaljer om denna episod återfinns i Miliband: *Parliamentary Socialism*, sid. 181 ff.

påpekas att denna splittring aldrig har varit så djupgående och bitter som den, som har drabbat vänsterpartierna. Det är inte avsikten i detta sammanhang att försöka fördela 'skuldbördan' för en situation, som hade blivit oundviklig av hela utvecklingen av arbetarklassrörelserna i de avancerade kapitalistiska länderna, och som den bolsjevikiska segern i Ryssland bara gav ytterligare en, fast ytterst betydelsefull, dimension. Vad som är mer relevant i detta sammanhang är att observera förekomsten av splittringen, dess negativa effekter på arbetarklassrörelserna och de motsvarande fördelar som de konservativa partierna har dragit av den.

Vad som emellertid kräver ytterligare uppmärksamhet är några av de specifika karaktärsdragen hos de kommunistiska partier som uppstod efter den ryska revolutionen. Det var väntat att dessa partier skulle ställa sig solidariska med den nykläckta sovjetstaten, som hotades och attackerades från alla håll, upphovet till deras existens. Det var också väntat att denna legitima attityd av solidaritet skulle ge alla konservativa krafter en behändig ursäkt för att fördöma dem som 'utländska agenter'. Detta var ett pris som under rådande omständigheter måste betalas, och det hade inte behövt vara så lamslående. Vad som gjorde det lamslående var de oerhört negativa drag, som snart kom att fläcka den sovjetiska regimen, i kombination med kommunistpartiernas hetsiga påståenden att dessa företeelser var betydelselösa eller att de var ett rent påhitt av den borgerliga reaktionen. En legitim solidaritet förvandlades på så sätt till ett slaviskt försvarande av varje aspekt av det som, mycket senare, blev känt som stalinismen, och ett automatiskt stöd av inte bara varje nyck inom den sovjetiska inrikespolitiken, utan också av Sovjets politik i fråga om den internationella kommunistiska rörelsen i allmänhet och specifika länder i synnerhet — ofta, som fallet var i Tyskland, med helt katastrofala följder.

Kommunistpartierna i de avancerade kapitalistiska länderna skulle i vilket fall som helst ha stött emot stora svårigheter och hinder i sitt ideologiska och politiska arbete, men dessa svårigheter förvärrades i högsta grad, kan man anta, av deras oreserverade acceptering av det ryska ledarskapet, och av det ryska bestämmandet över deras strategi och taktik. För det första ökade detta acceptering av trovärdigheten i anklagelserna att dessa partier var inspirerade från utlandet. Vad som var mycket viktigare var det intryck som de gav, ända fram till senare år, av att de sovjetiska erfarenheterna var idealmodellen för uppbyggandet av en socialistisk stat, en tanke som måste förefalla många potentiella stödjare som inte bara grotesk utan också rentav olycksbådande.

Dessutom, och till stor del på grund av detta förvrängda perspektiv, blev de kommunistiska partierna i hög grad utsatta för slitningar genom sektbildning och maktkamp, ofta av båda sakerna samtidigt. De extrema spänningar som detta ledde till inom dessa partier hölls under kontroll, men dämpades aldrig helt, av en byråkratisk tillämpning av principen om 'demokratisk centralisering', som lämnade så mycket utrymme för centralisering att det blev mycket litet, om ens något, utrymme för demokrati. Ett resultat av denna byråkratiska deformation blev en katastrofal ideologisk utarmning, och den marxism som dessa partier bekände sig till förvandlades till en vulgariserad, förfalskad och klichémässig fraseologi, som i hög grad påverkade deras intellektuella och politiska slagkraft och deras förmåga att 'höja medvetenhetsnivån'. Kort sagt har hela deras historiska bakgrund kraftigt begränsat verkningsgraden av deras aktiviteter och skapat en bred klyfta mellan deras faktiska handlande och det slags ideologiska och politiska ansträngningar, som krävs av revolutionära rörelser.

III

I sin politiska kraftmätning med vänsterpartierna har de konservativa partierna alltid fått en mycket betydande grad av direkt och indirekt stöd från kyrkorna. Visserligen har de avancerade industriella samhällena genomgått en markant sekulariseringsprocess, och det religiösa inflytandet är en stadigt minskande faktor vid formandet av befolkningens politiska (och moraliska) inställning, men det är

fortfarande fallet, att ingen som skriver om den 'politiska socialiseringen' och den ideologiska konkurrensen i dessa länder kan tillåta sig att bortse ifrån en religiös och kyrklig faktor, som varierar i styrka från den ena kulturen till den andra, men som ingenstans är betydelselös, och som överallt verkar till förmån för de konservativa krafterna. Som professor Dogan noterar, 'motiveras arbetarröster på icke-socialistiska partier mycket ofta av religiösa skäl. Detta förhållande har observerats överallt i Europa.'²⁹

Påpekandet har särskild betydelse med avseende på huvudsakligen katolska länder (men inte bara där — också t.ex. i Tyskland),³⁰ där de stora konservativa partierna har varit nära förbundna med, och stödda av, katolska kyrkan. Kristligt demokratiska partier skulle i alla fall ha lockat väljare i stor skala, i egenskap av konservativa partier, men de har utan tvivel fått ytterligare styrka genom det stöd som de har åtnjutit från kyrkans sida, eller åtminstone på grund av den fiendlighet som de senare har givit uttryck för gentemot vänsterpartierna, särskilt, som i Italien och Frankrike, mot kommunistpartiet. Sålunda har en observatör skrivit, att med avseende på de avgörande italienska valen år 1948 'är det allmänt erkänt, att det endast var en utomordentlig kraftansträngning från den organiserade katolicismen under år 1948 — man lyckades göra omröstningen till ett val av "Kristus eller kommunismen" — som hindrade den extrema vänstern från att lagenligt komma till makten vid valen det året'.³¹ I fråga om Tyskland har det sagts, att den katolska kyrkans 'klara ståndpunktstagande gjorde den till en av de mest betydelsefulla krafterna på regeringens sida både mellan valen och under valkampanjen' (dvs. valkampanjen 1957).³²

Dessutom måste man observera, att detta kyrkliga och konservativa inflytande inte bara utövas av kyrkorna själva utan av ett vidsträckt nät av mäktiga organisationer, som omfattar arbetsgivare, löntagare, ungdomar, kvinnor, läkare och advokater, och vilkas inverkan är kännbar inom varje område av samhällslivet.³³

En sektor av befolkningen är särskilt mottaglig för detta inflytande, nämligen kvinnorna. Här kan man inte heller förklara den konservativa förskjutning som ofta iakttagits hos de röstande kvinnorna enbart med religionsfaktorn — men den inverkar med all sannolikhet.³⁴ Sålunda anmärker professor La Palombara också, att 'för de miljoner italienska kvinnor, som i politiskt avseende tar intryck av sina biktfäder, och för de miljoner, som är medlemmar i katolska sekundära organisationer, får den politiska socialiseringsprocessen den inverkan, att den befäster det slags åskådning, värderingar och attityder som bara oavsiktligt förstärker de demokratiska institutionerna'.³⁵ Hur det än är med de demokratiska institutionerna, så kan man *a fortiori* anta,

²⁹ M. Dogan: 'Le Vote Ouvrier en Europe Occidentale', i *Revue Francaise de Sociologie*, 1960, volym 1, nr 1, sid. 38.

³⁰ Det är emellertid värt att notera, att Tysklands delning 1945 ledde till en betydande ökning av proportionen av katoliker i Förbundsrepubliken i förhållande till befolkningen som helhet.

³¹ La Palombara: *Organised Groups in Italian Politics*, sid. 30. Observera också att ett dekret från Vatikanen år 1949 faktiskt ex-kommunicerade alla katoliker som erkände sig till 'kommunisternas materialistiska och okristliga lära'. (Citerat i R. V. Burks: 'Catholic Parties in Latin Europe', i *Journal of Modern History*, 1952, volym 24, nr 3, sid. 269.)

³² Kitzinger: *German Electoral Politics*, sid. 65.

³³ En beskrivning av detta organisationsnät och av dess aktiviteter skriven av en författare som är sympatiskt inställd till det återfinns i M. P. Fogarty: *Christian Democracy in Western Europe*, 1957, kapitlen 15-19. Angående Förenta Staterna har det sagts, att 'den katolskt troendes varje intresse, aktivitet och funktion representeras av en katolsk institution och leds av katoliker'. (W. Heiberg: *Protestant-Catholic-Jew*, 1956, sid. 168.)

³⁴ 'I alla västeuropeiska länder, antingen de är protestantiska eller katolska, högt eller lågt industrialiserade, är de kommunistiska och socialdemokratiska partierna missgynnade av kvinnorna.' (Dogan: 'Le Vote Ouvrier en Europe Occidentale', sid. 39.) Se också M. Dogan: 'Le Comportement Politique des Femmes dans les Pays de l'Europe Occidentale', i *Cahiers de l'Institut de Sociologie Solvay*, 1956.

³⁵ La Palombara: *Organised Groups in Italian Politics*, sid. 69. Se också M. N. Pierini: 'The Catholic Church in Italy', i *International Socialist Journal*, 1964, volym 2, nr 9.

att det är ännu mindre sannolikt, att denna politiska socialiseringsprocess förstärker vänsterpartiernas position.

Denna bild av en direkt politisk partiskhet och partibundenhet måste modifieras med avseende på länder som Storbritannien och Förenta Staterna — men i mindre grad än som ofta hävdas. Det är inte längre i lika hög grad fallet, att den engelska kyrkan är 'Konservativa Partiet under bön', och det yttrande som gjordes av en före detta ärkebiskop av York, att 'under hela 1800-talet låg församlingsprästernas inflytande på de Konservativas sida',³⁶ skulle inte utan olika modifikationer kunna avse vårt århundrade. Det som har förändrats är att engelska kyrkan, och alla andra kyrkosamfund i Storbritannien, i och med Labour-partiets framväxande som betydande politisk gruppering och som sporadiskt regeringsparti har kommit att undvika en uttrycklig politisk identifiering med något av de två största partierna. I förhållandet mellan dessa är kyrkan, liksom de höga ämbetsmännen, militärerna och domarkåren, officiellt 'neutral' och 'opartisk'. I stort sett samma sak kan sägas om kyrkosamfunden i Förenta Staterna, där de i regel har försökt att undvika att bli identifierade med Republikanska eller Demokratiska Partiet. Det finns visserligen många fall i båda länderna, där kyrkans män har avvikit från denna 'neutrala' ståndpunkt, men påståendet äger ändå giltighet.

Emellertid skulle det vara ett misstag att på grund av detta tro att kyrkorna i dessa länder inte har spelat, och fortfarande spelar, en betydelsefull och allmänt konservativ roll. Professor R. K. Merton har med rätta betonat, att religionen och de religiösa institutionerna i många fall har spelat en mycket 'disfunktionell' (funktionsnedsättande) och 'disintegrerande' roll i samhällena.³⁷ Men på samma sätt som det är riktigt att fördöma 'de stora, tidlösa och rymdlösa generaliseringarna om "religionens integrativa funktioner"', är det också riktigt att notera att professor Mertons egna 'stora, tidlösa och rymdlösa generaliseringar' om religionens faktiska eller potentiella funktionsnedsättande verkningar är åtminstone lika innehållslösa.³⁸ Sålunda anmärker professor Merton, att 'det skulle varit förhastat ... att dra slutsatsen att all religion överallt skulle ha den enda verkan att den främjar massapati'.³⁹ Det är visserligen sant, men det som påståendet överskuggar med avseende på de nutida kapitalistiska samhällena är det knappast diskutabla och rimligtvis inte betydelselösa förhållandet, att den organiserade religiositeten i de flesta av sina manifestationer verkligen har spelat en i djupaste bemärkelse 'funktionell' och 'integrerande' roll i fråga om det förhärskande ekonomiska och sociala systemet, och, med några undantag av *Kulturkampfen*, i förhållande till den statsmakt som har försvarat samhällsordningen.⁴⁰

Vid tiden för Napoleon-krigen skrev Arthur Young, att 'den sant kristne kommer aldrig att bli nivellör och kämpa för jämlikhet, han kommer aldrig att hörsamma den franska politiken eller den franska filosofin'.⁴¹ Alltsedan dess har kyrkorna strävat efter att göra sina församlingsmedlemmar till sant kristna både i denna bemärkelse och i alla andra, och försökt att varna dem för de samtida motsvarigheterna till 'fransk politik' och 'fransk filosofi'.

Det har ofta påståtts om frikyrkan i England, att den i motsats till den etablerade kyrkan har varit

³⁶ C. Garbett: *Church and State in England*, 1950, sid. 106.

³⁷ R. K. Merton: *Social Theory and Social Structure*, 1965, sid. 28 ff.

³⁸ Samma skrift, sid. 28.

³⁹ Samma skrift, sid. 44.

⁴⁰ En amerikansk författare talar om 'sammansmältningen av religion med de nationella intressena', vilket övergår till 'den direkta, exploateringen av religionen för ekonomiska och politiska syften'. (Heiberg: *Protestant-Catholic-Jew*, sid. 274.) Samme författare noterar också, att 'att inte vara – det vill säga att inte identifiera sig eller bli identifierad av andra som – antingen protestant, katolik eller jude, är på något sätt att inte vara amerikan' och det kan 'antydna att man är dolskt "anti-amerikansk"'. (Samma skrift, sid. 274.)

⁴¹ Citerat i K. S. Inglis: *Churches and the Working Classes in Victorian England*, 1963, sid. 6.

språkrör för radikalism och protest. Till och med har en av Labour-partiets generalsekreterare en gång gjort påståendet, som ofta har upprepats, att det var 'metodismen och inte marxismen' som hade varit inspirationskälla till arbetarrörelsen. Påståendet håller bättre som alliteration än som historiskt faktum. Metodismen må ha varit hur negativt inställd som helst till det etablerade, både i världsligt och religiöst avseende, men det finns inte mycket i dess historia som antyder att den någonsin har sett det angeläget att predika uppror bland sina troende, och tvärtom finns det mycket som tyder på att tyngdpunkten i dess budskap låg på anpassning och underkastelse till den ekonomiska och sociala ordningen, inte på ifrågasättande — för att inte tala om uppror — och att den spelade en inte på något sätt obetydlig roll genom att försona dem som kom under dess inflytande med arbetsdisciplinen och dominanssystemet i den nya industriella samhällsordningen.⁴²

Ur denna synvinkel är inte heller den kristliga socialismen i den etablerade kyrkan mycket att fästa avseende vid. Det är till exempel signifikativt, att rörelsen kom till som ett avsiktligt alternativ till chartismen, och att dess grundare, F. D. Maurice, såg som sin primära uppgift 'att placera kristendomen mellan arbetaren och hans vrede', och att på så sätt bidra till att reducera arbetarklassens protester.⁴³ Detta minskar inte betydelsen av de kristliga socialisternas ärliga strävan, då och senare, att förbättra de fattigas villkor, att föra upp 'den sociala frågan' högre på samhällets dagordning, och till och med att bidra till skapandet eller förstärkandet av arbetarklassens försvarsorganisationer.⁴⁴ Detta representerar emellertid bara i en mer utpräglad form en tradition av barmhärtighet gentemot de fattiga, som alltid har gällt de flesta kyrkliga samfund. En sådan strävan är emellertid inte på minsta sätt 'disfunktionell' eller 'disintegrerande'. Inte heller (med ett par anmärkningsvärda undantag) har de flesta religiöst inspirerade reformrörelser önskat att den skulle vara det. Fastän många av dessa rörelser har haft en mer eller mindre klar vision av ett kooperativt samhälle, där människornas relationer sinsemellan inte längre skulle vara dominerade av 'penningförbindelser', har de också föreställt sig förverkligandet av detta samhälle på ett sätt som lämnat utrymme för ett bevarande av den rådande samhällsordningen i oändlig tid. De har inte heller varit minst angelägna om att övertyga arbetarklassen att tanken på militanta förhastade åtgärder inte var förenlig med den sanna kristliga tron.

Detta är mycket orättvist mot en liten men envis grupp av kyrkans tjänare, katoliker som protestanter, vilkas fientlighet mot en orättfärdig och 'okristlig' samhällsordning inte har mildrats av det trygga perspektivet av en långsam utveckling, och vilkas mål ofta har varit mycket 'disfunktionella'. Detta slags militanta kristliga protester och yttranden intar en framträdande plats i skilda arbetarrörelserns historia, och här finns fortfarande en källa till moralisk och politisk opposition, som i fråga om till exempel proteströrelsen i Förenta Staterna mot amerikansk aggression i Vietnam inte får förbises eller avfärdas.

Trots detta har den kyrkliga anti-konservatismen, militant eller 'moderat', alltid och i alla kapitalistiska länder varit en markant minoritetsuppfattning, som måste ställas i relation till ett allmänt mönster av tydlig konservatism, ofta av utomordentligt reaktionärt slag, med avseende på de moraliska och politiska debattfrågorna i samhället.⁴⁵

⁴² Se t.ex. E. P. Thompson: *The Making of the English Working Class*, 1963, kapitel 11.

⁴³ En analys av den tidiga kristliga socialismens ideologi och politiska roll återfinns i J. Saville: 'Christian Socialism', i J. Saville (red.): *Democracy and the Labour Movement*, 1954. Angående dess senare utveckling, se P. d'A. Jones: *The Christian Socialist Revival. 1877-1914*, 1968.

⁴⁴ Se t.ex. C. E. Raven: *Christian Socialism*, 1920, och F. E. Gillespie: *Labour and Politics in England, 1850-1867*, 1927.

⁴⁵ Angående Förenta Staterna har det till exempel noterats, att en majoritet av de vita, protestantiska prästerna har en 'konservativ' snarare än en 'liberal' republikansk inställning. (G. Lenski: *The Religious Factor*, 1961, sid. 262.) Det

I länder som Förenta Staterna, och också Storbritannien, har detta emellertid gått att förena med den politiska 'neutralitet' med avseende på de stora partierna, som jag tidigare har hänvisat till. Det finns ingen anledning för till exempel den katolska kyrkan i Förenta Staterna att riskera att skrämja bort ett stort antal katoliker som stödjer Demokratiska Partiet genom att ge uttryck för en fientlig hållning gentemot detta, eftersom detta partis filosofi och mål inte är av det slaget, att de strider mot kyrkans konservativa hållning. Det har inte heller på länge varit gynnsamt för kyrkorna i England att utsätta sig för samma risk i fråga om Labour-partiet, med hänsyn till den 'måttfullhet' som dess ledare visat prov på. I själva verket har en neutral, och till och med en välvillig, inställning den fördelen, att den gör det möjligt för kyrkan och dess närstående organisationer att i någon mån utöva inflytande, i syfte att förstärka de 'moderata' elementens ställning inom partiet i förhållande till vänsterelementen. Kort sagt, det inflytande som den organiserade religiositeten har, det läggs i vissa länder på de konservativa partierna i motsats till vänsterpartierna, i andra länder på högrelementens sida mot vänsterelementen inom ett arbetarklassparti. Detta inflytande är visserligen större i en del länder än i andra, men det är ingenstans betydelsefullt.

I ett större sammanhang måste det också noteras, att kyrkosamfundet i de avancerade kapitalistiska länderna under detta sekel har utgjort ett element, som i betydande mån har förstärkt statsmaktens auktoritet genom sin eftertryckligt hävdade lojalitet gentemot den. För att åter citera ärkebiskop Garbett, 'jag betvivlar, att det i något annat kyrkosamfund (än engelska statskyrkan) ges så många tillfällen att bedja för konungen. Vår kyrka har aldrig skämts för sin lojalitet',⁴⁶ och 'alla biskopar, pastorer och pastorsadjunkter måste avge en trohetsed till konungen och hans tronföljare innan de invigs till sina ämbeten.'⁴⁷ Skillnaden i detta avseende mellan den etablerade kyrkan och andra samfund inom och utom landet är inte särskilt betydelsefull. Överallt och sedan lång tid tillbaka, men med undantag för perioder då spänning har rått i frågor som de varit särskilt engagerade i (t.ex. skolväsendet), har kyrkorna stått i ett harmoniskt förhållande till statsmakten, och har mer än gärna givit kejsaren vad kejsaren tillkommer. Man vill gärna tro att detta berodde på att den statsmakt, vars auktoritet de stödde, var 'demokratisk'. Tyvärr måste man erinra sig att många kyrkosamfund inte har funnit det så svårt att stödja regimer, som varit allt annat än 'demokratiska', till exempel den fascistiska regimen i Italien och Vichy-regeringen i Frankrike. Det fanns i dessa länder ett stort antal präster och lekmän som fann inspiration i sina religiösa övertygelser att vägra underkasta sig regimer, som de ansåg förhatliga, och de är värda all heder, men de var inte representativa för kyrkorna, som inte bara underlät att motsätta sig dessa regimer utan också gav sin välsignelse åt deras förehavanden. Det skulle utan större tvivel ha varit annorlunda om kommunistiska regimer hade kommit till makten i dessa länder. Deras kyrkosamfund skulle då återupptäckt en apostolisk plikt, bestående i ohörsamhet, som inte i de flesta andra fall har förefallit vara tvingande. Det kan mycket väl vara fallet, att den organiserade religiositeten (eller åtminstone en del av den) i en del länder verkligen hade velat uppfylla denna plikt mot regimerna av fascistisk typ. Detta måste förbli föremål för gissningar, men det förefaller inte vara orätt att påstå, att kyrkorna i de avancerade kapitalistiska länderna har varit villiga att tjäna och understödja statsmakten, inte så mycket på grund av dess 'demokratiska' karaktär, utan

finns heller ingen större anledning att tro att framlidne kardinal Spellmans åsikter inte var representativa för den officiella katolska meningen i detta land. Observera också, i en mer allmän bemärkelse, den kvietistiska betoningen i den amerikanska 'inspirationella' litteraturen, där, har det anmärkts, "hjälten" mer och mer framträder som den "väl-anpassade" mannen, som inte ifrågasätter de rådande sociala institutionerna och som i idealfallet är framgångsrik både i affärsmässig och yrkesmässig bemärkelse, och inte känner någon själslig smärta'. (L. Schneider och S. M. Dornbusch: 'Inspirational Religious Literature', i L. Schneider (red.): *Religion, Culture and Society*, 1964, sid. 159.)

⁴⁶ Garbett: *Church and State in England*, sid. 129.

⁴⁷ Samma skrift, sid. 136.

på grund av att de regimer som har representerat den har haft en ideologisk och politisk inriktning som i stort sett har sammanfallit med kyrkornas egen inställning. Med hänsyn till denna åsikts-gemenskap har de senare inte haft någon svårighet att sammankoppla en lydriad gentemot statsmakten med en religiös pliktuppfyllelse, och med mycket få undantag, då deras hierarkier har drivits till att ge uttryck för en mild opposition, har de inte funnit det svårt att välsigna statsmak-tens förehavanden, inklusive dess krig, förberedelser till krig, koloniala fälttåg och inrikes förtryck.

I gengäld har statsmakten, inom de gränser som dragits upp av de nationella traditionerna och tidigare konflikter, givit kyrkorna sitt sympatistöd och välkomnat all hjälp den kunnat få att stärka den samhällseliga uppbyggnaden och statsmaktens auktoritet. Att regeringarna i de avancerade kapitalistiska länderna numera tar avstånd från anti-klerikalism och försöker identifiera kyrkan med statsmakten beror åtminstone delvis på övertygelsen, att en sådan identifikation, i förening med de religiösa former som genomsyrar det offentliga livet och den officiella ritualen, utgör ett blygsamt men välgörande bidrag till de lydriadsvanor som både statsmakten och kyrkan försöker uppamma.

IV

I dessa och angränsande syften har emellertid den nutida konservatismen, på partiplanet och på det nationella planet, förlitat sig i mycket mindre utsträckning på den traditionella religionen än på den mäktigaste av alla världsliga religioner på 1900-talet — nationalismen. Ur de dominerande klassernas och statsmaktens synvinkel har denna i de avancerade kapitalistiska länderna — men inte bara där — länge varit den viktigaste 'integrerande' och stabiliserande kraften i samhället, den 'funktionella' trosläran par excellence.

Det har naturligtvis förekommit många tillfällen och omständigheter, då nationalismen har varit högst 'disfunktionell' för den politiska och sociala ordningen, och blivit till ett fruktansvärt vapen mot de dominerande klasserna och det förhärskande politiska systemet. Sålunda har önskan om statens suveränitet, vilket är en väsentlig beståndsdel i de nationella känslorna, varit en oerhört explosiv och splittrande kraft med

avseende på kolonialistisk och imperialistisk dominans, och den har huvudsakligen varit orsak till att det blivit slut på kolonialstyret över stora områden av jordklotet.

På liknande sätt har också nationalistiska känslor varit en splittrande faktor inom ett antal etablerade statsbildningar, där distinkta nationalistiska eller etniska rörelser, till exempel i Belgien eller Kanada, har kommit att ställa anspråk på större självständighet än de rådande arrangemangen tillät, eller till och med krävt att en suverän stat skulle upprättas.

Det är också i nationalismens namn som mäktiga rörelser vid en del tillfällen har uppstått, särskilt när dagen randas för krigsnederlag, i syfte att göra anspråk på de traditionella politiska elitgruppernas maktställning, elitgrupperna som då ansetts inkapabla att försvara nationens säkerhet och intressen. Detta maktanspråk var resultatlöst under de två sista decennierna före första världskriget, men avsatte sin prägel på det franska samhällslivet. Det var andra sidan mycket framgångsrikt i Tyskland under Weimar-republikens sista år, då Nationalsocialismen gjorde den nationella frigörelsen och återupprättandet av den tyska 'storheten' till centrala punkter i sitt program. Försvaret av det nationella oberoendet mot styrande klasser som varit underdåniga Förenta Staterna har också, ända sedan slutet på andra världskriget, utgjort en framträdande (men inte särskilt framgångsrik) programpunkt för delar av vänstern, särskilt kommunistpartierna.

Trots att de nationella känslorna ofta mycket verkningsfullt har använts av olika oppositionella krafter i många samhällen, är det emellertid de konservativa krafterna, som i de avancerade

kapitalistiska samhällena i vårt århundrade har gjort dem till sina bundsförvanter, och brukat dem i försvaret av den etablerade samhällsordningen och i kampen mot vänstern.

I dessa länder har nationalismen blivit en så viktig del av den konservativa ideologin på grund av några uppenbara och angränsande orsaker.

Ur de dominerande klassernas synvinkel kunde inget vara mer uppenbart fördelaktigt än det påståendet, som utgör ett av nationalismens huvudtemata, att alla medborgare, vilka de än är, är skyldiga att visa fullständig undersåttlig lydnad gentemot ett 'nationellt intresse', som kräver att människorna skall vara beredda att underordna alla sina intressen, särskilt klassintressen, en större, mer sammansatt strävan, som förenar de rika och de fattiga, de välbärgade och de utblottade, ordergivarna och ordertagarna.

Oberopandet av dessa tankegångar behöver inte omöjliggöra opposition, och kan inte heller göra det under förhållanden av politisk konkurrens, men det kan åtminstone bidra till att tvinga den på defensiven, genom att ställa den i ett sammanhang där den kan förefalla skadlig för 'det nationella intresset'. Detta sker regelbundet, särskilt i fråga om de underordnade klassernas 'splittrande' krav, och än mer specifikt i fråga om ett militant framläggande av dessa krav — till exempel genom strejker. Ett av de pris som de underordnade klasserna får betala för sin underordnade ställning — och som i själva verket nästan definierar dem som underordnade klasser — är det förhållandet att deras krav kan fås att framträda i detta perspektiv som skadliga för 'det nationella intresset', särskilt när medlemmar av dessa klasser kommer på tanken att ge eftertryck åt sina krav med en kraftfullhet som nödvändigtvis och enligt definition är söndrande. En strejk i stor skala, och i ännu högre grad en generalstrejk, har aldrig fördömts som skadlig för arbetsgivarna, utan som skadlig för 'nationen' och 'det nationella intresset'. Som sådan, och oberoende av kravens berättigande, måste den slås ned. De fördelar som arbetsgivarna kan få ut av att den slås ned är endast tillfälligheter. Detta är också, som tidigare anmärkts, en synpunkt som många fackföreningsledare och politiska arbetarledare ofta har delat, och som bidragit till att avvärja dem, med allvarliga följder för deras anhängare.

Det är särskilt i konkurrensen med sina motståndare till vänster som konservativa partier har spelat på de nationella känslorna, framhävt sin egen patriotiska trohet till nationen och regelbundet, ofta häftigt, satt denna nationella trohet i kontrast till vänsterpartiernas förment mindre patriotiska eller rent icke-patriotiska, och till och med anti-nationella, syften.⁴⁸ Oräkneliga valkampanjer har utkämpats (och vunnits) av konservativa partier över detta tema, vederbörligen anpassat till de speciella omständigheterna och debattfrågorna, och det har spelat en viktig och ibland avgörande roll. Temat har aldrig blivit mer fullständigt exploaterat än under åren efter andra världskriget, då man lyckades framkalla myten, att Västeuropa stod inför ett reellt och eventuellt överhängande hot av en sovjetisk militär aggression.⁴⁹ Det kalla kriget igångsattes visserligen inte med avsikten att stärka de konservativa krafterna i de kapitalistiska länderna, men det fyllde i alla fall denna uppgift på ett beundransvärt sätt, och gav en ny dimension åt uppropet för 'nationell enighet' under en tid av förment överhängande krigsfara. William James förespråkade en gång en 'moralisk motsvarighet till kriget'. Ur konservativ synvinkel fann man denna under slutet av 40-talet och under 50-talet, i det kalla kriget. Ur denna synvinkel erbjuder också dess under senare år mycket reducerade effektfullhet ett allvarligt problem.

⁴⁸ Sålunda noterar McKenzie och Silver med hänсыftning på det Konservativa Partiet i Storbritannien, att 'få demokratiska politiska partier kan så systematiskt och hänsynslöst ha ifrågasatt sina motståndares heder, lydnad gentemot landets författning och patriotism'. (*Angels in Marble*, sid. 49.)

⁴⁹ Angående det sätt, på vilket denna myt frammanades, se D. Horowitz: *The Free World Colossus*, 1965.

I sitt exploaterande av de nationella känslorna får de konservativa partierna stor hjälp av oräkneliga organ i det borgerliga samhällslivet, som i högre eller lägre grad är engagerade i spridningen av ett 'nationellt' synsätt och av ett 'nationellt intresse', definierat på konservativa grunder — pressen och övriga massmedia, utbildningsanstalter, ungdomsorganisationer, föreningar för krigsveteraner, specifikt nationella organisationer, kyrkosamfund, affärsvärlden⁵⁰ och närstående organ och påtryckningsorganisationer, etc. Den konservativa inriktningen av den propaganda, som dessa organ i olika grad svarar för, blir inte mindre framträdande av att så många av dem förklarar sig vara 'icke partibundna' och 'opolitiska'. Dessa påståenden kan hävdas i all uppriktighet, men de är i alla händelser felaktiga. Det finns många fler sätt att främja konservatismen än genom att uppmana till stöd av ett visst konservativt parti.

Detta är emellertid ett av de områden, där det borgerliga samhället inte på något sätt har varit ensamt om att verka för en 'politisk socialisering'. Statsmakten själv har också, genom en rad av sina institutioner och på en rad olika sätt, spelat en betydande och allt större roll, när det gäller att frammana en inställning av lydnad gentemot nationen, som varit ytterst 'funktionell' för den rådande samhällsordningen, eftersom den som ett av sina huvudelement har haft ett krav på förkastande av 'extrema' och 'främmande' doktriner, som skulle kunna utgöra ett allvarligt hot mot dem.

Också här är ordvalet mycket ofta 'opolitiskt'. Som talesmän för nationen, och för 'det nationella intresset', kan presidenter och premiärministrar mycket lätt inta en 'partilös' ståndpunkt och tala till folket (särskilt vid tidpunkter för kriser eller högtidligheter), inte som ledare för vissa partier, utan som representanter för nationen som helhet, med dess intresse som enda referenspunkt. Det har redan anmärkts i ett tidigare kapitel, att detta emellertid inte utesluter (utan i regel innefattar) ett förespråkande av åtgärder som verkligen har ett markant politiskt innehåll. I själva verket kan man säga, att ju mer 'nationellt' betonad framställningen är, desto troligare är det att avsikten är konservativ.

På samma sätt är den nationalistiska indoktrinering, som krigsmakten bedriver, normalt fri från en uttalat 'partibunden' inriktning. De som utsätts för den, inom och utom krigsmakten, uppmanas inte i regel att gynna eller förkasta det eller det partiet. Det skulle vara 'politik', och det får krigsmakten inte hålla på med. Men det vill till en mycket dum rekryt för att i denna 'opolitiska' propaganda finna någon uppmuntran att stödja partier på vänsterflygeln eller att hysa vänsterinriktade idéer. Det är en öppen fråga om krigsmakten är en särskilt effektiv skola för ideologisk likriktning, men om den inte är det, så kan det inte bero på att officerskåren inte ansträngt sig.

Inom detta område av 'politisk socialisering' kan statsmakten och andra institutioner ta i bruk en rik arsenal av idéer och symboler med utprovad attraktionskraft, som dessa länders nationella och ofta imperialistiska historia ytterligare har förstärkt. Sålunda kan man knappast räkna med att det kollektiva minnet av forna strider och det oupphörliga högtidlighållandet av forna uppoffringar och hjältedater, oberoende av tillfälle eller orsak, skall befrämja någon särskilt kritisk inställning till den samhällsordning, för vars skull så mycket blod har spillts. Till och med de döda tas i tjänst igen för att bidra till att rättfärdiga de regimer, för vilka de har dött. De 'funktionella' nationalistiska känslorna uppväcks också av en samling symboler och utförandet av en lång rad ceremonier och ritualer, som associerar till forna tiders strider och uppoffringar, vilket allt otvivelaktigt är av värde för en 'politisk socialiseringsprocess', som i huvudsak innebär ett

⁵⁰ Observera t.ex. det betydande stöd som amerikanska affärsmän har givit högljudda nationalistiska grupper ur den 'radikala högern'. Dessa affärsmän var heller inga status-hungriga oljemiljonärer från Texas. Tre före detta vice ordförande vid National Association of Manufacturers tjänstgjorde i First Governing Council i John Birch Society. (Se F. J. Cook: 'The Ultras', i *The Nation*, 30 juni 1962.)

godtagande av de vedertagna normerna.

I detta sammanhang kan man också nämna den viktiga roll som kungahuset, åtminstone i en del länder, fortfarande spelar i denna process. Det brittiska kungahusets enande och socialt mildrande roll har till exempel länge uppmärksammats och förstås, inte minst efter uppkomsten av 'den folkliga politiken'.⁵¹ Det är en liknande iakttagelse som till största delen är orsak till att den amerikanska ockupationsmakten i Japan vid krigsslutet beslutade att bevara den kejserliga institutionen, eftersom man ansåg att denna 'var ett verktyg som kunde garantera en smidig övergång under en begränsad omvälvning av samhället, ledd uppifrån, ett medel att förhindra omvälvningar underifrån'.⁵²

Visserligen kan monarker och kungahus mycket väl vara ytterst 'disfunktionella' och tjäna som centralpunkt för avvikande åsikter, snarare än som ett element i den nationella enigheten också så till den grad att de hotar själva den nationella uppbyggnaden,⁵³ men där detta inte är fallet är kungahuset in bara ett element, vilket som helst, i det konstitutionella systemet. Vad som i våra dagar är mycket viktigare är det so Bagehot kallade för dess 'vårdnadsbjudande' funktion, so korrekt uppfattad, innebär det element av underdånighet, so kungahuset bidrar till att skapa, gentemot statsmakten och d traditionella tingens ordning, och den känsla av nationell enig het, bortom det som 'bara' är samhällsklasskonflikter, so det är meningen att det skall befordra.

V

I det föregående kapitlet framställdes påståendet, att affär världen som påtryckningsgrupp gentemot statsmakten åtnjut en stor överlägsenhet över alla andra grupper och intresse. Åtminstone delvis måste detta bero på det stora ideologisk politiska och (i vidaste bemärkelse) kulturella inflytande so det utövar på samhällslivet som helhet.

Jag syftar då inte på affärslivets inflytande på politiska partier, vilket tidigare har behandlats, inte heller på dess inflytande på massmedia och andra organ för 'politisk socialisering' som skall tas i betraktande längre fram, utan snarare på ansträngningar som affärslivet gör för att övertyga samhälle inte bara om att det skall acceptera den politik som man före språkar, utan också om att det skall godta den etik, de värde ringar och de mål som affärsmännen själva hyllar, det ekonomiska system, där näringslivet utgör en central del, den livsstil 'way of life', som utgör dess ryggrad. I den mån som den kapitalistiska företagsamheten är en väsentlig beståndsdel i den konservativa ideologin, spelar affärslivet självt en viktig roll genom att förkunna den, och i den mån som den avancerad kapitalismens länder är 'affärslivscivilisationer', genomsyrad av en affärslivskultur och en affärslivets etik, har affärsvärlden själv spelat en viktig roll i att göra dem till detta.

För det första har affärsvärlden satt upp eller åtminstone huvudsak finansierat 'promotion-grupper', vilka tillsammans med näringslivets speciella försvarsorganisationer, som tidigare diskuterats, är specifikt inriktade på spridning av propaganda för den fria företagsamheten och försvaret och hyllandet a det kapitalistiska systemet.

Man måste än en gång betona, att det finns många andra 'promotion-grupper' i den avancerade kapitalismens pluralistiska samhällen, och att de mål som många av dem har är oförenliga med,

⁵¹ En relativt sentida synpunkt på den brittiska monarkins betydelse för att fostra en 'allmän känsla av samhällslivets och institutionernas helgd' återfinns i E. Shils och M. Young: 'The Meaning of the Coronation', i *The Sociological Review*, 1953, volym I, nr 2. Se emellertid också N. Birnbaum: 'Monarchs and Sociologists. A Reply to Professor Shils and Mr Young', samma skrift, 1955, volym 3, nr 1.

⁵² A. B. Cole: *Japanese Society and Politics: The Impact of Social Stratification and Mobility on Politics*, 1956, sid. 13.

⁵³ Vilket till exempel hände i Belgien beträffande Leopold III under åren efter kriget.

eller åtminstone utan samband med, affärslivets mål. Men man måste samtidigt påpeka att de resurser som de grupper har, som främjar den fria företagsamheten, är långt överlägsna dem som de grupper har, som är inriktade på att motarbeta den. För att ta ett exempel från Storbritannien, noterar sålunda professor Rose, att en av de viktigaste 'promotion-grupperna' som befrämjar affärslivet, Aims of Industry, har årliga intäkter på omkring £.100.000.⁵⁴ Han noterar också, att 'i fråga om sina rollförväntningar är funktionärerna inom Aims of Industry inte olika den vänsterinriktade veckotidningen *Tribune*'.⁵⁵ Detta kan vara riktigt, men den tanken, som en sådan kontrastering kan ge upphov till, att detta är organisationer som på något sätt är jämställda i fråga om resurser, kan utan vidare avfärdas.

I vilket fall som helst är Aims of Industry bara en av många 'promotion-grupper', som verkar för affärsvärlden. En annan är Economic League, som bildades 1919, och som enligt professor Harrison '1955 hade en heltidsanställd stab på 180 personer. Den distribuerar tidskrifter till företagsledare, förmän och lärlingar och uppger sig ha distribuerat 19.200.000 broschyrer och hållit 8.932 utomhus- och 9.388 inomhusmöten och 33.700 gruppsamtal.'⁵⁶

Liknande 'promotion-grupper' existerar naturligtvis i alla andra kapitalistiska länder, med lika stora (eller i Förenta Staterna, större) resurser och med samma slags aktiviteter inom sitt verksamhetsområde. Det finns helt enkelt ingen jämförelse mellan de insatser, som sådana grupper kan göra genom propaganda, och de insatser, som de grupper kan göra, som är inriktade på att ge spridning åt affärslivsfientliga känslor. Sådana grupper är genomgående dåligt bemannade och har små resurser för propagandaverksamhet. Inte på något annat område är bristen på balans mellan affärsvärlden och dess motståndare mer markant.

Naturligtvis är inte heller de 'promotion-grupper', som inriktar sig på andra ämnesområden än prisandet av den fria företagsamheten, förhindrade att göra detta lovprisande till ett huvudtema i sin propaganda. Sålunda engagerar sig de facto ett stort antal nationalistiska organisationer i just ett hyllande av den fria företagsamheten som en del i deras försvar av den sanna amerikanismen, och de hämtar åtminstone en del av sina finansiella resurser från affärslivet. Det är ju också uppenbart att varje 'promotion-grupp', med mer eller mindre anti-socialistisk inriktning, enligt definition engagerar sig (uttryckligen eller ej) i försvaret av en eller annan form av fri företagsamhet.

För det andra förekommer det kampanjer, som affärsföretagen själva, ensamma eller i samarbete med näringslivsorganisationer eller andra organ, vid olika tillfällen sätter i verket för eller emot en viss politisk åtgärd, men som får en mycket större ideologisk och politisk återklang. Sålunda spenderade enskilda stålbolag och Steel Federation i Storbritannien £1.298.000 för att motverka förstatligandet av stålindustrin före 1964 års valkampanj.⁵⁷ Denna propaganda var emellertid inte endast inriktad på de tekniska fördelarna eller nackdelarna med privat kontra offentligt ägande av stålindustrin. Det var Labour-partiet som försökte inskränka sitt förordande av ett förstatligande till att gälla endast tekniska hänsynstaganden, eftersom man var mycket angelägen om att inte

⁵⁴ Rose: *Influencing Voters*, sid. 98.

⁵⁵ Samma skrift, sid. 98.

⁵⁶ M. Harrison: 'Britain', i *Comparative Studies in Political Finance, Journal of Politics*, sid. 667. Observera emellertid också de ansträngningar som görs av de enskilda företagen själva, till exempel genom 'bolagspublikationer', som i början på sextioalet i Förenta Staterna uppgick till ungefär tiotusen. (T. Peterson, J. W. Jensen, W. L. Rivers: *The Mass Media and Modern Society*, 1965, sid. 176.)

⁵⁷ Rose: *Influencing Voters*, sid. 130. Professor Rose anmärker också, att 'utgifterna är enorma, när man jämför dem med de politiska partiernas resurser, nästan en tredjedel större än Konservativa Partiets och totalt mer än fyra gånger Labour-partiets. (Samma skrift, sid. 130.) Se också G. W. Ross: *The Nationalisation of Steel: one step forward, two steps back?*, 1965.

verka vara ett 'doktrinärt' parti, som önskade en nationalisering i princip. Stålintressena, å sin sida, vidgade debatten till att gälla de generella fördelarna med fri företagsamhet, nackdelarna med statlig kontroll och byråkrati, frihet, individens rättigheter och Gud vet allt. Detta mönster är typiskt för konfrontationerna mellan reforminriktade regeringar och affärsintressen. De förra lägger stor vikt vid sina rent pragmatiska, empiriska, icke doktrinära, i inget avseende mot affärslivet riktade, avsikter. Det är affärsintressena själva som vidgar debatten och aggressivt drar upp större ideologiska och politiska frågeställningar.

Icke desto mindre är det nyttigt att påminna sig, att de brittiska stålintressena, trots sina stora resurser och stort upplagda kampanjer, inte kunde förhindra stålindustrins förstärkning. Detta kan tjäna som ett nödvändigt korrektiv till föreställningen om att intressen som dessa skulle vara allsmåttiga i kraft av sina resurser. Som tidigare har betonats är de det inte, och de kan besegras. Detta motsäger emellertid inte det faktum, att de är mäktiga, att de verkligen utövar ett stort politiskt inflytande, och att de är i stånd att göra en ideologisk indoktrineringsinsats, som ligger långt bortanför möjligheternas gräns för alla andra intressen i samhället.⁵⁸

Dessa insatser har varit kraftigast i Förenta Staterna, där, har man sagt,

...den amerikanska affärsvärldens attityder, åsikter, argument, värderingar och slagord är välkända företeelser i de flesta amerikaners omgivning. Under senare år har affärslivets synpunkter kommit till uttryck i alla slags media: Reklamskyltar i bussarna om 'det amerikanska undret', dags- och vecko-tidningsannonser om farorna av för hög beskattning, föredrag av affärsmän om företagsledningens ansvar och rättigheter, ledarartiklar som beklagar storleken av statsskulden, läroböcker som bekostats av näringslivsorganisationer och som förklarar hur den fria företagsamheten fungerar, pamfletter som påvisar faran av oförståndiga politiska ingrepp i affärslivets angelägenheter, expertutlåtanden av talesmän för näringslivet inför kongresskommittéer i en lång rad specifika politiska frågor.⁵⁹

En annan amerikansk författare, professor Heilbroner, utformar samma påstående på ett mer specifikt sätt.

Det som är slående med vår tids ideologiska klimat (skriver han), är att alla de 'oliktänkande' grupperna, arbetstagarerna, regeringen, akademikerna, *försöker att modifiera sina krav på sociala reformer till att ligga inom den ram som affärslivet kan anpassa sig till*. Det görs inga försök att trycka på krav som skulle kunna överstiga denna samhällsordnings anpassningsförmåga. I själva verket ryggas dessa grupper inför att göra något sådant försök ... Sålunda ankommer det på affärslivets ideologi, som enda socio-ekonomiska doktrin av betydelse, att ge samhällets övriga grupper, särskilt de intellektuella, den känsla av livsuppgift och meningsfullhet som vanligen hämtas ur rivaliserande ideologier.⁶⁰

I andra avancerade kapitalistiska länder har en kombination av historiska, ekonomiska, kulturella och politiska omständigheter försäkrat 'rivaliserande ideologier' om något större gensvar. Konservatismen definieras också mycket mindre snävt med avseende på affärslivets ideologi och värderingar. Detta behöver naturligtvis inte vara till nackdel för affärsvärlden. Tvärtom kan motståndskraften hos sociala värderingar, som hämtats från en för-kapitalistisk tidsålder, bidra till att dölja realiteten av affärslivets maktställning och sammansmälta dess värderingar med äldre och mer helighållna värderingar.

⁵⁸ Man skall heller inte bortse ifrån att ett nederlag i detta slags kampanj har vissa kompenserande fördelar. Intensiteten i kampanjen bidrar till att försvaga den reformvänliga regeringen och får den att vara 'resonlig' med avseende på hur den genomför den ifrågasatta politiska åtgärden. Mäktiga intressen kan, fastän de besegrats i huvudfrågan, fortfarande uppnå en hel del genom att begränsa och till och med nästan helt eliminera skadeverkningarna.

⁵⁹ F. X. Sutton m.fl.: *The American Business Creed*, 1956, sid. 11-12.

⁶⁰ R. L. Heilbroner: 'The View from the Top. Reflections on a Changing Business Ideology', i Cheit: *The Business Establishment*, sid. 2, kursiveringen i texten.

I vilket fall som helst har affärslivet i alla dessa länder ytterligare ett, oerhört betydelsefullt, medel att göra sitt inflytande kännbart på samhället, nämligen dess resurser att göra reklam, och att göra reklam för sig självt.

Reklamen kan ha, särskilt i Förenta Staterna, men emellanåt också i andra länder, direkta politiska och ideologiska anstrykningar, men försvaret av den fria företagsamheten och förkunnandet av dess värderingar behöver inte bli mindre effektivt (utan kan till och med bli mer effektivt) för att det är fritt från sådana ohöljda anstrykningar och för att det är mycket mer diffust och de facto fullständigt 'opolitiskt'.

Sedan lång tid tillbaka och alltmer eftertryckligt har reklamen, särskilt de största företagens, och PR-branschens verksamhet inte enbart varit inriktade nå att sälja varor,⁶¹ utan också nå att 'sälja' själva näringslivet till allmänheten, som en aktivitet som inte bara är förmånlig för dem som äger det, utan också för dem som arbetar åt det, för dem som köper av det och för samhället som helhet. Som David Ogilvy, en av de ledande personligheterna inom reklamvärlden nå den amerikanska atlantkusten, en gång uttryckte saken, är 'reklamen ... ett område där tillverkarens själviska intresse sammanfaller med samhällsintressena'.⁶² Vad han menade var naturligtvis, att avsikten med reklam (och PR) är att få det att *förefalla*, som om de två sakerna sammanfaller. Det är nå detta sätt, mycket mer effektivt än via bolagschefernas middagstal eller via affärslivets 'promotion-grupper' propaganda, som storföretagen blir 'själfulla', samhällsinriktade, socialt ansvarskännande och nästan maniskt angelägna om DIN välfärd och DITT välmående, DU, kunden. Det är här som bolaget lägger sig störst vinn om service, minst om profit, och det är enbart intresserat av vinsten för att den ger större möjligheter att tjäna kunden och samhället. Som Raymond Williams har anmärkt med avseende på mycket av reklamen, 'gränslinjen mellan detta och ren politisk reklam är ofta mycket svår att urskilja'.⁶³ Dessutom, och med risk att tråka ut läsaren, måste påpekandet göras än en gång, att affärslivet är nästan ensamt om att kunna använda reklamen på detta sätt. Arbetarna kan det sannerligen inte, och fackföreningarna anlitar i regel inte PR-firmor för att hylla den vara som de säljer.

Ännu mer diffusa, men inte mindre anmärkningsvärda, är bolagsvärldens envetna ansträngningar att knyta an, inte bara sina produkter, utan också sig själv och fri företagsamhet i allmänhet, till socialt godkända värderingar och normer, hederlighet, pålitlighet, trygghet, föräldrakärlek, barnslig oskuld, grannsämja, sällskaplighet, etc., liksom naturligtvis också de önskningar och drifter som 'de dolda övertalarnas motivationsforskning' kan finna värda att framhäva och utnyttja. (*Detta sista syftar på en känd bok av Vance Packard, The Hidden persuaders, som angriper den amerikanska reklambranschen. övers. anm.*) Trots detta är det inte säkert att bolaget blir älskat. Det råder dock knappast några tvivel om att det, och det system som det är en del av, skulle ha varit mindre älskat och därför mer sårbart för attacker från motsatta ideologier, om inte affärslivet kunde göra en så stor insats i skapandet av en fördelaktig 'image' åt sig.

Slutligen, och bortsett från denna 'image', bidrar affärslivet till uppammandet av värderingar som har anknytning till det som Tawney kallade 'the acquisitive society', 'ha-begärs-samhället'. Därmed skall man inte moraliskt sätta sig till doms över de bekvämligheter och njutningar som kan fås genom en lång rad 'prylar', 'gadgets' — ett ord som har fått en oförtjänt nedsättande klang. Det viktiga här är inte heller att så mycket reklam syftar till att skapa behov, vars tillfreds-

⁶¹ En hel del reklam kan i själva verket på grund av varans karaktär — till exempel stridsflygplan och kärnkraftstationer — inte vara avsedd av stimulera försäljning. Syftet är snarare att bygga upp good-will för företaget och dess övriga produkter — och för affärsverksamhet i allmänhet.

⁶² M. Mayer: *Madison Avenue*, U.S.A., 1958, sid. 59.

⁶³ Williams: *Communications*, sid. 40.

ställande är helt ovidkommande för, eller oförenlig med, tillfredsställandet av de verkliga och livsviktiga mänskliga behoven, som i liten utsträckning (om ens alls) blir tillgodosedda, eftersom det inte ligger i den privata företagsamhetens intresse att de skall tillgodoses.⁶⁴ Detta är bara ytterligare en manifestation av ett fundamentalt irrationellt system, som kan överföra sin förnuftslöshet på de samhällen där det frodas.

Det viktiga här är snarare, att det står näringslivet helt fritt att förkunna en etik, vari den enskildes anskaffande av varor är den viktigaste (om inte den enda) vägen till tillfredsställelse, vari 'lycka' eller 'framgång' därför definieras med avseende på privat varuanskaffande, vari konkurrensen om att skaffa varor, och därmed om 'lycka' och 'framgång', behandlas som (eller antas vara) en livets grundlag, och vari samfällt och rationellt handlande för mänskliga mål i bästa fall betraktas som ovidkommande. *Företaget* är själfullt, välvilligt, samhällsinriktat och socialt ansvars-kännande. När detta är fallet, kan *individen* därför tryggt förbli privat-orienterad, 'ha-galen', girig och nöjd med att njuta av de välsignelser som faller över honom.

Människor kan reagera på olika sätt inför detta och andra närliggande slag av 'budskap', och man får akta sig för att upphöja reklamen till ett status av *avgörande* inflytelse på det sätt, varpå de som utsätts för den ser omvärlden, men det skulle heller inte vara korrekt att förringa det *bidrag*, som affärlivet genom reklamens makt kan ge vad som (åtminstone i antropologisk mening) måste kallas dessa samhällens kulturklimat. Reklamen är, säger man alltid till dess försvar, en nödvändig och värdefull del i ett avancerat ekonomiskt system. Detta påstående behöver inte ifrågasättas. Kärnfrågan ligger på ett annat plan, nämligen att reklamen i *detta* speciella slags ekonomiska system antar vissa karaktärsdrag, som inte ligger i själva verksamhetens natur (inte minst dess förstöring av språk och innebörd, och dess vanligtvis idiotiska platthet), och att bland dessa karaktärsdrag finns avsikten att påverka människor att köpa både en 'way of life' och varor.

De olika organ för politisk socialisering, som har diskuterats i detta kapitel, fungerar inte samspelt. Många av dem är inte ens 'politiska', och de undviker 'politik' med bestämdhet. Inget av dem, 'politiskt' eller 'opolitiskt', propagerar för en snävt definierad konservativ ideologi, för att inte tala om en officiellt sanktionerad ideologi. Men hur vaga, spridda och till och med motstridiga dessa röster än är, talar de ett språk av anpassning till det kapitalistiska samhället, och de gör detta inte minst när de talar om reformer, som vanligen uppfattas som en del av en sådan anpassning. Det är av denna anledning som de, trots de olikheter i form och dialekt som deras språk kan anta, måste betraktas som engagerade, tillsammans med statsmakten, i en förenad och överväldigande insats för konservativ indoktrinering. Denna insats blir emellertid än mer respektingivande på grund av den hjälp, som andra organ för 'politisk socialisering' lämnar, nämligen massmedia och undervisningsväsendet, som skall behandlas i nästa kapitel.

⁶⁴ Angående detta, se t.ex. Baran och Sweezy: *Monopoly Capital*, kapitel 5.

Att rättfärdiga systemet — II

I

Inte på något område förefaller de påståenden om demokratisk mångsidighet och politisk konkurrens, som görs angående den avancerade kapitalismens 'öppna samhällen', att vara mer giltiga än inom kommunikationssektorn — tidningspressen, det tryckta ordet i allmänhet, radio, television, film och teater. I motsats till vad fallet är i kommunistiska och andra enparti-regimer är nämligen uttrycksmedlen i de kapitalistiska länderna normalt inte monopoliserat av, och underordnat, den styrande politiska makten. Även där organen för kommunikation är offentliga eller halvstatliga inrättningar, vilket ofta är fallet med radio och television, är de inte uteslutande ett språkrör för regeringen för dagen eller exklusiva organ för den officiella politiken och officiella ståndpunkter, utan oppositionens synpunkter hörs och ses också.

Det förhåller sig inte heller på det sättet, som det gör i många regimer, där kommunikationerna inte monopoliseras av statsmakten, att de som arbetar med dem kan frukta extrema vedergällningsåtgärder på grund av att det som de meddelar, eller tillåter meddelas, råkar förarga regeringen eller offentliga personligheter eller institutioner. Visserligen är de underkastade diverse legala och andra officiella inskränkningar och påtryckningar, ibland av allvarligt slag, men dessa inskränkningar och påtryckningar, vilka skall behandlas nedan, endast modifierar föreställningen om kommunikationsmedias oberoende av statsmaktens diktat och kontroll, de motsäger den inte.

Det kan i själva verket inte ens sägas, att synpunkter som är djupt kränkande mot olika 'etablissemang', antingen de berör politik eller kultur eller religion eller moral, är strängt begränsade till marginella och avant-garde-betonade media, som bara gynnas av obetydliga minoriteter.

Sådana 'kontroversiella' synpunkter kommer faktiskt till uttryck i alla dessa länder, i dagstidningar och tidskrifter med stora upplagor, de presenteras i bokform av stora förlag, ofta i billighetsupplagor¹) de hörs i radio och ses på TV, de inspirerar till filmer som visas på stora biografkedjor, och till teaterpjäser som framförs på de 'kommersiella' teatrarna — och ingen (eller nästan ingen) hamnar i fängelse för det.

Betydelsen och värdet av denna frihet och uttrycksmöjlighet skall inte underskattas. Ändå är föreställningen om en pluralistisk mångfald och konkurrensjämvikt, här liksom på andra områden, ganska ytlig och missvisande. Kommunikationsmedlen, och särskilt massmedia, är nämligen i verkligheten, oavsett att de framför avvikande åsikter, ett centralt element när det gäller rättfärdigandet av det kapitalistiska systemet. Yttrandefriheten blir inte av den anledningen meningslös, men den måste sättas i sitt riktiga ekonomiska och politiska sammanhang i dessa samhällen, och i detta sammanhang innebär det fria yttrandet av tankar och åsikter *huvudsakligen* det fria yttrandet av tankar och åsikter som gynnar det förhärskande makt- och privilegiesystemet. Professorerna Lazarsfeld och Merton har till och med en gång sträckt sig till att påstå, att:

I allt högre grad har de viktigaste maktgrupperna, bland vilka den organiserade affärsvärlden intar den mest framträdande platsen, kommit att ta till metoder för att påverka den stora allmänheten genom

¹ I en skrift om 'den legala marxismens' blomning i 1890-talets Ryssland noterar B. Wolfe, att 'när förlagen fann att marxismen var en säljbar och utmärkt handelsvara, skrev de kontrakt på översättningar av klassikerna och av de samtida tyska och franska marxistiska verken'. (*Three Who Made a Revolution*, 1966, sid. 140.) Samma fenomen, som skulle kunna beskrivas som kommersiell marxism, uppträdde också i mycket större skala i de avancerade kapitalistiska länderna på 1960-talet.

propaganda i stället för mer direkta kontrollinstrument ... Den ekonomiska makten förefaller att ha reducerat den direkta exploateringen (?) och gått över till en mer subtil typ av psykologisk exploatering, som till största delen uppnås genom spridning av propaganda i massmedia ... Dessa media har övertagit uppgiften att förmå allmänheten att anpassa sig till och acceptera det ekonomiska och sociala status quo.²

Massmedias ideologiska funktion överskuggas av många företeelser i kulturlivet inom dessa system, till exempel frånvaron av statliga påbud, förekomsten av debatt och kontroverser, förhållandet att konservatismen inte är en sluten idésamling, och att dess vaghet tillåter variationer och avvikelser inom vissa gränser, och mycket annat. Men även om det överskuggas, kvarstår faktum, att massmedia i de avancerade kapitalistiska länderna i huvudsak är avsedda att fylla en ytterst 'funktionell' uppgift. De är, också de, både en yttring av ett dominans-system och ett medel att förstärka det.

Tidningspressen kan tas som det första och mest uppenbara exemplet på denna uppgift. Dagstidningarna över hela världen varierar oerhört i fråga om kvalitet, innehåll och tendens. En del är sansade och stadgade, andra sensationslystna och skråniga, intelligenta eller ointelligenta, skrupulösa eller skrupelfria, reaktionära, konservativa, liberala eller 'radikala', fria från yttre påtryckningar eller språkrör för en partifalang eller ett partiintresse, kritiska mot myndigheterna eller förbindligt försvarande, och så vidare.

Men vilka skillnader av alla slag de än uppvisar, har de flesta dagstidningarna i den kapitalistiska världen en viktig egenskap gemensam, nämligen deras starka, ofta passionerade, fiendlighet mot allting som ligger till vänster om de lindrigare formerna av socialdemokrati, och ganska ofta också mot dessa lindrigare former. Denna inriktning kommer allra tydligast till uttryck i valtider. Antingen de är självständiga gentemot mer eller mindre konservativa partier eller specifikt bundna till dem, kan man lita på att de flesta dagstidningar stödjer den konservativa sidan, eller åtminstone att de är djupt kritiska gentemot den antikonservativa, ofta på ett högljutt och hänsynslöst sätt. Denna konservativa dominans är i regel överväldigande.

I kärnan av detta engagemang ligger ett allmänt godtagande av de förhärskande tankegångarna rörande den ekonomiska och sociala ordningen och specifikt accepterande av det kapitalistiska systemet (visserligen ibland i modifierad form) som naturligt och önskvärt. De flesta tidningar accepterar en viss grad av statlig intervention i det ekonomiska och sociala livet som oundviklig och till och med berömvärd, och en del kan vara våghalsiga nog att stödja ett eller annat harmlöst fall av förstatligande. Oavsett detta har de flesta tidningar alltid hållit hårt på, att ett utvidgande av den offentliga sektorn är skadligt för 'det nationella intresset', och att ett stärkande av den privata företagsamheten är villkoret för ekonomiskt välstånd, social välfärd, frihet, demokrati, och så vidare.

Dessutom har största delen av tidningspressen alltid varit djupt engagerad mot fackföreningarna. Inte på det sättet, bör det sägas, att tidningarna i allmänhet motsätter sig fackföreningarna som sådana, inte alls. De motsätter sig bara fackföreningar, som, som det heter, utan hänsyn till landets välfärd och sina medlemmars intressen girigt och besinningslöst försöker uppnå kort-siktiga vinster. Med andra ord älskar tidningarna fackföreningarna så länge de klarar den uppgiften dåligt, som de är satta till att utföra. Liksom regeringar och arbetsgivare beklagar tidningarna djupt alla strejker, och ju större strejken är, desto större är fiendligheten, och ve de fackföreningsledare som uppmuntrar eller underlåter att avstyra sådana klart asociala, ansvarslösa och *omoderna* beteenden. Vem som har rätt och vem som har fel i en tvist är av mindre betydelse.

² P. F. Lazarsfeld och R. K. Merton: 'Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action', i B. Rosenberg och D. M. White (red.): *Mass Culture. The Popular Arts in America*, 1957, sid. 457.

Det som räknas är samhället, konsumenten, allmänheten, som till varje pris måste skyddas mot dem som blint lyder de befallningar som vilseledda och, sannolikt, illasinnade ledare ger.

Dessutom har de flesta tidningar i den kapitalistiska världen alltid haft den 'extrema' vänstern, och särskilt kommunisterna, på hjärnan, och de har bara skilt sig i sin inställning till denna del av det politiska spektret i fråga om den grad av hätskhet och fientlighet som de visat. Det är också fallet, att världshistorien efter 1945 för dessa tidningar till största delen har bestått av en heroisk kamp av godhetens styrkor, ledda av Förenta Staterna, mot ondskans styrkor, representerade av den aggressiva kommunismen, antingen den sovjetiska eller den kinesiska. Revolutionära rörelser är nästan alltid kommunistiskt inspirerade och enligt definition av ondo, hur fruktansvärda missförhållanden som än har orsakat dem, och i kampen för en avkolonisering i vårt århundrade har den stora majoriteten av tidningarna alltid varierat mellan stark antipati till passionerad fientlighet gentemot rörelser och ledare (eller snarare terrorister) som vill uppnå självständighet.

Allt detta, bör man betona, har inte varit och är inte bara en tankeströmning bland många andra, det har varit och är fortfarande just den dominerande, i regel överväldigande, tankeströmningen i riks- och lokalpressen i de avancerade kapitalistiska länderna.

Som också upprepade gånger har betonats i det föregående, tillåter denna ytterst likriktade ståndpunkt en del variationer och avvikelser. Den utesluter verkligen inte en kritisk uppfattning om den eller den aspekten av tingens ordning, och trots att socialdemokratiska regeringar, hur konservativ politik de, än driver, måste räkna med en mycket mer hårdhänt behandling i tidningspressen än verkligt konservativa regeringar, är de senare inte alls immuna mot kritik och attacker i pressen. I denna mening kan tidningspressen mycket väl hävdas vara 'obunden', och fylla en viktig uppgift som 'vakthund'. Vad ett sådant påstående emellertid förbiser är det viktiga förhållandet, att det är på vänstern som vakthunden i regel skäller som våldsammast, och att det som den framför allt vaktar är status quo.

Många 'folkliga' tidningar med massupplagor är ytterst angelägna om att ge det motsatta intrycket och att antyda en radikal ofördragsamhet med varje slag av 'etablissemang', hur heligt det än är, och en rastlös längtan efter förändringar, re former, framsteg. I praktiken representerar denna arga radikalism föga mer än en affekterad jargong. Bakom den ikonoklastiska pietetslösheten och den demagogiska folkligheten ligger en fullständig avsaknad av både diagnos och recept på lösning. Vapenskrålet är avsevärt, men striden är fingerad.

För sin del fyller radio och television på liknande sätt en huvudsakligen, men inte uteslutande, likriktande uppgift. Också här får man ett intryck av en rik variation av synpunkter och åsikter, av hetsiga kontroverser och passionerad debatt. Dessa media måste emellertid, antingen de är kommersiella eller statsägda, åtminstone ge sken av politisk opartiskhet och objektivitet. Dags-tidningarna kan vara hur politiskt engagerade och partibundna som helst, och hur vänster- eller högervidna de vill när de presenterar nyheter och åsikter, men radion och televisionen får det inte.

I de flesta bemärkelser är emellertid denna förmenta opartiskhet och objektivitet helt artificiell. Den fungerar nämligen i huvudsak i fråga om politiska grupperingar, som trots att de är splittrade i många frågor icke desto mindre är exponenter för en gemensam grunduppfattning. Sålunda kan radion och televisionen i sådana länder som Storbritannien och Förenta Staterna vidmakthålla en skälig opartiskhet mellan de Konservativa, Liberala Partiet och Labour-partiet respektive Republikanska och Demokratiska Partiet, men detta utesluter knappast en stadig ström av propaganda som är riktad mot alla åsikter som faller utanför den politiska samstämmigheten. Opertiskhet och objektivitet i denna mening tar slut där själva den politiska samstämmigheten tar

slut, och ju mer radikal den avvikande åsikten är, desto mindre opartiskt och objektivt är mediet. Det skulle i denna bemärkelse inte vara orimligt att påstå, att radion och televisionen i alla kapitalistiska länder huvudsakligen har varit organ för en konservativ indoktrinering, och att de har gjort vad de kunnat för att göra sina lyssnare och tittare immuna mot avvikande uppfattningar. Detta kräver inte att alla sådana avvikande meningar hindras från att komma till uttryck, det behövs bara att mediets åsiktsinriktning ligger som motvikt på andra sidan. Detta krav har också blivit väl tillgodosett.

I länder där det politiska livet domineras av ett antal partier, som ligger inom ramen för en grundläggande enighet, är det lätt att bortse från denna snedvridning, som för övrigt de konkurrerande partierna lämnar ett gemensamt bidrag till. I länder som Italien och Frankrike, där stora kommunistiska partier utgör den största delen av oppositionen, är det svårare att vidmakthålla föreställningen om politisk opartiskhet. I de förra länderna får en allmän ideologisk snedvridning färre omedelbara politiska återverkningar, eftersom de partier och rörelser som lider mest av fientlighet och diskriminering utgör en liten och till och med betydelselös politisk faktor. I de senare är radion och televisionen mycket mer direkt inblandade i den politiska konkurrensen, och är de facto regeringspartiernas verktyg, att användas mot oppositionen, utan något sådant strunt som 'equal time', lika mycket sändningstid för motsatta uppfattningar, eller någon annan liberal lyx, som de politiska omständigheterna onödiggör. I Frankrike har både radion och televisionen helt medvetet förvandlats till gaullistiska institutioner, att användas till förmån för generalen, hans regering och det parti som stöder dem.³ På liknande sätt har dessa media också i Italien huvudsakligen varit verktyg för de kristliga socialdemokraterna och deras regeringar.

I strikt politisk mening är detta en mycket annorlunda situation än den som har rått i ett land som Storbritannien, där Labour-ledarna alltsedan kriget har varit försäkrade om något slags jämställdhet med sina konservativa motståndare. I mer vidsträckt *ideologisk* mening har emellertid kontrasten varit mindre iögonenfallande, och samma sak gäller i ännu högre grad för Förenta Staterna, där det har sagts, att 'det organiserade affärlivet och mindre intressegrupper som de viktigare politiska partierna och kyrkosamfunden praktiskt taget har "psykologiskt monopol" på massmedia. Nyheter och kommentarer, underhållning, reklam, politisk propaganda och religiös förkunnelse är mer inriktade på att ge utlopp för rådande uppfattningar än att radikalt förändra dem'.⁴ Med avseende på å ena sidan alla schatteringar av den politiska samstämmigheten och å andra sidan alla schatteringar av motstridiga ideologier har radion och televisionen i alla kapitalistiska länder sett till att de förra har fått de överlägset bästa möjligheterna att lägga fram sina argument.

Hittills har massmedia diskuterats som om deras huvudsakliga inriktning vore politik och ideologi. Detta är naturligtvis inte fallet. Huvudsakligen politiska tidskrifter och böcker utgör en mycket liten del av det totala utbudet, och alla dagstidningar ägnar stort utrymme åt ämnen som inte har någon direkt, eller ens indirekt, anknytning till politik — många tidningar ägnar i själva verket mycket större utrymme åt sådana saker än åt politik. Dessutom drivs inte radio, television, film och teater med avsikten att de skall vara organ för politisk kommunikation och indoktrinering. De är även, till och med huvudsakligen, inriktade på 'underhållning' av ett eller annat slag. Det är till och med fallet med de massmedia som är privatägda och som står under privat kontroll, att det dominerande syftet är att ge vinst. Detta gäller också dagstidningar. Lord Thompson gav

³ Vilket inte innebär att Fjärde republikens regeringar inte utövade påtryckningar för att få en fördelaktig presentation av sin politik i radio och television. (Angående detta, och angående Gaullistregimens mycket kraftigare ansträngningar i detta avseende, se debatten i Nationalförsamlingen den 24 april 1968, *Le Monde*, 25 april 1968.)

⁴ T. Peterson, J. W. Jensen, W. C. Rivers: *The Mass Media and Modern Society*, sid. 26.

inte uttryck för en unik och excentrisk uppfattning, när han sade att vad han önskade av sina tidningar var att de skulle tjäna pengar åt honom.

Å andra sidan är ett vinstintresse inte alls oförenligt med politik, eller i en vidare mening med politisk indoktrinering. Sålunda är visserligen *syftet* med 'nöjes'-industrin, i dess olika former, att ge vinst, men *innehållet* i dess produktion är fördenskull inte på något sätt fritt från en politisk och ideologisk anstrykning av ett mer eller mindre utpräglat slag.

Massmedia angrips ofta för sin kulturella utarmning, sin kommersialisering, sin systematiska banalisering, sin fixering vid brutalitet och våld, sin medvetna exploatering av sex och sadism, och mycket annat i samma stil. Detta fördömande är välkänt och till stora delar berättigat.

Detta fördömande tenderar emellertid ofta att underskatta eller bortse ifrån det specifika ideologiska innehållet i dessa produkter och den utsträckning, i vilken de används som propagandainstrument för en viss världsåskådning. 'En ytlig överblick med avseende på innehåll och motiv i nöjesbranschens och förlagsvärldens produkter i vår västerländska civilisation', skriver professor Lowenthal, 'skulle omfatta sådana ämnen som fosterlandet, familjen, religionen, den fria företagsamheten, det individuella initiativet.'⁵ En sådan överblick skulle i praktiken göra mer än omfatta dessa och andra ytterst 'funktionella' ämnen, den skulle också uppmärksamma det marginella utrymme som lämnas åt ämnen av 'disfunktionellt' slag. Professor Meynaud har med avseende på tidskriftsfloran sagt, att 'de bidrar genom utformningen av sina rubriker och den skenbart neutrala hållningen i sina artiklar till att forma det klimat av likriktning som är ett av den nutida kapitalismens trumfkort. I detta avseende är det en central roll som spelas av damtidningarna, som utan att ge sken av det ger en fullständigt förfalskad bild av vår värld.'⁶ Påpekandet äger mer allmän giltighet, och det gör också Raymond Williams' anmärkning i fråga om det som han kallar för 'majoritetstelevisionen', nämligen att den är 'i framträdande grad ett uttryck för våra speciella samhällens falska verklighetsuppfattning'.⁷

Dessutom är det värt att notera, att mycket av massmedias 'budskap' inte är diffust utan rätt specifikt. Det skulle naturligtvis vara löjligt att betrakta författare som Mickey Spillane och Ian Fleming (för att ta två författare vilkas försäljningssiffror har varit astronomiska) som politiska författare i någon verklig mening, men det skulle också vara dumt att bortse från det faktum, att deras hjältar utgör koncentrat av antikommunistiska dygder, och att deras äventyr, inklusive deras sexuella eskapader, i övervägande grad placeras i samband med en desperat kamp mot samhällsfientliga krafter, både utländska och inhemska. Det har sagts om anti-kommunismen i Spillanes produktion, att 'den är invävd i romanens intrig. Var och en som tänker annorlunda antas vara antingen en förrädare eller också en hopplöst naiv person.'⁸ Detta slags grovhuggna 'ideologi för massorna' genomsyrar inte hela 'masskulturens' område, men den är genomgående i en avsevärd del av det, i de flesta media. Sedan är det naturligtvis inte heller fallet, att den övriga 'masskulturen' är särskilt genomsyrad av motsatta ideologier. Det finns på det hela taget inte så många vänsterinriktade och revolutionära motsvarigheter till James Bond. Detta kan bero på att genren inte passar för det. Det politiska klimatet i de avancerade kapitalistiska länderna gör det i alla fall inte.

⁵ L. Lowenthal: 'Historical Perspective of Popular Culture', i Rosenberg och White (red.): *Mass Culture. The Popular Arts in America*, sid. 50.

⁶ Meynaud: *Rapport sur la Classe Dirigeante Italienne*, sid. 192.

⁷ R. Williams: 'Television in Britain', i *The Journal of Social Issues*, 1962, volym 18, nr 2, sid. 11. En klassisk analys av de reaktionära värderingarna i pojktidningarna i Storbritannien under en tidigare period återfinns i G. Orwell: 'Boys' Weeklies', i *Collected Essays*, 1962.

⁸ S. Hall och P. Whannel: *The Popular Arts*, 1964, sid. 148.

II

Karaktären av det bidrag som massmedia lämnar till detta politiska klimat bestäms av de inflytelser som har störst verkan på dem. Det finns ett antal sådana inflytelser, och de verkar alla i samma konservativa och likriktande riktning.

Den första och mest uppenbara hänför sig till ägarskapet och kontrollen av 'de själsliga produktionsmedlen'. Bortsett från det statliga ägandet av radio- och televisionstationer och av en del andra kommunikationsmedel, ligger massmedia i överväldigande utsträckning inom den privata sektorn (och detta gäller också de flesta radio- och televisionstationerna i Förenta Staterna). Dessutom ligger dessa organ inom den del av den privata sektorn som domineras av de kapitalistiska storföretagen. I allt större utsträckning är massmedia inte bara 'business', de är 'big business'. Mönstret av koncentration, som är märkbart på alla andra områden av kapitalistisk företagsamhet, är också märkbart här. Pressen, tidskrifts- och bokförlagen, filmen, teatern och också radion och televisionen, där de är privatägda, har i allt högre grad kommit att ägas och kontrolleras av ett litet och allt mindre antal jätteföretag, som har kombinerade intressen i olika media, och ofta också inom andra områden av kapitalistisk företagsamhet. 'Hearst-imperiet', har man noterat, 'omfattar tolv dagstidningar, fjorton tidskrifter, tre TV-stationer, sex radiostationer, en nyhetsbyrå, en fotoförmedling, ett artikelsyndikat och Avon billighetsböcker.' Och 'förutom tidskrifter äger *Time, Inc.* också radio- och TV-stationer, en bokklubb, pappersbruk, skogsområden, oljekällor och fastigheter'.⁹ Samma slags koncentration återfinns i allt högre grad i alla andra kapitalistiska länder. Axel Springer-imperiet, till exempel, kontrollerar ensamt över 40 procent av alla tyska dagstidningar och tidskrifter, och nästan 80 procent av Berlin-tidningarna. I fråga om filmbranschen har det noterats, att 'i Storbritannien, till exempel, är filmdistributionen praktiskt taget beroende av två bolag som driver biografkedjorna, och eftersom filmer normalt bara kan finansieras genom garantier för distribution, innebär detta att två bolag har nästan fullständig kontroll över vilka filmer som skall spelas in, och vilka ämnen som är godtagbara'.¹⁰ Det är också värt att notera, att nya företag inom massmedia mycket lätt fångas upp av redan existerande intressen på detta och på andra områden. Sålunda noterar Hall och Whannel i samband med den kommersiella televisionen i Storbritannien, att 'hellre än att sprida ut makten på nya händer har den ökat deras makt, som redan innehade den. Mer än hälften av den kommersiella televisionens resurser ägs av dagstidningar, filmbranschen och teaterintressen.'¹¹

Det är ganska klart att de som äger och kontrollerar de kapitalistiska massmedia i regel är människor, vilkas ideologiska inriktning går från grundmurat konservativ till ytterst reaktionär. I många fall, särskilt i fråga om dagstidningar, slår deras ståndpunkt och fördomar omedelbart och direkt igenom, i den bemärkelsen att tidningsägare ofta inte enbart äger sina tidningar, utan också noggrant kontrollerar deras politiska och redaktionella linje, och förvandlat dem, genom regelbundna och till och med dagliga ingrepp, till kanaler för sina personliga åsikter.¹² I fråga om

⁹ G. W. Domhoff: *Who Rules America*, 1967, sid. 81.

¹⁰ A. Hunt: 'The Film', i D. Thompson (red.): *Discrimination and Popular Culture*, 1964, sid. 101.

¹¹ Hall och Whannel: *The Popular Arts*, sid. 343. En av de största förespråkarna för kommersiell television i Storbritannien, Norman Collins, beskrev denna process på följande sätt: '... TV-tittaren har funnit att han erbjuds en service som är ett uttryck för de kombinerade erfarenheterna som de har samlat, som under många år har drivit landets teatrar, biografer, konserthus och dagstidningar. Det är också något sunt och demokratiskt (!) i att de finansiella intressena bakom Independent Television är så vitt spridda. Det är tillfredsställande att så många avsnitt av industrin och pressen och nöjesbranschen kan delta i Independent Television.' (Samma skrift, sid. 344.) Utan tvivel har företaget varit tillfredsställande för deltagarna. Det är talet om 'demokrati' som är något mindre självklart.

¹² Som Lord Beaverbrook sade inför Royal Commission on the Press, 'jag driver tidningen endast i syfte att göra propaganda, och med inget annat motiv'. (Citerat i R. M. Hutchins: *Freedom, Education and the Fund*, 1956, sid. 62.)

Axel Springers tidningsimperium har det sagts, att 'han leder sina tidningar som en kung. Han förnekar att det skulle förekomma något slags ideologisk kontroll, och någon sådan är inte heller på något sätt formaliserad, men herr Springer är en man med mycket bestämda politiska åsikter. Han är djupt religiös och militant anti-kommunistiskt inriktad, och han känner sig ha en livs-uppgift. Han kanske inte öppet styr sina tidningar, men hans tankegångar sipprar ner i organisationen.¹³ I stort sett samma sak kan sägas om många tidningsägare i alla avancerade kapitalistiska länder. Äganderätten medför rätten att göra propaganda, och i de fall där denna rätt utnyttjas, sker det sannolikt till förmån för starkt konservativa åsikter, antingen genom ett positivt framförande av dem, eller genom ett utelämnande av sådana frågor som ägarna kan finna det icke önskvärt att publicera. Censur är inte ett statligt privilegium i den fria företagsamhetens system. Visserligen är inte den privata censuren, i motsats till den statliga, absolut, men om ingen alternativ kanal finns till hands för nyhetsinformation eller åsikter — och detta är oftast fallet i mindre och större städer och regioner i Förenta Staterna¹⁴ och också på andra ställen¹⁵ — så är en sådan censur ändå ganska effektiv, särskilt när andra media som radion och televisionen, vilket ofta är fallet i Förenta Staterna, också lyder under samma ägarskap och kontroll.¹⁶

Det är emellertid inte alltid fallet, att de som äger eller i praktiken kontrollerar massmedia verkligen försöker att utöva ett direkt och omedelbart inflytande på sin produktion. Det är ganska vanligt, att redaktörer, journalister, producenter, etc. åtnjuter en avsevärd grad av självständighet, och att de till och med ges fria händer. Trots detta har idéer en benägenhet att 'sippra ner' och utgöra en ideologisk ram, som visserligen kan vara rymlig, men vars existens de inte kan bortse ifrån, som arbetar för det kommersiella mediet. Det kanske inte krävs att de skall ta väl hand om de heliga kor som vistas i den konservativa ladugården, men man förväntar sig i alla händelser, att de inte skall störa sina arbetsgivares konservativa känslor, att de skall inta en korrekt hållning gentemot den fria företagsamheten, konflikter mellan kapital och arbetskraft, fackföreningar, vänsterpartier och proletära rörelser, det kalla kriget, revolutionära strömningar, Förenta Staternas roll i världen, och mycket annat. Förekomsten av denna ram kräver inte fullständig likriktning, utan det räcker med en allmän likriktning och anpassning. När man väl är försäkrad om detta kan utrymme lämnas för en nyanserad, ibland till och med en frikostigt nyanserad, skildring av avvikande åsikter.

1957 gjorde chefredaktören för New York-tidningen *Post* James Wechsler, ett uttalande om den amerikanska tidningspressen, som är värt att citera ganska utförligt, eftersom det har vidare tillämpning:

Den amerikanska tidningspressen (sade han) är i överväldigande utsträckning ägd och ledd av republikaner, som 'fixar' reglerna för den amerikanska politiska debatten. Och jag använder ordet 'fixa' med avsikt.

Jag vet att det är en friare tidningspress än någon som finns i kommunistiska eller fascistiska länder, men det är inget att brösta sig över. Det är en tidningspress som på det hela taget har blivit bekväm av sig, fet och självgod, och som med några anmärkningsvärda undantag ger uttryck för de skyddade rika individernas fördomar och förutfattade meningar snarare än det kritiska sanningssökande och den

¹³ *The Times*, 15 april 1968.

¹⁴ 'Endast 6 procent av alla städer med dagliga tidningar har konkurrerande dagstidningar.' (W. Schramm: 'Its Development', i C. S. Steinberg (red.): *Mass Media and Communication*, 1966, sid. 51.) Dessa siffror hänför sig till 1953-54.

¹⁵ Sälunda har man angående Frankrike anmärkt, att 'på landsbygden har befolkningen i ett trettiotal departement bara tillgång till en enda dagstidning'. (F. Gougel och A. Grosser: *La Politique en France*, 1964, sid. 157.)

¹⁶ Angående det sätt som television och radio används i antikommunistiska och liknande syften av förmögna medborgare, se F. Cook: 'The Ultras', i *The Nation*, 30 juni 1962.

upproriska anda som vi sätter i samband med våra ädlaste journalistiska traditioner.

Det är en tidningspress som bryr sig mer om att slå vakt om de rikas skatteprivilegier än om att verka för bättre förhållanden för de mindre bemedlade.

Det är en tidningspress som skenheligt skryter med sitt oberoende och därmed menar sina rättigheter att säga allt som kan falla de republikanska ägarna på läppen. Tidningspressen brukade förr betraktas som ett offentligt ansvar, inte som en privat lekstuga.

Det är en tidningspress som är mycket mer öppen hjärtig och bestämd när det gäller att bekämpa kommunistiskt tyranni i Ungern än när det gäller kampen för friheten i Förenta Staterna.¹⁷

Med lokala variationer och med ett fåtal undantag¹⁸ skulle denna kritik inte vara irrelevant i fråga om tidningspressen i andra kapitalistiska länder.

Ytterligare en källa till likriktande och konservativa påtryckningar på dagstidningarna och andra media är den som direkt eller indirekt utövas av kapitalistiska intressen, inte som ägare, utan som annonsörer. Det direkta politiska inflytande som de stora annonsörerna har på de kommersiella media behöver inte överdimensioneras. Det är endast vid vissa tillfällen, som sådana annonsörer kan, eller ens försöker, diktera innehållet och den politiska linjen i de media som de är kunder hos. Men att ha dem som kunder är icke desto mindre oerhört betydelsefullt för den finansiella stadgan, vilket innebär existensen för dagstidningarna och, i en del fall men inte i alla, för tidskrifter, kommersiell radio och television. Detta förhållande kanske inte gör något annat än framhäver en allmän benägenhet hos dessa media att visa utomordentlig omsorg om sådana mäktiga och värdefulla intressen, men också detta är betydelsefullt, eftersom det ger affärsintressena i allmänhet ytterligare garantier för att de skall bli behandlade med sympatisk förståelse, och att 'affärsvärlden' åtminstone skall få en grad av tillmötesgående som sällan, om ens någonsin, visas gentemot arbetstagsarsidan och fackföreningarna. *Deras* missnöje är en fråga som helt saknar betydelse.

Dessutom gäller här i högsta grad det påpekande som gjordes i förra kapitlet i fråga om de överlägsna resurser, som de kapitalistiska intressena, i jämförelse med alla andra intressegrupper, kan sätta in på PR-åtgärder. Dessa resurser används nämligen också för att få vissa massmedia, särskilt tidningspressen, att 'mjukna', vilket ytterligare bidrar till att affärslivets argument presenteras i bästa möjliga dager.

Professor Meynaud har sagt, att den kontroll som de kapitalistiska intressena utövar över en stor del av tidningspressen i Italien framkallar en 'exemplarisk läraktighet' från dess sida med avseende på deras 'teser och förutfattade meningar'.¹⁹ Angående Frankrike har man anmärkt, att 'de förhållningsorder som penningintressena ger tidningspressen i mycket högre grad består av förbud, av ämnen som inte skall tas upp, än av instruktioner om vad som skall sägas'.²⁰ Var tyngdpunkten ligger måste variera från land till land och från tidning till tidning, men antingen affärsintressenas direkta påtryckningar är svaga eller kraftiga, eller till och med obefintliga, är det till stor ekonomisk nackdel för tidningar och tidskrifter överallt, att hålla en linje som går emot affärslivets intressen. Det är inte förvånansvärt, att organen för den extrema vänstern, också när de (vilket ibland förekommer) har betydande upplagor, inte kan påräkna några större annons-

¹⁷ Citerat i J. E. Gerald: *The Social Responsibility of the Press*, 1963, sid. 108. Eller, som Robert Hutchins uttryckte det, 'naturligtvis har vi en enpartipress i det här landet. Vi kommer att ha det så länge som tidningspressen är "big business", och så länge som människor med pengar fortsätter att känna sig tryggare på den republikanska sidan.' (Hutchins: *Freedom, Education and the Fund*, sid. 61.)

¹⁸ Till exempel *Le Monde*, som dagligen visar hur en verkligt fin dagstidning skall se ut.

¹⁹ Meynaud: *Rapport sur la Classe Dirigeante Italienne*, sid. 192.

²⁰ Goguel och Grosser: *La Politique en France*, sid. 156.

intäkter från affärsvärlden²¹ — eller från regeringen.²²

Ett tredje slag av påtryckningar på massmedia riktas från regeringen och andra delar av statsmaktsystemet i allmänhet. Dessa påtryckningar är, som tidigare sagts, inte detsamma som tvingande diktat, men de är icke desto mindre en realitet, på flera sätt.

För det första förser numera regeringar, departement och andra offentliga organ på ett alltmer omsorgsfullt och systematiskt sätt dagstidningar, radio och television med förklaringar av den officiella politiken, vilka helt naturligt har en försvarande och tendentiös karaktär. Statsmakten går med andra ord mer och mer in för 'nyhetsstyrning', särskilt under perioder av oro och kriser, vilket för de flesta ledande kapitalistiska länderna innebär nästan alltid. Ju större kris, desto mer bestämd blir styrningen, undanflykterna blir fler, och också halvsanningarna och de rena lögnerna. Dessutom engagerar sig numera regeringarna i större utsträckning än någonsin tidigare på det kulturella området, särskilt utomlands, och använder undervisning och kultur som verktyg för utrikespolitiken. Den utan jämförelse största insatsen på detta område har naturligtvis gjorts av Förenta Staterna, vars ansträngningar, särskilt inom Tredje världen, har givit en helt ny dimension åt begreppet 'kulturimperialism'.²³ Därmed är det inte sagt, att dessa ansträngningar (som avslöjandet av CIA:s förehavanden på det kulturella området visade) har förbigått den avancerade kapitalistiska världen, inbegripet Förenta Staterna.

Med avseende på dagstidningarna kan regeringar och andra organ inom statsmaktsystemet i sin strävan att styra nyhetsförmedlingen ta till en lång rad påtryckningsmedel och lockbeten,²⁴ och till och med hot,²⁵ som kan vara mer eller mindre verkningsfulla. De är emellertid för det mesta tvingade att i mycket stor utsträckning förlita sig på den hjälp och goda vilja, som utgivare, redaktörer och journalister kan erbjuda. I många fall ger dessa mer än gärna sådant stöd, eftersom en majoritet av dagstidningarna, i stort sett, tenderar att dela den uppfattning om det nationella intresset, som de i allmänhet konservativa regeringarna hyser. Men i de fall då tidningarna tredsкас, vilket ofta händer av en eller annan anledning, finns det relativt litet som regeringarna kan göra åt saken. Också i denna bemärkelse är tidningarna oberoende institutioner, och trots alla deras brister är detta fortfarande ett viktigt faktum i dessa länders samhällsliv.

Statsägda radio- och televisionsföretag är å andra sidan 'offentliga' institutioner, och som sådana mycket känsligare än tidningarna för olika officiella påtryckningar. De kan visserligen, som i Storbritannien, åtnjuta en hög grad av självständighet och självbestämmanderätt gentemot regeringen, men icke desto mindre är de utsatta för ett officiellt klimat, som garanterar att dessa

²¹ 'Den primära anledningen till den kommunistiska pressens finansiella svårigheter (i Italien) förefaller inte att ligga i otillräckliga upplagor, utan snarare i den nästan fullständiga avsaknaden av betald annonsering, vilket en jämförelse med de största och mest inflytelserika tidningarna klart utvisar. Medan *Il Corriere della Sera* ägnar 45 procent av sitt spaltutrymme till annonser och andra betalda kungörelser, och *La Stampa* 42 procent, kan *L'Unita* bara räkna med 6 procent.' (S. Passigli: 'Italy', i *Comparative Studies in Political Finance, The Journal of Politics*, sid. 722.)

²² Observera i detta sammanhang hur den kommunistiska Morning Star systematiskt avstångs från regeringens annonsering, vilket framkallar en situation där en Labour-regering, medan den bestraffar en vänsterextremistisk tidning, delar ut stora subsidier till dess mest hätska kritiker på högerkanten.

²³ Se t.ex. 'The Non-Western World in Higher Education', i *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, volym 356, 1964.

²⁴ Ibland, som i Förbundsrepubliken Tyskland, av ganska direkt slag: 'I finansministerns budget finns det en hemlig fond på 13 miljoner D-mark, som förefaller att delvis stödja regeringsvänliga tidningar och journalister och delvis i mer hederliga syften.' (V. Dueber och G. Braunthal: 'West Germany', i *Comparative Studies in Political Finance, Journal of Politics*, sid. 774.)

²⁵ Som till exempel i fallet med den tyska regeringens försök att krossa den obekvämt kritiska *Der Spiegel*. Se O. Kirchheimer och C. Menges: 'A Free Press in a Democratic State? The Spiegel Case', i G. M. Carter och A. F. Westin: *Politics in Europe*, 1965.

media i politiskt och allmänt ideologiskt avseende fyller en likriktande snarare än en kritiserande uppgift. Detta hindrar inte att regeringarna och deras politik kan utsättas för kritik och angrepp, men kritiken håller sig vanligen inom ett ofarligt, relativt begränsat, spektrum. För att parafrasera Lord Balfours uttalande om det brittiska överhuset, är det, antingen de Konservativa eller Labourpartiet sitter vid makten, i regel den likriktade, konformistiska, ståndpunkten som är förhärskande. Vid tiden för generalstrejken skrev John Reith, som han hette då, till premiärministern i egenskap av generaldirektör för BBC, att 'under antagandet att BBC är till för folket, och att regeringen är till för folket, är det följdriktigt att BBC måste vara för regeringen också under denna kris'.²⁶ Saker och ting kan ha förändrats något sedan dess, men inte i så dramatisk omfattning som föreställningen om självständighet och självbestämmanderätt ger sken av. I en skrift om BBC Television har Stuart Hood på senare år anmärkt, att bedömningar om vad som skall produceras 'baseras på något som kan beskrivas som en program-etik en allmän uppfattning om vad som är passande och anständigt, vad som är tillåtet och vad som är otillåtet, som gradvis sugs upp av de personer som har med programproduktionen att göra'.²⁷ Denna 'program-etik' orsakar mer sannolikt kontroverser inom ramen för den politiska samstämmigheten än utanför den, och i de fall då program är (eller förefaller vara) konsekvent riktade mot etablissemang, sätts officiella påtryckningar i verket, inte nödvändigtvis från regeringen själv, men från sådana organ som BBC:s guvernörsnämnd (och Independent Television Authority). De senare är fläckfria representanter för etablissemang, antingen de är konservativa, liberala, Labour-anhängare eller 'opolitiska'.²⁸ Sålunda var det 'på eget personligt ansvar' som generaldirektören för BBC stoppade det skarpt satiriska programmet *That Was the Week that Was*. Men, som Hood också anmärker, 'ingen som känner till de starka känslor som några av guvernörerna hyste vid den tidpunkten kan tvivla på att generaldirektören inte hade något realistiskt alternativ, om han ville stanna kvar på sin post'.²⁹ Det är också värt att notera att TW3, trots sin respektlöshet och sitt 'sting', undvek alla politiska ställningstaganden. Programmet var i själva verket uppbyggt kring tanken, att varje sådant ställningstagande var löjligt gammalmodigt. Om det hade varit annorlunda, kan man föreställa sig att programmet inte skulle ha fått hålla på så länge som det nu fick.

Generellt kan det sägas om regeringarnas påtryckningar och officiella påtryckningar i allmänhet på massmedia, inte bara att de förekommer och är mer eller mindre intensiva, utan också att dessa påtryckningar, med hänsyn till den vanliga Politiska och ideologiska schattering som regering och statsmakts-elit har, förstärker de tendenser till konservatism och likriktning som redan finns där oberoende av dem.

Ändå är inte de privata och officiella påtryckningar, som hittills har diskuterats, tillräcklig förklaring till massmedias karaktär och roll. Denna förklaring antyder nämligen, att de som i praktiken är ansvariga för innehållet i massmedia — producenter, redaktörer, journalister, författare, kommentatorer, regissörer, dramatiker, etc. — mot sin vilja är verktyg för de konservativa och kommersiella krafterna, att de är förtryckta revoltörer, kuschade radikaler och vänsteranhängare, som motvilligt utformar och sprider idéer och åsikter som de hatar, arga

²⁶ J. W. C. Reith: *Into the Wind*, 1949, sid. 108.

²⁷ S. Hood: *A Survey of Television*, 1967, sid. 50.

²⁸ 'I toppen av BBC:s hierarki finns Guvernörsrådet, som utnämns av regeringen, bestående av nio män och kvinnor, kända för sin duglighet, samhällsställning och anseende. Allmänt uttryckt representerar de det brittiska samhällets överklass, det vill säga "the Establishment", den brittiska motsvarigheten till Amerikas "Power Elite". Det görs inga särskilda försök att utnämna guvernörer med fackförenings- eller arbetarklassbakgrund, och det är mycket sällan som medlemmar har erfarenhet från radio-TV, journalistik eller angränsande områden.' (B. Paulu: *British Broadcasting in Transition*, 1961, sid. 17.) Angående klassammansättningen av BBC:s guvernörer och av 'kulturdirektoratet' i allmänhet, se Guttsman: *The British Political Elite*, sid. 342 ff.

²⁹ Hood: *A Survey of Television*, sid. 49.

extremister som rycker i det kapitalistiska ledbandet.

Detta är inte någon realistisk bild. Det *finns* visserligen en hel del sådana människor som arbetar i och för massmedia, som lider av olika grader av politisk frustrering, och som försöker, ibland med framgång, ofta utan, att bryta sig igenom ortodoxins murar, men det finns inget som tyder på att de skulle utgöra mer än en minoritet av de 'kulturarbetare', som är anställda av massmedia. De dominerande klassernas kulturella och politiska ledarställning skulle i så fall inte vara så markant.

En realistisk bild av de ideologiska tendenser, som de anställda inom massmedia uppvisar, skulle dela upp de anställda i tre grova kategorier: De som just nämnts, som uppvisar olika nyanser av vänsteråsikter, människor som är mer eller mindre konservativt inriktade, och en tredje grupp, som antagligen är den största, vars politiska inställning är rätt suddig, och som vill undvika 'trubbel'. I praktiken tillhör sådana människor en eller annan del av rikriktningens spektrum, och kan ganska lätt anpassa sig till sina arbetsgivares krav. Liksom sina konservativt engagerade kolleger 'säger de sin mening' för det mesta, men detta beror huvudsakligen på att arbetsgivarna i stort sett tycker om vad de säger, eller åtminstone finner föga som är anstötligt i det. Det är inte sannolikt, att dessa kulturarbetare besväras av de begränsningar och inskränkningar som pålagts massmedia av det rådande ekonomiska och politiska systemet, eftersom deras ideologiska och politiska inställning i regel inte ställer dem i konflikt med dessa begränsningar. Det koppel som de har om halsen tillåter dem så stor rörelsefrihet som de önskar, och de känner av denna anledning inte någon dragning, åtminstone inte så stark, att livet blir outhärdligt.

Det finns ingenting som är särskilt förvånande med massmedias karaktär och roll i det avancerade kapitalistiska samhället. Med hänsyn till det ekonomiska och politiska sammanhang som de fungerar i kan de inte undgå att huvudsakligen bli organ för spridning av idéer och värderingar som bekräftar, snarare än ifrågasätter, det rådande makt- och privilegimönstret, och på så sätt bli till vapen i klassdominansens arsenal. Föreställningen om att de till största delen skulle kunna vara något annat är antingen villfarelse eller bedrägeri. De kan spela (och har ibland spelat) en 'disfunktionell' roll, och det faktum att de tillåts göra detta skall man inte bortse från, men detta är, helt bestämt, inte deras huvudsakliga uppgift i det givna sammanhanget, och kan inte heller vara det. De avses fylla en konservativ uppgift, och det gör de också.

Därmed är det emellertid inte sagt, att kontrollen av massmedia, och den möjlighet till snedvridning som den ger, är någon garanti för att konservativa partier skall ha framgångar i valkampanjer eller för att den ideologiska rikriktningen skall bli effektiv.

Med avseende på det första påståendet har man anmärkt, att under de brittiska allmänna valen 1966 var det bara en tidning, *Sunday Citizen*, med en upplaga på 232.000, som 'oreserverat stod på den avgående regeringens sida (dvs. Labour-regeringens), medan resten av dagspressen (38.000.000) var mer eller mindre kritisk'.³⁰ Siffrorna ger en överdriven bild av de flesta tidningars engagemang för Konservativa Partiet, men faktum kvarstår, att denna allmänna förskjutning inom tidningspressen då som alltid gick Labour-partiet emot. Detta hindrade emellertid inte Labour-regeringen från att öka sin parlamentsmajoritet från sex till etthundra mandat. Man har också ofta anmärkt, att fastän det stora flertalet av de amerikanska tidningarna är republikanskt orienterade, har Demokratiska Partiet inte lidit särskilt mycket av det, vad valsiffror beträffar. Inte heller hindrade gaullisternas kontroll över televisionen och den konservativa karaktären av den största delen av den franska pressen, att oppositionen gjorde avsevärda framsteg i flera val,³¹ precis som en ännu mer betonad antikommunistisk inriktning av

³⁰ *The New Statesman*, 25 mars 1966.

³¹ Se t.ex. R. Rémond och C. Neuschwander: 'Télévision et Comportement Politique', i *Revue Française de Science*

största delen av pressen inte har hindrat kommunistpartiet från att bibehålla en anmärkningsvärt stabil andel av väljarstödet. Samma påpekande gäller i ännu högre grad för det italienska kommunistpartiet. Det är helt enkelt inte fallet, att man kan lita på att massmedia levererar rösterna till det konservativa lägret.

Det är inte heller realistiskt att tro, att opposition och ofullständig likriktning, i mer vidsträckt ideologiskt och kulturellt avseende, kan skyllas på televisionens inverkan. I den artikel som citeras nedan talar Lazarsfeld och Merton om massmedias 'narkotiserande diafunktion'.³² Anledningen till att de talar om 'disfunktion', förklarar de, baserar sig på 'antagandet, att det inte ligger i det moderna, komplicerade samhällets intresse att stora delar av befolkningen hålls politiskt apatiska och överksamma'.³³ Detta är ett mycket vidlyftigt antagande, för vilket 'det moderna, komplicerade samhällets intresse' än är, ligger det verkligen i de dominerande klassernas intresse, i de avancerade kapitalistiska samhällena, att mycket stora massor av befolkningen verkligen hålls politiskt apatiska och överksamma, åtminstone med avseende på frågor som ur dessa klassers synvinkel är politiskt farliga. Men fastän massmedias uppgift kan vara 'narkotiserande', kan verkansgraden lämna en hel del övrigt att önska. Sålunda var inte avsikten med att skildra det dagliga dödandet i Vietnam i amerikansk television att väcka känslor av avsmak för den amerikanska interventionen i detta land, men sannolikt har detta i alla fall spelat en avgörande roll när det gällt att öppna många människors ögon för de brott som begicks i deras namn, och på så sätt stärkt motståndsrörelsen mot kriget. På samma sätt har televisionen under senare år på ett dramatiskt sätt skildrat ett internationellt återkommande mönster av polisiärt våld mot demonstranter (och andra), och detta har fört in i miljontals hem en betydelsefull aspekt på den statliga maktutövningen, en presentation som 'myndigheterna' ofta varit besvärade av.

Det är emellertid inte detta som televisionen är avsedd att göra. Hood har också skrivit, att 'en av TV-företagens största svårigheter när det gäller behandlingen av kontroversiella frågor kommer sig av tittarnas benägenhet att i första hand söka bekräftelse i mediet på sina egna fasta övertygelser'. Han skriver också, att 'denna allmänna regel är tillämplig på alla delar av det politiska spektret, antingen tittarna är aggressiva eller veka, radikala eller konservativa'.³⁴ Det är ganska klart. Medan nämligen den 'allmänna regeln' kan ha sin giltighet, är den springande punkten den, att det finns mycket mer i TV, statsägd eller kommersiell,³⁵ som styrker de konservativt inriktade tittarna i deras övertygelser, än vad fallet är för de 'radikala' tittarna. Vad dessa beträffar, fyller televisionen en avrådande funktion.

Men även om man bortser ifrån detta, och även om det är sant att 'det som vi generellt kan säga om massmedia är att de är mycket viktigare när det gäller att förstärka redan existerande åsikter än när det gäller att förändra åsikter',³⁶ är det ändå en avsevärd fördel som detta ger den etablerade samhällsordningen, eftersom dess uppgift måste vara just att förhindra en radikal omsvängning bort från de förhärskande åsikterna, som i övervägande grad bär en prägel av likriktning. Massmedia kan inte garantera en fullständig anpassning till konservatism, det kan inget göra. Men de kan bidra (och gör det också) till framkallandet av ett konformistiskt klimat, inte genom att fullständigt utestänga fritänkeri, utan genom att presentera de åsikter som faller

Politique, 1963, volym 13.

³² 'Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action', sid. 464.

³³ Samma skrift, sid. 464.

³⁴ Hood: *A Survey of Television*, sid. 63.

³⁵ 'Den kommersiella televisionens ankomst skulle, hade man sagt, införa en anda av nyhet, respektlöshet och klasslöshet i den brittiska televisionen. Under beskydd av ITA är den nu mer bunden vid etablissemangen än BBC, mer likriktad, mer konservativ, mindre djärv.' (Samma skrift, sid. 62.)

³⁶ L. Epstein: *Political Parties in Western Democracies*, sid. 237.

utanför ramen för den politiska samstämmigheten som kuriösa villfarelser eller (och det är ännu effektivare) genom att behandla dem som ovidkommande konstigheter, som seriösa och förnuftiga människor kan avfärda som betydelselösa. Detta är mycket 'funktionellt'.

III

Oberoende av hur livlig debatten är om massmedias faktiska politiska inflytande, eller om deras ideologiska snedvridning, eller hurvida de över huvud taget är höger- eller vänstervridna, skulle ingen förneka att de har viss beröring med politiken eller att de spelar en viss roll i det politiska skeendet i de avancerade kapitalistiska länderna. Samma grad av enighet skulle inte kunna förekomma i fråga om undervisningsväsendets karaktär i dessa samhällen. Tvärtom är den vanligaste och starkaste uppfattningen om undervisningsväsendet, att 'politik inte hör hemma där', och att politisk indoktrinering av varje slag bör vara (och är) fullständigt främmande inom pedagogisk teori och praxis i regimerna av västerländsk typ.

Emellertid fungerar varken teori eller praxis i något allvarligt hänseende riktigt på det sättet.

Ännu mer i fråga om utbildningsväsendet än i fråga om massmedia är det väsentligt att göra en distinktion mellan politisk indoktrinering i inskränkt, partibunden bemärkelse, och en mycket vidare, mer generell och diffus grad av 'politisk socialisering'. Vad den första punkten anbelangar kan man gärna hålla med om att skolor och lärare i allmänhet — men inte på något sätt alltid — försöker att undvika att uppvisa en tydlig partibindning, och de håller sig i denna mening till en formell ståndpunkt av fläckfri politisk neutralitet. I den andra, och vidare, bemärkelsen är det å andra sidan en öppen fråga om inte skolorna medvetet engagerar sig i 'politisk socialisering', men de kan i alla händelser inte undgå att göra det, och då huvudsakligen på ett sätt som är mycket 'funktionellt' för den förhärskande sociala och politiska ordningen. Med andra ord fyller i allmänhet utbildningsanstalterna på alla nivåer en betydelsefull konservativ uppgift, och de agerar, med större eller mindre effektivitet, som legitimerande organ i och för sina samhällen.

Det finns en typ av skola, där denna funktion, långt ifrån att döljas eller undvikas, alltid har utgjort ett av deras huvudsakliga och klart deklarerade syften. Det är de skolor som huvudsakligen betjänar barn från de privilegierade klasserna, och som de engelska 'public schools' är det främsta exemplet på. 'Sedda i sin helhet', har det skrivits, 'utgör de attityder och värderingar, som inplanteras av de viktorianska public schools nästan en definition av konservatismen.'³⁷

Denna definition har visserligen undergått modifikationer i fråga om innehåll och tyngdpunkt under årens lopp, men snedvridningen kvarstår. Idag liksom förr försöker elitskolorna medvetet att bibringa sina elever en konservativ filosofi, vars tyngdpunkter fortfarande är tradition, religion, nationalism, auktoritetstro, hierarki, och demokrati i en utomordentligt inskränkt bemärkelse, för att inte tala om en markant fientlighet mot socialistiska tankegångar och mål. Här liksom i många andra fall kanske indoktrineringen inte alltid lyckas, men det beror inte på att man inte försöker.

Man skall heller inte förbise att dessa elitskolor utövar ett avsevärt inflytande på många mindre distingerade utbildningsanstalter. I England, till exempel, har public school-andan, och också seder och traditioner från denna skolform, ofta efterapats av 'vanliga' skolor och tjänat som lysande exempel för en stor del av undervisningsväsendet.

Ända fram till relativt nyligen var det dessutom inte bara public schools som uppfattades som organ för indoktrinering, också skolorna för 'massorna' sågs på detta sätt.³⁸ Sådan utbildning hade

³⁷ R. Wilkinson: *The Prefects*, 1964, sid. 110.

³⁸ Se t.ex. D. V. Glass: 'Education', i M. Ginsberg (red.): *Laws and Opinion in England in the 20th Century*, 1959,

mer än ett syfte, men det inte minst viktiga var att bibringa eleverna en undergivet accepterande attityd gentemot den samhällsordning, där de (visserligen inte utan undantag) var predestinerade att utgöra basen.

Det var först i och med arbetarrörelsernas växande styrka och utvidgningen av deras politiska rättigheter, och uppkomsten av en 'folkelig politik' och den oemotståndliga utbredningen av talet om demokrati och jämlikhet, som också skolan kom att stödja och propagera för en föreställning om 'demokratiskt medborgarskap', som stod i kontrast till en tidigare föreställning om 'min samhällsställning och dess förpliktelser'.

Detta innebär emellertid inte att skolorna upphörde att vara organ för 'politisk socialisering' och för ett vidmakthållande av status quo. Det innebär snarare att de kom att fullgöra denna uppgift på ett mycket mindre uttalat sätt, fast därför inte mindre verkningsfullt.

Skolsystemets rättfärdigande av samhällsordningen i de avancerade kapitalistiska länderna kan sägas försiggå på tre nivåer, som är nära anknutna, men som lämpligen hålls isär vid en analys.

För det första fyller undervisningen, vad den stora majoriteten av arbetarklassbarnen beträffar, en viktig *klass-förstärkande* uppgift. Professor Talcott Parsons har beskrivit skolväsendet som 'ett organ, genom vilket individuella personligheter uppövas till att bli motivationsmässigt och tekniskt lämpade att spela vuxenroller ... socialiseringsfunktionen kan summeras som ett framkallande hos individerna av de plikter och funktioner som är väsentliga villkor för deras framtida rollprestation'.³⁹ Fastän påståendet i sig är riktigt, är emellertid formuleringen av det ett utmärkt exempel på ideologisk fördunkling. Detta ordval döljer nämligen det förhållandet, att för de flesta arbetarklassbarn är de 'plikter och funktioner', som deras skolor 'framkallar' (ett ord som i sitt konkreta sammanhang inte saknar en ironisk överton) de som passar för en 'framtida rollprestation' som lågt skolade arbetare. Det är visserligen sant, att skolorna för vissa barn från arbetarklassen är ett medel att avancera i samhället. Trots allt behöver ju det avancerade kapitalistiska samhället mer eller mindre utbildad arbetskraft i ett allt större antal. För den stora majoriteten spelar emellertid skolorna en central roll i fråga om att *bekräfta* deras förutbestämda klasstillhörighet och samhällsställning. De gör detta på ett mycket effektivt sätt, genom den magra undervisning som de levererar, och genom att *hämna* snarare än att 'framkalla' ytterligare utbildningsmöjligheter, i kombination med de ogynnsamma miljöförhållandena. Just det förhållandet, att en del arbetarklassbarn kan övervinna dessa handikapp, tjänar till att uppamma föreställningen om att de, som inte gör detta, på grund av sin egen oförmåga själva är skuld till sitt öde, och att situationen åstadkommit av dem själva. Utbildningssystemet bidrar på detta sätt till att skapa ett intryck, inte minst bland offren för dem, att sociala handikapp i realiteten är en fråga om personlig, medfödd, ödesbestämd, och oöverbärlig otillräcklighet. Som två franska författare har uttryckt det, kan 'skolväsendets legitimerande auktoritet ... mångdubbla de sociala olikheterna genom att de minst gynnade klasserna, som är för medvetna om sitt öde och för omedvetna om orsakerna till det, själva bidrar till att utforma det'.⁴⁰ Det är inte bara *andra* som, liksom Aristoteles, tror att slaveriets existens bevisar att en del människor är slavar av naturen, ett stort antal av de senares motsvarigheter tror det också, och de tror dessutom till följd därav på att de är fångna, inte i ett visst samhällssystem, utan i ett oundvikligt öde.

På ett annat plan förstärks denna känsla av personlig otillräcklighet av att undervisningen, som

sid. 324 ff, och H. Silver: *The Concept of Popular Education*, 1965.

³⁹ T. Parsons: 'The School Class as a Social System: Some of its Functions in American Society', i Halsey, Floud, Anderson (red.): *Education, Economy, Society*, sid. 434-435.

⁴⁰ P. Bourdieu och J. C. Passeron: *Les Héritiers*, sid. 117.

den nu är, av majoriteten av arbetarklassbarnen uppfattas som ett påtvingande av en främmande kultur, främmande värderingar och till och med ett främmande språk,⁴¹ som ett nästan traumatiskt främskiljande av familj och miljö. 'Den engelske läraren', skriver en författare, 'har blivit föremål för försök att via honom överföra typiska medelklassvärderingar. Eftersom utbildningssystemet inte har växt upp från grunden, utan har pålagts uppifrån, var det de högre befattningshavarnas värderingar, som (ofta omedvetet) ansågs vara värda att inympa.'⁴² Angående Förenta Staterna har Margaret Mead skrivit, att 'när amerikanen hör ordet "school-teacher" ... tänker han på en grundskolelärarinna, som undervisar i kanske tredje eller fjärde klass. Denna lärarinna är en kvinna av något obestämbart ålder, kanske omkring 35, varken ung eller gammal, från medelklassen, och bunden av medelklassens etik och uppträdande.'⁴³ 'Lärarinnan i den överfyllda stadsskolan', skriver hon, 'lär sina elever att göra renlighet och flit till en vana, att idogt förbereda sig för framgångar och att göra de uppoffringar som krävs för detta, att vända dövsörat till de plötsliga impulserna, att krossa varje tradition som förefaller blockera vägen till målet, *men att krossa den enligt företagarnas metoder och med deras tillåtelse*.'⁴⁴ Meningen är att 'integrera' arbetarklass-barnet i det givna samhället. De som är 'duktiga' får hjälp att förbereda en flykt ur arbetarklassförhållandena, resten får hjälp att acceptera sin underordnade position.

På ett tredje plan tenderar denna hjälp att anta en ganska markant ideologisk och politisk form. Utbildningssystemet försöker inte bara att bibringa 'medelklassvärderingar' i allmänhet, utan också en mer specifik syn på det givna samhället och på världen. Durkheim betonade en gång det behov som samhället hade av 'socialisering' via undervisningen genom överförandet av 'grundläggande värderingar', det som han kallade för 'nödvändiga principer' — 'respekten för förnuftet, för vetenskapen, för de idéer och känslor som är roten till en demokratisk moral'.⁴⁵ Utan tvivel hade han rätt. Samhällena behöver verkligen överbringa 'grundläggande värderingar' och 'nödvändiga principer'. Poängen är emellertid, att de värderingar och principer, som i allmänhet bedöms som 'grundläggande' och 'nödvändiga', är de som sanktioneras av samhällets dominerande krafter. En 'demokratisk moral' kan utan större svårigheter anpassas till mycket konformistiska syften.

Professor Dore har angående Japan skrivit om 'nationell enighet' kontrasterad med 'klassuppdelning', och anmärkt, att 'det moderna japanska undervisningsväsendet har på flera olika sätt fungerat så, att det förhindrat utvecklingen av en klassmedvetenhet i Japan'.⁴⁶ Men i stort sett samma sak, bortsett från skillnader i metoder, kulturer och traditioner, kan också sägas om andra kapitalistiska länder. Martin Mayer har till exempel anmärkt om det amerikanska utbildningsväsendet, att 'det finns många olika sätt att bygga upp en etnocentricitet — att hävda att den bästa platsen är här och det bästa folket är vi. Samhället lägger sig inte i hur det sker, utom vid kristillfällena, men det får inte ifrågasättas att det skall ske'.⁴⁷ Och för att veta hur det skall göras krävs inga instruktioner och direktiv från något utbildningsdepartement. Mer obetydliga utbildnings-

⁴¹ Angående detta, se t.ex. B. Bernstein: 'Some Sociological Determinants of Perception', i *British Journal of Sociology*, 1958, volym 9, nr 2, och 'Language and Social Class', samma skrift, 1960, volym 11, nr 3. Två franska författare anmärker också, att 'under en tid, då det kollektiva arbetet har fått en avsevärd betydelse, är fortfarande undervisningsväsendet inriktat på den individuella framgången, på en hög värdering av uttrycksförmåga och abstraktionsförmåga, som är mer utvecklade hos barn med borgerligt ursprung'. (F. Bon och M. A. Burnier: *Les Nouveaux Intellectuels*, 1966, sid. 259.)

⁴² P. W. Musgrave: *The Sociology of Education*, 1965, sid. 227.

⁴³ M. Mead: *The School in American Culture*, 1951, sid. 5.

⁴⁴ Samma skrift, sid. 25, min kursivering.

⁴⁵ E. Durkheim: *Education et Sociologie*, 1922, sid. 62.

⁴⁶ R. E. Ward och D. W. Rustow (red.): *Political Modernization in Japan and Turkey*, 1964, sid. 199.

⁴⁷ Mayer: *The Schools*, sid. 48.

myndigheter spelar också en roll, särskilt i kristider.⁴⁸ Även utan instruktioner och direktiv är skolorna villiga (visserligen med betydande gradskillnader i fråga om eftertrycklighet och envishet) att engagera sig i de nationalistiska hyllningarna, inte i opposition till, utan till försvar av, den 'demokratiska moralen'. Det sades i det förra kapitlet, att nationalismen har varit en mäktig faktor när det gällt att bevara de kapitalistiska regimerna. Skolorna har varit en viktig kanal för spridning av den, och för inympandet av värderingar som anknyter till den.

Vilka andra element av den konservativa ideologin som framhävs, varierar från land till land. I Förenta Staterna har man noterat, att 'genom sina skolor lär samhället ut den dominerande ekonomiska ideologin i Amerika, en variant av kapitalism (!), som ofta kallas den fria företagsamhetens system'.⁴⁹ Angående Italien har man sagt, att undervisningsväsendet

...vidmakthåller en stark romersk-katolsk inriktning. Trots att det är mycket centraliserat, och lyder under ett ministerium för offentlig undervisning i Rom, fyller det fortfarande funktionen att inympa ett värderingssystem, som står i större samklang med konservativ katolsk, till och med fascistisk, doktrin än med den centrala föreställningen om en 'ny giv' i fråga om sociala, politiska och ekonomiska problem, som hyllas av de kristliga demokraternas vänsterflygel. Det behöver knappast tilläggas, att skolorna — som till största delen är bemannade med pro-katolska lärare — är allt annat än en grogrund för den extrema vänsterns politiska tankegångar.⁵⁰

Men fastän tyngdpunkt och innehåll kan variera, handlar det totala budskapet om anpassning till och acceptering av den förhärskande ekonomiska och sociala ordningen. Skolorna kanske inte alltid *påtvingar* ett godtagande av det rådande makt-fördelningssystemet, men de *lär ut* det på ett flertal både diffusa och mer specifika sätt. Visserligen finner man undantag till detta mönster överallt, men de är just undantag till en regelmässig konformitet.

En viktig orsak till detta är, att i alla undervisningssystem, centraliserade eller inte, är de som är ansvariga för tillsättandet av lärare och rektorer i regel angelägna om att undvika att anställa lärare, och i ännu högre grad rektorer, som kan vara för 'kontroversiella', och fastän det inte bara gäller politik, gäller det helt visst 'kontroversiella' politiska åsikter och innebär huvudsakligen en avancerad vänsterinriktning.

Ett land, där detta i anmärkningsvärd grad har inverkat på lärarekryteringen, är Förenta Staterna, där

... under perioden efter 1945 åtskilliga stater stiftade lagar, som stipulerade att vederbörande inte fick vara medlemmar i kommunistiska partiet eller i organisationer som av statsåklagaren angavs som samhällsomstörtande. En effekt av sådana krav är att några människor, som kan sitta inne med samhällsomstörtande politiska åsikter, avstängs från lärartjänster. En annan effekt är att ett större antal avstängs, vilkas politiska och samhällsekonomiska åsikter vid en bedömning ett par år tidigare eller ett par år senare kan betraktas varken som samhällsomstörtande eller farliga, utan endast som impopulära eller

⁴⁸ Robert Hutchins citerar följande avsnitt 'från ett brev adresserat till alla lärare i en stad i Mellanvästern från skolöverinspektören, som enligt delstatens lagar har makt att avskeda vem som helst av dem från deras tjänster': 'Hotet mot de amerikanska institutionerna från den internationella kommunismen gör det absolut nödvändigt, att det i våra skolor läggs större vikt vid studiet av betydelsen, innebörden och värdet av den Amerikanska Demokratins. Indoktrinering har aldrig haft något gott rykte bland lärarna i Förenta Staterna ... Det förefaller nu vara nödvändigt att skolorna i Förenta Staterna indoktrinerar den amerikanska ungdomen med Amerikansk Demokrati ... I dagens förvirrade värld är det väsentligt att vi lär våra unga människor att den Amerikanska Demokratins är den bästa regeringen i världen och att vi förklarar varför den är den bästa ... De måste förstå att den Amerikanska Demokratins grundades på den privata företagsamheten och att detta ekonomiska system har frambringat en stor och mäktig nation, som kommer att fortsätta att växa sig ännu starkare genom att vidmakthålla och skydda den privata företagsamheten.' (*Freedom, Education and the Fund*, sid. 110.)

⁴⁹ R. J. Havighurst och B. L. Neugarten: *Society and Education*, 1957, sid. 146.

⁵⁰ La Palombara: *Interest Groups in Italian Politics*, sid. 68.

avvikande.⁵¹

Men antingen den är institutionaliserad eller ej, och vilken grad av stränghet den än har, fungerar snedvridningen överallt, och oundvikligen, till nackdel för lärare, vilkas åsikter och attityder inte sammanfaller med de förhärskande tankegångarna. Vetskapen eller till och med misstanken om att det föreligger en ideologisk snedvridning, och att den mycket radikalt kan inskränka karriärmöjligheterna, är i sig ett kraftigt incitament att undvika åsikter och aktiviteter, som skulle kunna tas illa upp av överheten. Ofta motstås detta tryck på ett hedersamt sätt, men det finns inga starka bevis för att lärare i allmänhet skulle vara mer oemottagliga för det än andra män och kvinnor.

IV

I detta sammanhang måste man också uppmärksamma universiteten. Det föreligger visserligen många uppenbara och grundläggande skillnader mellan skolorna, för att inte tala om massmedia, å ena sidan, och universiteten å andra sidan, men det finns också, när det gäller rättfärdigandet av systemet, fler likheter dem emellan än många akademiker skulle vara beredda att erkänna, eller ens vara medvetna om. Universiteten spelar nämligen en viktig roll i detta rättfärdigande, på flera olika sätt. Detta är inte deras huvuduppgift, lika litet som det är skolornas eller massmedias huvudsakliga uppgift, men det är en uppgift som de trots allt utför, med olika grad av intensitet och framgång, och det är desto nödvändigare att betona det eftersom så mycket som har sagts och skrivits om 'universitetens roll i den moderna världen' döljer detta förhållande. Del vis fyller de denna uppgift på grund av påtryckningar och inflytelser utifrån, delvis också oberoende av sådana påtryckningar.

Det går inte att ifrågasätta det faktum — det är i själva verket allmänt vedertaget — att universiteten, med undantag för en del privata högre utbildningsanstalter (särskilt i Förenta Staterna), i mycket hög grad är beroende av statsmakten i finansiellt avseende för att kunna bedriva sin huvudsakliga verksamhet, nämligen undervisning och forskning. En uppenbar konsekvens av detta är, att statsmakten har kommit att få allt mer att säga till om, direkt och indirekt, i fråga om det sätt, på vilket universiteten använder de medel som tilldelas dem. Angående Förenta Staterna har professor Clark Kerr noterat, att år 1960 'mottog det högre undervisningsväsendet omkring 1,5 miljarder (dollar) från den federala regeringen — en hundrafaldig ökning på tjugo år',⁵² och han observerar vidare, att 'det är uppenbart, att utformningen och karaktären av universitetens forskning kraftigt påverkas av de federala anslagen'.⁵³ President Eisenhower gick till och med så långt, i sitt lovtal till 'the military-industrial complex', att han antog, att 'det fria universitetet, som är den traditionella källan till fria tankar och vetenskapliga upptäckter, har genomgått en revolution i forskningshänseende. Till en del beroende på de stora kostnaderna i sammanhanget, blir en statlig beställning praktiskt taget ett substitut för den intellektuella nyfikenheten'.⁵⁴ Detta är antagligen något överdrivet. Den tanken skulle vara mer relevant, att ett statligt kontrakt, och statliga subsidier i allmänhet, har en benägenhet att *inrikta* den intellektuella nyfikenheten på vissa områden, särskilt försvaret, snarare än andra. Påpekandet gäller i full utsträckning också för universitet i andra länder. Statsmakten spelar idag överallt en viktig, till och med avgörande, roll när det gäller att bestämma hur universiteten skall 'tjäna samhället', både genom undervisningen och genom forskningen. Sålunda har the University Grants Committee i Storbritannien, helt oberoende av regeringen, kommit att anta en mycket mer aktiv roll än förr, och ser nu som sin uppgift 'att i konsultation med universiteten och andra berörda organ assistera vid uppläggnings-

⁵¹ Havighurst och Neugarten: *Society and Education*, sid. 267.

⁵² Clark Kerr: *The Uses of the University*, 1963, sid. 53.

⁵³ Samma skrift, sid. 53.

⁵⁴ Citerat i Cook: *The Warfare State*, sid. 3.

och genomförandet av sådana planer för universitetens utveckling, som från tid till annan kan behövas för att garantera att de är fullt anpassade till samhällets behov'.⁵⁵ Den grad av kontroll, intervention och styrning som detta antyder kan tryggt förväntas öka.

Fastän en sådan utveckling är ofrånkomlig, och i viss begränsad mening till och med kan anses önskvärd, får den emellertid också, i det speciella sammanhang där den sker, vissa betydelsefulla följdverkningar, som förespråkarna för statlig intervention har en benägenhet att bortse ifrån.⁵⁶ Professor Clark Kerr säger också, att 'universitetet har blivit ett instrument av primär betydelse för nationella syften',⁵⁷ och detta upprepas av en före detta rektor vid universitetet i Orleans, som talar om universitetet som 'det kollektiv som svarar för den uppgift som är viktigast för nationens framtid — tillsammans med försvaret, och för övrigt alltmör som en del av detta'.⁵⁸ Men de 'nationella syften' eller den 'uppgift' som universitetet har blivit ett instrument för, av 'primär' betydelse eller ej, är saker som universitetet inte själva bidrar till att bestämma. Med andra ord är det ett 'främmande' syfte de tjänar, nämligen statsmaktens. De inte bara tjänar det, genom att göra detta identifierar de sig med den och accepterar den som legitim och rättmätig, värd att stödjas.

Ändå förkunnar universitetet och deras talesmän, regelbundet och eftertryckligt, en annan förpliktelse. Lord Robbins gav utan tvivel uttryck för en allmän inställning, i ett tal hållet för de församlade europeiska rektorerna i Göttingen 1964, när han sade att universitetens plikt var att befrämja

... vanan att göra sociala bedömningar med utgångspunkt från konsekvenser snarare än från kategorier. Vi måste uppskatta värdet av handlingar, inte med utgångspunkt från en förut etablerad klassificering enligt den eller den *a priori* antagna etiken, utan snarare med utgångspunkt från deras effekt på den mänskliga lyckan. Vi måste lära ut att maximen *let justice be done if the skies fall* härstammar från människosläktets barndom, och att världens undergång är en av de konsekvenser som man i en civiliserad bedömning måste ta hänsyn till innan man kan säga, huruvida ett visst handlingsmönster är befogat eller inte.⁵⁹

Men fastän detta slags inställning kan röna allmänt bifall, och till och med utgöra en del av universitetens etik, tenderar praxis att komma på efterkälken. På det hela taget har universitetsväsendet sällan vägrat att tjäna de 'nationella syftena', definierade av statsmakten, och det har funnit det relativt lätt att rationalisera sitt accepterande med avseende på sina egna uttalade ideal. Ur denna synvinkel är föreställningen om att universitetet, till skillnad från en del av dem som arbetar där, är centra för oliktankande och opposition inget mer än en myt. Om något, har universitetet, inklusive majoriteten av lärarna, alltid haft en benägenhet, särskilt under krisperioder, och just när akuta moraliska frågor har kommit på tal, att hysa en låg uppfattning om sina särdrag, bland personalen eller bland studenterna, och rätt ofta också att hjälpa statsmakten genom att vidta åtgärder mot dessa. Som professor MacIver har noterat, finns det 'inget som bekräftar anklagelsen att pedagoger skulle vara markant radikala. Tvärtom pekar de bevis som föreligger på att de på det hela taget lutar åt det konservativa hållet'.⁶⁰ Därmed skall man inte underskatta den minoritet, ibland en betydande minoritet, som, liksom i Förenta Staterna med avseende på kriget i Vietnam, har vägrat att identifiera sig med de 'nationella syftena' som de

⁵⁵ W. Mansfield Cooper: 'Change in Britain', i W. Mansfield Cooper m.fl.: *Governments and the University*, 1966, sid. 7.

⁵⁶ Se t.ex. R. O. Berdahl: 'University-State Relations Re-examined', i P. Halmos (red.): *Sociological Studies in British University Education*, 1963.

⁵⁷ Kerr: *The Uses of the University*, sid. 87.

⁵⁸ G. Antoine och J. C. Passeron: *La Réforme de l'Université*, 1966, sid. 25, min kursivering.

⁵⁹ Lord Robbins: *The University in the Modern World*, 1966, sid. 15, kursiveringen i texten.

⁶⁰ R. MacIver: *Academic Freedom in our Time*, 1955, sid. 132.

definierats av statsmakten. I själva verket är denna minoritet idag överallt antagligen proportionellt större än någonsin tidigare. Allteftersom den högre utbildningen expanderar för att möta det ekonomiska systemets behov, kommer det också att omfatta fler och fler lärare, som verkligen ser som sin uppgift att hävda satsen '*let justice be done if the skies fall*' och som därför finner sig i opposition till ett orättvist samhälle och till en statsmakt, som ger uttryck för dessa orättvisor. Icke desto mindre är det fortfarande fallet, att den stora majoriteten av akademikerna i dessa länder har funnit det föga svårt att förlika sitt kall med de 'nationella syftena', vilka dessa syften än kan ha varit.⁶¹ Det är till och med så, att många amerikanska akademiker inte bara har varit villiga, utan också ivriga, att ställa sina tjänster till disposition för varje politik som deras regeringar har valt att slå in på. Som professor Riesman har noterat, erbjuder 'de amerikanska akademikerna, trots vårt lands tradition av pluralism och studier av omvärlden ... i de flesta fall villigt sina tjänster under en tid av totalt krig och total lojalitet'.⁶² Men det tål att upprepas, att akademikerna på andra ställen i detta avseende inte alls är olika sina amerikanska motsvarigheter — det är bara det att de amerikanska akademikerna under senare år har haft större möjligheter att visa det.

Detta leder tanken till en annan stor förändring som universitetslivet har genomgått. Det är inte bara fallet, att statsmakten är mer inblandad i universitetsväsendet, akademikerna är också i oerhört mycket högre grad än tidigare inblandade i statsmakten. Lord Bowden har sagt angående Förenta Staterna, att

... akademikerna är överallt i Washington — de leder vetenskapliga politiska kommittéer, de ger råd till presidenten själv och till de flesta av hans departementschefer ... Universiteten själva utgör en väsentlig komponent i detta nya maskineri. Systemet är beroende av ett fritt och regelbundet utbyte av personal mellan regeringen, näringslivet och den akademiska världen.⁶³

Professor McConnell citerar detta och kommenterar det träffande på följande sätt:

Genom detta utbyte (skriver han) ... har universiteten nästan säkert förlorat en del av sitt privilegium att kritisera, en del av sin frihet att tala ut i kontroversiella politiska och ekonomiska frågor. President Clark Kerr vid Kaliforniainstitutet, liksom också president Eisenhower när han avgick, varnade för att alliansen mellan industrin och försvarsdepartementet skulle kunna utöva ett för starkt inflytande på den nationella politiken. President Kerr skulle också ha kunnat varna för det tänkbara hotet mot universitetens integritet från 'the military-industrial-university complex'.⁶⁴

Det bör stå klart att detta inte enbart är en fråga om att akademiker iordningställer material som kan vara till nytta vid utformningen av den offentliga politiken, utan också om att akademiker intar en officiell roll, om att de inträder i regeringens tjänst på deltid eller temporärt på heltid. Det kan visserligen finnas akademiker, vilkas självständiga tänkande och kritiska förmåga — under antagande att de alls besitter dessa egenskaper — inte påverkas menligt av detta engagemang i maktens och ämbetenas värld, men det är åtminstone lika sannolikt att detta engagemang, för de flesta akademiker, framkallar en 'förståelse' av regeringens 'problem', vilket kan leda till ett slags 'ansvarskännande' kritik, som bär anmärkningsvärda likheter med ett mer eller mindre sofistikerat försvarstal. Deras bidrag till 'officialiseringen' av universitetens tankar och uppträdande bör inte

⁶¹ En intressant diskussion av de moraliska och politiska ståndpunkterna bland de amerikanska samhällsvetenskapsforskarna under senare år återfinns i T. Roszak (red.): *The Dissenting Academy*, 1967; C. W. Mills: *The Sociological Imagination*, 1959; P. Lazarsfeld och W. Thielens Jr: *The Academic Mind. Social Scientists in a Time of Crisis*, 1958.

⁶² D. Riesman: *Constraint and Variety in American Education*, 1956, sid. 90.

⁶³ T. R. McConnell: 'Governments and University – A Comparative Analysis', i Mansfield Cooper m.fl.: *Governments and the University*, sid. 89-90.

⁶⁴ Samma skrift, sid. 90.

underskattas.

Bortsett från statsmakten är det viktigaste inflytandet på universiteten affärlivet. Detta har flera orsaker. För det första dras numera allt fler och fler akademiker in i denna värld som konsulter och rådgivare, och precis som de akademiker som är inblandade i statsmakten kan förväntas föra med sig till sina universitet en 'ansvarskännande' uppfattning om den officiella ståndpunkten, kan också de som har en nära kontakt med affärlivet förväntas att i sin akademiska verksamhet ge uttryck för en livlig uppskattning av den privata företagsamhetens fördelar och syftemål. Liksom sina 'officialiserade' kolleger i relation till regeringen, är det troligast att de visar en 'förståelse' för affärlivets 'problem'. Som professor McConnell uttrycker saken i båda hänseendena:

Några av farorna med att alliera universiteten med regering och industri är uppenbara. Andra är mer subtila. Jag tror att en nog grann undersökning skulle ge vid handen, att akademikers värderingar i allt större utsträckning har blivit affärlivets eller regeringens värderingar, och inte det fria intellektets värderingar. De förmögna fakulteternas och universitetens tidsålder har framhåvt ekonomiska fördelar på bekostnad av mänskliga och humana värderingar.⁶⁵

För det andra är de privata högre utbildningsanstalterna, särskilt i Förenta Staterna, till största delen beroende av det finansiella stödet från förmögna individer, affärsmän eller andra, och från bolagsvärlden. Men även universitetet som huvudsakligen är beroende av finansiellt stöd från statsmakten uppskattar donationer och gåvor, och också dessa kommer huvudsakligen från affärvärlden och från medlemmar av de dominerande klasserna. Den generositet som privata välgörare har visat universitetet har ofta hyllats som ett påtagligt bevis på bolagens, och över huvud taget rika individers, sociala ansvar och 'själfullhet'. Hur det än är med den saken, så är det inte sannolikt att sådan välgörenhet, och vetskapen att den står i utsikt, skapar en attityd av kritisk självständighet gentemot donatorerna eller gentemot de aktiviteter som för det första möjliggör välgörenhet. Sålunda är det inte särskilt sannolikt att en handelshögskola, som till stor del bekostas av affärlivet och vars lärare åtnjuter ett nära och hjärtligt förhållande till affärvärlden, finner att det är särskilt mycket som är klart bristfälligt med den privata företagsamheten — även om det finansiella stödet är fullständigt villkorslöst. På samma sätt är det mest sannolikt, att ett forskningsprogram, som garanteras och bekostas av affärlivet, utförs inom ramen för affärvärldens antaganden och värderingar, och att resultaten inte heller kan förväntas bli fullständigt otillfredsställande för de finansiella garanterna.

För det tredje är det affärsmän och andra 'samhällslivets ledande män', vilkas ideologiska inställning i regel inte är radikalt betonad, som dominerar de styrelser, nämnder eller råd, som innehar den slutliga makten vid universiteten, och trots att detta påpekande ofta gjorts med avseende på Förenta Staterna, är det i lika hög grad tillämpligt på andra system, där lekmän spelar en roll inom de högre utbildningsanstalterna. Angående Förenta Staterna har professor MacIver noterat, att 'i de icke regeringsanknutna institutionerna är den typiske styrelseledamoten anknuten till storföretagen, bankman, fabrikschef, verkställande direktör eller framstående advokat. Han har höga inkomster.'⁶⁶ En äldre undersökning, publicerad 1947, noterar också att de 734 styrelseledamöterna vid trettio ledande universitet 'fördelade sig ungefär jämnt mellan å ena sidan "professionals" och å andra sidan företagsägare, direktörer och ämbetsmän'. Av den senare kategorin var 'bankmän, mäklare och finansiärer' och 'industriföretagare och företagsledare' den överlägset största gruppen. I fråga om den förra kategorin utgjorde advokater och domare den största andelen, följda av präster.⁶⁷ Vad beträffar kända partipreferenser, var 61 procent

⁶⁵ Samma skrift, sid. 90-91.

⁶⁶ MacIver: *Academic Freedom in Our Time*, sid. 78.

⁶⁷ H. P. Beck: *Men Who Control Our Universities*, 1947, sid. 51 ff.

republikaner och 35 procent demokrater, med sannolikhet att procentandelen republikaner var större för hela gruppen.⁶⁸ Denna undersökning byggde på åren 1934-35. Men, som professor Domhoff på senare tid har hävdad,⁶⁹ finns det 'ingen anledning att tro, att den dominans, som medlemmar av makteliten har haft vid elituniversiteten, har minskat' under den gångna tidsperioden.

Graden av reell kontroll över universitetsväsendet, som denna 'dominans' medför, varierar naturligtvis mycket, och kan också under normala förhållanden vara av formell karaktär. Omständigheterna tenderar emellertid ofta att inte vara normala, och oavsett vilken grad av kontroll som råder vid en viss tidpunkt, är det troligt att lekmanaledamöternas inflytande utövas i konservativ riktning, för att i möjligaste mån förstärka universitetens konformistiska tendenser.⁷⁰

Dessutom, i den mån som universitetsrektorerna, administratörerna och lärarna är mottagliga för andra influenser 'utifrån', är det sannolikt att dessa influenser uppmuntrar sådana tendenser. För att citera professor MacIver igen, 'vår universitet och i ännu högre grad våra skolor är måltavlor för en ofantlig mängd protestskrivelser, anklagelser och upprop'.⁷¹ Han hade kunnat tillägga, att sådana protestskrivelser, anklagelser och upprop sällan, om ens någonsin, är grundade på åsikten att universiteten är för konservativa. Det är på grund av sin liberalism och 'släpphänthet' mot de oppositionella elementen, som universitetsmyndigheterna, särskilt under kriser, måste räkna med att bli attackerade av pressen och en rad andra konservativa krafter — och detta inte bara i Förenta Staterna.

För det fjärde har själva bolagsvärldens tillväxt, helt bortsett från affärsmännens inflytande, haft en djupgående verkan på universiteten. Professor Galbraith har observerat, att 'den moderna högre utbildningen är naturligtvis i mycket stor utsträckning anpassad till det industriella systemets behov',⁷² och William Whyte har demonstrerat en aspekt av denna 'anpassning' genom att hänvisa till det förhållandet, att av alla amerikanska studerande som tog en akademisk examen 1954-55 hade den största enskilda gruppen av alla (19,4 procent) studerat företagsekonomi och handel, vilket var '*fler än alla män* som studerat vid naturvetenskapliga och filosofiska fakulteter sammantagna. (Och fler än alla män som studerat juridik, medicin och teologi ...)'.⁷³ Andra kapitalistiska länder har fortfarande långt kvar, innan de ekonomiska studierna upptar en lika framträdande plats vid universiteten, men de ymnigt förekommande företagsekonomiska och administrativa institutionerna, handelshögskolorna och liknande, antyder att åtminstone en *del* av förspåranget håller på att hämtas in.

Det finns en karakteristisk företeelse med detta slags studier, som sällan ges den uppmärksamhet som den förtjänar, nämligen att det som de ger de studerande inte enbart är övning i 'företagsledningens teknik' och diverse andra färdigheter, utan också en övning i den kapitalistiska företagsamhetens ideologi, värderingar och syftemål. De som kommer i beröring med sådana studier,

⁶⁸ Samma skrift, sid. 103.

⁶⁹ Domhoff: *Who Rules America?*, sid. 79.

⁷⁰ En framstående amerikansk pedagog skrev 1930, att 'deras indirekta och, som jag tror, till största delen omedvetna inflytande kan vara, och är ofta, avsevärt ... På de sociala och ekonomiska områdena skapar de en atmosfär av blyghet och försagdhet, som inte är utan effekt vid viktiga anställningar och vid avancemang.' (A. Flexner: 'Universities: American, English, German', 1930, sid. 180, i Beck: *Men Who Control Our Universities*, sid. 34.) Inte heller detta har sannolikt blivit mindre giltigt med åren.

⁷¹ MacIver: *Academic Freedom in Our Time*, sid. 62.

⁷² Galbraith: *The New Industrial State*, sid. 370-371.

⁷³ W. H. Whyte, Jr: *The Organisation Man*, 1956, sid. 88, kursiveringen i texten. Se också hans kapitel 8, 'Business Influence on Education'.

som lärare eller som studerande, kan möjligtvis odla det slags kritiska tänkande som skall vara karakteristiskt för universitetsstudier, men de är också tjänare till en kult, Mammon-kulten.

Universiteten 'anpassar' sig också på andra sätt till affärlivet. 'I en del fall', har Whyte också noterat, 'har näringslivets efterfrågan också påverkat dem i fråga om vilket slags person de föredrar vid urvalet av studerande och vid fördelning av stipendier. En rektor har sagt till mig, att han ansåg att förnuftet talade för att man skall ta hänsyn till, inte bara vad universitet vill ha, utan också vad bolagens personalvärvare vill ha, fyra år senare.'⁷⁴ Också i detta avseende kan det hända, att mindre avancerade kapitalistiska länder sackar efter, men det finns också här all anledning att anta att universiteten och de studerande blir mer och mer medvetna om näringslivets krav, inte bara i tekniskt, utan också i ideologiskt hänseende.

Det är i detta perspektiv som universitetens roll som läroanstalter måste ses. Både i fråga om tillsättandet av lärare och i fråga om innehållet i det som de lär ut bibehåller universiteten i de avancerade kapitalistiska länderna en mycket hög grad av formell och reell autonomi — mycket ofta en nästan fullständig sådan. Men denna utövas likväl inom ett visst ekonomiskt, socialt och politiskt sammanhang, som påverkar universiteten djupt. Därmed är det inte sagt, att universitetsmyndigheterna och lärarna är hunsade offer för yttre påtryckningar, som bara får utöva sin autonomi på villkor att de inte gör det på ett sätt som förargar de högre makterna. Det kan visserligen ibland vara på det sättet, men det är mycket oftare fallet, att både universitetsmyndigheterna och lärarna godkänner sammanhanget, utgör en del av det, och utövar sin autonomi på ett sätt som harmonierar med detta sammanhang, inte på grund av att de tvingas till det, utan för att de själva hyser likriktade tankegångar. Sålunda finner vi i ett tal hållet 1961 inför en förening för före detta Harvard-studenter, och med titeln 'Akademikerns tidsålder', att den dåvarande rektorn för Harvard-universitetet Pusey försvarar sin ekonomiska fakultet och andra lärare på följande sätt:

Kan någon på allvar anklaga dessa människor, och de andra vid sina respektive institutioner, för att undergräva den Amerikanska Livsstilen? Kan man på allvar anklaga universitetet som helhet för något sådant, när man tar i betraktande dess undervisningsprogram i historia, statskunskap, offentlig förvaltningsrätt och samhällsvetenskap, och dess långtgående insatser inom företagsekonomi, som nästan helt är inriktade på att få den privata företagsamheten att fortsätta att fungera effektivt och vinstgivande i en mycket svår värld?⁷⁵

Det finns en del som anser att ett sådant krälände i stoftet är oförenligt med de ideal, som förbinds med ett universitet, men det finns ingenting som tyder på att uttalandet gjorde våld på Puseys tankar och åsikter, eller att han inte gav en korrekt bild av sina lärares ideologi.

Påpekandet har direkt tillämplighet på universitetens anställningspolitik. Det tragiska med de amerikanska universiteten under McCarthy-tiden — och därefter — är nämligen inte bara att många hindrades från att anställa kommunister och andra 'samhällsfaror'. Vad som är lika tragiskt är att de för det mesta inte fann det svårt att godkänna 'lojalitets'-bestämmelser, och att de som inte var avstängda på det sättet använde sin autonomi och anställningsfrihet till att på samma sätt utestänga sådana människor, och ofta till att göra sig av med dem, om man redan hade några. Det är belysande i detta sammanhang att följa den kvalfulla betänkligheten som en så liberal och human universitetsadministratör som Hutchins hyste. Å ena sidan kunde det vara nödvändigt med 'övertygade och dugliga marxister vid fakulteten ... om en diskussion kring marxismen skall bli annat än hysterisk och ytlig'. Å andra sidan 'kan man säga att en marxist inte kan tänka (!), och att han därför inte är kvalificerad för medlemskap i universitetsvärlden som jag definierar den. Jag

⁷⁴ Whyte: *The Organisation Man*, sid. 116.

⁷⁵ N. M. Pusey: *The Age of the Scholar*, 1963, sid. 171. Man kan betona att detta tal hölls 1961, och inte mitt under McCarthy-tiden.

erkänner att antagandet går ut på detta. Men ändå 'måste jag tillägga, att om jag betraktar antagandet som oantastligt, kommer jag farligt nära att säga att ingen som inte är ense med mig kan tänka'. Och efter att ha försökt göra en distinktion mellan goda medlemmar av kommunistpartiet (dvs. de som, trots det 'välgrundade antagandet' att det finns 'få områden där en medlem av kommunistpartiet kan tänka självständigt', ändå gör detta) och dåliga medlemmar (dvs. en kommunist som inte kunde uppvisa någon 'självständighet inom det område, där han undervisar och bedriver forskning'), fortsätter Hutchins med att säga:

Huruvida jag skulle ha haft mod att rekommendera inför vår styrelse att man skulle anställa en marxist eller en dålig medlem i kommunistpartiet, eller en god medlem, vars område inte berördes av partiets linje är *mycket tveksamt*. Men i *det mycket osannolika fallet* att jag i min akademiska miljö skulle stöta på några sådana personer, som hade *unika kvalifikationer* att bedriva undervisning och forskning på sina respektive områden, *borde jag ha haft* mod att säga att de skulle anställas, oavsett deras politiska inställning eller anknytning.⁷⁶

Sådana kriterier är tillräckligt stringenta för att det verkligen skulle vara 'mycket osannolikt' att Hutchins skulle få tillfälle att pröva sitt 'mod'. Hutchins hade åtminstone samvetsqual. Det har alltid funnits många andra i liknande ställning, vilkas uppträdande har antytt att de lidit av färre hämningar.

Men för att upprepa det, är det inte endast en fråga om 'mod' inför yttre påtryckningar, det är också (ofta utanför Förenta Staterna) en fråga om en helt självständig misstänksamhet och fientlighet mot vissa former av intellektuellt eller politiskt nytänkande, som lätt rationaliseras till en ärlig uppfattning, att sådana former av oliktankande måste, åtminstone på 'akademiska grunder', göra det ytterst tvivelaktigt att en person är lämplig för en akademisk befattning, särskilt då en ledande befattning. De flesta akademiska ekonomer, till exempel, anser sannolikt att marxistiska ekonomiska teorier är nonsens. Deras ovilja mot att en marxistisk ekonom anställs vid deras institution grundar sig därför sannerligen inte på något så vulgärt som fördomar, utan på åsikten att det vore otänkbart att en sådan person skulle kunna vara en 'god ekonom', vilket inte är ägnat att förvåna, eftersom goda ekonomer enligt definition inte är marxister. Sådana tankegångar, och andra i samma stil, är en välkänd företeelse vid universiteten i alla avancerade kapitalistiska länder. De åstadkommer inte någon absolut spärr för anställning av oliktankande akademiker, eller ens för deras avancemang till ledande befattningar, men de bidrar till att skapa ett klimat, vari vissa avvikande tankegångar och visst politiskt engagemang (milt uttryckt) får föga uppmuntran — och detta utan yttre påtryckningar.

Det förhållandet, att universiteten på det hela taget är starkt konformistiska institutioner, och att de flesta universitetslärare sannolikt håller sina tankebanor inom ramen för den rådande politiska samstämmigheten, kan inte undgå att inverka på deras sätt att fullgöra sin pedagogiska uppgift.

I det tal som redan citerats sade Lord Robbins till de europeiska rektorerna, att 'vi är de fria samhällenas universitet, och inget skulle vara mer främmande för andan i dessa samhällen än att vi åter skall bli verktyg för att inplantera vissa dogmer eller trossatser'.⁷⁷ Men, tillägger Lord Robbins, 'det finns emellertid ett undantag till denna regel. Det finns en trossats, som det fria samhället inte kan förkasta utan att förkunna sin egen dödsdom — tron på själva friheten.'⁷⁸

⁷⁶ Hutchins: *Freedom, Education and the Fund*, sid. 158-159, min kursivering. Ändå noterar Hutchins med beklagande, att 'ingen skulle hävda att alla professorer måste vara medlemmar av Republikanska Partiet, men det verkar som om vi närmar oss en punkt, då de alla kommer att förväntas vara antingen republikaner eller demokrater'. (Samma skrift, sid. 153.)

⁷⁷ Robbins: *The Universities in the Modern World*, sid. 14.

⁷⁸ Samma skrift, sid. 14.

Detta är mycket bra, men påståendet måste utvecklas vidare. Tron på friheten uppfattas nämligen av många människor som skriver under på den, som innefattande en viss syn på de ekonomiska, sociala och politiska arrangemang som är lämpliga för ett 'fritt samhälle'. Detta kombineras helt naturligt ofta med en ytterst negativ uppfattning om alla tankegångar som motsäger denna syn. Med andra ord, om en människa som hyser en tro på friheten också tror att den fria företagsamheten är en väsentlig del av den, uppfattar han alla teorier som frånstötande, som föreslår dess avskaffande. Enligt denna uppfattning är inte tron på friheten garanterad att bland sina anhängare fostra 'vanan av kritisk objektivitet', som Lord Robbins ser som en av dess huvudingredienser.⁷⁹ Trots allt är det just i frihetens namn som många amerikanska universitet, med stark känsla av rättrådighet, har engagerat sig i ett veritabelt utrotande av vissa former av oliktankande, när det gäller personalrekryteringen. Madame Rolands bittra klagan, 'frihet, hur många brott har inte begåtts i ditt namn', skulle här kunna omformuleras till 'frihet, hur många traditioner har inte försvarats i ditt namn', och också i demokratins namn.

Det finns visserligen en del viktiga bemärkelser, i vilka det är riktigt att säga, att de flesta universitet i de avancerade kapitalistiska länderna inte är 'verktyg för att inplantera vissa dogmer eller trossatser', till exempel i den bemärkelsen, att varken lärare eller studerande i allmänhet behöver vara trogna en viss doktrin, ett visst parti eller en viss ledare, i den bemärkelsen, att debatten i regel inte kvävs, utan till och med ofta uppmuntras, och också på grund av att de studerande vid mycket respektabla universitet verkligen har tillgång till åsikter och idéer som skiljer sig från, och strider emot, de idéer som de erbjuds av sina lärare.

Detta är helt visst beundransvärda och mycket värdefulla egenskaper hos universitetslivet, men utan att på minsta sätt förringa dem, måste man notera, att här liksom på andra områden är den pluralism och variationsmöjlighet som de antyder inte fullt så rikhaltiga som de vid första anblicken förefaller vara. Medan nämligen universiteten är centra för intellektuella, ideologiska och politiska meningsskiljaktigheter, utsätts studerandena huvudsakligen för tankegångar, begrepp, värderingar och attityder, som är mycket mer ägnade att frammana ett godtagande av den 'konventionella kunskapen' än en direkt avvikande uppfattning om den. Många universitet härbärgerar visserligen, och håller tillgängliga för studenterna, alla tänkbara tankeströmningar, men en del tankegångar är alltid mer betonade än andra.

Icke desto mindre lämnar många unga män och kvinnor universiteten mer upproriska än när de kom dit, och ett stort antal studenter i alla kapitalistiska länder (och för den delen också i icke-kapitalistiska) har på ett dramatiskt sätt demonstrerat, att universiteten har sina klara begränsningar som organ för socialisering. Det är troligast att man lär studenterna att förstå världen på ett sätt som minskar, snarare än ökar, deras benägenhet att reformera den. Ändå besegras ofta detta syfte genom beslutsamheten hos alltför studenter att undfly det konformistiska nät som deras föräldrageneration vävt för dem.

Detta påverkar emellertid inte påståendet, att de påtryckningar för anpassning och likriktning, som universiteten utövar, är mycket starka. Den omfattning, i vilken universiteten fortsätter att vara elitinstitutioner, tenderar att bland dem som vunnit tillträde till dem (inte minst bland studenter från arbetarklasserna) framkalla en känsla av främlingskap gentemot de underordnade klasserna och av samhörighet med de överordnade, vilket inte leder till någon varaktig upproriskhet. Det gör sannerligen inte heller vetskapen om att en sådan upproriskhet mycket väl kan äventyra möjligheterna till en karriär, för vilken i många fall (särskilt med avseende på barn från arbetarklasserna) stora uppoffringar gjorts av den studerande och hans anhöriga. Också i de fall

⁷⁹ Samma skrift, sid. 15.

där sådana, och andra, påtryckningar motstås under studietiden vid universitetet, är 'omvärldens' hårda förväntningar efter examen sådana, att de bibringar många examinander en känsla av att oliktankande och upproriskhet är dyrbara lyxvaror, som det kan vara klokt att avvara till ett senare datum. Men på något sätt kommer i de flesta fall aldrig detta senare datum. I stället ser de före detta rebellerna, tryggt inordnade i en eller annan del av den 'verkliga världen', med en blandning av förnöjelse och vemodig längtan tillbaka på det som de har kommit att betrakta som ungdomligt oförstånd.

Frågan om universitetens roll i rättfärdigandet av samhällsordningen är på många sätt anknuten till den mer allmänna frågan om de intellektuellas roll (vilka naturligtvis inte behöver vara akademiker, precis som alla akademiker inte är intellektuella) i utformandet, skilt från spridningen, av tankar och värderingar.

I *Den tyska ideologin* talar Marx, kan man erinra sig, om de intellektuella som '(den styrande) klassens tänkare, dess aktiva ideologer, som gör förbättrandet av klassens illusioner om sig själv till sitt huvudsakliga levebröd'.⁸⁰ Denna illusion består av betraktandet av 'dess intresse som alla samhällsmedlemmars gemensamma intresse, i idealiserad form. Den (den styrande klassen) ger sina tankar formen av allmängiltighet, och presenterar dem som de enda rationella, universellt giltiga.'⁸¹ Denna uppfattning om de intellektuellas funktion i det borgerliga samhället modifieras endast delvis i *Kommunistiska manifestet*, i föreställningen om att 'vid perioder då klasskampen närmar sig avgörandets stund ... går en del av bourgeoisien över till proletariatet, särskilt en del av de borgerliga ideologerna, som höjt sig till nivån att teoretiskt förstå den historiska rörelsen som helhet'.⁸²

Sedan dess har världen tenderat att uppfatta de intellektuellas roll på ett helt annorlunda sätt, och det har också många av de intellektuella själva. Själva ordet kom till vid tiden för Dreyfus-affären, och användes då i nedsättande bemärkelse för att beskriva en del av dem, som vägrade att acceptera den nationella och patriotiska synen på frågan.⁸³ 'Intellektuell' har alltsedan dess fortsatt att bära prägeln av sitt ursprung och att associeras, inte med en försvarande uppgift, utan med en oppositionell uppgift. Den roll som många intellektuella har spelat i arbetarrörelser och -partier har i hög grad bidragit till att för stärka denna bild. Det har också den starka 'anti-intellektualistiska' inriktning, som varit karakteristisk för de flesta rörelser på högerflygeln.

Denna syn på den intellektuelle som en 'naturlig' oppositionist är till stor del en optisk villa, som framkallats av de oppositionella intellektuellas större synlighet, genom att de utmärker sig bland de oppositionella. Det verkliga förhållandet är något annorlunda. Också de, som på det allra bittersta angrep de intellektuella, som var för Dreyfus, i nationalismens namn, var ofta själva intellektuella. Som Rene Rémond observerar, 'denna blodtörstighet gentemot de intellektuella får inte undanskymma det faktum, att nationalismen själv har en markant intellektuell karaktär. Dess upphovsmän är författare, Barres, Maurras. Nationalismen är till en del en litterär uppfinning'.⁸⁴ Påståendet kan dras ut mycket längre. Det är inte bara så, att det är intellektuella som har utformat och formulerat de olika versionerna av den konservativa ideologin. Detta är trots allt inget att förvånas över. Vad som är viktigare är att de, som i verklig mening kan beskrivas som konservativa intellektuella, alltid har varit många fler än de oppositionella.

⁸⁰ Marx: *The German Ideology*, sid. 40.

⁸¹ Samma skrift, sid. 41.

⁸² Marx och Engels: *The Communist Manifesto*, i *Selected Works*, volym 1, sid. 41-42.

⁸³ L. Bodin och J. Touchard: 'Definitions, Statistiques et Problèmes', i *Les Intellectuels dans le Société Française Contemporaine, Revue Française de Science Politique*, 1959, volym 9, nr 4, sid. 836 ff.

⁸⁴ R. Rémond: 'Les Intellectuels et la Politique', i samma skrift, sid. 870.

Historien kommer huvudsakligen ihåg sådana som Voltaire, Rousseau och Diderot, och gör det på så sätt lättare att glömma, att dessa män, ända fram till ett sent stadium av Upplysningen i Frankrike, kämpade mot inte bara l'Ancien Regime, utan också mot dess stora skaror av *intellektuella* anhängare. Så har det förblivit alltsedan dess, och det är helt naturligt, att det är de intellektuella anhängarna till varje Ancien Regime, som har tillgång till de viktigaste medlen för ideologiskt inflytande. Som professor Porter observerar: 'Enligt definition är det intellektuella, som har makt inom det ideologiska systemet, traditionalisterna, prästerskapet, ideologerna, de konservativa ... utopisterna, upprorsmakarna och avant-gardisterna finner sig mer eller mindre utestängda från kommunikationsmedlen, utom vid kontrollerade situationer, då de presenteras som kuriositeter.'⁸⁵

Emellertid har de intellektuellas bidrag till stabiliseringen av den rådande samhällsordningen — deras roll som, med Gramscis formulering, 'experter på rättfärdigande' — antagit många andra former än ett öppet och uttryckligt försvar av den. Det är ganska tydligt att den största faran för det kapitalistiska systemet är att fler och fler människor, särskilt ur de underordnade klasserna, skall komma att uppfatta en helt annorlunda samhällsordning som möjlig och önskvärd, en samhällsordning som är baserad på det gemensamma ägandet av åtminstone en dominerande del av medlen för ekonomisk aktivitet, och syftande till avskaffandet av privilegier och ojämnt fördelad makt, och att 'massorna' också skall försöka ge uttryck för denna uppfattning genom politiskt handlande.

Huvudsyftet med det rättfärdigande av systemet, som har beskrivits här, är just att förhindra utbredningen av en sådan medvetenhet. Detta syfte tjänas emellertid inte bara genom hävdandet av fördelarna med det kapitalistiska *status quo*, det tjänas också, minst lika effektivt, genom kritik av många sidor hos det rådande ekonomiska, sociala och politiska arrangemanget, men i kombination med ett förkastande av det socialistiska alternativet. Detta förkastande kan baseras på många olika saker, till exempel på att det kapitalistiska samhällets brister, hur verkliga de än är, är avhjälpbara inom ramen för systemet utan att man behöver ta sin tillflykt till revolutionära förändringar, eller också att det gemensamma ägandet inte erbjuder någon garanti för demokrati och likställighet, vilket är sant, och att det inte är nödvändigt för uppnående av dessa saker, vilket är fel, och att samhälleligt ägande i vilket fall som helst är ovidkommande för problemställningarna inom ett 'industriellt system', som har gjort själva föreställningen om 'kapitalism' inaktuell, och så vidare.

Under förutsättning att samhällsordningens ekonomiska grundval inte ifrågasätts, kan kritik av den, oavsett hur skarp den är, vara mycket nyttig för den, eftersom den leder till en livlig men ofarlig debatt och framläggande av 'lösningar' till 'problem', som döljer och avleder uppmärksamheten från det största av alla 'problem', nämligen att det är en samhällsordning som styrs av strävan efter privata vinster. Det är genom att formulera en tandlös radikalism och genom att ge uttryck för en kritik utan allvarliga konsekvenser, samt genom att rentav öppet försvara systemet, som många intellektuella har spelat en ytterligt 'funktionell' roll. Det förhållandet, att många av dem har spelat denna roll med fullständig övertygelse och utan att vara medveten om att de tagit systemet i försvar, har inte på något sätt minskat dess nytta.

V

Det finns en sista aspekt på detta rättfärdigande, som måste tas upp, och som är av central betydelse, eftersom den ligger under alla andra aspekter. Det är den omfattning, i vilken kapitalismen som ekonomiskt och socialt system i sig tenderar att genom sin blotta existens

⁸⁵ J. Porter: *The Vertical Mosaic*, 1966, sid. 493.

framkalla förutsättningar för sitt rättfärdigande inom de underordnade klasserna, och också inom andra samhällsklasser.

Enligt det klassiska marxistiska mönstret var det det precis motsatta förloppet som antogs följa. Kapitalismen skapar genom sina egna motsägelser och brister villkoren inom proletariatet för att det skall vilja göra sig fritt från den. Som Marx uttryckte det 1867:

I takt med den stadiga minskningen av antalet kapitalistiska magnater, som tillskansar sig och monopoliserar alla fördelar av denna omformningsprocess, växer omfattningen av misär, förtryck, slaveri, förnedring, exploatering. Härmed växer emellertid också revolten inom arbetarklassen, som alltid tillväxer i antal, och som disciplineras, enas och organiseras just genom själva mekanismen i det kapitalistiska produktionsförloppet.⁸⁶

Alltsedan dess har många människor förlöjligt dessa förutsägelser som fullständigt felaktiga i ljuset av kapitalismens utveckling, och man har förklarat arbetarklassens underlåtenhet att resa sig i revolt mot den just genom denna utveckling.

Å andra sidan har många andra, särskilt på vänsterflygeln, funnit en förklaring, eller ytterligare en förklaring, till denna underlåtenhet i de dominerande klassernas kulturella ledarställning över de underordnade klasserna — i de förras tillverkning, så att säga, av en felaktig medvetenhet för de senare. Som sagts i detta och tidigare kapitel har också kontrollen över de 'själsliga produktionsmedlen' varit av stor betydelse för rättfärdigandet av det kapitalistiska systemet.

Men, om man hänförde detta rättfärdigande till kapitalismens bättre egenskaper, som är något mycket relativt, eller till den dominerande kulturella apparatens förmåga att manipulera och övertyga, skulle man utelämna något som är av största betydelse.

Detta 'något' noterades händelsevis av Marx själv, som skrev i *Kapitalet*, att 'utvecklingen av den kapitalistiska produktionen skapar en arbetarklass, som på grund av utbildning, tradition och vana ser på villkoren för detta produktionssätt som *självlara naturlagar* ... de ekonomiska sammanhangens tvångsmässighet fullständigt arbetarnas underkastelse till kapitalisten'.⁸⁷ Detta är verkligen 'socialisering', framkallad av systemets funktion och endast förstärkt av rättfärdigandet av systemet.

Denna 'naturliga' underkastelse utesluter inte viljan att förbättra de villkor under vilka den förekommer. Däremot ställer den i regel upp oerhörda själsliga barriärer mot viljan att fullständigt avlägsna dessa villkor. Det är naturligtvis detta som Lenin avsåg, när han skrev i en berömd formulering, att 'alla länders historia visar att arbetarklassen helt av egen kraft endast kan utveckla en facklig medvetenhet'.⁸⁸

Det enkla men viktiga förhållandet är att en underordnad ställning tenderar att framkalla ett modifierat godtagande av den, snarare än ett fullständigt avståndstagande. George Orwell skrev 1937, att 'detta att omakas och kränkas, att få stå och vänta, att vara tvungen att göra allting efter andra människors godtycke, ligger i arbetarklasslivets natur. Tusentals influenser trycker ständigt ner arbetaren i en *passiv* roll.'⁸⁹ Trots att trettio år har gått och trots alla förändringar i arbetarklassens villkor, som så ljudligt har prisats, har denna iakttagelse knappast blivit till bara en historisk företeelse.⁹⁰

⁸⁶ Marx: *Capital*, volym 1, sid. 763.

⁸⁷ Samma skrift, sid. 737, min kursivering.

⁸⁸ V. I. Lenin: *What is to be Done?*, 1942, sid. 33-34.

⁸⁹ G. Orwell: *The Road to Wigan Pier*, 1937, sid. 49, kursiveringen i texten.

⁹⁰ En översikt över mer sentida europeiska undersökningar om arbetarklassens 'resignation' återfinns i S.

Dessutom förökar sig samhällsklasserna, inbegripet arbetarklassen, inte bara fysiskt, utan också själsligt, och de tenderar att inplantera i sina barn den medvetenhet, de förväntningar och tankebanor, som associeras med deras samhällsklass. Av alla socialiseringsfunktioner som familjen utför finns det ingen som är mer 'funktionell' än denna. I detta sammanhang innebär den nämligen att arbetarklassfamiljen har en benägenhet att göra sina barn anpassade och likriktade, då (i det allt oftare förekommande fallet) föräldrarna har ambitioner för sina barn, och deras framgång som de kämpar för och hoppas på uppfattas oftast som ett inordnande på en högre nivå inom systemet, och på systemets villkor. Detta leder dem sannolikt till att försöka övertyga barnen om att vägen till framgång inte ligger i upproriskhet mot, utan i anpassning till, värderingarna, fördomarna och tänkesätten i den värld som de söker tillträde till.

Kort sagt är arbetarklassens villkor i sig ett viktigt element i dess 'politiska socialisering', och de erbjuder en god grogrund för alla andra krafter som försöker förstärka verkningsgraden av denna process.

Detta är ändå inte på något sätt hela saken, Visserligen är de likriktande krafterna oerhörda, som verkar inom det avancerade kapitalistiska samhället, antingen de är resultatet av en medveten strävan eller beror på systemets tyngd i sig, men därmed är det inte alls sagt, att deras kombinerade verkan är fullständigt oemotståndlig, att de innebär dödsstöten åt den socialistiska utmaningen, att de förkunnar ankomsten av den 'endimensionella' människan. De utgör en betydande faktor i klasskonfliktens ekvation. Men någras förhoppningar och andras farhågor om att de är starka nog att i förening med 'överflödssamhället' göra slut på den, att åstadkomma att arbetarklasserna lämnar slagfältet och endast kvarlämnar små och lätthanterliga gerillastyrkor i terrängen — allt detta utgör en fundamental underskattning av de mycket starka destabiliserande krafter, som verkar i det kapitalistiska samhället, och en fundamental överskattning av dess förmåga att expediera den. Det realistiska perspektiv som de avancerade kapitalistiska samhällena står inför består inte av likriktning och stabilitet, utan av kris och utmaning. Vad detta innebär för karaktären av den politiska regimen under kommande år diskuteras i det nästa, och sista, kapitlet.

Reformer och förtryck

Det viktigaste politiska förhållandet i de avancerade kapitalistiska länderna är, har det hävdats i denna bok, den fortsatta existensen av en privat och alltmer koncentrerad ekonomisk makt. Som en följd av denna makt åtnjuter de människor — ägare och handhavare — i vars händer den vilar en kraftig dominans i samhället, i det politiska systemet och i avgörandet av statsmaktens politik.

Med hänsyn till denna ständiga dominans utgör det välkända påståendet (eller till och med antagandet), att detta är länder, som för länge sedan har uppnått politisk jämlikhet, hur det än förhåller sig med den ekonomiska och sociala jämlikheten, en av epokens stora myter. En politisk jämlikhet är ogenomförbar, utom i formellt avseende, under den avancerade kapitalismens villkor. Det ekonomiska livet kan inte särskiljas från det politiska livet. Ojämnt fördelad ekonomisk makt, i den omfattning och av det slag som man möter i de avancerade kapitalistiska samhällena, *framkallar* enligt sin konstruktion just en bristande politisk jämlikhet i mer eller mindre motsvarande mån, vad än författningen säger.

På samma sätt är det den kapitalistiska miljön av generellt bristande jämlikhet, i vilken statsmakten opererar, som i grunden bestämmer dess mål och verksamhet. Den förhärskande uppfattningen är att statsmakten i dessa samhällen kan vara, och faktiskt oftast är, ett organ för en 'demokratisk' samhällsordning, utan någon given partiskhet för en viss samhällsklass eller intressegrupp, och att dess sporadiska avsteg från den 'opartiska' attityden måste förklaras av någon slumpmässig faktor, som är främmande för dess 'verkliga' natur. Detta är emellertid också en grov missuppfattning. Statsmakten i dessa klass-samhällen är i första hand, och oundvikligen, väktare och skyddare av de ekonomiska intressen som är dominerande i dem. Dess 'verkliga' syfte och uppgift är att garantera deras fortsatta dominans, inte att förhindra den.

Emellertid skiljer sig det sätt, som statsmakten fullgör denna uppgift på, och den grad, i vilken den manifesterar sin partiskhet, beroende på plats och yttre omständigheter. Vidmakthållandet av en samhällsordning som karakteriseras av klassdominans kan visserligen kräva en statsmaktens diktatur, ett undertryckande av all opposition, och ett upphävande av alla konstitutionella garantier och politiska friheter, men i de avancerade kapitalistiska länderna har det i regel inte krävt detta. Med tillfälliga och anmärkningsvärda undantag har klass-styret i dessa samhällen förblivit förenligt med en lång rad medborgerliga rättigheter och politiska friheter, och uppnåendet av dem har otvivelaktigt bidragit till att modifiera och mildra klassdominansens former och innehåll på många av samhällslivets områden. Huvudorgan för detta mildrande har varit statsmakten, vilket bidrar till att förklara varför den har kunnat presentera sig, och varför den har blivit allmänt accepterad, som samhällets tjänare. I själva verket avskaffar inte denna mildrande funktion klass-styret, utan den tjänar till och med, mot en viss avgift, som en garanti för det. Detta minskar emellertid inte dess betydelse för de underordnade klasserna.

Det är alldeles riktigt, att de medborgerliga och politiska friheterna i de avancerade kapitalistiska regimerna har blivit kraftigt beskurna av den ekonomiska, sociala och politiska ram, inom vilken de har existerat. Det är riktigt, att de i praktiken har inskränkts, och att de, särskilt under krisperioder, har begränsats i ännu mer drastisk omfattning. Det är riktigt, att konstitutionella garantier inte har förhindrat en systematisk diskriminering och ett förtryck av sådana minoriteter som negerbefolkningen i Förenta Staterna. Det är riktigt, att de friheter, som medborgarna i moderlandet för ett kapitalistiskt imperium åtnjuter, ofta har lyst med sin frånvaro i imperiets ockuperade länder. Och det är riktigt att dessa regimer, trots att de har talat om demokrati och frihet, har visat sig kapabla att begå grova brott för att skydda skumma intressen.

Men, när allt detta, och annat, sagts om de medborgerliga och politiska friheternas begränsningar och osäkra karaktär i den 'borgerliga demokratin', och när det förhållandet vederbörligen har observerats, att en del av dessa friheter bara är en förklädnad för klassdominansen, är det ändå fallet, att många av de övriga har utgjort ett viktigt och värdefullt element i samhällslivet i de avancerade kapitalistiska länderna, och att de påtagligt har påverkat relationerna mellan statsmakten och medborgaren, och mellan de överordnade klasserna och de underordnade. Det är en farlig missuppfattning att tro och påstå, att på grund av att de 'borgerliga friheterna' är otillräckliga och ständigt hotade av inskränkningar, de därför skulle sakna betydelse. Trots alla deras oerhörda begränsningar och allt hyckleri kring dem, finns det en djup klyfta mellan den 'borgerliga demokratin' och de olika formerna av auktoritär konservatism, särskilt fascismen, som har utgjort den form av politisk regim som är ett alternativ till den avancerade kapitalismen. Essensen av den socialistiska kritiken av de 'borgerliga friheterna' är inte (eller borde inte vara) att de saknar betydelse, utan att de är ytterst otillräckliga, och behöver utvidgas genom en radikal omformning av det ekonomiska, sociala och politiska sammanhang som gör dem otillräckliga och underminerade.

Den viktigaste av alla frågor angående de västerländska regimerna är just hur länge deras 'borgerligt demokratiska' ram skall komma att vara förenlig med den avancerade kapitalismens behov och syften, huruvida dess ekonomiska, sociala och politiska motsägelser är av sådant slag, att de gör den politiska ordningen funktionsoduglig, som den hittills i allmänhet har kunnat anpassa sig efter.

Det var denna fråga som med oro ställdes angående de kapitalistiska regimerna under det sena 20-talet och under 30-talet, när fascismen och nazismen för många människor på vänsterflygeln (och inte bara där) föreföll att förebåda den riktning, i vilken den 'liberala kapitalismen' i många andra länder än Italien och Tyskland kunde komma att röra sig. Denna fråga begravdes under de följande decennierna djupt under lovprisandet av den västerländska demokratin, den fria världen, välfärdsstaten, överflödssamhället, slutet på ideologierna, den pluralistiska jämvikten. Att ha ställt frågan än en gång skulle så sent som för ett par år sedan ha förefallit löjligt eller perverst, eller i alla fall klart gammalmodigt. Vad som än kan sägas om den västerländska kapitalismens ekonomiska, sociala och politiska brister (och tendensen var i alla händelser att sjunga dess lov, eller snarare det 'efter-kapitalistiska' samhällets lov), ansågs åtminstone dess 'demokratiska' och 'liberala' grundvalar som säkra och omöjliga att ifrågasätta, naturligtvis om det inte vore för hotet från vänstern.

På senare år har emellertid denna fråga åter stigit upp till ytan, och den har ställts allt oftare, inte alls uteslutande på vänsterhåll. Detta är inte heller ägnat att förvåna, med hänsyn till de tendenser som den avancerade kapitalismen, och det politiska systemet som hör till den, i allt högre grad har visat prov på. Det är inte fråga om att den 'borgerliga demokratin' förefaller att gå mot en gammaldags fascism, utan snarare att de avancerade kapitalistiska samhällena är föremål för spänningar, som är mer akuta än de varit på länge, och att deras oförmåga att avhjälpa dessa spänningar gör denna utveckling mot mer eller mindre utpräglade former av auktoritär konservatism mer sannolik snarare än mindre sannolik.

Det finns många anledningar att inta denna ståndpunkt i fråga om dessa samhällens politiska framtidsutsikter, men den mest fundamentala av dem ligger paradoxalt nog i själva produktionsprocessen. Medan nämligen det ekonomiska systemets materiella kapacitet i allt högre takt ökar förhoppningarna om mänsklig frigörelse, blir också dess oförmåga att i handling motsvara förhoppningarna alltmer flagrant och uppenbar. Motsägelsen är inte ny, men den avslöjar sig alltmer med varje produktivt och teknologiskt framsteg.

För att kunna fylla sin mänskliga potential kräver de avancerade kapitalistiska samhällena en hög grad av planering, ekonomisk samordning, en överlagd och rationell användning av de materiella resurserna, inte bara på nationell, utan också på internationell nivå. De avancerade kapitalistiska samhällena kan emellertid inte åstadkomma detta inom ramen för ett ekonomiskt system, som fortfar att huvudsakligen vara upphängt på de privata syften som de har, som äger och handhar dess materiella resurser.

På liknande sätt, och med anknytning till detta, behöver dessa samhällen en anda av samhällsinriktning och samarbetsvilja hos sina medborgare, en känsla av verkligt engagemang och deltagande, vilket är lika ouppnåeligt i ett system, vars dominerande impuls är det privata anskaffandet av varor. Det sägs ofta, att industrin är ett kompanjonskap, ett kooperativt företag, ett samhälleligt intresse, och så vidare. Detta är precis vad den måste vara, men som det kapitalistiska systemets natur omöjliggör. Industrins 'båda parter' fortsätter att vara två stridande parter, ständigt och oundvikligen i konflikt med varandra. Hela samhällslivet är i själva verket besmittat av konkurrens och kommersialisering, och det utgör ett slagfält, där aktiviteten ibland är hög, ibland lägre, men där det inte finns några utsikter till verklig fred.

Utan tvivel kan inte förvandlingen av kapitalismen — med andra ord överförandet av större delen av samhällets resurser till den offentliga sektorn — i sig lösa alla problem som berör det industriella samhället, men vad den kan uträtta är emellertid, att den kan avlägsna det största av alla hinder för lösandet av dem, och åtminstone skapa *grundvalen* för inrättandet av en rationell och human samhällsordning.

Det är behovet av denna förvandling av kapitalismen som alla organ för rättfärdigandet av den försöker att dölja. De kan emellertid inte dölja den dåliga överensstämelsen mellan löfte och prestation. De kan inte dölja det förhållandet, att, fastän detta är rika samhällen, det i dem kvarstår stora områden av yttersta fattigdom. De kan inte dölja, att den kollektiva insats de gör för sjukvård, social trygghet, undervisning, bostäder, den sociala miljön, inte kommer i närheten av att täcka behoven. De kan inte dölja, att den jämlikhetsetik, som de drivs till att förkunna, motsägs av de privilegier och orättvisor som de slår vakt om. De kan inte dölja, att strukturen av relationerna på arbetsplatsen fortfarande bygger på dominans och underkastelse, eller att det politiska system som de skryter med är en urholkad och stympad version av en sant demokratisk samhällsordning.

Medvetenheten om dessa diskrepanser leder inte på något sätt automatiskt till ett förkastande av det sociala system som framkallar dem, och också i de fall då den gör det, kan förkastandet ofta främja pseudoalternativ, som är helt 'funktionella' och därför omintetgör sig själva. I själva verket har erfarenheterna med all önskvärd tydlighet visat, att överförandet av en medvetenhet om djupgående orättvisor till en vilja till *socialistiska* förändringar är en smärtsam, komplicerad, motstridig och 'molekylär' process, som i hög grad kan fördröjas, avledas och deformeras av en oändlig rad faktorer av det slag som diskuterades i tidigare kapitel.

Ändå är det en sjukdom, en stark känsla av ouppfyllda individuella och kollektiva möjligheter, som genomsyrar och angriper klimatet i varje avancerat kapitalistiskt samhälle. Oavsett allt tal om integrering, *embourgeoisement*, och liknande, har denna känsla aldrig varit starkare än den nu är, och det har aldrig i den avancerade kapitalismens historia funnits en period, då fler människor har varit medvetna om behovet av förändringar och reformer. Det har heller aldrig funnits någon period då fler män och kvinnor har varit beslutna (fast på intet sätt drivna av revolutionära känslor) att handla till försvar och framhävande av sina intressen och förväntningar. Den omedelbara måltavlan för deras krav kan visserligen vara arbetsgivare, universitetsmyndigheter eller politiska partier men, som anmärktes i början av denna bok, det är statsmakten som

människorna ständigt möter i sina relationer med andra. Det är mot statsmakten som de i allt högre grad drivs att rikta sina påtryckningar, och det är statsmakten, som de väntar sig av, att den ser till att deras förväntningar uppfylls.

Ställda inför dessa påtryckningar och medvetna om de allmänna olustkänslor som framkallar dem, reagerar makthavarna på två sätt. För det första förkunnar de sin egen reformvilja. Man kan tryggt säga, att den ortodoxa politikens språk aldrig har varit frikostigare med ord som reform, förnyelse, till och med revolution. Ingen politiker, hur reaktionär han än är, är numera helt enkelt 'konservativ'. Vi kanske inte alla är socialister, men vi är allesammans brinnande sociala reformivrare. Mycket av den korstågsretorik som idag är en del i det politiska livet är utan tvivel falsk, men en del är det inte. Det skulle vara banalt att beskriva de män som innehar den statliga makten som okänsliga för fattigdom, slum, arbetslöshet, otillräcklig undervisning, utarmade sociala inrättningar, social frustrering och många andra onda ting som drabbar dessa samhällen. Att inta en sådan ståndpunkt skulle bara leda till en känsloladdad argumentation, skulle skymma den verkliga frågeställningen,

Felet ligger inte i makthavarnas önskingar och intentioner, utan i det förhållandet, att reformivrarna (med eller utan citationstecken) är fångna, och ofta frivilligt fångna, i en ekonomisk och social miljö, som av nödvändighet förvandlar deras reformprogram, hur ärligt menat det än varit, till tomma ord.

Påpekandet har ofta gjorts med avseende på de underutvecklade länderna, till exempel länderna i Latinamerika, att även om de skulle få motta helt oförbehållsamt stöd, vilket de inte får, skulle detta bistånd omintetgöras av de ekonomiska, sociala, politiska och administrativa strukturer som dominerar deras samhällsliv, och som de som ger hjälpen också är angelägna om att bevara. Detta är ett påpekande som i hög grad äger tillämplighet på statsmaktens agerande i reformsyfte i den avancerade kapitalismens sammanhang. Detta agerande måste nämligen hållas inom de strukturella begränsningar som pålagts statsmaktens handlande av ett 'demokratiskt' politiskt system. Mer korrekt uppfattade är de begränsningar som pålagts av förmögenhetsintressena och den ojämnt fördelade ekonomiska makten, och som statsmakten beredvilligt accepterar och försvarar.

Reformverksamhet är naturligtvis möjlig under sådana omständigheter, men utom i exceptionella fall, då trycket från befolkningen är särskilt starkt, blir den också begränsad, stympad och föga ägnad att lösa problemen och avlägsna missförhållandena, som från början var upphov till påtryckningarna för reformer. Också detta slags reformer kan bidra till att mildra åtminstone några av de värsta 'disfunktionella' faktorerna i det kapitalistiska samhället. Detta mildrande är, och det har upprepats flera gånger, en av de viktigaste av statsmaktens uppgifter, en central och logisk del av dess roll som väktare av samhällsordningen. Icke desto mindre undgår reformer alltid och av nödvändighet att uppfylla de framtidslöften som de förklarades ge. Korstågen som skulle gå mot 'nya horisonter', som skulle skapa 'the great society', eliminera fattigdomen, avskaffa klasskampen, garantera rättvisa åt alla, etc. — korstågen tvingas regelbundet att göra halt, och statsmakten ställs under förnyat och ökat tryck.

För att möta detta tryck utnyttjar statsmakten då en andra möjlighet, nämligen förtryck, eller snarare, reformverksamhet och förtryck samtidigt. Dessa är inte alternativa utvägar, utan kompletterar varandra. Men, allteftersom reformverksamheten avslöjas som otillräcklig för att dämpa trycket och protesterna, förskjuts också tyngdpunkten mot förtryck, tvångsmedel, polis-makt, lag och ordning, kamp mot samhällsfientlig verksamhet, etc. Stående inför svårösta problem finner de som kontrollerar maktutövningen, att det blir allt nödvändigare att undergräva de av den 'borgerliga demokratins' organ, genom vilka befolkningens påtryckningar utövas. De representativa institutionernas makt måste ytterligare inskränkas och regeringen måste på ett mer

effektivt sätt isoleras från dem. Fackföreningarnas självständighet måste avskaffas, och fackföreningarnas rättigheter, särskilt rätten att strejka, måste ytterligare omges med nya och hårdare inskränkningar. Statsmakten måste beväpnas sig med mer vittgående och effektiva förtrycksmedel, försöka att mer stringent definiera området för 'legitim' opposition, och injaga rädsla i dem som försöker överskrida gränsen för det.

Denna process har starka kumulativa tendenser, eftersom förtryck, liksom reformverksamhet, inte uppnår sina uppställda mål. Tvärtom är det fallet, att ju mer statsmakten försöker förtrycka, desto kraftigare opposition är det sannolikt att den framkallar, och ju mer opposition den framkallar, desto kraftigare maktmedel måste den ta till. Det är på denna väg, som övergången sker från 'borgerlig demokrati' till auktoritär konservatism.

Denna övergång behöver inte anta iögonenfallande former eller kräva en våldsam förändring av institutionerna. Varken dess förlopp eller dess slutresultat behöver vara identiskt med fascismens speciella form, beroende på det vanrykte som inte har upphört att belasta den, och beroende på den avsky som fascismen inte har upphört att väcka. I själva verket har användningen av fascismen som referenspunkt en farlig tendens att dölja de mindre extrema alternativen till den, vilka inte kräver en fullständig upplösning av alla demokratiska institutioner, en fullständig omvälvning av alla friheter, eller övergivandet av en demokratisk retorik. Det vore lätt att föreställa sig former av auktoritär konservatism, som inte skulle vara 'fascistiska' i den ursprungliga bemärkelsen, som skulle påstås vara 'demokratiska' just på grund av att de inte var 'fascistiska', och vilkas etablerande skulle försvaras som liggande i själva 'demokratins' intresse. Allt detta är inte heller någon avlägsen projektion in i en osäker framtid. Det beskriver en process som redan är i full gång, och som också, under den avancerade kapitalismens villkor, snarare kan förväntas bli mer accentuerad än motsatsen. Kapitalismens gradvisa omvandling till socialism kanske är en myt, men den gradvisa omvandlingen av den 'borgerliga demokratin' till mer eller mindre utpräglade former av auktoritärt styre är det inte.

Denna syn på utvecklingen av de avancerade kapitalistiska regimerna förefaller att bortse ifrån vänsterkrafterna, arbetarrörelser och partier, och den styrka som dessa kan 'sätta emot' i dessa samhällen. Olyckligtvis är det just dessa krafters nuvarande tillstånd, den kris som de befinner sig i, som ytterligare ökar sannolikheten för denna utveckling.

Historiskt sett har arbetarrörelserna och de socialistiska rörelserna varit den huvudsakliga pådrivande kraften för en utökning av de kapitalistiska samhällenas demokratiska rättigheter. Det är också de som, av rent nödvång, har varit de ivrigaste försvararna av medborgerliga och politiska friheter mot inskränkningar, som i första hand varit riktade mot dem och mot deras förmåga att verka som organ för 'mottryck'. Deras möjligheter att fullgöra denna uppgift har emellertid påverkats mycket kraftigt i negativ riktning av det alltmer markanta ideologiska och politiska inordnandet av de socialdemokratiska ledarna inom ramen för kapitalismen.

De socialdemokratiska partierna, eller snarare de socialdemokratiska ledarna, har för länge sedan upphört att ge någon, utom de mest trofasta anhängarna (och de dummaste bland motståndarna) intrycket att de i någon bemärkelse var inriktade på att åstadkomma ett socialistiskt samhälle. Å andra sidan har de — och deras motsvarigheter i Demokratiska Partiet i Förenta Staterna — fortsatt att förkunna sitt engagemang för reformer och radikala förändringar, och gjort detta till den viktigaste särskiljande punkten mellan sig och sina konservativa motståndare.

Socialdemokratiska ledare i regeringsställning illustrerar emellertid särskilt tydligt reformernas begränsningar. Medan de nämligen väcker stora förhoppningar bland anhängarna och många andra, när de sitter i oppositionsställning, lämnar de restriktioner som de arbetar under i

regeringsställning, i förening med den ideologiska inriktning, som leder dem till att underordna sig restriktionerna, föga utrymme för att sätta löftena i verket. Detta är emellertid bara halva sanningen. Den andra halvan utgörs av det faktum, att de, när de står inför krav som de inte kan uppfylla och påtryckningar som de inte kan dämpa genom reformer, också förvandlar sig till förkämpar för en förstärkt statsmakt. Liksom sina konservativa motståndare försöker också de att underminera styrkan hos arbetarklassens försvarsorganisationer, till exempel som i den brittiska Labour-regeringens fall, genom att lagstifta om inskränkningar i fackföreningarnas rättigheter, eller som de tyska socialdemokratiska ministrarna inom den 'stora koalitionen', genom att godkänna och stödja en provisorisk lagstiftning som i första hand utformats för att man bättre skulle kunna möta opposition från vänstern. Överallt där de har fått chansen, har socialdemokratiska ledare ivrigt tagit itu med att administrera den kapitalistiska staten. Detta administrerande kräver emellertid i allt högre grad att den kapitalistiska statsmakten *förstärks*, och dessa ledare har, ur konservativ synvinkel, gjort en värdefull insats för att åstadkomma detta.

Genom att på så sätt göra sig till den etablerade samhällsordningens stöttepelare framkallar de socialdemokratiska ledarna två motsatta reaktioner. Å ena sidan framkallar de bland sina anhängare, och bland övriga, särskilt i den yngre generationen, som skulle ha kunnat bli deras anhängare, den reaktion som Raymond Williams gav uttryck för när han skrev följande: 'En definition har misslyckats, och nu letar vi efter nya definitioner och nya riktlinjer.'¹ I den mån detta bidrar till att spräcka gamla illusioner och orsakar ett sökande efter verkliga alternativ, finns det mycket av det som inger förhoppningar, även om sökandet antagligen blir tidsödande och svårt, med oräkneliga återvändsgränder och falska spår.

Å andra sidan framkallar socialdemokratiska nederlag också (och det är vanligare) en markant rörelse bort ifrån vänstern, och en ökad mottaglighet för högerens locktoner. Socialdemokratins misslyckande träffar inte bara dem som bär ansvaret för det, utan alla vänsterkrafter. På grund av dem jämnas vägen för tilltänkta populära frälsare, vilkas extrema konservatism är sorgfälligt dold bakom ett demagogiskt tal om nationell och social förnyelse, smyckat med, där det passar, vädjanden till rasfördomar, eller andra gynnsamma fördomar.

Socialdemokratins misslyckande skulle inte frammana så dystra framtidsutsikter, om inte de traditionella alternativen till socialdemokratiska partier, nämligen kommunistpartierna, själva nästan undantagslöst var så hårt belastade av vissa djupgående svagheter, av vilka den allvarligaste är deras brist på verklig intern demokrati.

Ett seriöst revolutionärt parti måste under den avancerade kapitalismens villkor vara det slags 'hegemoni'-parti, som Gramsci talade om, vilket innebär att det måste vara kapabelt att 'skapa en enighet, inte bara om ekonomiska och politiska mål, utan en intellektuell och moralisk enighet, och betrakta alla frågor som uppstår, inte på partinivå utan på en "universell" nivå', och 'konkret samordnad med underordnade grupper generella intressen'.² Skapandet av ett sådant parti är emellertid endast möjligt under förhållanden av fri debatt och intern demokrati, med en flexibel och anpassningsbar uppbyggnad.

Detta är nödvändigt inte bara som ett medel att undvika ideologisk utarmning och politisk förlamning, det är lika nödvändigt som en demonstration av det slags sociala och politiska ordning, som ett sådant parti försöker åstadkomma. Det är i sin *nuvarande* uppbyggnad, i sitt *nuvarande* beteendemönster, sina *nuvarande* attityder och vanor, som det måste skissera det samhälle som det hoppas kunna skapa. Det är nämligen endast genom att göra detta som det kan

¹ R. Williams: *The May Day Manifesto*, 1968, sid. 14.

² Citerat av Merrington: 'Theory and Practice in Gramsci's Marxism', i *The Socialist Register*, 1968, sid. 154.

övertyga det stora flertalet av befolkningen, vars stöd det behöver, att dess mål inte är att ersätta ett dominans-system med ett annat, möjligtvis värre. Om det aspirerar på att skapa en socialistisk demokrati för morgondagen, måste det idag hålla på regeln om intern socialistisk demokrati. Enbart proklamationer om framtida avsikter räcker inte.

Huruvida de förefintliga kommunistpartierna någonsin kan förvandlas till passande organ för en ny socialistisk politik, är en öppen fråga. Men även om svaret skulle vara ja, är det bara i Italien och Frankrike som en sådan omvandling skulle kunna förväntas lösa vänsterns problem. överallt annars måste dessa partier, oberoende av vad de uträttar, under lång tid förbli politiska formeringar av sekundär betydelse — avantgarde-partier, utan de stora skaror av medlemmar och anhängare, som en revolutionär förändring av dessa samhällen så uppenbart kräver. Samma sak är ännu tydligare med avseende på andra grupperingar till vänster om socialdemokratin. Åtminstone under en överskådlig framtid kommer ingen vänstergruppering att komma i den positionen, att man på allvar kan föra upp frågan om socialism på dagordningen i de avancerade kapitalistiska samhällena. Detta kan heller inte åstadkommas av något spontant utbrott. Händelserna i Frankrike under maj-juni 1968 visade med all önskvärd tydlighet den längtan efter djupgående förändringar, som sjuder under den synbarligen lugna ytan, och, för att använda Regis Debrays formulering, den omfattning, i vilken en studentrörelses 'lilla motor' kan sätta igång arbetarklassens 'stora motor'. Detta händelseförlopp visade också tydligt, att det i avsaknad av lämplig politisk organisation är möjligt att skapa oroligheter och påtryckningar, men inte revolution.

Det är avsaknaden av sådana passande politiska organ, parallellt med förekomsten av allvarliga oroligheter och missnöjesyttringar, som gör det ganska troligt, att den 'borgerliga demokratin' skall komma att gå mot en mer auktoritär konservatism. En vanlig uppfattning om de kapitalistiska regimernas benägenhet i denna riktning är, att den kommer att ge sig till känna vid en tidpunkt, då de dominerande intressena och de makthavare som skyddar dem konfronteras med en revolutionär rörelse som verkar vara på väg att skaffa sig en maktställning. Från vänsterhåll hävdas det ofta, att när dessa intressen ställs inför ett sådant hot, förespråkar de ett auktoritärt svar på det, och de accepterar eller stödjer ett tillintetgörande av den konstitutionella ramen för att skydda sig mot en revolution.

Detta är ett möjligt händelseförlopp, men närmare eftertanke ger vid handen, att vad än de dominerande klasserna, de ekonomiska elitgrupperna och de konservativa krafterna i allmänhet kan önska, så är det inte särskilt sannolikt att det vid en sådan tidpunkt är möjligt att vidta sådana svarsåtgärder. När nämligen en socialistisk rörelse har uppnått en sådan framträdande position, vilket under den avancerade kapitalismens förhållande innebär att den har blivit en omfattande folkrörelse, med en utsträckning långt utanför arbetarklasserna, kan det vara *för sent* för de konservativa krafterna att ta till en auktoritär utväg med några större utsikter att lyckas. Det är när arbetarrörelserna och de socialistiska partierna är splittrade och osäkra på sig själva och på sina mål, som denna utväg blir möjlig. Historien förefaller att bekräfta denna uppfattning. Vid praktiskt taget alla tillfällen, då auktoritativ konservatism, och fascism, har ersatt den 'borgerliga demokratin', var nämligen de proletära och socialistiska rörelserna allvarligt splittrade och förvirrade, och utgjorde inte alls något allvarligt hot mot den kapitalistiska ordningen. Det var detta som Marx avsåg, när han skrev om Bonaparte-regimen i Frankrike, att 'den var det enda slag av regering som var möjlig vid en tid, då bourgeoisie redan hade förlorat, och arbetarklassen ännu inte hade skaffat sig, förmågan att styra nationen'.³

Förr eller senare, och trots alla ofantliga hinder på vägen, kommer arbetarklassen och dess

³ K. Marx: 'The Civil War in France', i *Selected Works*, volym 1, sid. 469-470, min kursivering.

bundsförvanter inom andra samhällsklasser att skaffa sig denna förmåga. När de gör detta, kommer inte det socialistiska samhälle, som de kommer att skapa, att kräva inrättandet av en allsmäktig statsmakt på den gamlas ruiner. Tvärtom kommer deras 'förmåga att styra nationen' att för första gången i historien göra det möjligt för dem att åstadkomma en i verklig mening demokratisk samhällsordning, ett verkligt fritt samhälle med självstyrande män och kvinnor, i vilket, som Marx också uttryckte det, statsmakten kommer att ha omvandlats 'från ett organ som pålagts samhället till ett organ som är fullständigt underordnat det'.⁴

⁴ K. Marx: 'The Critique of the Gotha Programme', samma skrift, volym 2, sid. 29.